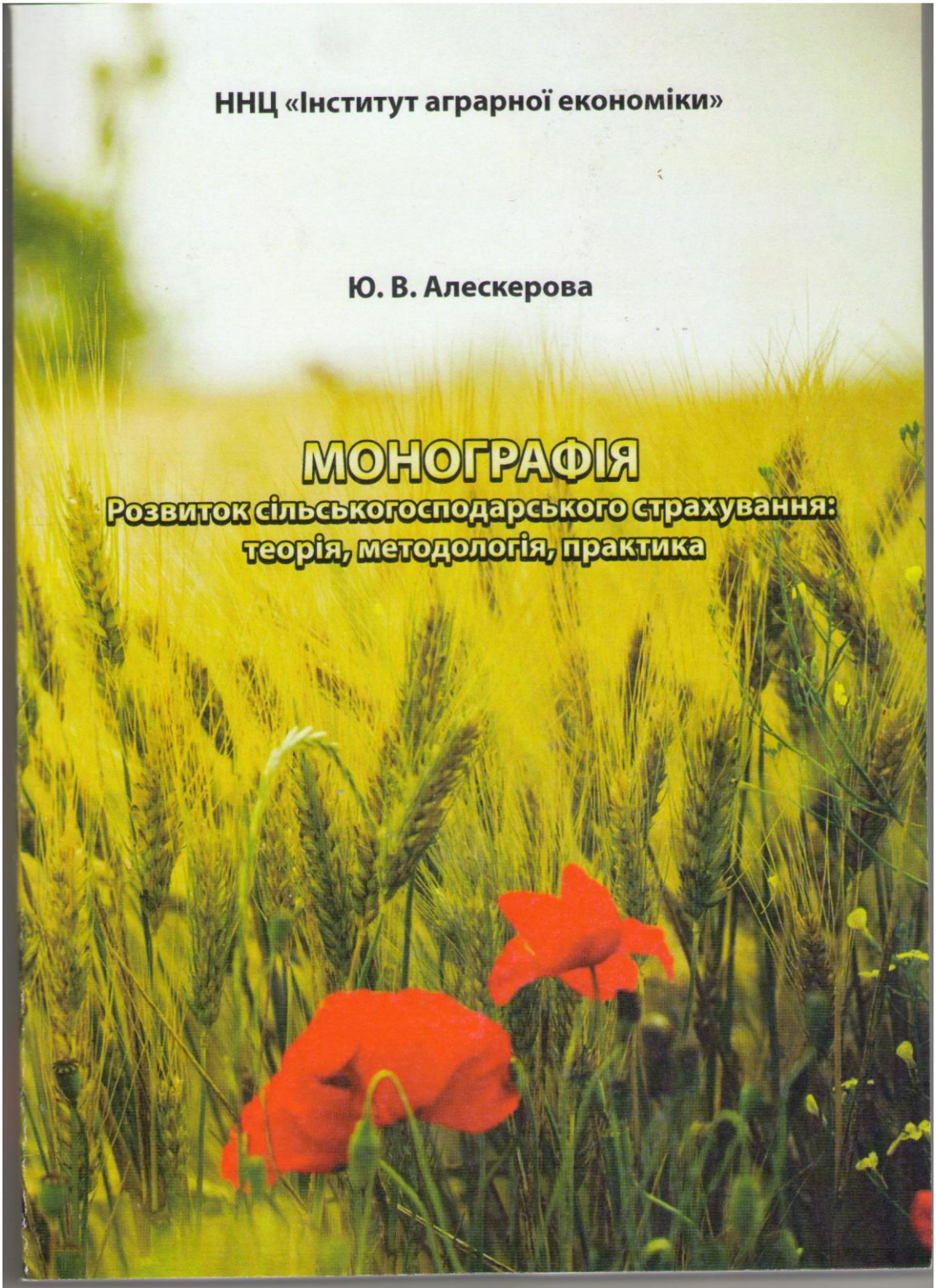

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Ю. В. Алескерова

МОНОГРАФІЯ

**Розвиток сільськогосподарського страхування:
теорія, методологія, практика**

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Ю. В. Алескерова

МОНОГРАФІЯ

**Розвиток сільськогосподарського страхування:
теорія, методологія, практика**

Київ - 2015

УДК 368(038)

Алескерова Ю. В. МОНОГРАФІЯ Розвиток сільськогосподарського страхування: теорія, методологія, практика / Ю. В. Алескерова. – Вінниця ФОП Рогальська І.О., 2015 – 370 с.

ISBN

Розглянуто теоретичні та методичні питання страхування сільськогосподарського страхування як в Україні так і в світі. Оцінено загальний стан страхування сільського господарства України з використанням статистичних даних страхових сайтів та виявлено наявні недоліки. Приведено динаміку показників бюджетних видатків на підтримку страхування у сільському господарстві та обсяги прибутку для порівняння ефективності бюджетних програм.

Вироблені рекомендації для розвитку вітчизняного сільськогосподарського страхування на основі удосконалення державної підтримки, з урахуванням міжнародного досвіду.

Розрахована на науковців, викладачів вузів, аспірантів, студентів, керівників підприємств та страхових компаній, які займаються проблемами страхування.

Автор: Алескерова Ю. В. – к. е. н., старший науковий співробітник

Рецензенти:

Навроцький С.А. – д. е. н., головний науковий співробітник відділу кредитування, страхування та фінансів підприємств ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Прокопенко Н.С. - д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів та банківської справи Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

Прутська О.О. – д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів та кредиту Вінницького національного аграрного університету

Редактор, комп'ютерна верстка:

Гадомський В. С.

Рекомендовано Вченою радою ННЦ «Інститут аграрної економіки»
(протокол № 4 від 11 березня 2015 р.)

ВСТУП		4
РОЗДІЛ	1 ТЕОРЕТИЧНА ПЛАТФОРМА ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ	6
1.1.	Економічна сутність та роль страхування	6
1.2.	Складові та особливості сільськогосподарського страхування	35
1.3.	Принципи сільськогосподарського страхування	51
1.4.	Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні	66
РОЗДІЛ	2. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ	76
2.1.	Механізм сільськогосподарського страхування	76
2.2.	Процедура сільськогосподарського страхування	82
2.3.	Ризики та розмір тарифів при сільськогосподарському страхуванні	101
2.4.	Фрактальний аналіз у сільськогосподарському страхуванні	109
2.5.	Кореляційний аналіз динаміки агрострахового ринку у частці загального ринку страхових послуг України	127
РОЗДІЛ	3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ	136
3.1.	Страховий ринок Азербайджану	136
3.2.	Сільськогосподарське страхування в Російській Федерації	146
3.3.	Страхування аграрних ризиків в Узбекистані	155
3.4.	Моделі державної підтримки сільськогосподарського страхування	170
РОЗДІЛ	4 ОЦІНКА МЕХАНІЗМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ	190
4.1.	Сучасний стан й тенденції змін сільськогосподарського страхування	190
4.2.	Практика державної підтримки сільськогосподарського страхування	202
4.3.	Фактори впливу на механізм сільськогосподарського страхування	211
4.4.	Індексне страхування	218
РОЗДІЛ	5. ФОРМУВАННЯ СТРАХОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ СТРАХУВАННІ	225
5.1.	Діагностика страхової політики при сільськогосподарському страхуванні	225
5.2.	Тарифна політика при сільськогосподарському страхуванні	243
5.3.	Управління ризиками при сільськогосподарському страхуванні	251
5.4.	Кептивне страхування	261
РОЗДІЛ	6 НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ	277
6.1.	Організаційно-методичні рекомендації щодо підвищення ефективності сільськогосподарського страхування	277
6.2.	Аграрний страховий пул	288
6.3.	Удосконалення державної підтримки сільськогосподарського страхування	293
6.4.	Розбудова інфраструктури сільськогосподарського страхування	300
ВИСНОВКИ		316
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		320

ВСТУП

Розвиток сільського господарства тісно пов'язаний з високим рівнем ризику, що полягає у відсутності гарантій отримання результатів виробничої діяльності під впливом різних чинників, насамперед природних. У розвинених країнах світу агрострахування набуло поширення і стимулює розвиток агропромислового комплексу. Для України цей процес поки що формується суперечливо, з пошуками власного шляху. При цьому взаємно переплелися методи, що дісталися у спадок від планової економіки, так і сучасні ринкові моделі.

Не зменшуючи значимості й вагомості існуючих напрацювань та досягнень наукового загалу, слід все ж констатувати, що запити та виклики сьогодення вимагають формування якісно нових вимірів і підходів щодо здійснення пошуку розмаїття варіантів перебудови та окреслення горизонтів подальшого розвитку аграрного страхування з метою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників.

У першому розділі монографії – “Теоретична платформа дослідження сільськогосподарського страхування” детально розглянуто еволюцію базових понять і розкрито методологічний інструментарій, що використовується у дослідженні. Вказані теоретичні положення сприятимуть поглибленому розумінню категорії страхування сільського господарства.

У другому розділі монографії – “Методологічний базис сільськогосподарського страхування” – узагальнено особливості механізму сільськогосподарського страхування, досліджено механізм його проведення, розкрито сутність сільськогосподарських ризиків та актуарні розрахунки, проведено аналіз сільськогосподарського страхування та зроблено кореляційний аналіз динаміки сільськогосподарського сегменту страхового ринку стосовно ринку страхових послуг України.

У третьому розділі монографії – “Міжнародний досвід сільськогосподарського страхування ” – висвітлено пропозиції із врахуванням

досвіду страхового ринку Азербайджану, Росії та Узбекистану, розкрито моделі державної підтримки сільськогосподарського страхування.

У четвертому розділі монографії - “Формування страхової політики при сільськогосподарському страхуванні” проведено діагностику страхової політики при сільськогосподарському страхуванні, в тому числі і тарифної політики, механізм управління сільськогосподарськими ризиками та охарактеризовано механізм кептивного страхування.

У п'ятому розділі монографії - “Формування страхової політики при сільськогосподарському страхуванні” проведено діагностику страхової політики при сільськогосподарському страхуванні, в тому числі і тарифної політики, механізм управління сільськогосподарськими ризиками та охарактеризовано механізм кептивного страхування.

У шостому розділі монографії - “Напрями розвитку сільськогосподарського страхування” висвітлено організаційно-методичні рекомендації щодо підвищення ефективності сільськогосподарського страхування, розкрито сутність аграрного страхового пулу у системі страхового захисту, розкрито шляхи удосконалення державної підтримки сільськогосподарського страхування, із врахуванням розбудови інфраструктури сільськогосподарського сегменту страхування.

Висвітлені в монографії положення теоретичного, методологічного і практичного характеру, щодо подальшого удосконалення страхування сільськогосподарського виробництва, що в результаті, на нашу думку, допомогло виокремленню ключових, системотворчих факторів гальмування процесів його розвитку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА ПЛАТФОРМА ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ

1.1. Економічна сутність та роль страхування

Страховання є одним із найважливіших елементів всієї економічної системи держави. Здійснення сучасних ринкових реформ в Україні значною мірою залежить від ефективності проведення страхової діяльності та зміцнення її ролі в економіці.

Ми вважаємо, що пошук концепції розвитку страхування в Україні на перспективу має спиратися на історичний (у тому числі зарубіжний) досвід, який завжди дає змогу пов'язати минуле, сучасне і майбутнє. Будь-який аналіз сучасного, взятий ізольовано, може дати дуже поверхневі або навіть абсолютно помилкові висновки. Оскільки ж не існує «чистого», «теоретично не обтяженого» спостереження, то історичні факти страхових відносин можна вважати такими, що мають вагоме епістемологічне значення.

Теорія страхування оформилася в самостійну галузь знань наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Одним з перших учених, який торкнувся теоретичних питань страхування в політекономічному аспекті і у взаємозв'язку з державними фінансами, став відомий німецький економіст часів Бісмарка А. Вагнер (1835–1917).[220,221]

Разом з Г. фон Шмолером (1838–1917) він був одним з помітних представників німецької історичної школи, прибічником теорії державного соціалізму (Staatssozialismus), котра поєднувала в собі постулати політекономії та соціальної політики держави. Дослідуючи фінансові питання взагалі, А. Вагнер у своїх роботах не обійшов увагою й страхові проблеми. [222,223]

Учений вважав, що страхування слід розглядати не як комерційний інститут, а як «загальну потребу», при цьому «індивідуальний момент відступає назад, соціальний – виступає вперед. За Вагнером, однією з основних причин такого зростання є історично обумовлене постійне розширення соціальних функцій держави, яке вимагає створення пенсійного страхування, а також надання

допомоги населенню при стихійних лихах і катастрофах. Тобто А. Вагнер розглядав проблеми страхування на макрорівні у складі державних фінансів. Пропозиції та проекти А. Вагнера ще до Першої світової війни були основними орієнтирами для фінансово-кредитної політики тодішньої Німеччини. Його ідеї лягли в основу створення унікальної системи соціального захисту громадян, відомої як «модель Бісмарка»: Німеччина першою з розвинених країн світу запровадила соціальне страхування на обов'язкових (законодавчо визначених) засадах. [220,221,222,223]

У Німеччині вперше в західноєвропейській теорії страхового права був застосований чіткий розподіл страхування на приватне страхування (Privatversicherung) та соціальне страхування (Social Versicherung)¹. Відтоді страхування як економічне явище почало досліджуватися за зазначеними двома напрямками. [92,93,94]

Однією з перших відомих у нас праць, спеціально присвячених Privatversicherung, тобто приватному, комерційному страхуванню, стала робота «Основи страхової справи», написана німецьким ученим А. Манесом.

1906 року її було опубліковано в Німеччині, а 1908 року вона вийшла російською мовою у Санкт-Петербурзі. У передмові редактора до цієї книги зазначалося: «Знайомство в Росії зі страховою справою в теперішній час, на жаль, надзвичайно слабе: відсутнє не тільки правильне розуміння страхових операцій, і самої природи, і призначення страхової справи... Видань, призначених для загального ознайомлення взагалі зі страховою справою. зовсім немає...».[223]

Невдовзі після цього світ побачила й перша вітчизняна класична праця зі страхування «Основы экономии страхования». Написана у 1915 р. видатним вітчизняним ученим, академіком К. Г. Воблим (1876–1947), на той час – професором Київського комерційного інституту (тепер – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана), вона, як і праця А. Манеса, не втратила своєї актуальності й дотепер. У передмові до цього твору вчений писав:

«Протягом трьох останніх років мені довелося читати в Київському комерційному інституті курс «Економія страхування». Від самого початку своєї викладацької діяльності я стикнувся з відсутністю, таких посібників, які можна було б рекомендувати слухачам для першого ознайомлення зі страхуванням. В нас є декілька цінних спеціальних робіт з тих чи інших питань і розділів страхування, проте немає загальних курсів, які б вводили в суть страхових ідей і понять. Потреба в такого роду курсі переконливо висувалася життям у зв'язку з появою вищої комерційної ніколи, котрій, очевидно, і в Україні доведеться відіграти важливу роль у розвитку страхових знань. Видаючи свою книгу, я йшов передусім назустріч цій потребі» .[450]

Зміст роботи К.Г. Воблого був таким, що навіть тепер, майже через сто років від її появи, вона дуже тісно кореспондується зі структурою сучасної фінансової дисципліни «Страхування». У частині першій «Основи економії страхування» К.Г. Воблий розглядає такі питання: загальні страхові поняття; історія розвитку і рахування, теорія економії страхування; діяльність страхових товариств; страхові капітали; держава і страхування. У частині другій «Окремі види страхування» йдеться про особисте страхування; вогневе страхування; транспортне страхування; перестраховування.

Ми вважаємо, що саме ці дві наукові праці: робота німецького вченого А. Манеса та вітчизняного вченого К.Г. Воблого заклали підвалини розвитку вітчизняної теорії страхування. Праці сучасних А. Манеса та К.Г. Воблону авторів торкалися піше окремих питань страхування та мали здебільшого юридичне спрямування. Ця тенденція збереглася протягом перших десятиліть розвитку радянської науки.[92,93,94]

Історія страхової справи в Україні. Архівні матеріали дають підстави вважати, що перше страхове товариство на території сучасної України було засноване на початку 1812 року у Феодосії. Найбільш поширеним страховим ризиком за тих часів була пожежа. З метою захисту від її наслідків 27 липня 1827 року було оприлюднена Указ про створення Російського страхового товариства

від вогню. До 1913 року вже 13 акціонерних товариств здійснювали захист від вогню. Кілька з них успішно працювали в Україні.

З відміною кріпосного права активізується розвиток страхової справи, орієнтованої на село. На базі органів місцевого самоврядування створюється система земського страхування. Страхові ризики полягали в знищенні або пошкодженні вогнем нерухомості та великої рогатої худоби, страхувалися також пенсії осіб, котрі перебували на державній службі. Земське страхування поділялося на обов'язкове, додаткове та добровільне. Власники будівель, що підлягали обов'язковому страхуванню, мали змогу скористатися ще й страхуванням на добровільних засадах.

У другій половині XIX століття діапазон страхових послуг був уже досить чималим. Страхові товариства брали на страхування будівлі, тварин, меблі, одяг, засоби транспорту, вантажі, певного розвитку набуло страхування життя. Набули розповсюдження товариства взаємного страхування поміж землевласників. За прикладом Ліфляндського товариства було організовано товариство взаємного страхування землевласників у Києві. Воно ставило своїм завданням відшкодування збитків, завданих вогнем землевласникам Київської, Подільської та Волинської губерній.

Події 1917 року в Росії внесли корективи і до страхової справи. Уже через рік її було проголошено державною монополією. З утворенням СРСР майже усі страхові операції стали прерогативою органів Головного управління державного страхування при Міністерстві фінансів та почали застосовуватись єдині правила й тарифи для кожного виду страхування. У 20-ті роки цей страховик не охоплював лише колгоспи та інші кооперативні підприємства.

На території України страхування майна сільськогосподарських підприємств почало здійснюватись Держстрахом з 1941 року. В той час існувало обов'язкове окладне страхування. Воно розповсюджувалось на всі сільськогосподарські культури, а також сади, ягідники, виноградники, посіви і насадження в парниках та теплицях. Не підлягали страхуванню лише трави природних луків, підпокровних посівів, культури висіяні на зелене добриво,

пасовища, декоративні і лісові насадження. Але все ж практики такого вагомого охоплення страхуванням не було ніде в світі.

У післявоєнні роки було вжито деяких важливих заходів, спрямованих на посилення ролі страхування в розвитку економіки, зокрема схвалено положення про Держстрах СРСР. Цей документ розширював права низових страхових органів.

У період реформ 60-х років минулого століття багато було зроблено з налагодження страхового захисту сільськогосподарських підприємств, без якого важко було перейти до грошової гарантованої оплати праці колгоспників, прямого банківського кредитування колективних господарств, зміцнити інші напрямки госпрозрахункових відносин. Запроваджені з 1968 року умови обов'язкового страхування майна колгоспів, що ґрунтувалися на принципі еквівалентності взаємовідносин страховика зі страхувальниками (їх сукупністю), стали кроком уперед у методології формування страхових резервів. Було збільшено норму страхового покриття і розширено перелік страхових подій (зокрема, включено посуху). З огляду на ефективність цих заходів уряд СРСР уже через 10 років визнав за доцільне перевести на такі умови страхування й державні сільськогосподарські підприємства, спростувавши тим самим тезу, що "державна не може сама себе страхувати" [109].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 серпня 1967 р. було введено державне обов'язкове страхування майна колгоспів, міжгосподарських підприємств, радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств.[104]

При командно-адміністративній системі управління економікою, страхування не займало належного йому місця в зв'язку з домінуючою роллю державної власності при слабкій економічній відповідальності.[105]

Ринок страхових послуг України є доволі молодим – він почав формуватися лише на початку дев'яностих років минулого століття. Його виникнення було пов'язане зі зміною ролі страхування в економічному житті суспільства у зв'язку з

переходом від соціалістичної системи господарювання до системи господарювання на ринкових засадах.

Після здобуття Україною незалежності сільське господарство переживає кризовий етап. Особливо різкий спад виробництва спостерігався у 1991 році у абсолютному рівні виробництва зерна і цукрових буряків. При цьому різко погіршилося економічне становище більшості сільськогосподарських підприємств. Інфляція, порушення агротехніки, реформування Держстраху в НАСК «Оранта», збитки від природних стихій, безумовно, позначилися і на якості страхових послуг для сільського господарства.

Страховання як економічна категорія. Вивчення та дослідження страхової діяльності, визначення напрямів розвитку та реформування страхового ринку України стає неможливим без поглибленого наукового обґрунтування теоретичних засад страховання. Дослідження страховання як економічної категорії є неодмінним етапом пізнання істотних закономірностей функціонування страхового ринку і економічної системи України в цілому.

Як і філософські категорії, категорії фінансової сфери, в тому числі страховання, – це складний синтез об'єктивного і суб'єктивного, тому що вони є відображенням об'єктивного у суб'єктивній свідомості людини. Фінансові категорії є об'єктивними та абсолютними, оскільки це логічні абстракції, котрі відображають реальні фінансові відносини. Але оскільки фінансові категорії є – це продукт пізнання реальності людиною, вони є суб'єктивними та відносними.

Щоб з'ясувати економічну сутність категорії страховання, розглянемо наукові праці, присвячені цьому явищу.

В наукових працях існує чимало визначень економічної категорії страховання, по-різному висвітлюється її розвиток та аналізуються прояви в різних суспільствах.

Згідно зі статтею 1 Закону України "Про страховання", страховання – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страховання або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів,

які формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) [106]. Це визначення відображає предметну галузь поняття "страхування" з точки зору системи економічних відносин та захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб, але, на нашу думку, не охоплює страхування як вид діяльності й бізнесу.

У фінансовому словнику зазначено, що страхування – це "система заходів щодо створення страхових (грошових) фондів, призначених для повного або часткового відшкодування втрат суб'єктом господарювання від непередбачених обставин (стихійних лих, аварій, нещасних випадків, невиконання зобов'язань збанкрутованими контрагентами тощо) та надання допомоги громадянам (чи їх сім'ям) у разі настання страхових випадків – досягнення певного віку, втрати працездатності, смерті тощо..." [11]. В цьому випадку дефініція поняття "страхування" розкривається однобічно тільки з позиції захисту інтересів страхувальників і до того ж обтяжена переліком видів страхових подій.

Академік К. Г. Воблій розглядав страхування як вид "господарської діяльності на основі солідарності і виплати, що має на меті покриття майбутніх потреб, які викликані настанням випадкового і разом з тим статистично вловимого випадку" [19]. Цей підхід, як бачимо, сформовано виключно на інтересах страхувальника, не враховуючи того, що страхування є видом бізнесу, метою якого є отримання прибутку. Окрім того, ймовірність настання страхового випадку не завжди є "статистично вловимою".

Найпоширенішим є визначення страхування як «системи економічних відносин, яка охоплює утворення спеціального фонду засобів (страхового фонду) та його використання (розподіл та перерозподіл) для подолання та відшкодування різноманітних втрат, збитків, спричинених несприятливими подіями (страховими випадками) шляхом виплати страхових сум та страхових відшкодувань» [4]. У цьому визначенні не враховується ситуація, коли страхова сума сплачується після закінчення договору страхування, отже, виплата страхової суми не завжди спричинена настанням страхового випадку.

Професор С. С. Осадець подає таке визначення страхування: "це економічні

відносини, за яких страхувальник сплатою грошового внеску забезпечує собі чи третій особі в разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, а у разі необхідності перестраховує частину останнього” [267].

Отже, С. С. Осадець у визначенні страхування як виду економічних відносин включив у нього такі явища як розміщення страхових резервів і здійснення превентивних заходів, а також явищ перестраховування, що є досить актуальним на теперішньому етапі розвитку страхового ринку України [267].

Автори К. В. Шелехов та В. Д. Бігдас [51] поняття "страхування" розглядають у таких аспектах:

- систему економічних відносин;
- вид діяльності;
- вид бізнесу суб'єкта;
- засіб захисту економічних інтересів суб'єкта.

Цими вченими розроблена “концептуальна модель поняття “страхування””, яка представлена у вигляді схеми (рис.1.1).

Завдяки системному, логічно замкненому опису предметної структури, сутності понять, які їй належать, та взаємовідносин між цими поняттями вченим вдалося повно, змістовно й багатогранно розкрити поняття "страхування".

Автори представляють страхування як "систему суспільних відносин" – економічних, фінансових, правових, інформаційних, які виникають при створенні страховиком за рахунок страхових премій страхувальників страхового фонду і використання його для виплат страхових сум та страхових відшкодувань.

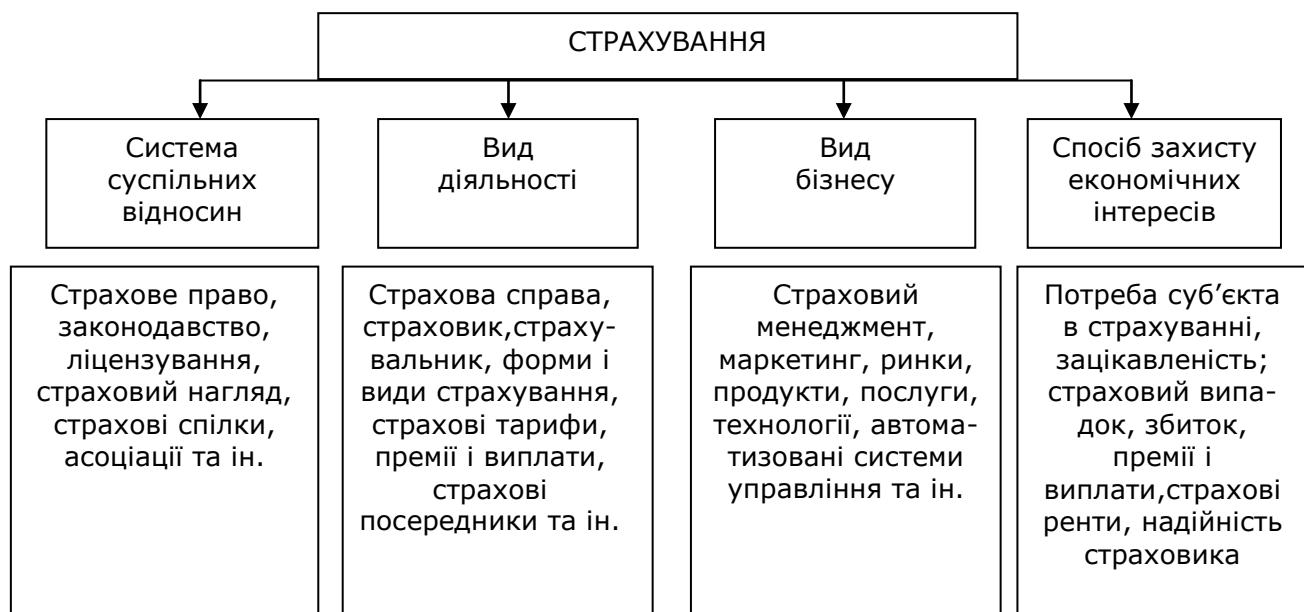

Рис. 1.1. Концептуальна модель поняття “страхування”

Поняття “страхування” включає також систему заходів та певних дій страховика щодо створення та використання страхового фонду. Страхування розкривається як вид бізнесу, заснований на формуванні юридичною особою – страховиком страхового фонду за допомогою укладання договорів страхування, відшкодуванні збитків, які виникли при настанні страхових випадків, використанні тимчасово вільних коштів як кредитних ресурсів з метою отримання додаткового доходу [51, 289].

Автори аналізують страхування як засіб захисту страхувальником своїх економічних інтересів за допомогою страхового полісу, який визначає сплату страхових премій, формування страховиком за рахунок цих премій страхового та резервного фондів, відшкодування збитків у вигляді страхових сум і страхових відшкодувань.

Такі вчені, як Н. Внукова, Р. Райхер, В. Шахов досліджують страхування як економічну категорію, яка пов'язана з процесом формування та використання страхових фондів. В. Шахов наголошує, що “страхування передбачає замкнутий перерозподіл збитку за допомогою спеціалізованого, грошового страхового фонду, який створюється за рахунок страхових внесків. При страхуванні виникають перерозподільчі відносини з формування й використання цього фонду, що наближає страхування до фінансів, але водночас і підкреслює його особливості” [51, 289]. Уточнення особливостей грошових потоків страховика

сприяє більш глибокому дослідженню процесів страхування.

Г. В. Григора відзначає, що “...західна практика розглядає страхування як форму фінансового посередництва, в результаті якої створюються спеціальні фонди засобів, що використовують для відшкодування збитку майну або іншим видам активів від випадкових явищ” [51]. В цьому твердженні виокремлюється вузький підхід до дослідження страхових процесів, які відіграють вагомую роль у формуванні й розвитку всієї економіки.

З точки зору фінансових відносин, страхування зумовлено рухом грошових коштів в процесі накопичення й перерозподілу грошових доходів. Але для страхування властиві економічні відносини, які передбачають перерозподіл доходів та коштів для нагромадження лише з метою відшкодування матеріальних чи інших втрат.

Отже, однією з рис фінансової категорії страхування є ймовірний рух грошової форми вартості. Грошові перерозподільчі відносини в страхуванні виникають лише за наявності страхового ризику.

Іншою своєрідною ознакою перерозподільних відносин, які зумовлені страхуванням, є те, що вони виникають між учасниками, які пов'язані з пропорційним перерозподілом величини збитку одного з них на всіх. “Саме замкнутий розподіл збитку є відмінною ознакою категорії страхування, її особливістю щодо інших фінансових категорій” – зазначає О. Д. Заруба [51]. Це дає змогу стверджувати, що визначені автором особливості та відмінності категорії страхування сприяють більш ґрунтовному дослідженню суті процесів страхування.

Як фінансова категорія страхування є складовою частиною економічної категорії і являє собою систему економічних відносин між страховиком і страхувальником. Ці відносини ґрунтуються на захисті майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні страхових випадків за рахунок грошових фондів, які формуються зі сплачених ними страхових платежів, внесків і премій. Отже, економічна категорія страхування представляє собою також і систему підприємницької й господарської діяльності.

Автори Т. А. Ротова та Л. С. Руденко в навчальному посібнику "Страхування" підкреслюють, що ознакою страхування як економічної категорії є "зацікавленість у відсутності будь-яких збитків як в індивідуальних страхувальників, так і у певних груп людей, підприємств, суспільства в цілому", а також "здатність страхової організації покривати свої витрати з надання страхового захисту в певному обсязі за рахунок обґрунтованих розмірів страхових внесків і виваженої політики розміщення тимчасово вільних грошових коштів" [51]. Те, що автори при формулюванні страхування як економічної категорії наголошують на тарифній політиці та інвестиційній діяльності страховика, розширює та поглиблює теоретичне обґрунтування цього питання і є актуальним.

В свою чергу, Я. Шумелда економічну категорію страхування ідентифікує як "систему економічних відносин, що включає, по-перше, утворення за рахунок юридичних та фізичних осіб спеціального фонду засобів і по-друге, його використання для відшкодування збитку в майні від стихійного лиха й інших несприятливих випадкових явищ, а також для надання громадянам допомоги при настанні різноманітних подій в їх житті" [51].

Можна зробити висновок, що страхування є економічною категорією, складовою частиною економічної системи держави. Реформування економічної системи на сучасному етапі лише наголошує на об'єктивному характері страхування як економічної категорії, яка забезпечує відносини між державою, підприємствами всіх форм власності, населенням і страховими компаніями.

Отже, ознаками, які характеризують економічну категорію страхування є:

- грошові відносини між страховиком та страхувальником, які мають перерозподільний характер і виникають при наявності імовірності страхового ризику та настанні страхового випадку результатом якого є матеріальні збитки;
- механізм створення страхових і резервних фондів за рахунок страхових внесків учасників страхування, обов'язкове дотримання розкладки збитку, яка заснована на ймовірності того, що кількість постраждалих, як правило, менша за кількість учасників страхування.

Досить визначальні доповнення специфічних рис економічної категорії

страхового захисту наведені в праці А. А. Гвозденко "Фінансово-економічні методи страхування" [51]:

- випадковий характер настання страхового випадку;
- матеріальний збиток, виражений в натуральному або грошовому вимірі;
- необхідність подолання наслідків страхового випадку і відшкодування матеріального збитку.

Крім зазначених ознак, в науковій літературі існують ще дві своєрідні ознаки, які формулюють страхування як економічну категорію: "поєднання індивідуальних і колективних страхових інтересів та самоокупність страхової діяльності" [51]. Отже, в умовах економічних перетворень поняття самоокупності страхової діяльності характеризує сутність страхових процесів як виду бізнесу.

Унікальною особливістю страхування є те, що воно визначає розподіл збитку від настання страхових подій як за часовою, так і за територіальною ознаками.

Страхові платежі, за допомогою яких формується страховий фонд, мають лише єдине призначення – відшкодування імовірної суми збитку. При цьому процес повернення коштів наближає економічну категорію страхування до категорії кредиту.

У майновому страхуванні та при багатьох інших видах страхування виплата страхового відшкодування або страхової суми відбувається лише при настанні страхового випадку. Економічний зміст цих виплат відрізняється від повернення страхових платежів.

Таким чином, економічна категорія страхового захисту інтерпретується в страховому та резервному фондах, які забезпечують безперервність, стійкість колообігу відтворювання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Отже, за допомогою формування страхового фонду забезпечується захист майнових інтересів, відтворення власності й доходів громадян.

Ознаки кредитної категорії страхування знаходять конкретний, специфічний вияв у функціях страхування, вважає О. О. Гаманкова [92,93,94], а саме:

- зберігальної (страхування додаткової пенсії, ануїтет, страхування життя і т. п.);

- накопичувальної (страхування до весілля, ритуальне та інше);
- споживчої (придбання предметів довгострокового використання, отримання позик та інше);
- інвестиційної (вкладення засобів у прибуткові заходи, цінні папери та інше).

Таким чином, економічній сутності страхування відповідають наступні категорії: фінансова, економічна, кредитна. При розкритті особливих ознак цих категорій розкривається сутність та особливості страхування як однієї з ланок фінансової системи.

Сутність страхування як економічної категорії проявляється в особливих інтересах та взаємодії учасників (суб'єктів) страхових відносин.

Суб'єкти страхових відносин (правовідносин) є учасниками договірних відносин щодо виконання страхових зобов'язань – страховик, страхувальник, застрахований і отримувач страхового відшкодування (вигодонабувач). Крім того, багато операцій здійснюються через учасників страхового ринку (посередників): страхових агентів і брокерів (прямі посередники) і непрямих посередників (рис.1.2).

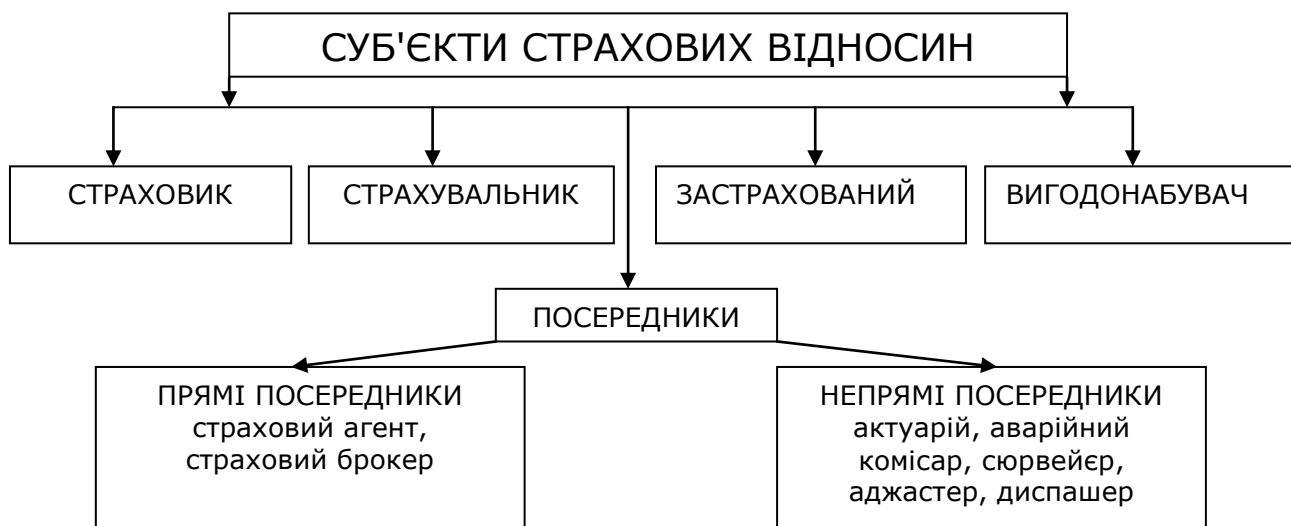

Рис.1.2. Суб'єкти страхових відносин

Інтерес учасників страхування полягає в поєднанні суперечності між об'єктивною необхідністю створення страхового резерву для підприємництва (у юридичних осіб) або для підтримки стабільності споживання (у фізичних осіб) і

небажанням відволікати фінансові ресурси зі сфери виробничої діяльності чи суттєво зменшувати поточне споживання. Зазначена суперечність, вирішується через запровадження солідарної відповідальності учасників страхування шляхом створення замкненого страхового фонду, який формується з внесків усіх його членів, а відшкодування здійснюється в міру потреби шляхом перерозподілу загального фонду лише тим із них, для кого настав страховий випадок. Таким чином, страхування пов'язане з імовірним рухом грошової форми вартості, а його природа зумовлена виробничими відносинами з приводу виробництва й розподілу матеріальних благ.

Економічний інтерес організаторів страхування полягає в отриманні прибутку від функціонування страхового фонду. Іншими словами, всі учасники страхового фонду вступають між собою в економічні відносини: вони внесками формують фонд і, в разі потреби, отримують з нього гроші, а організатори страхування розпоряджаються прибутком. Відповідно, економічний зміст категорії страхування полягає в солідарному відшкодуванні збитків, що дає змогу пом'якшувати наслідки негативних явищ, а страхові відносини мають фінансовий характер.

Об'єктивна економічна необхідність застосування категорії страхування в суспільному виробництві найповніше проявляється в ринкових умовах господарювання.

Об'єктивні специфічні риси економічної категорії страхування полягають у наступному:

- страхуванню, як і категорії «фінансів», властиві перерозподільчі відносини при формуванні й використанні страхового фонду;
- страховий ризик має ймовірнісний характер, що обґрунтовує необхідність страхового захисту за допомогою спеціального страхового фонду;
- страховий фонд і страхова спільнота формуються спільними діями страховика і страхувальників;
- імовірний розмір втрат, який різниться за роками, спричинює потребу резервування частини страхових внесків в запасному страховому фонді, який

використовується при відхиленні страхових виплат від середньорічного рівня;

- індивідуальні та групові страхові інтереси формуються як при створенні, так і при використанні страхового фонду;
- відповідальність усіх страхувальників за втрати має солідарний характер;
- розподіл відшкодування лише на страхувальників цього фонду і за видами страхування замкнений;
- перерозподіл втрат у просторі й часі означає відшкодування там і тоді, де реалізувався ризик і виник страховий випадок;
- повернення мобілізованих страхових внесків у масштабі одного фонду: сума нетто-платежів за певний період дорівнює розміру страхових виплат за той самий період;
- страховій діяльності за рахунок страхових внесків страхувальників властива самоокупність, тобто за характером функціонування страховий фонд комерційний.

Оскільки страхування є однією з форм фінансових відносин, то ця економічна категорія має спільні риси з категорією фінансів, проте між ними існують і відмінності.

Найголовнішою спільною рисою для них є грошові відносини щодо формування й використання цільового грошового фонду на основі певних принципів, законодавчо закріплених відповідними документами.

Категорія страхування підпорядковується категорії фінансів, а тому є більш обмеженою в економічних відносинах. Це проявляється переважно в перерозподільчих відносинах страхування й фінансів. Страхуванню притаманні замкнені перерозподільчі відносини між його учасниками, що зумовлено солідарною відповідальністю за ризик (солідарним розподілом суми втрати між усіма членами замкненої страхової спільноти). Замкненість перерозподільчих відносин означає, що використання страхового фонду обмежене сукупністю суб'єктів, які його сформували, тоді як фінансові відносини не мають такої чітко

визначеної сукупності, хто формує грошові фонди, і тих, хто бере участь у їх розподілі. Наприклад, у формуванні фінансів бюджету бере участь усе населення, а виплати з бюджету отримують окремі категорії громадян.

Якщо фонди у сфері фінансів мають лише грошову форму, то у страхуванні створюються і грошові страхові фонди, і страхові фонди у вигляді запасів матеріальних ресурсів. Таким чином, якщо для фінансових відносин умовою існування завжди є рух коштів, то страхування може відбуватися в натуральній формі.

Існує певна специфіка і в характері руху грошових потоків у страхуванні. Тут при мобілізації ресурсів страхового фонду і його використанні такий рух підпорядкований ступеню ймовірності нанесення шкоди. Що ймовірніший ризик, то більшим є страховий внесок і розмір відшкодування, але тільки в разі фактичних збитків. У суто фінансових відносинах переважає плановий аспект функціонування цільових грошових фондів, що полягає в плануванні надходжень до цього фонду.

Страхування наближається до такої категорії фінансів як кредит властивістю повернення ресурсів страхового фонду. Це стосується насамперед адресного формування фондів страхування життя окремим страхувальником, які повертаються платнику або його спадкоємцям. Кредитний характер страхування проявляється також при розрахунку розміру страхових внесків. Так, розрахунок нетто-ставки (ціни страхової послуги) базується на методичному підході, згідно з яким за тривалий розрахунковий період (5-10 років) загальна сума нетто-платежів (страхових внесків) за сукупністю страхувальників повертається їм у вигляді страхового відшкодування в разі настання страхового випадку.

Сутність самостійної категорії страхування проявляється також в її функціях у системах фінансових і виробничих відносин у процесі господарювання.

Потреба чіткого визначення функцій страхування полягає в тому, що вони є виявом суспільного призначення цієї категорії, зовнішніми формами які дають змогу виявити особливості страхування як ланки фінансової системи. Саме

функції відображають суспільне призначення цієї категорії, виражають те головне й специфічне, що їй притаманне. В реальному світі будь-яка категорія - це відображення нашого рівня пізнання, якого досягає людство поступово, в силу розвитку суспільства. Саме тому певні визначення правильні сьогодні, на даному етапі розвитку суспільства, науки, економіки тощо. Будуть змінюватись умови, буде розвиватись наука, і нове покоління продукуватиме свої економічні закони, категорії, наповнюватиме їх певним відповідним змістом та значенням.

В науковій та практичній літературі існує низка думок щодо кількості та

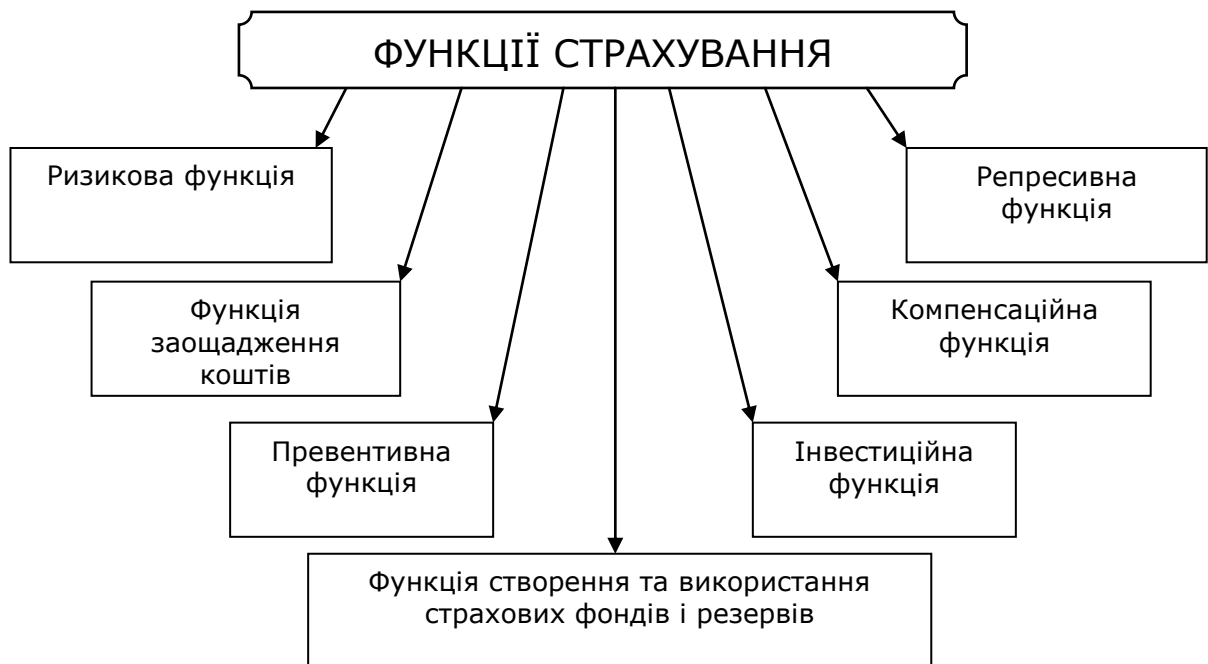

Рис.1.3 Функції страхування

переліку функцій страхування. Крім того, деякі автори розрізняють функції страхування як економічної, як фінансової категорії, в залежності від форм антиризикової діяльності, від економічного змісту майнового та особистого видів страхування. Але в найбільш загальному вигляді можна зазначити наступні функції страхування, які зображені на рис.1.3.

Ризикова функція полягає в переданні страховику відповідальності за наслідки ризику за певну плату. В майновому страхуванні ризикова функція розкриває вірогідний характер нанесення збитку майну в результаті стихійного лиха та непередбачуваних подій. В особистому страхуванні дана функція розкриває вірогідний характер нанесення збитку або загрози нанесення збитку житлу та

здоров'ю фізичної особи.

Функція заощадження коштів дозволяє накопичити страхувальнику за рахунок страхових внесків, що обумовлені договором страхування, певну страхову суму за умови відсутності страхового випадку за час дії такого договору. Суть накопичувальної функції страхування полягає як у збереженні коштів, які належать окремим суб'єктам відтворювальних (виробничих і особистісних) процесів, так і в капіталоутворенні. Як правило, дана функція властива особистому страхуванню, але можлива й у деяких майнових видах страхування за певних умов.

Функція створення та використання страхових фондів і резервів виконує завдання накопичення страховиком певних економічних ресурсів (фінансових та матеріальних), які є достатніми для забезпечення відшкодування збитків страхувальника у разі настання страхового випадку, а також для формування капіталу з метою забезпечення прибутковості, платоспроможності і стійкості самого страховика. Крім того, концентрація ресурсів у страхових резервах забезпечує замкнуту розкладку страхового збитку між всіма учасниками певної спільноти страхувальників.

Компенсаційна функція відображає одну з найбільш капіталомістких форм антиризикової діяльності і передбачає відшкодування (компенсацію) збитків страхувальнику при настанні страхового випадку.

Репресивна функція як трансформована форма антиризикової діяльності дозволяє долати наслідки настання страхових подій, які відбулися за час дії договору страхування. Також вона передбачає використання значних матеріальних та фінансових ресурсів.

За допомогою превентивної функції страхування здійснюється фінансування заходів, пов'язаних із попередженням настання страхової події, сприянням запобіганню великих втрат як страхувальника, так і страховика. Ця функція відображає превентивну форму антиризикової діяльності, яка є менш капіталомісткою та більш економічною. Попереджувальна (превентивна) функція страхування втілюється в життя завдяки фінансуванню за рахунок коштів

страхового фонду розмаїття заходів з попередження, локалізації та зменшення негативних наслідків страхових випадків, що підвищує ступінь захищеності страхувальників від впливу таких наслідків.

Інвестиційна функція передбачає вкладання тимчасово вільних коштів страховика в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку на умовах диверсифікації, безпечності, зворотності, прибутковості, ліквідності. Ця функція реалізується в межах чинного законодавства, підлягає регламентації та контролю з боку держави. Вона сприяє підвищенню фінансової стійкості страхової компанії, а в рамках держави – розвитку економіки країни в цілому за рахунок залучення значних додаткових фінансових ресурсів. Інвестиційна функція страхування втілюється завдяки:

- організації руху фінансових ресурсів на ринку капіталів внаслідок об'єднання незначних коштів, що сплачуються кожним окремим страхувальником за договорами страхування у великі за обсягами інвестиційні фонди капіталів;
- прямому направленню страховиками накопичених фінансових коштів у різного походження інвестиції;
- активізації інвестиційної активності методом гарантування вітчизняним і зарубіжним інвесторам повернення вкладених коштів та відшкодування не отриманого доходу при настанні несприятливих подій, що спричиняють втрату інвестицій.

Страхування також виконує виробничу, бюджетозаміщувальну, контрольну функції.

Страхування є виробничим вже тому, що дає певне в обмін на непевне. Надійність, яку забезпечують страхові процеси із страхування майна і підприємств, які піддаються ризику, рівносильне “дійсному прирощенню цінностей”. Основним завданням страхування є перетворення майна, яке руйнується фізично, в економічно непорушне, тобто зробити непорушною капітальну вартість майна, незважаючи на її фізичний стан. Оберігаючи господарські сили від винищування, страхування надає потрібної міцності виробничій діяльності, оберігаючи її від впливу «сліпого» випадку (пожежа,

повінь, град, падіж худоби від епідемій тощо). Виходячи зі сказаного, на наш погляд, рішуче можна стверджувати, що страхування виконує також і виробничу функцію.

Бюджетозаміщувальна функція страхування виявляється у частковій компенсації витрат, понесених після настання катастрофічних подій, а також можливості підвищення якості медичного обслуговування і рівня пенсійного забезпечення окремих категорій пенсіонерів, а виходячи з цього – значної економії бюджетних коштів.

Виконання страхуванням контрольної функції проводиться шляхом дотримання цільового формування й використання коштів страхового фонду, контролю за законодавчим закріпленням здійснення страхових операцій.

У системі захисту прав отримувача страхового відшкодування його реальний збиток компенсується в реальному обсязі, а страховик набуває права регресу щодо винуватця.

Водночас для ґрунтовної характеристики функціонального призначення страхування поряд із загальними засадами слід визначити функції, властиві окремим загальновизнаним професійним учасникам страхового ринку, а також окремим видам страхування. Функціями страхових компаній є насамперед задоволення платоспроможного попиту фізичних та юридичних осіб на страхові послуги, а також гарантування страхувальникам беззаперечного виконання договірних умов тощо.

Функціональне призначення страхових брокерів полягає в пошуку найнадійніших страхових компаній, проведенні складних експертиз ризиків, допомозі у виборі страхового захисту, наданні пов'язаних з ризик-менеджментом консультаційних послуг, наданні допомоги з урегулювання збитків у програмах самострахування підприємств, здійсненні кептивного менеджменту. Саме тому в лютому 2003 року за оцінкою Business Insurance, рейтинг найбільших консалтингових фірм світу очолював всесвітньо відомий страховий брокер Marsh [139].

Страхування відповідальності, на відміну від інших видів страхування, виконує подвійну функцію, оскільки, з одного боку, воно захищає страхувальника

від матеріальних втрат у разі необхідності відшкодування завданої ним шкоди третім особам, а з іншого – забезпечує постраждалим отримання належної їм компенсації.

Важливе місце в оцінці розпорядку страхування посідають також і його функціональна (галузева) та організаційна структури.

Функціональна (галузева) структура – це структура його видів, змістом якої виступає розподіл коштів страхових фондів відповідно до суспільно визнаної потреби, ступеня втрати майна чи доходів і міри покриття дії різних груп ризиків.

Під організаційною структурою, на наш погляд, слід розуміти упорядковану сукупність взаємопов'язаних суб'єктів страхування чи його інфраструктуру.

А ступінь матеріалізації функцій страхування зумовлює їхнє місце і роль у соціально-економічних процесах. При цьому роль страхування на конкретному етапі суспільного виробництва визначається передусім тими завданнями, які ставить перед ним ринок [33].

На думку фахівців, попереджувальна і мотиваційна роль страхування відображається в опосередкованому заохоченні страхувальника до зростання відрахувань на попереджувальні заходи та вибору належних дій і, зокрема, показує таку властивість страхування, як моральний ризик [19].

Вікову тенденцію до зростання обсягів споживання щодо доходу не слід розглядати як тенденцію абсолютно сталу. Усі залежності між мінливими величинами у сфері економіки підлягають з плином часу зміні у зв'язку зі зміною економічних інститутів. Поява, наприклад, системи страхування життя повинна була значною мірою вплинути на віковий рух функції споживання, і особливо в період швидкого зростання даного інституту, коли загальна сума страхових премій суттєво перевищувала загальну суму страхової допомоги. Інші структурні зміни могли діяти в протилежному напрямі.

В сучасних умовах страхування є найдієвішим механізмом захисту добросовісних набувачів власності, перш за все нерухомості, оскільки, по-перше, воно гарантує повне і своєчасне відшкодування збитку, сприяє зниженню соціальної напруги та зумовлює динамічне збільшення обсягу інвестицій, по-

друге, значною мірою скорочує обсяг видатків держави на фінансове забезпечення її гарантій захисту прав власності та забезпечує відповідний рівень комплексного страхового захисту і, по-третє, сприяє досягненню певного макроекономічного ефекту, зумовленого інвестиційними процесами, пов'язаними з вкладанням коштів страхового фонду.

Страховання, безумовно, відіграє поважну роль у підтримці промисловості і торгівлі.

У західній економічній теорії панує думка, що у разі відсутності перспективи страхового захисту окремі сектори економіки не отримали б свого нинішнього розвитку. Зокрема розвиток приватного будівництва значною мірою зобов'язаний отриманню банківських кредитів. Надання ж останніх було б неможливим без страхування будівель і страхування життя позичальника. У свою чергу, можна констатувати, що за кордоном страхування є ключовою ланкою усієї кредитної системи.

Крім традиційних функцій захисту від ризиків відтворювального процесу окремих суб'єктів і накопичення (заощадження, капіталоутворення) коштів, що їм притаманні, щороку підвищується роль страхування у здійсненні заходів щодо управління ризиками, попередження їх настання та зниження їх негативних наслідків.

Тенденції розвитку країн ЄС доводять: якщо ще на початку ХХ століття переважали державні системи соціального страхування, то сучасному етапі, з огляду на різні причини, дедалі більше орієнтуються на розвиток приватних систем страхування соціальних ризиків.

В загальному вигляді страхування, на нашу думку, можна розглядати як:

- ефективне джерело фінансування структурної перебудови національної економіки;
- фактор формування платіжного балансу країни;
- оперативний інструмент управління ризиками, попередження їх настання та зниження їхніх від'ємних наслідків;
- ефективний механізм захисту юридичних і фізичних осіб;

– основи для досягнення соціального порозуміння, підтримки соціальної стабільності суспільства, розв'язання проблем освіти, надання медичних послуг, пенсійного забезпечення за рахунок розширення спектра страхових послуг, в яких неупереджено зацікавлене суспільство.

Проте страхування буде повною мірою неодмінне лише за умови розвитку таких вагомих ринкових інститутів як банківська система і фондовий ринок.

На сучасному етапі розвитку економіки відсутня єдина думка щодо місця страхування в науці. Так, враховуючи притаманну процесу страхування ознаку випадковості, можна розглядати його як розділ практичної математики, а як явище масового характеру – статистики. Аоскільки об'єктом страхування є і соціальна сфера, воно може бути об'єктом суспільних наук, зокрема економічної теорії, права.

При цьому сучасні юристи визначають соціально-економічну сутність страхування тим, що за рахунок внесків юридичній осіб та громадян створюються страхові фонди, які використовуються для компенсації особам, котрі постраждали внаслідок стихійного лиха, нещасних випадків або інших передбачених законом подій.

Насправді страхування є системою особливих грошових відносин, що віднаходять перехідну ланку між фінансовими і кредитними відносинами, а тому йому, безперечно, належить особлива роль в інфраструктурі ринку. У соціальному плані страхування дає змогу захистити приватні інтереси фізичних та юридичних осіб і забезпечити соціальну й політичну стабільність у суспільстві.

Таким чином, страхування є економічною категорією, що в сучасних умовах ринкової економіки набуває ще більшого значення.

Страховання за своїм економічним змістом є категорією складною і неоднорідною, котра визначається фахівцями по-різному. При цьому переважна більшість визначень є такою, що охоплює тільки комерційне страхування. Наприклад, проф С. С. Осадець визначає категорію страхування так: «Страховання – це двосторонні економічні відносини, які полягають у тому, що страховальник, сплачуючи грошовий внесок, забезпечує собі (третій особі) у разі

настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати з боку страховика, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, вживає превентивні заходи, спрямовані на зменшення ризику, а при потребі перестраховує частину своєї відповідальності»[267]. Т. А. Ротова дає таке визначення: «Страховання – це система економічних відносин, які виникають між двома сторонами (страховиком і страхувальником) щодо забезпечення захисту майнових інтересів останнього за рахунок сплати ним страхових платежів (премій) до спеціально створених для цього страхових фондів, звідки здійснюється відшкодування збитків (у разі настання обумовлених страхових ризиків)[313].

На нашу думку, розглядаючи страхування як економічну категорію, ми маємо зважати на те, що ця категорія виражає не тільки економічні відносини, притаманні комерційному страхуванню. Сфера страхових відносин у суспільстві значно ширша, вона включає також і державне соціальне страхування.

Визнання цього – важлива підстава сприймати страхування і досліджувати його як цілісну фінансово-економічну категорію, яка охоплює всю сукупність страхових відносин у суспільстві, тобто ті економічні відносини, які виникають у сфері приватного (комерційного) страхування, і ті економічні відносини, які виникають у сфері державного соціального страхування.

Специфіка страхування в сільському господарстві. Сільськогосподарське страхування є специфічним класом страхування, об'єднуючим декілька підгалузей. Виділення сільськогосподарського страхування в окремий клас здійснюється за принципами формування комплексних видів страхування. До таких видів відносяться морське, космічне, авіаційне, медичне тощо.

До цих пір термін «сільськогосподарське страхування» застосовувався для позначення сукупності різних видів страхування в аграрному секторі. У сільськогосподарське страхування включалося страхування тварин, страхування урожаю сільськогосподарських культур, страхування майна сільськогосподарських підприємств (будівель, споруд, устаткування і т.п.). У

зарубіжних країнах в сільськогосподарському страхуванні також виділяються окремі підгалузі. Наприклад, в Канаді до складу сільськогосподарського страхування включено декілька страхових програм, які виконують функції підгалузі страхування. Це програми СІР – страхування урожаю; RІР – страхування рівнів доходів по культурах; ОRІР – страхування загального рівня доходів. Основною підгалуззю сільськогосподарського страхування в США є страхування сільськогосподарських культур. Разом з тим, в систему сільськогосподарського страхування включається страхування тварин, фермерської нерухомості і доходів.

Галузева ознака проведення страхових операцій значною мірою зумовила визначення назви – сільськогосподарське. І у вітчизняній, і в зарубіжній страховій практиці він міг позначати клас (або специфічну підгалузь) страхування, який виділявся відповідно до певних ознак. Труднощі у визначенні класифікаційних ознак не дозволила багатьом авторам включити термін «сільськогосподарське страхування» в сучасні термінологічні страхові словники. Дійсно, тільки галузева спрямованість аграрного виробництва не може лежати в основі класифікації. Особисте страхування сільськогосподарських товаровиробників, наприклад, ніколи не включалося в термін «сільськогосподарське страхування». Проведене дослідження показує, що відособлення майнових видів страхування в сільській місцевості пов'язане з трьома специфічними особливостями: стосовно об'єктів, які страхуються, формою страхування і групою переважаючих ризиків.

Специфічними об'єктами страхування в даному вигляді виступають сільськогосподарські культури і тварини. Від багатьох інших об'єктів майнового страхування їх відрізняє зв'язок з живою природою. Тварини, хоч і відносяться до категорії майна, за своєю суттю є живими істотами. Посіви сільськогосподарських культур також є посівами тільки внаслідок того, що мають біологічний зв'язок із землею. Страхові ризики в страхових технологіях захисту сільськогосподарського майна також мають певну специфіку. Як відзначав К. Маркс, процес сільськогосподарського виробництва виступає як процес природи, який спрямовує людина [222], а тому стихійні сили впливають на нього більшою мірою, чим на виробництво в інших галузях. Для більшості об'єктів майнового

страхування основним ризиком знищення є вогонь (пожежа, вибух), але для сільськогосподарського виробництва таким ризиком стають нещасні випадки та хвороби тварин і несприятливі погодні умови, ризик пошкодження посівів хворобами і шкідниками рослин, що впливають на результативність рослинництва. Слід підкреслити, що сільськогосподарські ризики часто проявляються як ризики аномальні. Наприклад, засуха, повінь. За своїми характеристиками вони можуть відноситися до стихійних лих, оскільки можуть охоплювати відразу велику територію. Пожежа також включається в число страхових випадків, але вона не займає серед них домінуючого місця. Лише при страхуванні будівель, споруд і устаткування її чільне місце серед страхових випадків відновлюється.

У вітчизняній страховій науці виділяються декілька способів протидії сільськогосподарським ризикам. До них відносяться попередження (превенції), репресивні заходи, направлені на придушення ризикових обставин, які виникають, і створення різних резервних фондів [2, с. 48]. У першому випадку вводиться карантинний стан, здійснюється будівництво дамб, гребель, зрошувальних систем, ставків, водоймищ, вогнестійких споруд, полезахисних насаджень тощо. У другому випадку проводиться гасіння пожеж, надається ветеринарна допомога хворим тваринам, проводиться обприскування і запилення рослин. Проте лише заходи, пов'язані із створенням резервних фондів, можуть забезпечити необхідну компенсацію, якщо превентивні і репресивні заходи не привели до бажаного результату.

На стійкість терміну «сільськогосподарське страхування» вплинула і форма страхування – вона, в Україні з 1921 по 1989 рік, завжди була обов'язковою. Добровільне страхування, що існувало в деякі роки, лише доповнювало обов'язкове і ніколи не домінувало. Із цього приводу існувала стійка думка, що «добровільне страхування за своєю суттю було тимчасовою, перехідною формою створення страхового фонду, необхідність застосування якої обумовлена нерівномірним розвитком економіки сільськогосподарських підприємств, обмеженими можливостями менш розвинених господарств...» [3, с. 119].

Вживаний термін дозволяв стисло позначати сукупність видів страхування в сільській місцевості, який підпадав під обов'язкове державне страхування.

Наше завдання зводиться до характеристики однієї з основних підгалузей сільськогосподарського страхування – страхування сільськогосподарських культур.

Для аграрного сектора відміна державної страхової монополії супроводжується втратою традиційних резервних фондів. В умовах адміністративно-планової економіки їх було декілька. По-перше, це страховий фонд, що створюється методом державного страхування майна колгоспів і радгоспів. По-друге, це відомчі резервні фонди, що створюються в системі міністерств сільського господарства союзних республік, а також інших міністерств, що мають в своєму підпорядкуванні сільськогосподарські підприємства. Вони формувалися за рахунок відрахувань від прибутку радгоспів і інших державних сільськогосподарських підприємств. По-третє, це децентралізовані страхові і резервні фонди, що утворюються в окремих колгоспах і радгоспах шляхом відрахування від чистого доходу або прибутку. І, нарешті, при настанні особливо великих (або катастрофічних) стихійних лих використовувалися державні централізовані резервні фонди. Гостра потреба у відновленні резервно-страхової системи спонукає до створення страхової системи АПК, проте, тепер уже тільки на добровільній основі. Хоча, сучасне українське страхове право [4] передбачає, що законом може бути встановлений обов'язок фізичної або юридичної особи бути страхувальником життя, здоров'я, майна або відповідальності перед іншими особами за свій рахунок чи за рахунок заінтересованої особи (обов'язкове страхування). Тобто, закріплена норма про те, що на страхувальника законодавством може бути покладений обов'язок страхувати певний об'єкт. Другим виключенням є вимога страхувати заставлене майно, майно передане в лізінг тощо [5]. Абсолютно очевидно, що жодне з указаних виключень прямо не стосується сільськогосподарських товаровиробників. Тим часом добровільне страхування спонукає враховувати певний інтерес страхувальника – страховий інтерес. Проте поняття страхового

інтересу в сільськогосподарському (і не тільки в сільськогосподарському) страхуванні розроблене у вітчизняній страховій науці недостатньо повно.

З досвіду розвинених країн відомо, що в страхуванні врожаю від катастрофічних ризиків (посуха) держава повинна брати на себе відповідальність за хоча б часткове відшкодування збитків господарствам. В Україні раніше був резервний фонд, з якого проводились виплати господарствам у випадку масової втрати врожаю від стихійних лих (наприклад, від засухи у південних областях). Але з прийняттям Постанови № 1000 держава переклала відповідальність на страхові компанії.

Аграрний комплекс має велике значення для економіки практично будь-якої країни. У багатьох випадках держава надає допомогу як безпосередньо виробникам сільськогосподарської продукції, так і страховим компаніям. Метою такої допомоги є розвиток страхової інфраструктури, підвищення якості страхових послуг та зниження вартості страхових програм для користувачів.

Міжнародна практика пропонує різні варіанти розвитку системи страхування для аграрного комплексу:

- надання страхових послуг приватними страховими компаніями без допомоги держави (Швеція);
- участь держави в пулах перестраховування (Іспанія);
- субсидування страхових премій за деякими страховими продуктами, наприклад град (Франція, Австрія);
- надання фінансової допомоги для покриття катастрофічних збитків (Німеччина, Італія, США, Канада);
- субсидування програм страхування від багатьох ризиків (мультиризика) (Канада, Росія, США);
- створення спеціальної державної установи для реалізації політики в сфері аграрного страхування (Іспанія, Канада, США, Росія);
- надання фінансової допомоги для створення страхової інфраструктури [80].

Запровадження міжнародних стандартів страхування в Україні є одним із важливих завдань та потенційних напрямів входження страхового ринку держави у міжнародне страхове співтовариство. Проте це є можливим лише при врахуванні внутрішніх можливостей держави.

Управління ризиками є одним із засобів, який дозволяє мінімізувати негативні наслідки від непередбачених подій у сільськогосподарському виробництві. Проте, ринок страхування сільськогосподарської продукції в Україні лишається нерозвинутим. Це, в свою чергу, стримує й розвиток кредитних ринків у сільській місцевості. Негативно на розвиток страхування аграрного сектору впливають недостатність обігових коштів у господарств, загальний низький рівень дотримання технології виробництва сільськогосподарської продукції, низький рівень свідомості аграріїв у даному питанні. Для подальшого розвитку даного виду страхування страховики повинні запропонувати аграріям удосконалені, наближені до реальних потреб страхові продукти.

Сектор сільськогосподарського страхування має тісніший зв'язок з процесом створення страхового фонду страховика. Практично увесь період державної монополії на страхову справу супроводжувався участю страхувальників – колгоспів, а потім і радгоспів у страхуванні.

Сільськогосподарські товаровиробники можуть виступати повноцінними страхувальниками тільки при розвиненому сільськогосподарському виробництві. Проте відомо, що, наприклад, за рівнем продуктивності праці (показник валової доданої вартості (ВДВ) на одного зайнятого) сільське господарство України знаходиться на 35 місці в світовому рейтингу.

Колишня система сільськогосподарського страхування у вигляді обов'язкового державного страхування вже не зможе застосовуватися, для цього зникла об'єктивна основа у вигляді монопольної державної страхової системи. Проте потреба в страховому захисті аграрного сектора залишається. У зв'язку з цим виникає необхідність державної підтримки не тільки страхувальників, але й страховиків, які спеціалізуються на наданні страхових послуг аграріям. З цих

позицій актуальними є зміни в діяльності іншої частини суб'єктів страхування – страховиків.

Аграрний сектор є найбільш інертним в економіці країни і потребує докорінних змін та глибокого реформування. Одним з актуальних питань аграрної реформи в Україні залишається розвиток ефективних фінансових інституцій аграрного ринку, удосконалення кредитно-фінансових відносин та запровадження механізму управління ризиками даної галузі виробництва. За 2005–2007 роки були здійснені істотні кроки в кредитуванні сільськогосподарських підприємств. Незважаючи на це, сільськогосподарське виробництво залишається найбільш ризикованим напрямком господарської діяльності.

Важливим елементом системи страхування повинна стати підготовка страховиків, зокрема вища школа, що для України є питанням перспективи. На Заході цей вид освіти досить поширений, і там існує сітка навчальних закладів. У США – це Нью-Йоркський страховий коледж, який займає важливе місце в системі світової вищої страхової освіти. В Англії – The Chartered insurance institute (London), у Франції – Ecole de assurance (Париж). У Нью-Йоркському коледжі 4-5 річне навчання: ступені бакалаврів і магістра у галузі фінансів і управління бізнесом із спеціалізацією по страхуванню, або бакалавра в галузі актуарних наук.

Країни з великою традицією ринкової системи господарювання мають також розвинений ринок страхових послуг як фінансовий механізм, необхідний для стійкого функціонування економіки. В Україні ж ця гілка фінансових послуг доволі молода, оскільки виникла лише в 90-х роках минулого століття – як наслідок зміни ролі страхування в економічному житті суспільства при переході від командно-адміністративної системи господарювання до вільного ринку.

1.2. Складові та особливості сільськогосподарського страхування

Тема страхування в сільському господарстві давно вже викликає жвавий інтерес у представників обласних центрів гідрометеорології, які взаємодіють зі

страховими компаніями і сільськогосподарськими підприємствами в зв'язку з врегулюванням страхових випадків страхування сільськогосподарського майна.

Представники аграрної науки метеорологи-практики стурбовані проблемами адаптації різних сортів зернових культур до умов сучасного клімату, який змінюється, тим самим спричиняє підвищення чутливості рослин до патогенних погодних факторів і, в результаті, впливає на врожайність.

У цьому зв'язку також зростає актуальність страхування сільськогосподарських культур від несприятливих погодних факторів, тому що зростає ймовірність весняних заморозків, ураганів, коливання середньодобових температур.

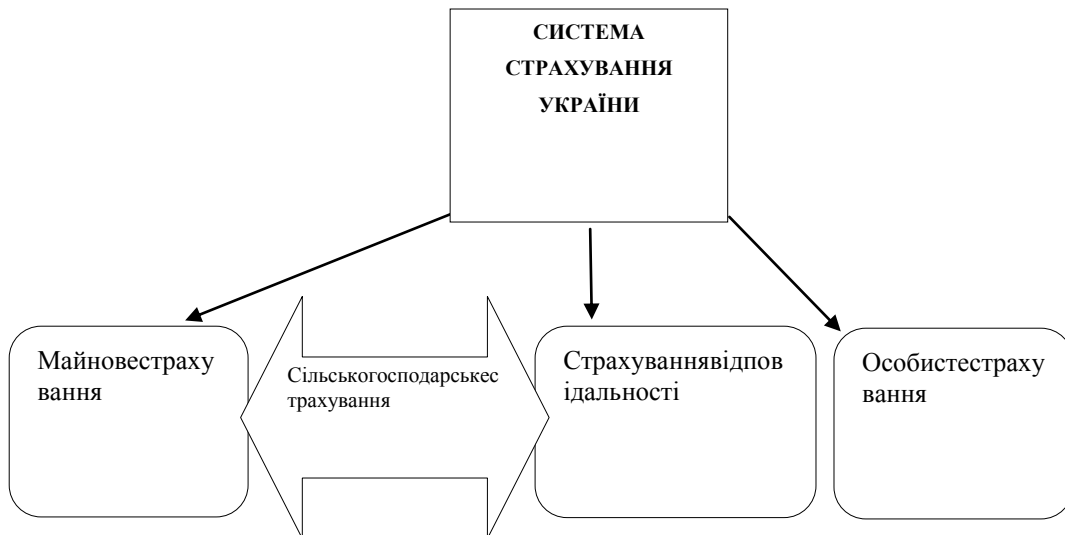

Рис. 1.4. Місце страхування сільськогосподарського виробництва в загальній системі страхування України

Страхування сільськогосподарського виробництва – це форма захисту сільгоспвиробників, яка виражається в гарантії оплати ризиків при виникненні страхового випадку за рахунок накопичених страховиком засобів.

Страхування є важливим інститутом будь-якої економічної системи. В економіці України, яка пережила перехід до ринкової системи господарювання, значення цього інституту повинне неухильно зростати. Страхування займає

важливе місце серед багатьох заходів зі збереження стійкості й стабільності в розвитку аграрного сектора, будучи одним із могутніх фінансових інститутів, які домінують над матеріально-технічними складовими економіки.

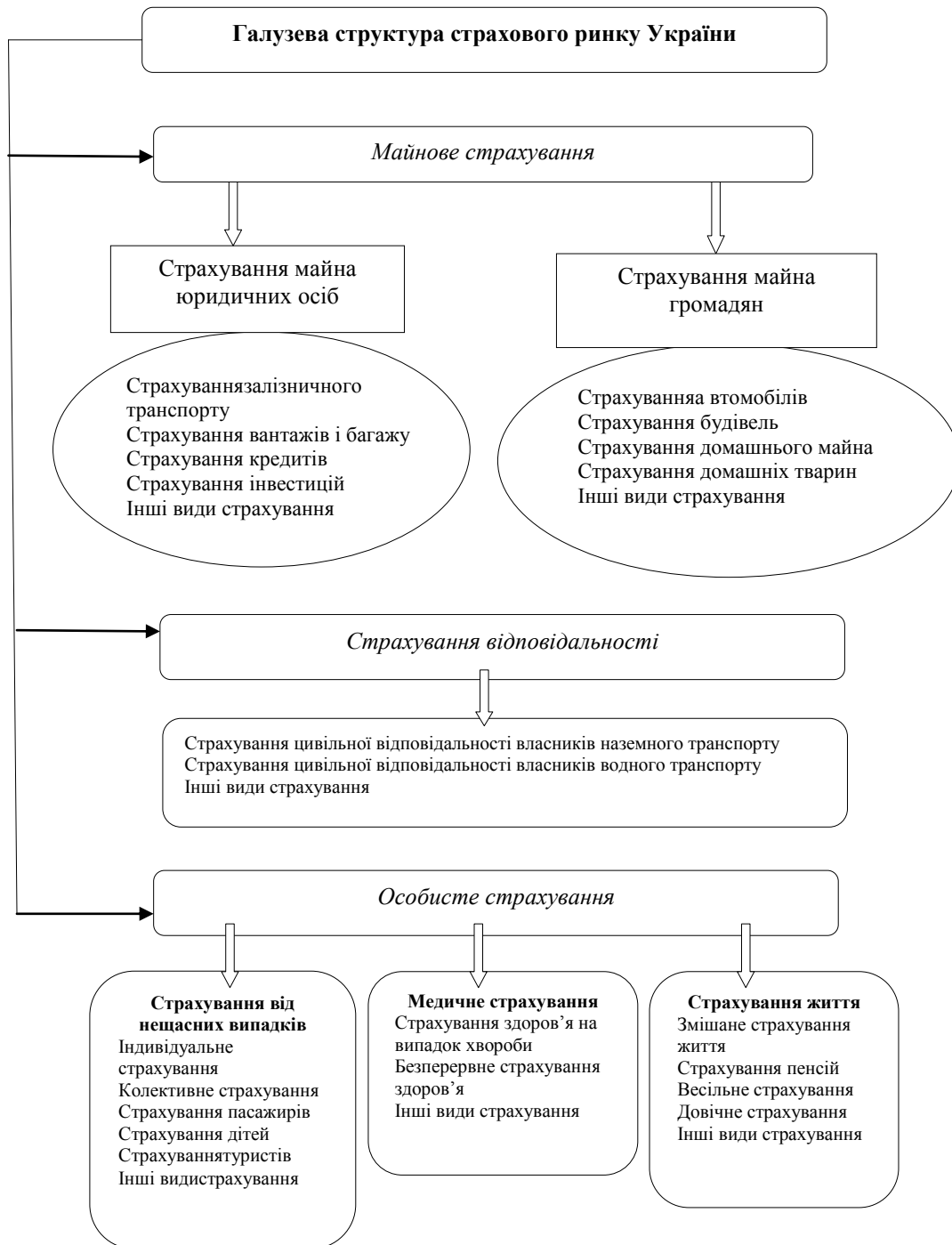

Рис. 1.5. Галузева структура страхового ринку України

У більшості країн світу ефективний розвиток аграрної сфери зумовлений серйозною державною підтримкою, яка включає безпосереднє пряме фінансування з бюджетів різних рівнів. Його становлення супроводжується

переосмисленням ролі страхування як економічного інституту і як наукової категорії, його захисних і інвестиційних функцій, місця на фінансовому ринку, закономірностей формування попиту і пропозиції на страхові послуги. В той же час недостатньо розкривається внутрішній його зміст як економічної категорії.

Як фінансовий інститут страхування для вітчизняної економіки, яка переживає кардинальну модернізацію, знаходиться в початковій стадії розвитку порівняно із зарубіжним досвідом: вузьке коло страхових продуктів, примітивні технології, нерозвинена інфраструктура, не повною мірою враховується специфіка сільськогосподарської сфери.

Багато в чому розвиток страхового агробізнесу стримується недостатньою опрацьованістю теоретичних і методичних питань і через це – слабкою обґрунтованістю його пріоритетних напрямів.

Сільськогосподарським страхуванням є специфічний клас страхування, який об'єднує декілька підгалузей. Виділення сільськогосподарського страхування в окремий клас здійснюється за принципами формування комплексних видів страхування. До таких видів відносяться морське, космічне, авіаційне, медичне і тому подібне.

Історія страхування вивчає історичний процес виникнення й розвитку страхування як галузі економіки та виду бізнесу.

Початковий зміст терміна "страхування" пов'язувався зі словом "страх", хоч безпосередньо страхування означало підтримку, гарантію успіху будь-якій справі, забезпечення відшкодування збитку кожному учаснику торговельного колективу за рахунок усіх членів колективу. У вітчизняній науці панує думка, що термін "страхування" має латинське походження й означає "безтурботний".

Поліс страхування, його сутність та особливості формування також були предметом досліджень науковців. Так, А. Брандт писав: "страхуванням взагалі називається договір, в силу якого одна сторона (страховик) зобов'язується у випадку відомого виду нещастя сплатити іншій особі відому суму, не вище наперед визначеного розміру, у вигляді винагороди, за заподіяння даним випадком збитку, між тим як інший контрагент зобов'язується платити страховику

(одночасно чи періодично) визначену суму грошей". Поступово страхова наука починає вивчати та досліджувати ширше коло проблем, зокрема у сферах особистого страхування, в тому числі страхування життя, транспортного страхування, страхування майна, вогневого страхування.

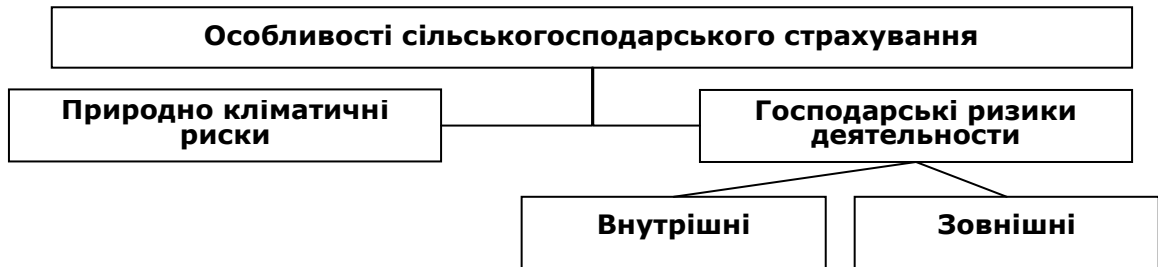

Рис.1.6. Особливості сільськогосподарського страхування

У зв'язку з відмінностями в об'єктах страхування всю сукупність страхових відносин можна розділити на чотири галузі:

- особисте страхування;
- майнове страхування;
- страхування відповідальності;
- соціальне страхування.

Розглянемо особливості майнового страхування.

Майнове страхування – галузь страхування, де об'єктом страхових праввідносин виступає майно в різних видах. Під майном розуміється сукупність речей і матеріальних цінностей, які у власності й оперативному управлінні фізичної або юридичної особи. До складу майна входять гроші й цінні папери, а також майнові права на отримання речей або іншого майнового задоволення від інших осіб.

Для цілей страхування прийнято класифікувати майно за видами господарюючих суб'єктів, яким воно належить. Розрізняють майно промислових підприємств, сільськогосподарських підприємств та майно громадян.

Сільськогосподарським страхуванням є специфічний клас страхування, який об'єднує декілька підгалузей:

- страхування врожаю сільськогосподарських культур (окрім урожаю

- сінокосів);
- страхування сільськогосподарських тварин, свійської птиці, хутрових звірів, сімей бджіл;
  - страхування споруд, передавальних пристроїв, силових, робочих та інших машин;
  - страхування устаткування, інвентаря, продукції, сировини, матеріалів і багаторічних насаджень.

Сільськогосподарське страхування	
<p><u>Види, які відносяться до майнового страхування:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> *страхування майна сільськогосподарських виробників; *страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень; *страхування сільськогосподарських тварин; *страхування підприємницьких ризиків; *особисте страхування підприємців 	<p><u>Види, які відносяться до страхування відповідальності:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> *страхування цивільної відповідальності сільськогосподарських виробників; *страхування відповідальності сільськогосподарських виробників за забруднення навколишнього середовища

Рис. 1.7. Види сільськогосподарського страхування

Специфічними об'єктами сільськогосподарського страхування виступають сільськогосподарські культури і тварини (рис. 1.7), які відрізняються від інших об'єктів майнового страхування зв'язком з живою природою.

На наш погляд, дослідження суті страхування необхідно почати з аналізу прояву ризиків у сільському господарстві, оскільки необхідність страхування зумовлюється періодичним настанням негативних проявів погоди.

У сфері рослинництва урожай має різний статус. Якщо він зібраний і знаходиться у визначеному місці, то він виступає об'єктом страхування як конкретне майно, отже, в даному випадку мають місце майнові ризики. Стадія дозрівання урожаю – особлива стадія, яка перебуває в залежності від погоди й безлічі інших чинників, які впливають на кінцевий результат. І саме дохід від отриманого урожаю (недобір урожаю або упущена вигода підприємця) виступає

об'єктом страхового захисту. Ризик втраченої вигоди відноситься до фінансових або підприємницьких ризиків.

Віднесення страхування урожаю в іншу класифікаційну групу істотного страхування вимагає інших способів формування й використання резервів (основних, додаткових і резерву попереджувальних заходів), визначення ступеня страхового ризику, страхових випадків і розрахунку страхових тарифів. І особливо важливо, щоб облік ризикових ситуацій супроводжувався розробкою заходів, спрямованих на ослаблення їхньої негативної дії. Специфіка ризиків, які супроводжують сільськогосподарське виробництво, зумовлена специфікою самої галузі. Особливості сільського господарства як галузі матеріального виробництва пов'язані, перш за все, з природно-біологічними чинниками.

Основним засобом виробництва в сільському господарстві є земля. Для підтримки її родючості необхідне своєчасне здійснення агротехнічних заходів.

У сільському господарстві процес виробництва нерозривно пов'язаний з природними процесами розвитку живих організмів – рослин і тварин, життєдіяльність яких багато в чому залежить від природних явищ.

Цим зумовлені негативні, а деколи й катастрофічні для сільськогосподарського виробництва наслідки несприятливих природних явищ (люті морози, град, засуха). Ризикова ситуація в сільському господарстві загострена диспаратетом цін на промислову й сільськогосподарську продукцію. Монополізм виробників засобів сільськогосподарського виробництва викликав встановлення високих цін на ринку матеріальних ресурсів.

Ринок же сільгосппродукції за ступенем конкурентності близький до ідеального, а ціни на сільськогосподарську продукцію сковані й до певної міри регулюються державою.

В результаті цього сільські товаровиробники опинилися в становищі, яке ніхто не передбачав.

Рис.1.8. Інституційна структура страхового ринку України

У літературі виділяється декілька загальних підходів до розробки заходів, спрямованих на зниження ступеня дії ризику на функціонування сільських підприємницьких структур.

1. Заходи, які підвищують надійність системи, поліпшуючи якісні характеристики системних параметрів (наприклад, капітальний ремонт техніки, внесення оптимальних доз добрив, поліпшення агротехніки, вдосконалення сівозмін та ін.).

2. Заходи, які поліпшують реакцію системи на дії зовнішнього середовища (вивчення кон'юнктури ринку, використання нових інформаційних технологій, хеджування та ін.).

3. Заходи, які дозволяють змінити параметри дії зовнішнього середовища на систему (пошук нових ринків збуту, форвардні і ф'ючерсні операції та ін.).

4. Заходи зі зміни внутрішньої структури системи з метою ослаблення тиску зовнішнього середовища.

Використовуючи статистичні методи досліджень, можна визначити математичне очікування урожайностей різних сільськогосподарських культур. Вже на підставі цих даних можна визначити набір культур, обробіток яких в умовах вибраної мікрозони є найменш ризикованим. Але у зв'язку з тим, що різні сільськогосподарські культури різним чином реагують на зміну погодних умов, виникає необхідність оцінки ступеня ризику при їх сукупному впливі на формування кінцевих результатів виробництва.

В зв'язку з цим інструментом ухвалення стратегічного рішення є знаходження оптимальних параметрів виробництва на підприємствах.

Таким чином, будь-яка зміна структури виробництва, зміна пріоритетів розвитку повинні бути підкріплені можливістю реального коректування структури всіх видів ресурсів і супроводжуватися заходами щодо зниження впливу існуючих ризиків на результати виробництва.

Слід підкреслити, що виробничі ресурси в сільському господарстві вирізняються високим ступенем немобільності, а виробнича діяльність відрізняється яскраво вираженою сезонністю. Це значною мірою обмежує для підприємства можливість зміни структури виробництва протягом технологічного циклу. Тому при визначено оптимальних параметрах виробництва необхідно враховувати можливість проведення підприємством додаткових заходів, спрямованих на підвищення рівня визначеності в отриманні запланованих результатів. Одним з найбільш поширених заходів управління ризиком, які виправдали себе, є його страхування.

Страхування і підприємництво тісно взаємозв'язані. Для підприємництва характерні організаційно-господарське новаторство, пошук нових, ефективніших способів використання ресурсів, гнучкість, готовність іти на ризик. Використовуючи інструмент страхування, підприємець упевнений, що засоби виробництва, продукція, фінансові ресурси матеріально захищені від випадковостей, і дістає можливість зосередити всю свою увагу на проблемах, безпосередньо пов'язаних з виробничою діяльністю.

Залежно від зони та умов, у яких вирощується певна культура, страхова сума визначається з обов'язковим урахуванням впливу кліматичних та інших чинників (агротехнічних умов щодо вирощування), які також безпосередньо впливають на стан посівів у різних фазах розвитку рослин та формування врожаю. Розмір страхової суми в такому разі встановлюється в межах певної частки від загальної вартості визначених затрат. Можливе обмеження її за рахунок безумовної франшизи до 20%.

В Україні є досвід обов'язкового страхування врожаю. У період адміністративно-командної економіки через систему Укрдержстраху забезпечувався страховий захист врожаю. В перші роки незалежності України було запроваджено обов'язкове страхування в радгоспах та інших Державних сільськогосподарських підприємствах. Однак ця система виявилася недієвою. Радгоспи були хронічно збитковими і не сплачували страхових платежів. Постановою №1000 у 2002 р. було введено обов'язкове страхування врожаю для підприємств усіх форм власності.

страхування майна сільськогосподарських виробників спрямоване на створення умов для відшкодування насамперед надзвичайних витрат, які виникли в результаті настання руйнівних страхових випадків. Посилюється ризиковий характер виробництва внаслідок зростання техногенного навантаження на навколишнє середовище, загострюються суперечності між діяльністю людини й екологічним потенціалом екосистеми, який все більше втрачає можливості природного відновлення.

Існують дві основні форми страхування: обов'язкове і добровільне.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 року № 1000, страхування врожаю багаторічних насаджень і сільськогосподарських культур державних сільськогосподарських підприємств проводиться обов'язково. Для страхувальників – сільськогосподарських підприємств всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, які передбачені чинним законодавством, страхування є добровільним.

На страхування приймають врожай сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державних сільськогосподарських підприємств, а врожай зернових культур і цукрових буряків – підприємств усіх форм власності.

Частково страхові платежі з обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень компенсуються за рахунок Державного бюджету України у розмірі не менше 50 відсотків витрат, понесених сільськогосподарськими підприємствами.

Обов'язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарських підприємств всіх форм власності проводиться з метою гарантування економічної та продовольчої безпеки держави, створення сприятливих умов для розвитку аграрного сектору економіки, захисту інтересів сільськогосподарських підприємств.

Суб'єктами обов'язкового страхування є: страхувальники – державні сільськогосподарські підприємства щодо врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень та сільськогосподарські підприємства всіх форм власності щодо врожаю зернових культур і цукрових буряків; страховики – юридичні особи – резиденти України, які отримали в установленому порядку ліцензію на проведення цього виду обов'язкового страхування.

Об'єктом обов'язкового страхування є майнові інтереси, які не суперечать законодавству і пов'язані з неотриманням або недоотриманням врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, зернових культур і цукрових буряків – сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності.

До страхових ризиків, на випадок яких проводиться обов'язкове страхування, належать град, пожежа, вимерзання, ураган, буря, злива, зсув, повінь, сіль, посуха, повне раптове знищення посівів карантинними шкідниками.

Страховим випадком вважається заподіяння страхувальнику прямих збитків у результаті часткової або повної загибелі врожаю сільськогосподарських

культур, багаторічних насаджень, врожаю зернових культур і цукрових буряківунаслідок прямої дії страхових ризиків.

Не підлягає обов'язковому страхуванню врожай:

- природних сінокосів і пасовищ;
- сільськогосподарських культур, які посіяні на зелене добриво;
- сільськогосподарських культур, які висівалися понад три роки і жодного разу сільськогосподарські підприємства не одержали врожаю;
- підпокровних та безпокровних багаторічних трав;
- посівів та багаторічних насаджень плодоносного віку, які не розміщені в зоні офіційного землевпорядкування.

Щодо видів страхування майна сільськогосподарських підприємств можна виділити страхування врожаю сільськогосподарських культур, багаторічних насаджень, страхування тварин, будівель та іншого майна.

Страхування сільськогосподарських тварин – це страхування великої рогатої худоби, коней віком від одного місяця до одного року, свиней віком до шести місяців, овець, кіз, віслюків віком від одного року, бджолосімей, хутрових звірів (кролі, нутрії) з 45-денного віку, птиць у господарствах, які спеціалізуються на виробництві бройлерів у віці одного місяця.

На страхування беруться всі наявні в господарстві здорові тварини даного виду, які досягли страхового віку. Не приймаються хворі, виснажені тварини, такі що перебувають у стані дородового чи післяродового залежування, а також інфіковані тварини. При цьому всі тварини одного виду й вікової групи повинні бути застраховані на однакову страхову суму. Племінні тварини беруться на страхування лише за наявності племінного свідоцтва.

Страховими випадками є: загибель, знищення, або вимушений забій внаслідок пожежі, стихійного лиха (удар блискавки, буря, ураган, буран, град, злива, повінь, землетрус, сель) або нещасного випадку (попадання під рухомий транспорт або під дію електричного струму) та вимушеного забою (знищення) за розпорядженнями ветеринарних служб у зв'язку із заходами боротьби з інфекційними хворобами.

Будівлі, споруди, сільськогосподарська техніка, об'єкти незавершеного будівництва, передавальні пристрої, силові, робочі та інші машини, транспортні засоби, сировина, матеріали, продукція страхуються на випадок знищення або пошкодження внаслідок пожежі, вибуху, повені, паводку, землетрусу, бурі, урагану, смерчу, зливи, граду, зсуву, обвалу, селю, затоплення, у тому числі через аварії комунікаційних мереж.

Крім того, тварини, обладнання, машини та інше майно можуть бути застраховані за окрему плату на випадок крадіжки та неправомірних дій третіх осіб.

У багатьох країнах світу велика увага приділяється страхуванню машин і механізмів від ламання. Неважко уявити, до яких наслідків може призвести вихід із ладу, наприклад, комп'ютерної установки, яка регулює режим температури, вологості та освітлення в теплиці або охолодження молока в резервуарах.

Страхова сума встановлюється за кожним окремим видом майна згідно з договірною сумою, яка не повинна перевищувати дійсної вартості майна з передбаченням франшизи.

За правилами добровільного страхування об'єкти страхування розбито на чотири групи:

1. Урожай сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень плодоносного віку.

2. Деревя й плодово-ягідні кущі, які зростають у садах, та виноградники. Не приймаються на страхування багаторічні насадження, зношеність або зрідження яких становить понад 70%, а також ті, що підлягають списанню з балансу.

3. Сільськогосподарські тварини, птиця, кролі, хутрові звірі, сім'ї бджіл у вуликах.

4. Будівлі, споруди, сільськогосподарська техніка, об'єкти незавершеного будівництва, передавальні пристрої, силові, робочі та інші машини, транспортні засоби, сировина, матеріали, продукція. Не підлягають страхуванню тимчасові, дуже старі та не придатні для використання будівлі, а також споруди, які перебувають у зоні зсуву, обвалу, повені або іншого стихійного лиха (із моменту

відповідного оголошення, зробленого органами влади, гідрометеослужбою і т. ін.). Не є об'єктом страхування ділова деревина та дрова на лісосіках і під час сплаву, документи, цінні папери, готівка.

Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень здійснюється на випадок їх пошкодження або загибелі з таких причин: вимерзання, град, злива, буря, ураган, повінь, пожежа, а також вимокання, випрівання, спричинені стихійним лихом. На прохання страхувальника перелік страхових випадків можна доповнювати або скорочувати.

Сучасний стан розвитку аграрного страхування в Україні не відповідає його першочерговому завданню – бути ефективним механізмом управління ризиками в аграрному секторі та забезпечувати стабільність виробництва й доходів сільськогосподарських виробників. Зокрема, характерними рисами сучасного стану розвитку аграрного страхування є такі:

– Наші страхові компанії, по суті, діють на свій страх і ризик. Хоч вони й приблизно однакові, але якщо поглянути на проблему з боку страхувальника, то стає зрозумілим, що навіть маленькі коливання в тарифах призводять до того, що підприємства вимушені шукати найбільш привабливий варіант, що в свою чергу викликає іншу проблему, яка полягає в тому, що страхувальник вимушений шукати страхові компанії з найменшими тарифами, а страховик вимушений для приваблення страхувальника встановлювати маленькі тарифи, але при цьому підвищувати розмір франшизи. Страхові компанії часто використовують занижені або завищені франшизи (0,5% до 50%). Адміністратори програми субсидованого страхування культур повинні підняти питання про законність компенсації частини страхових премій за формальними договорами у випадку, якщо будуть установлені порушення процедур, рекомендованих Міністерством аграрної політики. Аналіз використання договорів комплексного й індексного (урожайності) страхування офіційними установами не проводився.

– Низький попит на страхування з боку сільськогосподарських виробників (низький відсоток участі в страхуванні, застосування страхування переважно не як методу управління ризиками підприємства, а як допоміжного заходу при

отриманні банківського кредиту, недовіра сільськогосподарських виробників до страхових компаній).

– Недостатня пропозиція з боку страхових компаній (низький відсоток сільськогосподарського страхування у портфелі страхових компаній, відсутність у портфелі страхових продуктів, які б відповідали потребам страхувальників, недовіра страхових компаній до сільськогосподарських виробників). Аналіз даних показує, що послуга страхування недостатньо пропонується виробникам сільськогосподарської продукції. Більшість компаній не мають розвиненої регіональної мережі й тільки починають розвивати напрямок аграрного страхування. Більшість компаній не мають достатньої кількості фахівців. На ринку також існує проблема з якісним перестраховуванням аграрних ризиків.

– Нереалізовані завдання держави щодо стабілізації виробництва та доходів у аграрному секторі економіки (час від часу постає питання про необхідність надання прямої державної допомоги у випадку настання катастрофічних збитків). Страхові компанії відзначили випадки відмови від страхування сільськогосподарських культур через неотримання субсидії попередньо. Виробники розглядають таку ситуацію як черговий обман з боку держави й страхових компаній.

Таким чином, сучасний стан розвитку системи аграрного страхування диктує потребу у формуванні системного підходу до його розбудови. Системний підхід передбачає визначення та законодавче оформлення форм взаємодії трьох головних учасників аграрного страхування – сільськогосподарських виробників, страхових компаній та уряду. Виходячи з того, що уряд є виразником загального інтересу суспільства, а також з того, що спостерігається певний брак довіри між аграрним та страховим сектором, саме уряду має належати головна роль у консолідації зусиль інших учасників та збалансуванні їхніх інтересів.

Метою подальшого розвитку системи аграрного страхування є забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва та доходів сільського населення як передумов стабільного економічного зростання країни та зростання добробуту її

громадян шляхом максимального використання можливостей аграрного та страхового ринку та ефективного використання державних ресурсів.

Сучасне страхування аграрного виробництва – це система заходів щодо організованого спеціальними страховими державними і недержавними органами захисту майнових інтересів громадян, організацій та установ, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції в разі певних подій за рахунок спеціально створених грошових коштів.

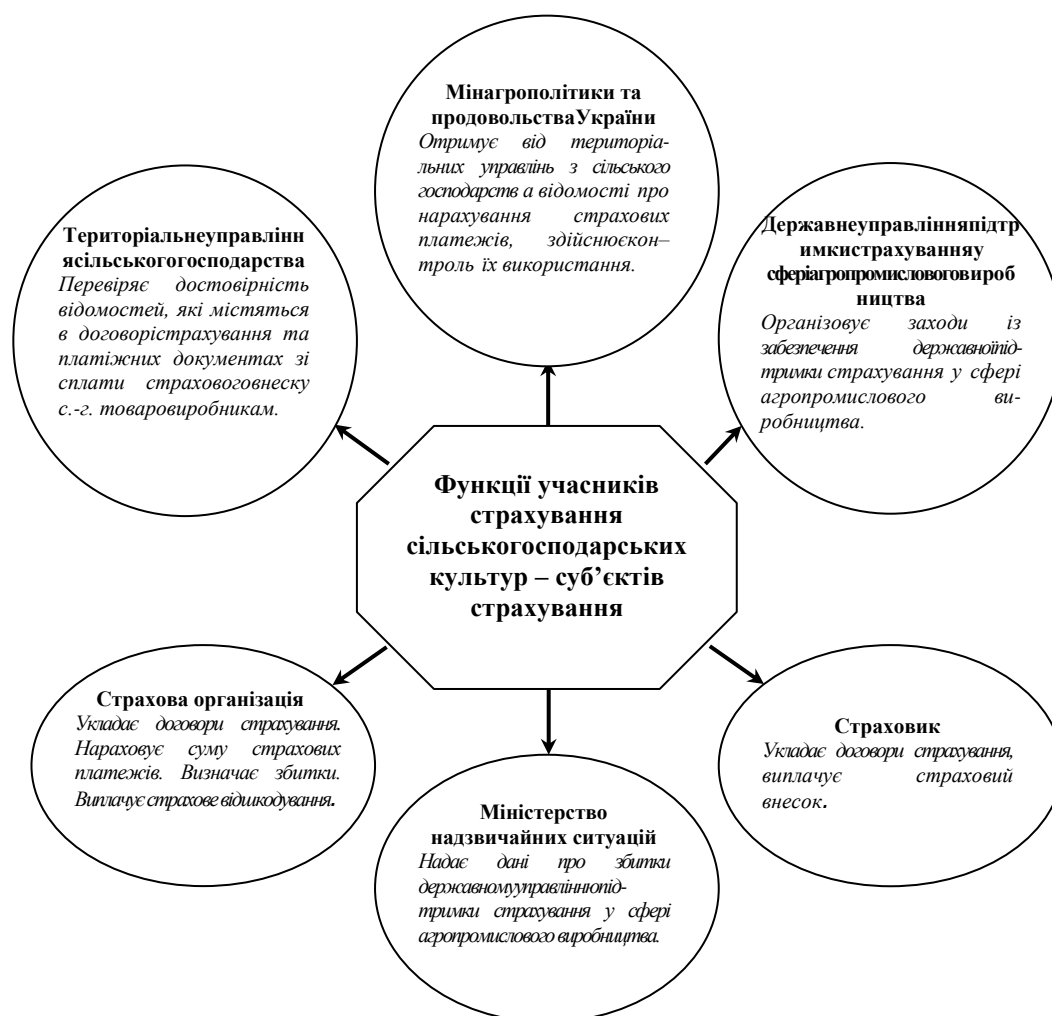

Рис.1.9. Функції учасників страхування сільськогосподарських культур

Сільське господарство об'єктивно, внаслідок своїх особливостей, є галуззю із вищим ризиком порівняно з іншими галузями національної економіки. Ризик у сільському господарстві полягає у відсутності гарантій отримання запланованих виробничих результатів під впливом природних чинників. Визначаючи втрати і збитки, викликані природними або стихійними чинниками, треба враховувати не лише втрати майна (будинки, машини, тощо), а й втрати урожаю, приплоду,

продуктивності.

Зменшення та розподіл ризиків аграрних товаровиробників здійснюється через механізм страхування. В економічно розвинених країнах страхування розглядається як один із найважливіших інструментів управління ризиком і популярне не лише на великих аграрних підприємствах, але й у середовищі малого та середнього бізнесу. В Україні найризикованішим є вирощування сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень. Актуальність страхування зростає тому, що під ці культури відведено більше половини території. У механізмі страхування сільського господарства розрізняють два поняття: шкоди і втрати. Перші – це пошкодження чи знищення, зумовлені стихійним лихом або нещасним випадком.

Страхування виконує чотири основні функції: ризиково-розподільчу, попереджувальну, заощаджувальну і контрольну.

Ризиково-розподільча функція виявляється в заміщенні матеріального збитку чи інших наслідків ризику. Але оскільки страхова подія є випадкова і вибіркова, то при страхуванні здійснюється перерозподіл грошових коштів на користь потерпілої сторони.

Попереджувальна функція полягає в прогнозуванні заходів, які можуть зменшити страховий ризик. Страхова організація може провести інформаційну кампанію, виявити й ліквідувати потенційну загрозу на початкових етапах.

В Україні впродовж останніх десяти років страхування врожаю сільськогосподарських культур у колективних і фермерських господарствах було добровільним, а в державних – обов'язковим. У більшості країн Західної Європи застосовується лише добровільна форма страхування у рослинництві й тваринництві.[26]

1.3. Принципи сільськогосподарського страхування

Термін **«принцип»** походить від латинського слова «*principium*», що означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу й соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші

властивості.

Принципи страхування сільськогосподарського виробництва – це фундаментальні істини, позитивні закономірності, керівні ідеї, основні положення, норми поведінки, які відображають закони розвитку відносин страхування, сформульовані у вигляді певного наукового положення, закріпленого переважно в правовій формі, на основі якого будується і функціонує апарат страхування сільськогосподарського виробництва.

Сучасна система організації виконавчої влади і, відповідно, державне управління ґрунтуються на порівняно нових принципах.

Принципи страхування сільськогосподарського виробництва повинні:

- ґрунтуватися на законах розвитку суспільства, його соціальних та економічних законах і законах страхування;
- відповідати цілям управління, відображати основні якості, зв'язки і відносини страхування;
- враховувати часові та просторові аспекти процесів державного законотворення;
- мати правове оформлення, тобто бути закріпленими в нормативних документах, оскільки кожен принцип страхування є цілеспрямованим – його застосовують для вирішення конкретних завдань.

Страхування ґрунтується насамперед на таких специфічних принципах:

- вільний вибір страхувальником страховика, а страховиком – виду страхування;
- страховий ризик;
- страховий інтерес;
- максимальна сумлінність;
- відшкодування в межах реально завданих збитків;
- -франшиза;
- суброгація;
- контрибуція;
- співстрахування і перестрахування;

– диверсифікація.

Розглянемо коротко зміст цих принципів (рис.1.10.).

Рис. 1.10. Принципи страхування сільськогосподарського виробництва

Принцип вільного вибору страховика і виду страхування повною мірою стосується лише добровільних видів страхування. Страхувальникові надається можливість обирати будь-якого страховика, що має ліцензію на певний вид страхування. Водночас, страховика ніхто не може змусити здійснювати той чи інший вид добровільного страхування.

Страховий ризик – це ймовірна подія або сукупність подій, на випадок яких

здійснюється страхування. У міжнародній практиці ризиком вважають конкретний об'єкт страхування або вид відповідальності. Нерідко страховий ризик тлумачать як розподіл між страховиком і страхувальником несприятливих економічних наслідків у разі настання страхового випадку. Загальновизнаним є таке положення: не може бути предмета для страхової угоди, якщо її сторони не несуть жодного ризику матеріальних чи фінансових втрат за несприятливого перебігу подій.

Страховий інтерес впливає з права власності або володіння тим чи іншим об'єктом. Кожний індивідуальний або асоційований власник будинку, автомашини, а тим більше складного виробничого технологічного комплексу зацікавлений у тому, щоб вкладені в цей об'єкт кошти не були втрачені через стихійне лихо, нещасний випадок, пограбування тощо.

Страхові виплати не повинні перевищувати реально втрачених доходів страхувальника і його витрат на лікування, щоб не стимулювати завищення необхідних термінів лікування.

У свою чергу, організації, які беруть на себе ризики, як і будь-яка інша комерційна структура, мають інтерес отримати прибуток. Ідеться про загальну масу прибутку, тобто з урахуванням і наслідків інвестиційної діяльності.

Максимальна сумлінність. Надійне страхування можливе лише за умов високого довір'я між сторонами. Ні страхувальник, ні страховик не мають права приховувати один від одного ту чи іншу інформацію, яка стосується об'єкта страхування. На практиці особливо важливо, щоб цього принципу дотримувалася страхувальник. Адже саме він володіє інформацією про всі властивості, зокрема дефекти, майна, про стан здоров'я чи інші особливості об'єкта страхування.

Здебільшого страховик наполегливо вимагає таких істотних відомостей як вік особи, яку є намір застрахувати, її професія, перенесені чи наявні хвороби. У практиці багатьох страховиків як суттєвий чинник розглядається те, курить чи ні страхувальник.

Ще більше чинників потрібно враховувати при страхуванні автомобіля. Багато страхових компаній, крім марки машини, року її випуску та вартості,

цікавляться досвідом водія, безаварійністю роботи, метою використання транспорту, організацією охорони об'єкта страхування і т. ін. Страховики збирають необхідні їм істотні відомості, пропонуючи страхувальникам заповнити спеціальні формуляри-заяви на страхування, де наведено багато запитань, які стосуються предмета страхування та його власника. Часто практикується й усне опитування осіб, які бажають придбати страховий поліс. Це дуже делікатна справа. Вона не повинна суперечити законодавству. Страховик залишає за собою право відмовити в укладенні страхової угоди, якщо страхувальник не надасть усіх істотних відомостей.

В основу надання страхових послуг покладено специфічні принципи страхування:

Вільний вибір страхувальником страховика, а страховиком — виду страхування. Цей принцип найбільш властивий для добровільних видів страхування. Страхувальник має право обирати будь-якого страховика, якому надана відповідними органами ліцензія на даний вид страхування. При цьому страховик теж вільний у виборі того чи іншого виду добровільного страхування.

Страховий ризик — це певна подія або сукупність подій, на випадок яких здійснюється страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання. У страховій теорії і практиці термін "страховий ризик" використовується у кількох значеннях, зокрема, ймовірність нанесення збитку при настанні страхового випадку; конкретний страховий випадок, тобто певна небезпека, від якої проводиться страхування; частина вартості майна, не охоплена страхуванням і залишена на ризику страхувальника; конкретні об'єкти страхування за їх страховою оцінкою і ступенем ймовірності нанесення збитку. Загальновизнаним є таке положення: не може бути предмету для страхової угоди, якщо її сторони не несуть жодного ризику матеріальних або фінансових втрат за несприятливого перебігу подій.

Страховий інтерес завжди пов'язаний з наявними правовідносинами, зокрема правом власності або володіння тим чи іншим об'єктом, зобов'язанням щодо відшкодування шкоди, яке визначає предмет майнового інтересу особи

(страхувальника), чи зобов'язанням піклуватися про членів сім'ї, і вимагає його волевиявлення щодо забезпечення страхового захисту такого майнового інтересу. Кожен власник зацікавлений у тому, щоб вкладені в цей об'єкт кошти не були втрачені через стихійне лихо, нещасний випадок, пограбування тощо.

У свою чергу, організації, які беруть на себе ризики, мають інтерес отримати прибуток.

Максимальна сумлінність. Страхування передбачає, що сторони, які вступають у страхові відносини, повинні довіряти одна одній. При укладанні договору страхування чи при настанні страхового випадку страхувальник і страховик не мають права приховувати один від одного інформацію щодо об'єкта страхування. Цей принцип найбільше стосується страхувальника, оскільки саме він має відомості про реальний стан того чи іншого майна, про стан здоров'я чи інші особливості об'єкта страхування. Страховик має право відмовити в укладанні договору страхування, якщо страхувальник свідомо подав неправдиві відомості про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку.

Відшкодування в межах реально завданих збитків. Страхове відшкодування згідно зі ст. 10 Закону України «Про страхування» не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник, а відтак приносити страхувальникові прибуток. За цим принципом матеріальний і фінансовий стан страхувальника після відшкодування завданих збитків має бути таким самим, як і до страхового випадку. Відхилення, як правило, бувають у бік заниження рівня відшкодування.

Франшиза (від англ. «право, привілеї») — це визначена договором страхування частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком і визначається в сумі або у відсотках до страхової суми.

Застосовують кілька типів франшизи:

— пряма (безумовна) встановлює відповідальність страхової компанії за частину збитку, який перевищує франшизу і звільняє від відповідальності за частину збитку в межах франшизи;

— привілейована (умовна) встановлює відповідальність страхової компанії за весь збиток, як тільки розмір збитку перевищить розмір франшизи (найчастіше використовується в особистому страхуванні);

— зникаюча встановлює відповідальність страхової компанії, яка збільшується пропорційно збитку після перевищення розміру збитку над франшизою, поки франшиза не «зникне» і лише тоді страхова компанія відповідає за весь збиток. Зникаюча франшиза на практиці зустрічається дуже рідко.

Франшиза може бути встановлена в грошовому вираженні, відсотках від збитку, відсотках від вартості застрахованого майна чи як період часу, наприклад у страхуванні здоров'я.

Будь-яке обмеження відповідальності страхової компанії повинно безпосередньо відобразитися на страхових тарифах. Отже, франшизу можна розглядати як один із факторів ціноутворення при укладанні договору страхування.

Суброгація — це передача страхувальником страховикові права на стягнення заподіяної шкоди з третіх (винних) осіб у межах виплаченої суми. Якщо страхувальник на відшкодування збитків отримує кошти з іншого джерела, то він повинен повідомити про це страховика, який візьме їх до уваги при розрахунках страхового відшкодування.

Контрибуція – це право страховика звернутися до інших страховиків, які за проданими полісами несуть відповідальність перед одним і тим самим конкретним страхувальником, з пропозицією розділити витрати з відшкодування збитків.

Цей принцип не дає можливості страхувальникам застраховувати одне й те ж майно кілька разів з метою наживи.

Перестраховування і співстраховування. Страхова компанія може брати на власне утримання обмежені за розміром ризику, які визначаються наявністю в компанії страхових фондів. Згідно зі ст. 30 Закону України «Про страхування», якщо страхова сума за окремим об'єктом страхування перевищує 10% суми сплаченого статутного фонду і сформованих вільних резервів та страхових

резервів, то страховик зобов'язаний укласти договір перестраховання. Такі обмеження диктуються інтересами додержання достатньої платоспроможності страхової компанії. Економічна сутність перестраховання полягає у вторинному розподілі ризиків між учасниками страхування. В основі перестраховання лежать відносини з перерозподілу ризиків, раніше прийнятих на страхування, з метою забезпечення фінансової стійкості страхової компанії.

Перестраховання – це вторинний перерозподіл ризиків, система економічних відносин, відповідно до якої страховик, приймаючи на страхування ризики, частину відповідальності за ними, виходячи зі своїх фінансових можливостей, передає на погоджених умовах іншим страховикам з метою створення збалансованого портфеля договорів страхування, забезпечення фінансової стабільності й рентабельності страхових операцій.

Співстраховання — це страхування об'єкта за одним спільним договором та за згодою страхувальника кількома страховиками. При цьому в договорі мають міститися умови, які визначають права й обов'язки кожного страховика. За наявності відповідної угоди між співстраховиками і страхувальником один із співстраховиків може представляти всіх інших у взаємовідносинах із страхувальником, залишаючись відповідальним перед ним лише в розмірі своєї частки. Позитивним є те, що компанії мають змогу об'єднати свої зусилля зі страхування великих ризиків, не поступаючись ні перед ким страховою премією. Недоліки співстраховання полягають в ускладненні процедури оформлення страхування і виплати відшкодування.

Диверсифікація – обмеження поширення активності страхових компаній за рамки основного бізнесу.

Принципи, на яких будується діяльність страхової компанії, дають можливість створення ефективної і надійної системи страхового захисту в державі.

Принципи страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою:

1. підтримка стабільності фінансового стану і кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників при загибелі (знищенні, втраті), пошкодженні застрахованого майна в результаті несприятливих природно-кліматичних умов та інших несприятливих подій;

2. добровільність укладення договору страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою;

3. рівний доступ до державної фінансової підтримки всіх сільськогосподарських товаровиробників незалежно від їхньої організаційно-правової форми;

4. забезпечення відшкодування збитку, заподіяного страхувальникам – сільськогосподарським товаровиробникам в результаті страхових подій, в розмірі, порядку і на умовах, встановлених законодавством України;

5. виконання зобов'язань України у сфері міжнародної торгівлі.

З економічної точки зору страхування є способом відшкодування збитків, які потерпіла фізична або юридична особа, за допомогою їх розподілу між багатьма особами (страховою сукупністю).

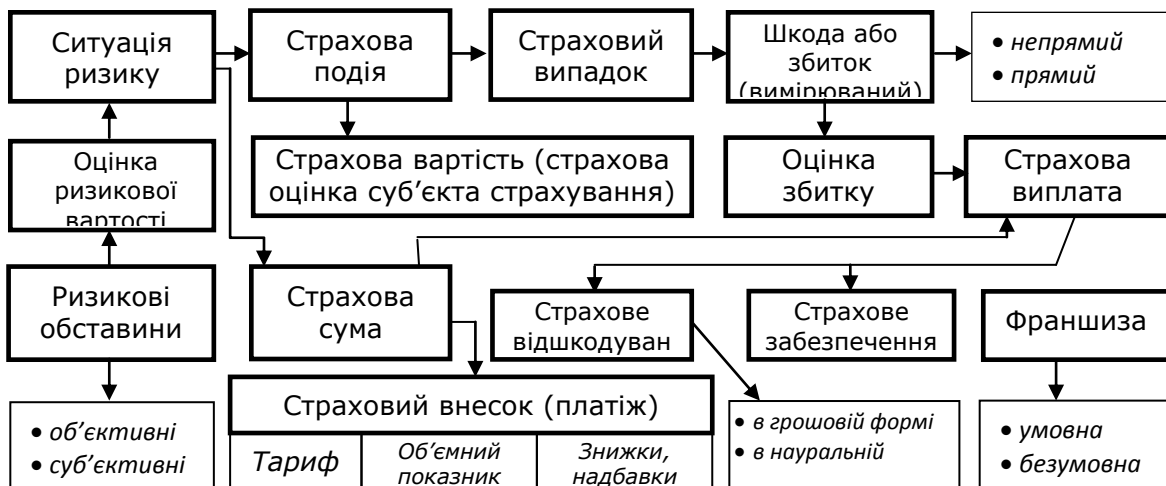

Рис.1.11. Організаційна структура страхування[28,29]

Сучасне страхування, яке саме по собі є потужним економічним інститутом, забезпечує захист інтересів суспільства, охоплює найважливіші аспекти господарської і комерційної діяльності різних організацій, захищає інтереси його окремих громадян в їхньому приватному й громадському житті.

Слід зазначити й інший аспект страхової діяльності, на який останнім часом все більшою мірою звертає увагу теоретична думка. Він полягає в тому, що страхування слід розглядати і як індустрію послуг. Якість страхування все більшою мірою пов'язується з обсягом послуг, які страховик може забезпечити в рамках договору про страхування в процесі захисту від застрахованого ризику і при його настанні. Тому сучасне страхування нерозривно пов'язане з діяльністю з управління ризиком, попередження і скорочення збитку.

Переваги використання страхування як механізму управління ризиком зводяться до наступних чинників:

Залучення страхового капіталу для компенсації збитків підприємства є дуже важливим завданням. Страхові фонди є гарантованим джерелом грошових коштів для компенсації збитків страхувальника в разі виникнення несприятливих подій, наприклад, коли при виникненні великих збитків використання власних грошових ресурсів може бути обмежене. Це також актуально в тому випадку, якщо здатність підприємства притягати зовнішні кредити для компенсації збитків обмежена.

Страхування ризиків підприємства знижує невизначеність в плануванні фінансової діяльності. Підприємство замінює невідомі йому витрати на компенсацію збитків в майбутньому певними витратами на сплату страхової премії. Відбувається це завдяки ефекту інтеграції окремих ризиків індивідуальних страхувальників в загальному масиві страхового фонду страховика. Відповідно до закону великих чисел, невизначеність при цьому зменшується, що знаходить своє відображення і в розмірі страхової премії.

Зниження невизначеності у фінансовому плануванні діяльності підприємства дає істотну економічну вигоду: вивільнення грошових коштів, які повинні були б резервуватися у фонді ризику для покриття непередбачених збитків, а тепер можуть бути використані для отримання доходу при інвестуванні у виробництво.

Особливу роль грає і такий чинник як скорочення витрат на управління ризиком шляхом використання досвіду страхових експертів для оцінки й

управління ризиком. Для страхувальника дуже важлива та обставина, що страхові компанії мають в розпорядженні досвід і статистичні дані щодо різноманітних ризиків. Цей досвід знаходить своє відображення в страхових тарифах.

Використання механізму страхування як фінансового інструменту для покриття ризику пов'язано з певними проблемами, основна з яких полягає в тому, що практично ніколи страхування не може забезпечити повну компенсацію всіх збитків.

Будь-який великий промисловий об'єкт має риси унікальності, і цю обставину слід мати на увазі при обговоренні умов страхування. Проблеми, пов'язані з унікальністю об'єктів страхування, можна розділити умовно на декілька категорій:

1. Неможливість визначити адекватне страхове покриття, запропоноване в рамках договору. Страхове покриття може бути неповним або в частині переліку охоплюваних подій, або в частині проведення оцінки, тобто максимально можливої величини збитку для цього ризику. Помилка в той або інший бік приведе до недострахування або до надмірного страхування.

2. Відсутність страхового покриття для специфічних ризиків. Унікальність об'єктів страхування або нестандартність їх функціонування можуть призвести до того, що підприємство не зможе знайти навіть часткове страхове покриття деяких своїх ризиків в силу відсутності ринкової практики їх страхування.

3. Неадекватний розмір страхової премії. Невизначеність відносно майбутніх збитків примушує страховика "підстраховуватися" самому і завищувати розмір страхової премії, що, зрозуміло, не вигідно страхувальникові. Як показує досвід, подібне завищення може бути двох-трьохкратним і більше порівняно з розумною величиною страхової премії.

4. Труднощі порівняння умов конкуруючих страхових компаній. Як правило, великий ризик спонукає страхувальника організувати своєрідний "тендер" серед страховиків для отримання максимально вигідних для себе умов страхування. Проте порівняти умови різних страхових компаній для складного і унікального об'єкту часто дуже непросто, і мінімальний розмір страхового тарифу

тут не є головним критерієм. У подібних випадках чинниками, які визначають вибір, є, як правило, надійність і досвід роботи страховика в цій галузі промисловості.

Недостатній досвід підприємства в області страхування своїх ризиків може призвести до таких наслідків:

- неадекватний вибір методу страхування;
- неправильне визначення обсягу відповідальності страховика;
- недострахування;
- надмірне страхування.

Усе перераховане є наслідком недостатньо ретельно проведеної підготовчої роботи з реєстрації минулих збитків й аналізу ризику. Подібні помилки в управлінні призводять до неекономного страхування, тобто до надмірно сплаченої страхової премії.

Виробнича діяльність великих промислових компаній пов'язана з наявністю широкого спектру ризиків, які мають фінансовий, юридичний, соціальний, гуманітарний характер. Наявність і можливість реалізації цих ризиків не повинні впливати на стійке функціонування компанії. В зв'язку з цим у будь-якій великій промисловій компанії виникає необхідність розробки системи забезпечення страхового захисту.

Основою системи має бути сукупність спеціально розроблених економічно обґрунтованих процедур, закріплених у вигляді корпоративних норм і стандартів, обов'язкових для всіх органів управління компанії і її дочірніх організацій.

Система забезпечення страхового захисту великої агропромислової компанії повинна об'єднувати:

- органи управління компанії, її дочірніх організацій і їхніх виробничих підрозділів;
- підрозділи компанії, на які покладено вирішення завдань контролю й управління ризиками, а також забезпечення страхового захисту;
- підрозділ контролю промислових й екологічних ризиків;

- підрозділи, які здійснюють захист компанії і її дочірніх організацій, персоналу, а також майнових інтересів акціонерів та інвесторів.

Перераховані суб'єкти повинні функціонувати й взаємодіяти на єдиній, спеціально створеній інформаційній, методичній і нормативній основі.

Принципи страхування не можуть існувати без завдань страхування, які в свою чергу виходять із політики страхування.

Політика страхування – це комплекс заходів, засобів і методів здійснення страхування, який відображає характер взаємовідносин підприємства й страхової компанії.

Найвищі прояви активної страхової політики мають місце тоді, коли держава самостійно починає або різною мірою бере участь у безпосередньому здійсненні страхової діяльності. Остання ситуація не так уже й рідко спостерігається на діючих страхових ринках, причому страхова політика держави має свої різні й чисельні передумови, в т. ч. історичні, як, наприклад, у Франції та Польщі.

У свою чергу, пасивна політика держави в області страхування може тільки відкрити двері до його стихійного розвитку і стане випадковим наслідком дії різних і нескоордиованих між собою сил, які іноді зіштовхуються між собою.

Політика страхування є способом реалізації стратегії в конкретний період часу і повинна визначати наступні фактори:

- перелік ризиків, які несуть загрозу бізнесу компанії, здоров'ю персоналу, а також майновим інтересам акціонерів та інвесторів. При цьому визначаються переліки ризиків для майнового комплексу, переліки ризиків громадянської відповідальності, перелік специфічних ризиків;

- види страхування, адекватні переліку ризиків, супутніх операційній діяльності компанії, у тому числі види страхування майна, відповідальності, специфічних ризиків;

- ліміти необхідних і економічно доцільних страхових покриттів за відібраними видами страхування;

- розміри франшиз для ризиків, які передаються на страхування за відповідними групами активів.

Політика страхування великої агропромислової промислової компанії має бути оформлена у вигляді спеціального корпоративного документу – "Програми страхового захисту компанії на майбутній рік".

Перелік небезпек, від яких слід страхувати, залежить від характеру ризику. Для промислових ризиків такими вважаються пожежа, вибух, поломки машин і механізмів, стихійні лиха, витоки токсичних речовин, для екологічних – забруднення або нанесення іншої шкоди довкіллю, для інвестиційних – різні події, які призводять до втрати об'єктів інвестицій або прибутку в результаті вкладення коштів.

До комплексу умов страхування входять наступні компоненти:

- умови надання страхового покриття;
- схема страхування;
- умови, які обмежують відповідальність страховика;
- розмір і умови сплати страхової премії;
- обов'язки страховика;
- обов'язки страхувальника;
- умови відмови страховика від сплати страхового відшкодування;
- порядок виплати страхового відшкодування;
- умови переходу прав страхувальника після сплати страхового відшкодування;
- інші умови.

При розробці програми страхування підприємству необхідно визначити найважливіші для нього види страхування. Комплексний ризик окремого промислового підприємства може бути настільки великий, що покриття його може виявитися неможливим у рамках окремої страхової компанії.

Основні моменти, які необхідно відобразити в програмі страхування:

1. Короткий опис підприємства: рід діяльності, структура, розміщення.
2. Перелік об'єктів, які підлягають страхуванню.

3. Короткий опис особливо складних механізмів, джерел енергії і особливо небезпечних технологічних процесів.

4. Вартість об'єктів, які підлягають страхуванню.

5. Чисельність персоналу.

6. Перелік ризиків, які підлягають страхуванню.

7. Перелік видів збитків, які підлягають страховому покриттю.

8. Короткий опис інцидентів і розмірів збитку від них, які мали місце на підприємстві за останні п'ять-десять років.

9. Бажані розміри страхового покриття для кожного ризику.

10. Терміни.

Вибір страхового партнера є важливою частиною вироблення стратегії страхування. Підприємство може вважати за краще мати справу безпосередньо з декількома страховими компаніями, кожного разу вибираючи найбільш відповідну для страхування певного виду ризику. В іншому випадку воно може звернутися до допомоги брокера або консультанта, доручивши йому роботу з підбору партнера й оптимальної схеми страхування.

Звіт про результати аналізу програми страхування містить наступні розділи:

1. Інформація про витрати на сплату страхових премій із зазначенням застрахованих об'єктів, меж страхового покриття, регіону або місцезнаходження, структурного підрозділу підприємства, страховика або страховиків із зазначенням меж покриття для кожного з них.

2. Дані про збитки, які відбулися з розбиттям за видами збитку.

3. Зведення про виплати страхового відшкодування із зазначенням виду збитку й частки відшкодування в загальному обсязі збитків.

Аналіз програми страхування дозволяє робити висновки про її ефективність, перегляд програми потрібно здійснювати раз на два-три роки.

[28,29]

1.4. Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні

Аграрне страхування, як один із найбільш ефективних способів управління ризиками, надає змогу поєднувати інтереси учасників ринку аграрного страхування та держави, першочерговим завданням якого, особливо з боку державної політики, є забезпечення стабільного економічного зростання, добробуту та захисту аграрного сегменту економіки.

Власне термін «страхова політика» має неоднозначне трактування. Його часто інтерпретують та ототожнюють з «системою страхування». Але на нашу думку, система страхування є відображенням страхової політики на рівні практичного застосування. Тому у даному дослідженні ми оперуємо категорією «страхова політика», маючи на увазі вибір держави із множини моделей системи страхування. Окрім того, «власне страхування є невід'ємною часткою соціальної політики держави», та як зазначено у п. 1.3 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», цим Законом регулюються «основи державної політики підтримки страхування сільськогосподарської продукції [139].

Зокрема, Р. Соболев вважає, що саме «державна політика в галузі страхування потребує вдосконалення через подальший розвиток нормативної бази, інтеграцію України в міжнародні структури в галузі страхування, забезпечення оптимального співвідношення між обов'язковим і добровільним страхуванням, залучення страхового ринку до вирішення соціальних питань тощо» [348]. У підручнику О.Д. Вовчака «Страхова справа» теж зазначено про те, що «формування, подальший розвиток і вдосконалення державної політики в галузі страхування мають здійснюватися відповідно до сучасних потреб, з урахуванням наявних економічних можливостей і згідно з вимогами гами міжнародних угод і міжнародних організацій, до яких приєдналася і Україна» [89]. Система страхування у такому випадку, згідно теорії страхування та різних концептуальних основ трактування поняття виступатиме як: форма, спосіб, метод, система заходів попередження збитків, система економічних відносин тощо.

Нинішній стан розвитку ринку страхових послуг в аграрному секторі не дає підстав для оптимізму: страхові послуги аграріям надає лише незначна кількість компаній, інформація про умови та порядок страхування неповна та важкодоступна, перелік ризиків, від яких страхують страхові компанії, часто не відповідає потребам страхувальників-аграріїв. Зокрема, за даними Агроіншуранс Інтернешнл [3, с. 2-3], дані щодо страхування сільськогосподарських культур в період 2009-2013 років наступні (рис.1.12.).

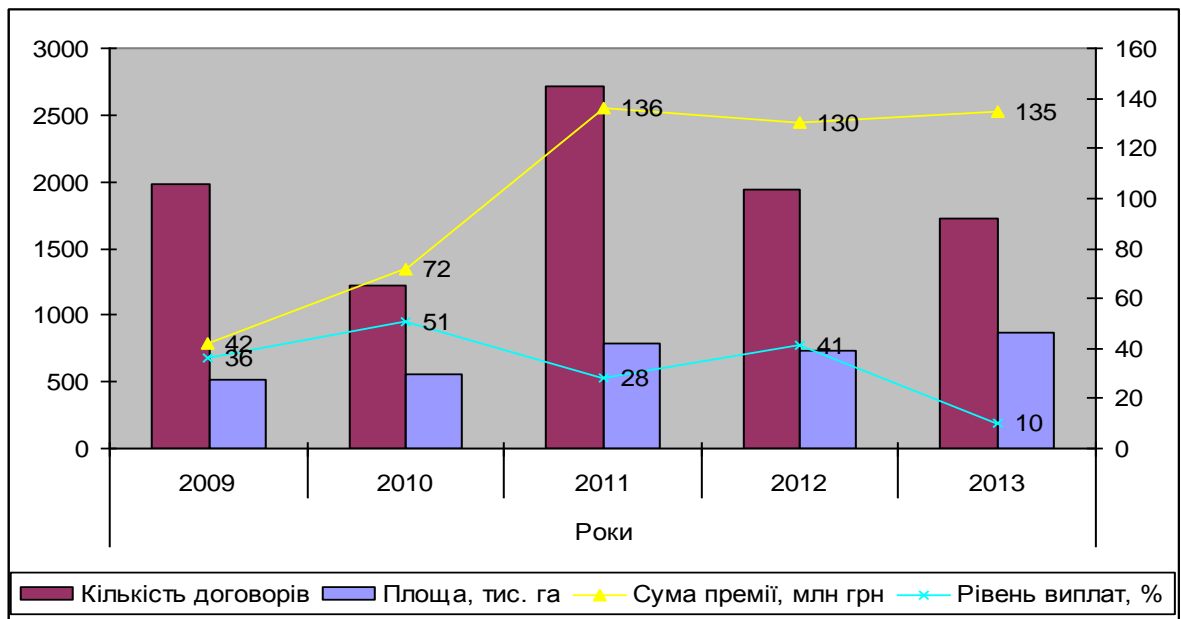

Рис. 1. 12. Динаміка страхування сільськогосподарських культур за період 2009-2013 рр.

З цього слідує, що вибір моделі страхової політики – це реалізація державної політики страхування в Україні, яка на сьогодні потребує вивчення зарубіжного досвіду та його адаптації до українських реалій. Саме тому стоїть наукове завдання аналізу світових моделей аграрної політики та відповідь на питання, які саме з них можуть бути використані у вітчизняному досвіді.

Ринок страхових послуг для аграрного сектору показав незначний ріст у 2013 році за останні три роки, стабільно зростає площа застрахованих площ, навіть при зменшенні числа договорів з 2710 у 2011 до 1722 у 2013 році. Сума премій для страхових компаній показує незначне зростання через пониження середньої ставки премії з 3,74 у 2011 році до 3,10 ц 2013 році. Як пояснюють фахівці [3], низький тариф зумовлений застосуванням переважно договорів

мульти-ризикі з безумовною франшизою на рівні 50%, з умовою компенсації лише катастрофічних збитків. Сумарні виплати на компенсації за договорами у 2013 році склали 13 млн грн. Проте, із загальної суми премій, зібраних на ринку страхових послуг за 2013 рік, 84% їх припадає на збори за програмами, що координуються АСП. Тобто, до певної міри ринок страхових послуг потерпає від однобічності програм та адміністративного регулювання.

Тому, як і в інших сферах наукового знання, є потреба проаналізувати практику та досвід, які моделі аграрного страхування використовуються за кордоном. Для порівняння, наприклад у Росії, страхові премії та виплати наступні (таблиця 1.1.)

Таблиця 1.1.

Страхові премії та виплати з агрострахування в Росії у 2010-2013 рр., тис. руб

Показники агрострахування	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2010
Страхова премія	9565829	16225901	13316107	13880020	145,1
Страхові виплати	7713229	8214481	7716917	5763848	74,7
Коефіцієнт виплат, %	80.63	50.63	57.95	41.53	-39,1 п.

Джелело: [3; розділ Динамика сборов и выплат – по регионам и по видам страхования].

Так, як дослідили В.Киселев [13], М. Аршба [4], та інші [1; 2; 5; 8; 19; 23; 25-29], сфера системи аграрного страхування досить широка. Здійснений короткий аналіз існуючих схем страхування за кордоном приведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2.

Основні програми агрострахування зарубіжних країн

Програми	Короткий зміст
США	Державна підтримка аграрного страхування з 1980 року, було прийнято <i>Федеральний Акт щодо страхування врожаю</i> (Federal Crop Insurance Act). Структура усіх зібраних страхових премій розподіляється так: за програмами страхування доходів 60% усіх премій; за програмами страхування врожаю - 20%; за програмами індексу доходу - 10%; за програмами індексу врожайності - 3%. Решта 7% страхових зборів становлять страхові премії від спеціальних програм з федеральним субсидуванням на культури
Португалія	Система «державного та приватного партнерства». Держава: субсидії фермерам на страхування та організація перестрахування. Приватні страхові компанії (інтегровані в систему страхування сільськогосподарських ризиків): розроблення програм страхування та контроль за їх виконанням; відшкодування частини ризиків, не

	відшкодованих державою
Іспанія	Комплексна система сільськогосподарського страхування була започаткована в Іспанії в 1978 році з прийняттям Закону “ <i>Про комбіноване аграрне страхування</i> ”. Система, впроваджена цим Законом, розповсюджується на рослинництво, тваринництво та лісове господарство
Німеччина	Розвинений інститут агрострахування, використовує методи прямого державного відшкодування втрат сільськогосподарським підприємствам. Завдяки державним коштам компенсуються збитки, які викликані градом, бурею, повінню та іншими погодними аномаліями
Франція	Урядом сформований особливий державний фонд, що компенсує втрати, нанесені рослинництву природними катаклізмами. Вимогою для відшкодування збитку є наявність у фермера договору страхування господарства. В цьому випадку держава компенсує в середньому приблизно 45% загального обсягу збитку
Іспанія	Надає субсидії, фактично, за всіма видами сільськогосподарських ризиків (заморозки, засуха, пожежа, буря, град, хвороби і паразити, повінь), але при цьому страхуються тільки головні культури
Австрія	В галузі надання допомоги сільгоспідприємствам збігається з російським (50% страхового внеску за полісом виплачує аграрне господарство, а 50% премій страховику виплачує держава на основі заяви с.г. товаровиробнів): є особливий фонд, що компенсує 25% страхових внесків страхувальникам, місцеві бюджети також оплачують 25%, решту суми сільгоспвиробник виплачує самостійно
Індія	У листопаді 2013 року, уряд прийняв Національну програму страхування врожаю, яка об'єднує існуючі схеми страхування, такі як Національна система сільськогосподарського страхування (NAIS), страхування врожаю (WBCIS) і Національне аграрне страхування (MNAIS). Вона спрямована на раціоналізацію страхових послуг фермерам і стабілізації доходів, особливо від кліматичних ризиків
Росія	Сферу регулює Федеральний закон від 25.07.2011 № 260-ФЗ «Про державну підтримку в сфері сільськогосподарського страхування». Перелік правил субсидування з коштів державного бюджету на компенсування частини витрат сільгосптоваровиробників на страхування врожаю сільгоспкультур. Субсидії надаються сільськогосподарським товаровиробникам для фінансування 50% страхових внесків за договорами страхування [22]
Білорусія	Закон про обов'язкове страхування сільськогосподарських ризиків, за яким з 1 січня 2008 р. всі сільськогосподарські підприємства повинні страхувати культури і тварин у державній страховій компанії БелГосСтрах

Джерело: [2; 8; 9; 12; 22; 23; 25-29].

Як зазначають вчені, зокрема В. Кисельов [13], для багатьох розвинених країнах світу аграрне страхування є об'єктом пильної уваги і підтримки з боку держави. Ефективному розвитку найважливішого інструменту регулювання агропромислового виробництва, страхування, сприяє той факт, що його державна підтримка згідно з правилами СОТ звільнена від зобов'язань по скороченню.

Зарубіжний досвід, на думку А. Нікітіна [17], свідчить також про те, що страхування - це не тільки механізм захисту майнових інтересів самих товаровиробників, а й тих інвестицій, які спрямовуються в сучасні інноваційні технології сільськогосподарського виробництва.

Загалом, існує два види програм - програми страхування врожайності та програми страхування доходів, які гарантують компенсацію втрат виробника сільськогосподарської продукції не тільки від недобору врожаю, а й і від падіння цін на продукцію.

Підходи, притаманні більшості страхових моделей у зарубіжних країнах, базуються на моделюванні ризиків для біологічних систем, та значно відрізняються від традиційного моделювання майнових ризиків, оскільки «біологічні системи володіють здібностями до адаптації до різних типів небезпек, а також відновлення після небезпек залежно від часу впливу в певній фазі росту» [25]. Тому динаміка визначення еластичності впливу небезпек, наприклад, за вказаними приведеними дослідженнями Agriculture Risk, поділяється на моделювання за культурами, за якого відшкодування залежить від типу культури, агро-кліматичної зони, типу ґрунту і рельєфу, сорту, методів виробництва тощо.

Щодо сформованих моделей аграрного страхування, то воно для усіх країн є добровільним і обов'язковим. Обов'язкове страхування практикується рідко, форма участі держави - участь в оплаті страхових премій, або часткова компенсація втрат у разі реалізації тих чи інших ризиків.

Сільськогосподарське страхування з державною підтримкою практикується у США, Канаді, Іспанії, Росії тощо. Як бачимо, це країни, що мають велику протяжність території, тому «в результаті настання стихійних лих шкоди зазнає відразу значна кількість сільськогосподарських виробників, що спричиняє великі виплати і високу вартість страхових послуг». Саме тому сільськогосподарське страхування потребує участі держави. Сільськогосподарське страхування без державної підтримки розвинене у Німеччині, Норвегії, Бельгії тощо, така організація страхування притаманна країнам з низькоризикових характером ведення аграрного виробництва.

Загалом, світовий досвід свідчить, що в міжнародній практиці сільськогосподарського страхування сформувались дві основні моделі, які умовно можна назвати «американська» та «європейська» [1; 3]. Обидві ці моделі мають свої переваги і недоліки, але, найефективнішим при страхуванні аграрних ризиків є їх поєднання. Саме така система страхування сільськогосподарських ризиків діє в Іспанії, яка, за оцінками експертів міжнародного проекту ЄС Tacis «Вдосконалення управління ризиками фермерських господарств та малих і середніх господарств в аграрному секторі», є країною з найрозвиненішою системою агрострахування в Європі [1].

Таким чином, беручи за основу думку «Експерт РА» [6], що «ефективна система сільськогосподарського страхування повинна будуватися на певних наступних принципах», основні з них наступні (таблиця 1.3.).

Таблиця 1.3.

Основні принципи формування моделі аграрного страхування

Принципи	Короткий зміст
Добровільність	Страховання сільськогосподарських ризиків стосується стратегій управління ризиками комерційних підприємств, великих та середніх сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, підприємців, ОСГ, і має бути побудоване на добровільній основі
Зацікавленість сільгоспвиробника	Участь в програмі сільськогосподарського страхування має бути вигідною для сільгоспвиробників
Ризик-менеджмент	Страховання повинно стати елементом ризик-менеджменту для сільгоспвиробників, сприйматися не як спосіб привласнення бюджетних коштів або отримання доступу до безоплатним субсидіях, а як інструмент управління ризиками
Багатоваріантність продуктової лінійки	Страховальник повинен мати свободу вибору підходящого для нього страхового продукту, а для цього вони мають бути представлені широким спектром. Між страховими компаніями має бути конкуренція за клієнтів
Стимулювання ефективних сільгоспвиробників	Страховання повинно стимулювати розвиток виробничих технологій в сільському господарстві. При розрахунку страхової премії має враховуватися наявність передових технологій виробництва, що знижують ризики сільгоспвиробника, а показник недобору врожаю повинен розраховувати індивідуально за даними с.г. підприємства, а не середнього рівня по регіону
Рівний доступ до отримання субсидій з боку сільгоспвиробників	Для збереження вільної конкуренції між сільгоспвиробниками державні субсидії повинні надаватися в рівному розмірі незалежно від суб'єкта господарювання і типу господарства. Особливо це стосується холдингових структур та ОСГ, розрив між якими поки що не вдається ліквідувати
Збалансованість	Обсяг виділених субсидій повинен знаходитися в прямій залежності від величини попиту на сільськогосподарське страхування з

	державною підтримкою
Прозорість	Весь механізм від укладення договорів та одержання страхових відшкодувань має бути простим і зрозумілим насамперед для сільгоспвиробника, одночасно контролюватися з боку держави від недобросовісних страхових фірм
Багаторівнева система страхового захисту	Специфіка сільськогосподарського страхування (висока ймовірність кумуляції ризиків), а також висока соціальна значущість цього виду страхування визначають необхідність додаткових вимог до надійності страхових компаній, що працюють в цій сфері, а саме – обов'язкову участь держави
Незалежна експертиза	В основу системи андеррайтингу та врегулювання збитків в сільськогосподарському страхуванні має бути покладена незалежна експертиза, оскільки страхова сфера діяльності пістрявіє конфліктними ситуаціями, що вимагає незалежної сторонньої оцінки у випадку виникнення спорів

Джерело: [6].

Як бачимо, у повній мірі дотриматися цих принципів можливо лише при державному регулюванні ринку страхових послуг для сільського господарства. Окрім того, навіть найбільш прогресивні форми комерційного страхування не в змозі самотійно регулювати ситуацію. Наприклад, на думку фахівців [1, с. 21], основними передумовами лідерства страхових компаній на найближчі роки є: розвиток страхування в регіонах; запровадження простих і зрозумілих агровиробникам програм страхування; розвиток системи єдиного андеррайтингу; зосередженість на співпраці з середніми і малими підприємствами; розвиток співробітництва з банками в частині заставного страхування та державними органами, що реалізують стратегію розвитку сільського господарства. Як бачимо, ці заходи теж можуть бути реалізовані тільки з участю держави.

За даними Аграрного страхового Пулу [15], «на сьогодні в Україні відсутня ефективна загальнодержавна система страхування сільськогосподарських ризиків, яка мала б забезпечити належний захист інтересів сільськогосподарських товаровиробників та держави». Саме тому, «основною задачею побудови загальнодержавної ефективної системи страхування сільськогосподарської продукції є: захист інтересів аграріїв та держави, шляхом мінімізації збитків сільськогосподарських товаровиробників, страховиків, через механізм розподілу ризиків серед них; ... створення чіткого, прозорого механізму співпраці між аграріями, державою, страховиками, та іншими учасниками ринку»

Таку позицію підтримують і більшість дослідників, зокрема, на думку Н. Осмьборкіної [18], «створення ефективної системи розподілу та управління ризиками сільськогосподарського виробництва повинно стати важливим напрямом сучасної аграрної політики... заходи з розбудови системи аграрного страхування можливі за ефективного використання державних ресурсів і максимального задіяння можливостей аграрного та страхового ринку».

Проте, при аналізі сценаріїв розвитку моделі сільськогосподарського страхування з держпідтримкою, думки дослідників неоднозначні. Наприклад, ряд дослідників [21] вважає, що в програші опиняться і сільгоспвиробники, і страхові компанії, і держава і економіка в цілому, оскільки «сільгоспвиробники сприйматимуть страхові внески не як плату за придбання страхового захисту, а лише як умову отримання безоплатних дотацій з боку держави. Страхові компанії відноситимуться до агрострахування, як до тимчасового джерела отримання доходів, без стратегічного розвитку цього виду бізнесу». Саме ці фактори і необхідно нейтралізувати, створюючи ефективну модель агрострахування.

У Концепції агрострахування зазначається, що «сучасний стан розвитку системи аграрного страхування диктує потребу у формуванні системного підходу до його розбудови, що ... передбачає визначення та законодавче оформлення форм взаємодії трьох головних учасників аграрного страхування – сільськогосподарських виробників, страхових компаній та уряду. Виходячи з того, що уряд є виразником загального інтересу суспільства, а також з того, що спостерігається певний брак довіри між аграрним та страховим сектором, саме уряду має належати головна роль у консолідації зусиль інших учасників та збалансуванні їх інтересів» [15].

Узагальнюючи вищевикладене, можемо констатувати, що оскільки традиційно страхова політика у сільському господарстві на Україні формувалась з обов'язковою і вирішальною участю держави, немає потреби відмовлятися від цієї практики і надалі. Навіть не маючи достатньо коштів для реалізації заявлених на даний час програм страхового захисту у сільському господарстві, держава нормативним регулюванням впливає на процес, насамперед позиціонує свою

політику у цій сфері, підкреслюючи надзвичайну важливість галузі для економіки країни.

На нашу думку, використовуючи зарубіжний досвід [9; 12; 23; 25-29], щоб страхування з державною підтримкою мало ефективність, мають бути дотримані наступні рекомендації: застосування у страховій справі відповідних технологій, таких як дистанційне зондування, імітаційно моделювання, 3D візуалізація, інформаційно-комунікаційні технології як інструментів для підвищення точності та об'єктивності оцінки врожаю і втрати дохідності. Необхідне створення єдиної бази даних, де має бути зібрано все, пов'язане зі страхуванням: дані про погоду, атлас порогів для критичних погодних елементів, прибутковість, продуктивність, фази вегетації тощо яка була б однаково доступною для всіх заінтересованих сторін та які могли б бути використані урядом і страховою індустрією як орієнтири.

Важливою є також розробка інноваційних схем, що пов'язує страхування з іншими фінансовими послугами, такими як кредити, продаж стратегій управління ризиками, щоб знизити вартість угоди і для забезпечення довгострокової життєздатності. Має бути організована належна система стандартизації регулювання та контролю, оперативного реагування на скарги товаровиробників.

На думку В. Киселева, «головною метою держрегулювання в страховій сфері має бути формування надійних і рівноправних взаємовідносин між постачальниками і споживачами страхових послуг, здатних забезпечувати взаємовигідне співробітництво між ними. Необхідно повністю змінити інститути та процедури взаємодії між учасниками страхового ринку і умови їх практичного застосування. При цьому держава повинна виступати в якості основного інституту, який формував би прийнятні умови функціонування агрострахового ринку і створював основні стимули до цього, а страхові компанії виступали б в якості основного суб'єкта відтворення страхових відносин» [13].

Загалом, конвергенція управління сільськогосподарського страхування може дати унікальні продукти. За дослідженнями С. Навроцького [16], це проявлятиметься у: субсидуванні страхових премій та виплат; компенсації

адміністративних витрат; фінансуванні розробок страхових продуктів; фінансуванні освітніх і інформаційних заходів, науково-дослідних робіт; субсидуванні перестраховування тощо.

Можна констатувати, що в Україні створена і розвивається інфраструктура управління ризиками виробництва і доходності за участю держави і страхових компаній, де значна роль відведена Страховому аграрному пулу. Ця модель базується на участі держави у страховій діяльності в сільському господарстві. Насамперед, повинні визначатися обсяги бюджетних зобов'язань держави щодо субсидування сільськогосподарського страхування, необхідна також диференціація розмірів страхових тарифів, набору сільгоспкультур, прийнятих на страхування, з урахуванням зональних умов сільгоспвиробництва, створення державних фондів страхових резервів, здійснення підтримки сільгоспстрахування за принципом розподілу затрат держави і страхувальників, розробка нових програм, в тому числі, комплексних.

Наприклад, за Зведеними рекомендаціями круглих столів щодо удосконалення системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні, п. 2.2 передбачається клопотання про виділення у проекті Державного бюджету на 2015 та наступні роки коштів на фінансову підтримку сільськогосподарського страхування [15]. Саме тому, оптимальною моделлю розвитку аграрного страхування є державна система з залученням страхового бізнесу.

Потребує вирішення системний підхід до зниження ризиків сільськогосподарських товаровиробників, не лише шляхом бюджетного фінансування, а й створення додаткових послуг і продуктів у сфері управління ризиками. Саме ці напрями є прерогативою подальших досліджень у даній сфері.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ

2.1. Механізм сільськогосподарського страхування

Страхові відносини мають суперечливий характер. Ця суперечність полягає в тому, що і страхувальник, і страховик мають свої економічні інтереси в здійсненні страхування, які по суті є протилежним. Так, страхувальник намагається забезпечити собі максимальний розмір страхового покриття (передати максимальний обсяг страхової відповідальності) при оптимальному розмірі страхових платежів (страхової премії). Якщо розмір страхової премії може здатися йому невиправдано великим, то він вимушений буде відмовитись від передачі частини ризиків страховику і зберегти їх у себе. В той же час, страховик має зворотні цілі – прийняття мінімальних ризиків (мінімізація обсягів страхової відповідальності) при збереженні максимальних страхових платежів (страхових премій). Отже, постає питання визначення способу розподілу відповідальності за ризик та вибору оптимального співвідношення між розмірами страхової премії і страхового покриття. Вирішення цієї проблеми досягається за допомогою застосування відповідних методів та систем страхування.

Слово „метод” у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [87] пояснюється як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя, а також як прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності. Отже, термін „метод” означає спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення чого-небудь. Застосовуючи термін страхування до галузі, можна визначити, що методи страхування – це способи практичного здійснення страхування.

Термін „система” походить від грецького “systema”, що в перекладі означає ціле, складене з частин; сполучення. Поняття система включає в себе сукупність елементів, які знаходяться у відношеннях і взаємозв’язку один з одним і створюють певну єдність, цілісність.

Тоді систему страхування можна визначити як взаємозв'язок між страховою сумою, вартістю об'єкта страхування, розміром страхового відшкодування та збитку страхувальника, який здійснюється на основі математичних розрахунків за певним алгоритмом.

Термін „система страхування” має синоніми у використанні – „система страхової відповідальності”, „система страхового забезпечення”.

Методи страхування поділяються залежно від розподілу відповідальності за ризик між сторонами страхових відносин на дві великі групи методів страхування:

- методи повного страхування;
- методи часткового страхування.

Повне страхування покриває весь конкретний ризик, тобто максимально можливий збиток обраного класу страхових подій. Часткове страхування обмежує відповідальність страховика, залишаючи частину ризику страхувальнику.

В практиці страхування при визначенні частки ризику, відповідальність за яку несе страховик чи страхувальник, застосовують термін „утримання ризику”.

Зрозуміло, що часткове страхування дешевше, ніж повне. В свою чергу, часткове страхування поділяється на дві групи методів:

- пропорційне страхування;
- непропорційне страхування.

Кожний із зазначених методів має свої системи здійснення страхування. В сучасних умовах в Україні застосовують наступні системи страхування:

- за дійсною вартістю майна;
- за відновленою вартістю майна;
- пропорційної відповідальності;
- першого ризику;
- дрібної частки (дробової частини);
- граничного страхового забезпечення;

- страхування граничних ризиків;
- страхування з франшизою.

Спробу узагальнення методів та систем страхування представлено на рис.

2.1.

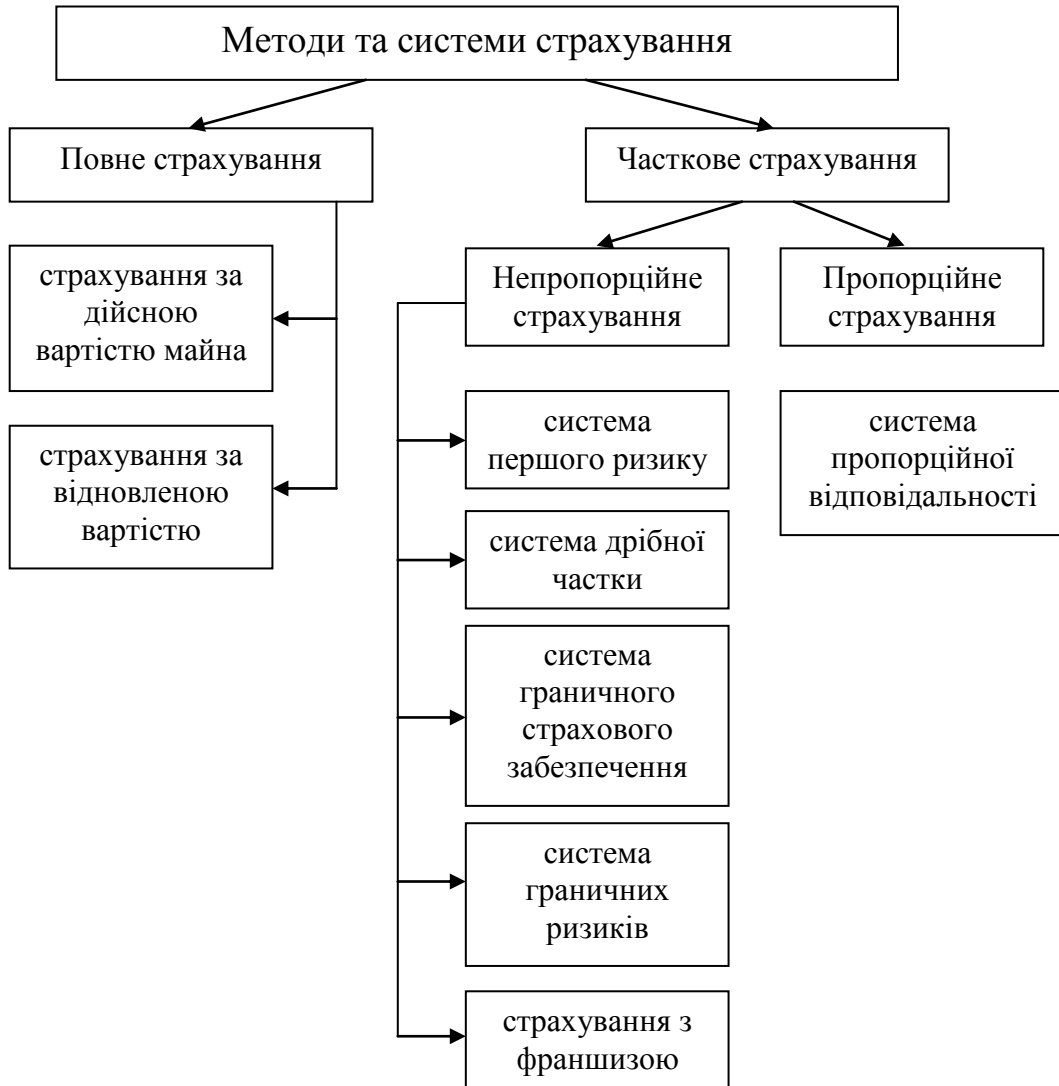

Рис. 2.1. Методи та системи страхування*

*Джерело: Узагальнено автором

Відмінності в системах страхування ґрунтуються на неоднаковому співвідношенні вартості майна та страхової суми, страхового відшкодування та збитку страхувальника. Система страхової відповідальності встановлюється не за бажанням страхувальника, а відповідно до страхового законодавства та встановлених правил страхування.

Для розрахунків відшкодування за різними системами важливо чітко розмежувати поняття „збиток страхувальника” та „страхове відшкодування”.

Збиток страхувальника – це його фактичний збиток, понесений в результаті настання страхового випадку. Страхове відшкодування – сума, яка виплачується страховиком для покриття цього збитку. Кількісно вони можуть не співпадати. Збиток та страхова сума є верхньою межею страхового відшкодування, яке може бути менше страхової суми, дорівнювати їй, але ніколи не може перевищувати її.

Використовуючи системи страхування, визначається участь страховика в покритті збитків. А особиста участь страхувальника в покритті збитків виражається через франшизу.

Франшиза – звільнення страховика від покриття збитків, яке передбачене договором страхування.

Отже, в страховій справі застосовується кілька систем страхування та франшиза, які забезпечують відповідне відшкодування збитків при настанні страхового випадку.

Стосовно Російської Федерації, то Положення Федерального закону «Про державну підтримку у сфері сільськогосподарського страхування та про внесення змін до Федерального закону « Про розвиток сільського господарства», які регламентують надання державної підтримки при страхуванні сільськогосподарських тварин набули чинності 1 січня 2013 року.

У Федеральному бюджеті на 2013 рік на компенсацію частини страхової премії при страхуванні сільськогосподарських тварин відповідно до норм зазначеного закону було закладено 1100 887,4 рублів. Крім того, з бюджетів суб'єктів Російської Федерації передбачалося виділити 187 910,5 рублів. Дані обсяги фінансування дозволяли здійснити страхування тварин у встановлені терміни і практично закрити заявлену регіонами потреба.

Незважаючи на всі зазначені обставини та наявність інтересу перші договори були укладені істотно пізніше. Страхування сільськогосподарських тварин не могло здійснюватися через низку обставин, до яких можна віднести як технічні - відсутність ряду підзаконних актів, так і економічні - кошти були доведені до суб'єктів із затримкою.

План сільськогосподарського страхування з державною підтримкою, є основним документом, який важливий для всіх учасників правовідносин по страхуванню з державною підтримкою. Обговорення дозволили прийняти План, заснований на можливостях учасників ринку. Відповідно до Плану сільськогосподарського страхування на 2013 рік страхуванню підлягають:

Таблиця 2.1.

Об'єкти сільськогосподарського страхування на 2013 рік

Групи сільськогосподарських тварин	Види сільськогосподарських тварин	Віковий склад
Велика рогата худоба	буйволи, бики, воли, корови, яки	за винятком телят у віці до 2-х місяців
Мала рогата худоба	Кози, вівці	за винятком козенят і ягнят у віці до 4-х місяців
свині	свині	за винятком поросят у віці до 4-х тижнів
птиця яйценоських порід и птиця яйценосних порід, птиця м'ясних порід, ціплята - бройлери	гуси, індички, кури, перепілки, качки, цесарки, курчата-бройлери	Без обмежень

Однак, зберігався ще ряд питань, які необхідно було вирішити до початку страхової кампанії. Зокрема, в березні опубліковуються правила страхування сільськогосподарських тварин з держпідтримкою, розроблені Національною спілкою агрострахувальників та Аграним страховим пулом. Необхідно відзначити, що спілки підготували правила ще в 2012 році, однак через складного процесу узгодження і спроби підготувати за участю Міністерства сільського господарства України єдині правила страхування для двох спілок, підсумкова редакція правил побачила світ тільки в березні 2013 року в двох самостійних редакціях.

Однак на практиці реалізувати дане положення буде вкрай складно - причиною цього є навіть не брак експертів в області тваринництва, а відсутність нормативних вимог до них і відсутність спеціальної комісії з їх відбору та атестації. Досвід формування пулу незалежних експертів в області рослинництва показує, що експерти не досить мати знання в області рослинництва (або тваринництва). Йому також необхідні знання в області страхової справи і

визначення взаємозв'язку між страховими випадком і розміром понесеного страхувальником збитку.

Враховуючи викладене, перед Міністерства сільського господарства України встає питання не про технічний відборі фахівців в області тваринництва, а про проведення комплексу заходів з підготовки фахівців, необхідних для реалізації прав сторін договорів сільськогосподарського страхування з державною підтримкою.

Підводячи підсумки трьох кварталів 2013 року, необхідно констатувати, що з виділених державою коштів на страхування тварин з державною підтримкою до теперішнього часу в регіони перераховано 274 мільйони рублів, що становить приблизно 27% від виділеного річного ліміту. На сьогоднішній день, за даними Міністерства сільського господарства України, укладено 173 договори страхування. З урахуванням того, що за фактом страхування тварин почалося у вересні, багато регіонів не встигли виконати заявлені ними раніше орієнтири, а в даний час у зв'язку з особливостями бюджетного процесу воліють повернути виділені на страхування кошти.

Аналізуючи ситуацію в сільськогосподарському страхуванні з державною підтримкою, можна констатувати, що інтерес до страхування існує, однак відсутність зрозумілих і зручних механізмів призводить до відмови від цього виду на користь комерційного страхування, яке є більш гнучким і відповідає потребам сільгосптоваровиробників.

Заявляти про провал страхування сільськогосподарських тварин поки рано, достатньо згадати як в 2012 році починалося страхування сільськогосподарських рослин. Все сказане не означає, що повинні зберігатися правові прогалини в регулюванні. Сьогодні вітчизняний сільгосптоваровиробник покликаний повірити в новий механізм захисту - страхування, при цьому даний механізм рясніє пропусками і різночитаннями, йому пропонується страхування з різними умовами, які створюють в гонитві за дешевизною ілюзію захисту. У даних умовах прогнозувати зростання обсягів дуже складно, як мінімум міністерство і експертне співтовариство повинні вести роз'яснювальну роботу, через електронні

та друковані канали повідомляти про особливості та правилах страхування, працювати з тваринниками. Не варто забувати, що страхування орієнтоване не стільки на найбільші холдинги, скільки на широку аудиторію сільгоспвиробників.

Прийнятий у 2013 року План сільськогосподарського страхування на 2014 рік встановив схожий перелік сільськогосподарських тварин і ставки субсидування. Враховуючи наявність всіх механізмів, можна припустити, що обсяги страхування тварин в наступуючому році виростуть по ряду груп.

2.2. Процедура сільськогосподарського страхування

Методологія страхування включає в себе механізм страхування. Тому перш за все необхідно дізнатися, які страхові компанії мають представництва (філії) у вашому регіоні й займаються страхуванням аграрних ризиків. Про наявність представництва страхової компанії ви можете дізнатися з рекламно-інформаційних джерел та від осіб, які користувалися послугами страхової компанії. До речі, наявність розгалуженої регіональної мережі страхової організації може свідчити про те, що компанія займає відповідне становище на ринку, має стратегію, спрямовану на продовження та розширення свого бізнесу, тобто не ставить за мету швидко отримати прибуток та піти з ринку; така ознака вже є позитивним сигналом на користь того, щоб мати справу з такою компанією (рис. 2).

Рис. 2.2. Етапи страхового процесу.*

*Джерело: Узагальнено автором

Вивчаючи інформацію про страхові компанії, керівникам сільськогосподарських підприємств необхідно звернути увагу на такі моменти:

- репутація страхової компанії;
- наявність свідоцтва про реєстрацію юридичної особи та свідоцтва про реєстрацію фінансової установи, ліцензії на проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур та/або

страхування майна та правил страхування, зареєстрованих в Держфінпослуг;

- досвід страхування сільськогосподарських ризиків;
- місце страхової компанії в загальному рейтингу компаній, які представлені на страховому ринку;
- фінансові показники страхової компанії;
- чи перестраховує компанія свої ризики, де вона це робить.

Обираючи страхову компанію, варто з'ясувати, чи перестраховує ця компанія свої ризики і де вона це робить. Перестраховування – це страхування ризику, взятого на себе страховиком. Інакше кажучи, перестраховування – це страхування страховика.

Перестраховування є необхідною умовою забезпечення фінансової стійкості страхової компанії, оскільки дозволяє розподіляти ризик між багатьма страховиками як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Краще, якщо обрана вами компанія передає свої ризики добре відомій міжнародній страховій компанії (міжнародному перестраховику). Це дасть вам істотні переваги. Ви матимете більше впевненості в тому, що, по-перше, обрана вами страхова компанія буде фінансово спроможна відповідати за взятими на себе зобов'язаннями, а по-друге, в тому, що при страхуванні будуть застосовуватися більш прозорі та правильні методики, оскільки авторитетний міжнародний перестраховик, перш ніж прийняти ризики на перестраховування, вимагатиме від страхової компанії приведення її процедур та методик у відповідність до міжнародно визнаних норм.

В Україні застосовують також співстрахування. Співстрахування – це таке страхування, коли один і той самий об'єкт за одним і тим самим ризиком страхується у двох чи більше страхо-виків. При співстрахуванні здійснюється розподіл страхових внесків та страхових виплат.

Страховий випадок:

1. Страховим випадком є настання певної події, передбаченої договором страхування відповідно до положень Закону України «Про страхування», в

результаті якої настала загибель (втрата, пошкодження) застрахованих посівів (посадок), загибель (недобір, недоотримання) застрахованого урожаю, продукції бджільництва, загибель (втрата, вимушений забій), травматичне пошкодження або захворювання застрахованих тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та виникає обов'язок страховика провести виплату страхового відшкодування.

2. Страховий випадок має містити наявність об'єкту страхування, факт настання події, від якої застрахована сільськогосподарська продукція, та наявність збитку (втрат) сільськогосподарської продукції безпосередньо внаслідок цієї події.

3. Не вважається страховим випадком втрата сільськогосподарської продукції в результаті:

- подій, не передбачених договором страхування;
- навмисних дій страхувальника;
- грубих порушень страхувальником агротехнічних, санітарних, ветеринарних або інших вимог до здійснення сільськогосподарських робіт, передбачених договором страхування.

У разі невизнання страхового випадку страховик зобов'язаний обґрунтувати його усіма законними доказами.

Невіддільною частиною договору є розрахунок вартості майна та страхових платежів, а також акт про обстеження посівів культур, які передбачається застрахувати. Договір страхування набуває чинності з наступного дня після надходження на розрахунковий рахунок страховика обчислених страхових платежів.

Страхова вартість – це оціночна вартість предмета страхування, яка за згодою страховика та страхувальника вноситься до страхового договору.

Страхова вартість визначається для різних предметів страхування порізно:

1. Якщо предметом страхування є витрати, понесені господарством на виробництво культури, страховою вартістю є сума планових витрат на

виробництво культури (якщо страхова угода укладається до посіву культури) або сума фактичних витрат на виробництво культури (якщо страхова угода укладається після посіву культури). Підставою для звернення за отриманням страхового відшкодування є повна загибель посівів на всій або частині посівної площі.

2. Якщо предметом страхування є майбутній очікуваний урожай культури, страхова вартість – це очікувана вартість майбутнього врожаю, тобто обсяг очікуваного врожаю, зазначений у договорі страхування, помножений на ціну реалізації, також зазначену в договорі страхування. Як правило, очікувана врожайність – це середній показник врожайності господарства за період від 3 до 7 попередніх років. Підставою для звернення за отриманням страхового відшкодування є недоотримання (або неотримання) врожаю культури порівняно з гарантованим рівнем, зазначеним у договорі страхування.

Якщо предметом страхування є майбутній очікуваний дохід від виробництва культури, то страхова вартість – це обсяг очікуваного доходу, зазначений у договорі страхування. Розрахунок очікуваного доходу відбувається за тим самим принципом, що й розрахунок страхової вартості очікуваного врожаю: береться середня врожайність господарства за певний попередній період (мінімум 3 роки) та множиться на очікувану ціну реалізації. Але відмінність страхування доходу від страхування врожаю полягає в тому, що після того, як у договір страхування внесено показник очікуваного доходу, саме по собі недоотримання врожаю не завжди є підставою для звернення за отриманням страхового відшкодування, адже при нижчому врожаї могли зрости ціни на культуру і дохід відвиробництва цієї культури не обов'язково буде нижчим від очікуваного. Отже, підставою для звернення за отриманням страхового відшкодування є недоотримання доходу від виробництва культури, яке було спричинене або недоотриманням врожаю, або падінням ціни на продукцію порівняно з рівнями, зазначеними в договорі страхування.

Нагадаємо, що в Україні на сьогодні застосовують лише страхування витрат та страхування майбутнього врожаю.

Збиток (страховий) – це втрата (школа), заподіяна майновим інтересам страхувальника, який підлягає відшкодуванню страховиком.

На даний час розрізнятимемо два види збитку: фізичний збиток та збиток у грошовому вимірі.

Під фізичним збитком з одиниці площі ми матимемо на увазі різницю між певним гарантованим рівнем врожайності культури, зазначеним у договорі страхування (або врожайністю, прийнятою на страхування), та фактично отриманою врожайністю. Відповідно, фізичний збиток – це недоотримання врожаю на всій площі посіву порівняно з обсягом врожаю на цій площі, прийнятим на страхування.

Підфінансовим збитком ми матимемо на увазі збиток у грошовому вимірі, який розраховується множенням фізичного збитку з одиниці площі на площупосіву та на ціну реалізації, зазначену в договорі страхування.

Оскільки відшкодуванню підлягає лише та шкода, яка була спричинена страховою подією, зазначеною в договорі страхування, то, якщо сталася подія, яка призвела до збитків страхувальника, страхова компанія за заявою страхувальника насамперед установлює факт настання страхового випадку.

Коли страхова компанія визнала, що подія, яка призвела до втрат, є страховим випадком, то після цього вона здійснює розрахунок збитку. Методика розрахунку збитку залежить від багатьох факторів, зокрема: предмету страхування, виду ризику, що настав, вартості предмета, а також від того, яку частину вартості предмета було прийнято на страхування.

Після розрахунку розміру збитку визначають розмір страхового відшкодування, який не обов'язково дорівнює розміру збитку.

Згідно з Законом України «Про страхування», франшиза – це частина збитків, яка не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування.

Франшиза задається у відсотках до страхової суми або в абсолютній величині (гривнях). Проте трапляються випадки, коли франшиза вста-

новлюється як відсоток від страхової вартості предмета страхування або від розміру реально отриманого збитку.

Якщо договір страхування передбачає декілька страхових випадків, то франшиза може встановлюватися як загалом, так і по кожному страховому випадку окремо.

Розрізняють умовну і безумовну франшизу.

Умовна франшиза засвідчує право звільнення страховика від відповідальності за шкоду, якщо її розмір не перевищує розміру франшизи. У разі ж якщо розмір збитку перевищує франшизу, він підлягає відшкодуванню повністю.

Наприклад, якщо умовна франшиза складає 100 грн., а сума збитку – 90 грн., то страхове відшкодування не виплачується. Якщо ж сума збитку дорівнює 200 грн., то ця сума збитку повністю підлягає виплаті страхувальникові (оскільки 200 більше, ніж 100).

Безумовна франшиза передбачає, що відповідальність страховика визначається розміром збитку за мінусом франшизи.

Наприклад, якщо сума збитку дорівнює 90 грн., то страхове відшкодування не виплачується (90 грн. - 100 грн. = -10 грн.). Якщо ж сума збитку дорівнює 200 грн., то виплаті підлягає 100 грн. (200 грн. - 100 грн.).

Загальна формула для розрахунку відшкодування при безумовній франшизі така (за умови, що франшиза встановлена у відсотках до страхової суми):

$$[\text{Відшкодування}] = [\text{Збиток}] - [\text{Франшиза}] \times [\text{Страхова сума}]$$

У практиці страхування сільськогосподарських культур в Україні, як правило, застосовують безумовну франшизу. Отже, надалі, якщо немає спеціального уточнення, то під «франшизою» слід розуміти «безумовну франшизу».

Класичне та найбільш розповсюджене застосування франшизи передбачає, що франшиза задається у відсотках до страхової суми. Тому надалі, якщо немає спеціального уточнення, слід розуміти, що франшиза задається у відсотках до страхової суми.

Про покриття врожаю згадується в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільсько-господарськими підприємствами всіх форм власності».

Виходячи з міжнародного досвіду застосування поняття покриття при страхуванні врожаю, можна дати таке визначення:

Покриття врожаю (врожайності) – це відсоток врожаю (врожайності), у межах якого страховик гарантує відшкодування збитку.

Наприклад, якщо покриття врожайності складає 70%, то це означає, що гарантований (прийнятий на страхування) рівень врожайності складає 70% від очікуваної врожайності, зазначеної в договорі страхування. У такому випадку фізичним збитком з одиниці площі вважатиметься падіння врожайності нижче гарантованого (застрахованого) рівня, тобто нижче 70% від середньої врожайності підприємства за певний період. Збиток у вартісному вимірі, отриманий множенням фізичного збитку з одиниці площі на площу посіву та на ціну реалізації, відшкодовується в повному обсязі.

а) Розрахуємо збиток та відшкодування при страхуванні з використанням франшизи 20%.

$$[\text{Очікувана врожайність}] = [\text{Середня врожайність}] = 30 \text{ т/га}$$

При використанні франшизи очікувана врожайність береться за гарантований рівень врожайності:

$$[\text{Гарантована врожайність}] = [\text{Очікувана врожайність}] = 30 \text{ т/га}$$

$$[\text{Фактична врожайність}] = 20 \text{ т/га}$$

Фізичний збиток з одиниці площі визначається як різниця між гарантованою та фактичною врожайністю:

$$[\text{Фізичний збиток з одиниці площі}] = [\text{Гарантована врожайність}] - [\text{Фактична врожайність}] = 30 \text{ т/га} - 20 \text{ т/га} = 10 \text{ т/га}$$

Помноживши розраховані нами величини на площу посіву та на ціну реалізації однієї тонни продукції, ми отримаємо (відповідно): страхову вартість

врожаю, страхову суму, вартість фактично отриманого врожаю та збиток у вартісному вимірі (або просто збиток), після чого можна буде розрахувати страхове відшкодування.

[Страхова вартість врожаю] = [Очікувана врожайність] x [Площа] x [Ціна] = 30 т/га x 100 га x 900 грн./т = 2 700 000 грн.

[Страхова сума] = [Гарантована врожайність] x [Площа] x [Ціна] = 30 т/га x 100 га x 900 грн./т = 2 700 000 грн.

Як бачимо, при застосуванні франшизи страхова сума встановлюється на рівні повної страхової вартості врожаю.

[Вартість отриманого врожаю] = [Фактична врожайність] x [Площа] x [Ціна] = 20 т/га x 100 га x 900 грн./т = 1 800 000 грн.

[Збиток] = [Фізичний збиток з одиниці площі] x [Площа] x [Ціна] = 10 т/га x 100 га x 900 грн./т = 900 000 грн.

Ми отримали збиток у розмірі 900 000 грн. Проте при використанні безумовної франшизи цей збиток відшкодуватиметься не повністю, а за вирахуванням величини франшизи, заданої як відсоток від страхової суми:

[Відшкодування] = [Збиток] - [Франшиза] x [Страхова сума] = 900 000 грн. - 0,2 x 2 700 000 грн. = 360 000 грн.

Отже, якщо буде доведено, що збиток виник унаслідок настання ризиків, указаних у договорі страхування, то при застосуванні франшизи підприємство отримає відшкодування у розмірі 360 000 грн.

б) якщо застосовується покриття 80%.

За умовами нашого прикладу страхується майбутній врожай картоплі. Площа посадки 100 га. Середня врожайність картоплі за 5 років 30 т/га. Така сама врожайність зазначена в договорі страхування як очікувана врожайність. Фактично отримана врожайність – 20 т/га. Ціна реалізації, зазначена в договорі страхування, складає 900 грн/т. Страховий тариф складає 5%. Розраховуємо збиток та відшкодування при страхуванні з використанням покриття 80%.

Так само, як і при використанні франшизи, в якості очікуваної врожайності в договір страхування вноситься середня врожайність культури за певний період часу (4–10 років).

Отже,

$$[\text{Очікувана врожайність}] = [\text{Середня врожайність}] = 30 \text{ т/га}$$

Проте гарантована врожайність при використанні покриття визначається в інший спосіб, а саме:

$$[\text{Гарантована врожайність}] = [\text{Покриття}] \times [\text{Очікувана врожайність}] = 0.8 \times 30 \text{ т/га} = 24 \text{ т/га}$$

$$[\text{Фактична врожайність}] = 20 \text{ т/га}$$

Фізичний збиток з одиниці площі визначається як різниця між гарантованою та фактичною врожайністю:

$$[\text{Фізичний збиток з одиниці площі}] = [\text{Гарантована врожайність}] - [\text{Фактична врожайність}] = 24 \text{ т/га} - 20 \text{ т/га} = 4 \text{ т/га}$$

Помноживши розраховані нами величини на площу посіву та на ціну реалізації однієї тонни продукції, ми отримаємо (відповідно): страхову вартість врожаю, страхову суму, вартість фактично отриманого врожаю та збиток у вартісному вимірі (або просто збиток), після чого можна буде розрахувати страхове відшкодування.

$$[\text{Страхова вартість врожаю}] = [\text{Очікувана врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] = 30 \text{ т/га} \times 100 \text{ га} \times 900 \text{ грн./т} = 2\,700\,000 \text{ грн.}$$

$$[\text{Страхова сума}] = [\text{Гарантована врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] = 24 \text{ т/га} \times 100 \text{ га} \times 900 \text{ грн.} = 2\,160\,000 \text{ грн.}$$

$$[\text{Вартість отриманого врожаю}] = [\text{Фактична врожайність}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] = 20 \text{ т/га} \times 100 \text{ га} \times 900 \text{ грн./т} = 1\,800\,000 \text{ грн.}$$

$$[\text{Збиток}] = [\text{Фізичний збиток з одиниці площі}] \times [\text{Площа}] \times [\text{Ціна}] = 4 \text{ т/га} \times 100 \text{ га} \times 900 \text{ грн./т} = 360\,000 \text{ грн.}$$

Або, що те саме:

$$[\text{Збиток}] = [\text{Страхова сума}] - [\text{Вартість отриманого врожаю}] = 2\,160\,000 \text{ грн.} - 1\,800\,000 \text{ грн.} = 360\,000 \text{ грн.}$$

При використанні покриття відшкодування дорівнює збитку:

$$[\text{Відшкодування}] = [\text{Збиток}] = 360\,000 \text{ грн.}$$

Отже, якщо буде доведено, що збиток виник унаслідок настання ризиків, зазначених у дого-ворі страхування, то при застосуванні покриття 80% господарство отримає відшкодування в розмірі 360 000 грн.

Як бачимо, якщо всі інші умови договору були однакові і однаковою була фактично отримана врожайність, то при використанні безумовної франшизи 20% та при використанні покриття 80% відшкодування буде однаковим.

Чи є тоді різниця для страхувальника між випадком, коли в договорі страхування застосовується покриття 80%, та випадком, коли франшиза 20%?

Так, різниця є. Вона полягає в тому, скільки має сплатити страхувальник за такий страховий захист у вигляді страхової премії. Ми повернемося до розгляду цього питання після того, як буде дане визначення понять «страхова пре-мія» та «страховий тариф».

У практиці страхування можливі випадки, коли страхова компанія використовує одночасно і франшизу, і покриття. Тоді фізичний збиток розраховується так само, як коли застосовується покриття, але збиток у грошовому вимірі відшкодовується не повністю, а за вирахуванням відсотку франшизи. При цьому застосовується франшиза від збитку.

За умовами нашого прикладу страхується майбутній врожай картоплі. Площа посадки 100 га. Середня врожайність картоплі за 5 років 30 т/га. Така сама врожай-ність зазначена в договорі страхування як очікувана врожайність. Фактично отримана врожайність – 20 т/га. Ціна реалізації, зазначена в договорі страхування, складає 900 грн/т. Страховий тариф складає 5%. Розра-хуємо збиток та відшкодування при страхуванні з одно-часним використанням покриття 80% та франшизи 20% (від збитку).

У цьому випадку:

1) розрахунок збитку відбувається так само, як у випадку покриття:

$$[\text{Очікувана врожайність}] = [\text{Середня врожайність}] = 30 \text{ т/га}$$

[Гарантована врожайність] = [Покриття] x [Очікуваний рівень врожайності] = 0.8 x 30 т/га = 24 т/га

[Фактична врожайність] = 20 т/га

[Фізичний збиток] = [Гарантована врожайність] - [Фактична врожайність] = 24 т/га - 20 т/га = 4 т/га

[Збиток] = [Фізичний збиток з одиниці площі] x [Площа] x [Ціна] = 4 т/га x 100 га x 900 грн./т = 360 000 грн.

Але:

(2) розрахунок відшкодування відбувається в такий спосіб:

[Відшкодування] = [Збиток] - [Франшиза] x [Збиток] = 360 000 грн. - 0,2 x 360 000 грн. = 288 000 грн.

Отже, якщо буде доведено, що збиток виник унаслідок настання ризиків, указаних в договорі страхування, то при одночасному застосуванні покриття 80% та франшизи 20% (від збитку) гос-подарство отримає відшкодування 288 000 грн.

Приклад № 1: Збиток та відшкодування при повній загибелі врожаю

За умовами нашого прикладу страхується майбутній врожай картоплі. Площа посадки 100 га. Середня врожайність картоплі за 5 років 30 т/га. Така сама врожайність зазначена у договорі страхування як очікувана врожайність.

Тепер припустимо, що фактично отримана врожайність складає 0 т/га. Ціна реалізації, зазначена в договорі страхування, складає 900 грн/т. Страховий тариф складає 5%. Розрахуємо збиток та відшкодування при страхуванні з використанням франшизи 20% та з використанням покриття 80% (А) **ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ФРАНШИЗА 20%**

[Очікувана врожайність] = [Середня врожайність] = 30 т/га

[Гарантована врожайність] = [Очікувана врожайність] = 30 т/га

[Фактична врожайність] = 0 т/га

[Фізичний збиток з одиниці площі] = [Гарантована врожайність] - [Фактична врожайність] = 30 т/га - 0 т/га = 30 т/га

[Збиток] = [Фізичний збиток з одиниці площі] x [Площа] x [Ціна] = 30 т/га x 100 га x 900 грн./т = 2 700 000 грн.

$[Відшкодування] = [Збиток] - [Франшиза] \times [Страхова сума] = 2\,700\,000 \text{ грн.}$
 $- 0,2 \times 2\,700\,000 \text{ грн.} = 2\,160\,000 \text{ грн.}$

(Б) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПОКРИТТЯ 80%

$[Очікувана врожайність] = [Середня врожайність] = 30 \text{ т/га}$

$[Гарантована врожайність] = [Покриття] \times [Очікувана врожайність] = 0,8 \times 30 \text{ т/га} = 24 \text{ т/га}$

$[Фактична врожайність] = 0 \text{ т/га}$

$[Фізичний Збиток] = [Гарантована врожайність] - [Фактична врожайність] = 24 \text{ т/га} - 0 \text{ т/га} = 24 \text{ т/га}$

$[Збиток] = [Фізичний збиток з одиниці площі] \times [Площа] \times [Ціна] =$

$24 \text{ т/га} \times 100 \text{ га} \times 900 \text{ грн./т} = 2\,160\,000 \text{ грн.}$

$[Відшкодування] = [Збиток] = 2\,160\,000 \text{ грн.}$

Як бачимо, при повній загибелі врожаю, ми отримаємо відшкодування 2 160 000 грн як при використанні франшизи 20%, так і при використанні покриття 20%.

Це відшкодування є максимально можливим відшкодуванням, або «повним обсягом відповідальності страховика за договором страхування, чи обсягом страхового захисту». [ ]

Проте зауважимо, що лише при використанні покриття сума 2 160 000 грн. визначена як страхова сума, а при використанні франшизи це не так: страхова сума встановлена в обсязі повної страхової вартості предмета (2 700 000 грн.), а обсяг відповідальності страховика в обох випадках обмежений сумою 2 160 000 грн.

Чому ми підкреслюємо цю різницю, адже, як ми побачили з прикладу, відшкодування буде однаковим при використанні франшизи 20% та покриття 80%?

Якщо при страхуванні використовується покриття, то страхова сума, зазначена у вашому договорі страхування, відображає обсяг страхового захисту.

Якщо використовується франшиза, то вказана в договорі страхова сума не відображає обсягу захисту (тобто при повній загибелі врожаю ви отримаєте меншу суму).

Важливо прорахувати не лише обсяг можливого відшкодування, а й те, скільки страхувальник має за нього сплатити, тобто обсяг страхової премії. Тільки після цього можна буде оцінити вартість страхування. Оскільки ж при використанні франшизи 20% та покриття 80%, за умови однакового обсягу страхового захисту, страхова сума буде різною, то й вартість страхування буде різною. Ми покажемо це далі, після того, як дамо визначення понять «страхова премія» та «страховий тариф».

У попередніх пунктах ми з'ясували, як обчислюється страховий збиток та страхове відшкодування, зокрема, максимально можливе відшкодування, тобто повний обсяг страхового захисту. Тепер нас цікавитиме питання, скільки потрібно буде сплатити за отримання цього страхового захисту.

Згідно з законом України «Про страхування», страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) – це плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний сплатити згідно з договором страхування.

Спрощена формула для розрахунку страхової премії така:

$$[\text{Страхова премія}] = [\text{Страховий тариф}] \times [\text{Страхова сума}]$$

На практиці ця формула може коригуватися залежно від обставин, головним чином – залежно від страхової історії клієнта (страхувальника). Якщо клієнт страхується протягом багатьох років і з ним не трапляється страхових випадків, то для такого клієнта може вводитися понижувальний коефіцієнт для розрахунку страхової премії (тобто сума страхової премії, отримана за спрощеною формулою, множиться на якесь число, менше за одиницю). І навпаки: якщо клієнт упродовж своєї страхової історії часто мав страхові випадки і отримував страхове відшкодування, то для такого клієнта вводиться підвищувальний коефіцієнт для розрахунку страхової премії.

Крім того, формула розрахунку страхової премії може коригуватися залежно від розміру франшизи та рівня технології, який застосовує

сільгоспвиробник. Чим вища франшиза, тим нижчою встановлюється страхова премія (коригується в бік зменшення); чим вищий рівень технології, що застосується господарством, тим знову ж таки нижчою може бути страхова премія.

Приклад № 2: Страхова премія

За умовами нашого прикладу страхується майбутній врожай картоплі. Площа посадки – 100 га. Середня врожайність картоплі за 5 років 30 т/га. Така сама врожайність зазначена в договорі страхування як очікувана врожайність. Фактично отримана врожайність – 20 т/га. Ціна реалізації, зазначена в договорі страхування, складає 900 грн/т. Страховий тариф складає 5%. Розрахуємо страхову премію при використанні франшизи 20% та при використанні покриття 80%.

(А) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ФРАНШИЗА 20%

Як ми вже з'ясували, при використанні франшизи 20% страхова сума встановлюється на рівні повної страхової вартості очікуваного врожаю і дорівнює 2 700 000 грн. (див. Приклад 2(а)).

Тоді:

$[\text{Страхова премія}] = [\text{Тариф}] \times [\text{Страхова сума}] = [\text{Тариф}] \times [\text{Страхова вартість врожаю}] = 0,05 \times 2\,700\,000 \text{ грн.} = 135\,000 \text{ грн.}$

Отже, при використанні франшизи 20% за отримання страхового захисту обсягом 2 160 000 грн. необхідно буде сплатити 135 000 грн.

(Б) ЯКЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПОКРИТТЯ 80%

Як ми вже з'ясували, при використанні покриття 80% страхова сума встановлюється на рівні максимального можливого відшкодування і дорівнює 2 160 000 грн. (див. Розрахунок 2(б)).

Тоді:

$[\text{Страхова премія}] = [\text{Страховий тариф}] \times [\text{Страхова сума}] = 0,05 \times 2\,160\,000 \text{ грн.} = 108\,000 \text{ грн.}$

Отже, при використанні покриття 80% за отримання страхового захисту обсягом 2 160 000 грн. необхідно буде сплатити 108 000 грн.

Як бачимо, вартість страхування в цих двох випадках буде різною. Знайомлячись з основними умовами страхового договору, які пропонують вам страхові компанії, потрібно заздалегідь оцінити вартість страхової послуги. Ми дамо відповідь на це питання після того, як розглянемо суть поняття «страховий тариф».

Згідно з Законом України «Про страхування», страховий тариф – це ставка страхового внеску з одиниці страхової суми.

Таким чином, тариф пов'язує між собою страхову суму та страхову премію, тобто, з одного боку, обсяг страхової відповідальності, який бере на себе страховик, а з другого – плату, яку має внести страхувальник за те, що страховик візьме на себе цей обсяг страхової відповідальності.

Страховий тариф вимірюється у відсотках від страхової суми.

У чому суть страхового тарифу з позиції страховика? Для страховика страховий тариф відображає собівартість страхової послуги (вартість страхового ризику та інших витрат страховика на організацію страхового захисту згідно з договором страхування) і запланований прибуток.

Той тариф, який зазначається в договорі страхування і за яким здійснюється розрахунок страхової премії, називається тарифом-брутто. Тариф-брутто складається з двох частин: тарифу-нетто і навантаження.

Тариф-нетто безпосередньо відображає ціну страхового ризику і визначається за допомогою актуарних розрахунків. Навантаження покриває витрати страховика на ведення страхової справи, на превентивні (запобіжні) заходи та включає запланований рівень прибутку.

Тариф-нетто має найбільшу питому вагу у собівартості страхової послуги і, як правило, не повинен бути меншим від 60–70% тарифа-брутто. А навантаження складає в загальному страховому тарифі значно меншу частку – 30–40%. Частка прибутку, яка забезпечує ефективний розподіл фінансових ресурсів страховика, складає 10-15% від загальної суми навантаження.

Оскільки страховий тариф відображає ціну страхового ризику для страховика, то тариф, який встановлює страховик, тим вищий, чим вищим є обсяг

відповідальності страховика за договором страхування. Отже, страховики встановлюють тарифи на окремі види страхування залежно від франшизи чи покриття:

- чим вищий відсоток покриття, тим вищий страховий тариф;
- чим вищий відсоток франшизи, тим нижчий страховий тариф.

Порядок укладення договору страхування

1. Договір страхування укладається на період одного або декількох сільськогосподарських циклів або років. У разі укладення договору страхування на декілька сільськогосподарських циклів або років страховик за угодою із страхувальником може переглядати на початку кожного сільськогосподарського циклу або року умови страхування і розмір страхових внесків.
2. Факт укладення договору страхування підтверджує страховий поліс, який страховик вручає страхувальникові.
3. Страховий платіж (страхова премія) за договором страхування, укладеним на декілька сільськогосподарських циклів або років, вноситься щорічно до встановленого договором та/або законом терміну. Згідно з договором, укладеним на декілька сільськогосподарських циклів або років, страховик щорічно видає страхувальникові страховий поліс, в якому конкретизуються об'єкт страхування, страхова сума і страховий платіж (страхова премія).
4. Страховик має право при укладенні договору страхування обстежувати об'єкт страхування для встановлення вартості майна, яке підлягає страхуванню, і ступеню ризику. Страховик має право контролювати дотримання страхувальником агротехнічних правил й інших умов, встановлених договором або компетентними органами.
5. Страховик зобов'язаний вести реєстр укладених договорів і виданих страхових полісів. Порядок ведення реєстру встановлюється внутрішнім регламентом страховика.
6. Умови страхування, встановлені внутрішніми регламентами страховика, є обов'язковими для страхувальника тільки у випадку, якщо вони додані до договору і страхувальник підтвердив своїм підписом факт ухвалення умов

страхування. При укладенні договору страховик і страхувальник можуть за взаємною угодою змінити стандартні умови страхування страховика.

Обов'язкові умови договору страхування

1. У договорі страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою крім питань, встановлених Законом України "Про страхування", обов'язково вказується:

- кадастровий номер і площа земельних ділянок, зайнятих застрахованими культурами – при страхуванні врожаю;
- вид, порода, санітарно-ветеринарний стан, ідентифікаційний номер (якщо присвоєний) тварини – при страхуванні тварин;
- вид, класифікація, умови розведення та показники вилову живих водних ресурсів – при страхуванні живих водних ресурсів;
- кількість сімей бджіл у вуликах, їх продуктивність, умови їх розведення – при страхуванні у бджільництві;
- прогнозований обсяг продукції в натурі і ціни, які використовуються для розрахунку вартості продукції;
- рівень страхового покриття;
- основні агротехнічні заходи, які страхувальник зобов'язується виконати;
- порядок визначення страхового відшкодування.

2. Договір страхування може включати за угодою сторін і інші умови, які не суперечать законодавству.

Термін дії договору страхування

1. Відповідальність страховика за договором страхування починається з моменту внесення страхового внеску, але не раніше дати, встановленої в договорі.

2. Термін страхування врожаю сільськогосподарських культур закінчується в день завершення збирання врожаю і вивозу його з поля. Термін страхування при страхуванні тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності закінчується у день закінчення строку, на який був укладений договір страхування, або у день забою тварин на м'ясо, вилову риби, виходу

продукції бджільництва або отримання іншої продукції тваринництва, якщо об'єктом страхування є тільки ця продукція.

3. Якщо в період страхування мав місце страховий випадок, страхувальник зобов'язаний повідомити страховика та територіальний орган (підрозділ) про збір урожаю, забій тварин, вилов риби, збирання продукції бджільництва або отримання іншої продукції тваринництва не пізніше ніж за 10 днів до дня передбачуваного початку цих робіт.

4. Договір страхування, на підставі якого проводиться виплата страхового відшкодування, дійсний до закінчення встановленого в ньому терміну в межах різниці між страховою сумою і виплаченим страховим відшкодуванням.

Припинення дії договору страхування

1. Дія договору страхування припиняється за угодою сторін, а також у випадках, передбачених договором.

2. Договір страхування може бути розірваний за угодою сторін або на підставі судового рішення у випадку, якщо одна зі сторін не виконує взятих на себе зобов'язань. При розірванні договору страховик відшкодовує страхувальникові сплачений ним страховий платіж (страхову премію), внесений за термін дії договору, який залишається до його закінчення, з утриманням з цієї суми до 20 відсотків на операційні (управлінські) витрати.

3. Повернення страхових внесків здійснюється тільки у випадку, якщо за договором не виплачувалося страхове відшкодування або відсутня заборгованість зі страхового відшкодування.

4. У разі розірвання договору страхування частина страхового платежу (страхової премії), отриманого у вигляді субсидії, пропорційна терміну дії договору, який залишається до його закінчення, відшкодовується страховиком до державного бюджету протягом 10 днів із дня розірвання договору страхування.

5. У разі відчуження застрахованого майна страхувальник має право вимагати розірвання договору страхування і повернення страхового платежу (страхової премії) за термін дії договору, який залишається до його закінчення, з утриманням операційних (управлінських) витрат страховика.

6. Якщо при відчуженні застрахованого майна страхувальник не висунув вимогу розірвання договору страхування, права і обов'язки, зазначені в договорі, бере на себе новий власник. Страховик і новий власник мають право розірвати договір страхування протягом місяця з дня відчуження майна.

2.3. Ризики та розмір тарифів при сільськогосподарському страхуванні

Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень:

1. Страхування урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень проводиться на випадок завдання збитку внаслідок таких подій (страхових ризиків):

- а) вимерзання, ожеледь, заморозок, льодова кірка;
- б) град, буря, ураган, шквал, удар блискавки та пожежі, спричинені нею;
- в) зливи та повені, затяжні дощі;
- г) сель, лавина, земельний зсув;
- г) посуха чи зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню, суховії, пожежі;
- д) землетрус;
- е) епітофітотійний розвиток хвороб, розмноження шкідників рослин та хвороб, які стали наслідком несприятливих подій, визначених у пунктах "а"–"д";
- є) крадіжки та протиправні дії третіх осіб.

2. При страхуванні врожаю його страхова вартість розраховується шляхом множення площі посіву сільськогосподарських культур і посадок багаторічних насаджень на середню врожайність за останні п'ять років, які передують року страхування, та множення на середню ціну реалізації врожаю за рік, який передує року страхування.

3. Середня врожайність розраховується за даними, які надаються сільськогосподарським товаровиробником, про фактичний збір основної продукції з одного гектара в центнерах за останні п'ять років. У випадку, якщо сільськогосподарський товаровиробник не веде відповідного обліку (а також для

громадян, які ведуть особисте селянське господарство без утворення юридичної особи, фермерське господарство або здійснюють свою діяльність менше п'яти років), рівень врожайності для розрахунку страхової вартості визначається за угодою між сільськогосподарським товаровиробником і страховиком з використанням показників по сусідніх (місцевих, районних) аналогічних сільськогосподарських товаровиробниках або середніх даних по району, в якому розташовані культури (посадки), які підлягають страхуванню.

4. Середні ціни реалізації однієї тонни врожаю за рік, який передує року страхування, розраховуються і затверджуються для представлення страховикам Державним агентством з управління сільськогосподарськими ризиками. Вказані ціни можуть бути диференційовані за видами культур, областями або природно-економічними зонами. Дані про рівень цін реалізації продукції доводяться до відома сільськогосподарських товаровиробників і страховиків..

Страхування сільськогосподарських тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності:

1. Страхування сільськогосподарських тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності проводиться на випадок завдання збитку внаслідок таких подій (страхових ризиків):

- а) інфекційних хвороб, пожежі, стихійного лиха;
- б) нещасного випадку;
- в) вимушеного забою (знищення) за розпорядженням спеціалістів ветеринарної медицини у зв'язку із заходами боротьби з інфекційними хворобами;
- г) неможливості використання тварин за призначенням (для племінних тварин);
- д) крадіжок та протиправних дій третіх осіб.

2. Страхова вартість тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах (їх продуктивності) визначається за угодою між страхувальником (сільськогосподарським товаровиробником) і страховиком виходячи з їх балансової вартості або реальної ринкової вартості відповідних видів продукції в регіоні знаходження об'єктів страхування на день укладення договору

страхування. При цьому реальна вартість не може бути нижчою за балансову вартість тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах.

3. Тварини можуть прийматися на страхування як по опису, так і без опису – за загальною кількістю голіву групах.

4. При страхуванні тварин по опису загальна страхова вартість тварин визначається шляхом складання страхової вартості усіх застрахованих тварин. При страхуванні тварин без опису загальна страхова вартість тварин визначається шляхом складання загальної вартості тварин в кожній групі. При цьому загальна вартість тварин у групі визначається шляхом множення середньої вартості однієї тварини в групі на загальну кількість голів у групі.

Визначення страхової суми:

1. Страхова сума при страхуванні врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень встановлюється в договорі страхування за угодою між сільськогосподарським товаровиробником (страхувальником) і страховиком на підставі страхової вартості прогнозованого врожаю і рівня страхового покриття. Мінімально допустимий рівень страхового покриття може встановлюватися Кабінетом Міністрів України, але на рівні не нижче 70% вартості врожаю.

2. Страхова сума при страхуванні сільськогосподарських тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності встановлюється в договорі страхування за угодою між сільськогосподарським товаровиробником (страхувальником) і страховиком на підставі страхової вартості тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності і рівня страхового покриття. Мінімально допустимий рівень страхового покриття може встановлюватися Кабінетом Міністрів України, але на рівні не нижче 70% страхової вартості тварин.

3. Розрахунок страхової суми приводиться в додатку до договору страхування, який є невід'ємною частиною договору страхування і підписується обома сторонами.

Визначення страхового платежу (страхової премії) за договорами страхування та порядок його сплати :

1. Страховий платіж (страхова премія) встановлюється в договорі страхування між страхувальником і страховиком у відсотках до страхової суми відповідно до ступеня ризику для кожного виду сільськогосподарського майна і визначається як добуток страхової суми і страхового тарифу.

2. Граничні розміри, структура, порядок застосування страхових тарифів за видами майна, яке підлягає страхуванню, та регіонами України встановлюються Кабінетом Міністрів України на підставі актуарних розрахунків. Операційні (управлінські) витрати страховика, які входять до складу страхових платежів (страхових премій), не можуть становити більше 20% від їх розміру.

3. Частка страхового платежу (страхової премії), яка підлягає сплаті сільськогосподарським товаровиробником (страхувальником), сплачується ним при укладанні договору страхування або у вказаний у договорі страхування строк з урахуванням вимог частини четвертої цієї статті. Внесення належної до сплати страхувальником частки страхового платежу (страхової премії) допускається двома частинами. Перша частина повинна складати не менше 50% частки страхового платежу (страхової премії), яка підлягає сплаті страхувальником. Друга (залишкова) частина страхового платежу (страхової премії), яка підлягає сплаті страхувальником, вноситься не пізніше двох місяців з дня внесення першої частини. У разі несплати страхувальником належної частки страхового платежу (страхової премії) у терміни і в розмірах, передбачених цією статтею, страхове відшкодування при настанні страхового випадку зменшується пропорційно відношенню сплаченого страхового платежу (страхової премії) на дату настання страхового випадку до нарахованого страхового платежу (страхової премії), який підлягає сплаті страхувальником, за договором страхування.

4. Внесення належної частки страхового платежу (страхової премії), який підлягає сплаті страхувальником, в цілому або його першої частини здійснюється не пізніше:

15 листопада року, який передує року збирання врожаю – при страхуванні врожаю озимих культур і багаторічних насаджень;

15 червня поточного року – при страхуванні врожаю ярових культур.

Визначення збитку при настанні страхового випадку при страхуванні урожаю:

1. При страхуванні врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень збитком є втрати страхувальника від недобору (недоотримання) урожаю в результаті повної або часткової загибелі (втрати, пошкодження) посівів (посадок) і (або) врожаю в результаті настання страхового випадку. Недобір (недоотримання) врожаю визначається як різниця між страховою вартістю врожаю, вказаною в договорі страхування, і вартістю фактично отриманого після настання страхового випадку врожаю.

2. Обсяг отриманого врожаю визначається за документами його зберігання та/або реалізації страхувальником. Обсяг отриманого врожаю може бути визначений на підставі оцінки, здійсненої на полі страхувальником і страховиком перед збиранням врожаю. Така оцінка здійснюється в обов'язковому порядку на вимогу будь-якої сторони договору страхування, і про її проведення ініціатор повідомляє територіальний орган (підрозділ) Агентства. У разі залучення до оцінки третьої сторони оплата здійснюється стороною, яка вимагала оцінки.

3. У разі пересівання або підсіву, здійснених з попереднім повідомленням страховика, витрати за цими роботами включаються в розрахунок збитку. Страховик зобов'язаний виплатити на вимогу страхувальника страхове відшкодування в обсязі витрат на пересівання або підсів, але не більше страхової суми, до виконання вказаних робіт. Із суми страхового відшкодування, на яку має право страхувальник, вираховуються виплати, здійснені страховиком за пересівання або підсів, і виплачені раніше суми страхового відшкодування.

4. Розрахунок збитку проводиться страховиком на підставі заяви страхувальника про виплату страхового відшкодування і зазначається страховиком в страховому акті. У разі розбіжностей при визначенні причин і розміру збитку страхувальник і страховик має право провести незалежну експертизу. Ця експертиза проводиться за рахунок сторони, яка вимагала її проведення.

Визначення збитку при настанні страхового випадку при страхуванні тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності :

1. При страхуванні сільськогосподарських тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності збитком є втрати страхувальника від загибелі або вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах, а також втрати від недобору (недоотримання) продукції бджільництва в результаті страхового випадку. Збиток при страхуванні тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності визначається виходячи з їх страхової вартості. При цьому збиток зменшується на вартість придатної до використання або реалізації продукції (м'ясо, шкура, шерсть, субпродукти тощо).

2. Якщо страхування тварин здійснювалося без опису і на дату страхової події загальна кількість тварин даного виду й віку в групі виявилася більшою, ніж було застраховано, розмір збитку визначається пропорційно відношенню загальної кількості застрахованих тварин в групі і фактичної кількості тварин даного виду і віку на дату страхової події.

3. Обсяг втрат у разі загибелі або вимушеного забою тварин, які вирощуються на м'ясо, розраховується як різниця між розміром застрахованої продукції і кількістю допущеного до реалізації м'яса. Розмір збитку розраховується як добуток обсягу втрат м'яса і встановленої в договорі страхування ціни.

4. У разі загибелі або вимушеного забою тварин, застрахованих окремо, розмір збитку обчислюється незалежно від кількості тварин як різниця між страховою сумою і вартістю продукції, яка може бути використана в результаті вимушеного забою тварин. Вартість продукції визначається відповідно до документів про продаж, а в разі їх відсутності – відповідно до ринкових цін, які склались у відповідній місцевості.

Порядок констатації збитку та оформлення акту про страховий випадок:

1. При настанні страхового випадку страхувальник врожая зобов'язаний не пізніше 72 годин з дня його настання повідомити про нього в письмовій формі

страховика. У повідомленні про страховий випадок зазначаються: реквізити договору страхування, об'єкт страхування, причина збитків (втрат), дата їх реєстрації, розмір пошкоджених площ, орієнтовні розміри збитку (втрат) та страхового відшкодування. Копія повідомлення про страховий випадок представляється страхувальником у ті ж строки до територіального органу (підрозділу) Агентства.

2. У разі загибелі або вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання застрахованих тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та недобору (недоотримання) продукції бджільництва страхувальник зобов'язаний протягом 48 годин з моменту виявлення цієї події повідомити про неї в письмовій формі страховика і зареєструвати факт загибелі, вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та недобору (недоотримання) продукції бджільництва в державній ветеринарній службі (органі виконавчої влади з питань проведення державної політики в галузі рибного господарства й рибної промисловості, охорони, використання й відтворення водних живих ресурсів; районному управлінні агропромислового комплексу). Копія повідомлення про страховий випадок представляється страхувальником у ті ж строки до територіального органу (підрозділу) Агентства. У повідомленні зазначається: обсяг втрат, орієнтовні причини втрат, їх приблизна вартість, дата настання страхового випадку. При вимушеному забої тварин повідомлення про страховий випадок підписується і представником державної ветеринарної служби.

3. Страховик зобов'язаний протягом 15 днів після отримання повідомлення про страховий випадок скласти за участю представників територіального органу (підрозділу) Агентства (а при необхідності – також представників служби цивільного захисту, регіонального підрозділу Укргідрометцентру, державної ветеринарної служби, органу виконавчої влади з питань проведення державної політики в галузі рибного господарства й рибної промисловості, охорони, використання й відтворення водних живих ресурсів та районного управління

агропромислового комплексу) акт про страховий випадок, в якому зазначається: оцінка впливу на урожай застрахованих і незастрахованих ризиків; метод розрахунку й уточнені дані про суму втрат; розмір пошкоджених площ; розмір втрат, понесених в результаті настання страхового випадку; додаткові витрати, понесені страхувальником; розрахунок страхового відшкодування; заперечення сторін щодо розміру встановленого збитку. Акт про страховий випадок складається в трьох екземплярах і підписується страховиком, страхувальником та уповноваженим представником територіального органу (підрозділу) Агентства. Один екземпляр його залишається у страховика, інший – у страхувальника, а третій зберігається в територіальному органі (підрозділі) Агентства.

4. Якщо при настанні страхового випадку сільськогосподарська продукція була використана в цілях, відмінних від передбачених при укладенні договору страхування, оцінюється вартість даної продукції і на цю суму зменшується розмір збитку. Страхувальник зобов'язаний заздалегідь повідомити страховика та територіальний орган (підрозділ) Агентства про використання сільськогосподарської продукції в інших цілях.

5. При частковому пошкодженні сільськогосподарських культур здійснюється попередня оцінка збитку на день настання страхового випадку. Після закінчення виробничого циклу (сільськогосподарського року) проводиться остаточна оцінка збитку й виплачується страхове відшкодування.

6. Повідомлення про страховий випадок та акт про страховий випадок укладається за формою (зразком), який встановлюється Агентством за погодженням зі спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю та з питань аграрної політики.

7. Сторони договору страхування можуть продовжити за взаємною угодою термін оформлення акту про страховий випадок, але не більше ніж на один місяць. При оформленні акту про страховий випадок страхувальник і страховик мають право проводити додаткову експертизу, апелювати до будь-яких доказових документів для встановлення причин і розміру збитку. Вартість експертизи

оплачується стороною, яка вимагає її проведення, і не включається до суми страхового відшкодування.

Виплата страхового відшкодування:

1. Страховик протягом 10 днів з дня підписання акту про страховий випадок вносить страхувальникові в письмовій формі пропозицію про розмір страхового відшкодування. У разі ухвалення пропозиції виплата здійснюється протягом п'яти днів з дня отримання пропозиції.

2. При порушенні термінів виплати страхового відшкодування страховик виплачує страхувальникові пеню за прострочення в розмірі 0,3% суми відшкодування за кожен день прострочення.

3. Якщо страхове відшкодування встановлюється на підставі судового рішення, страховик виплачує відшкодування на підставі судового рішення, яке набуло законної сили.

4. Сума страхового відшкодування встановлюється у розмірі збитку, але в межах страхової суми.

2.4. Фрактальний аналіз у сільськогосподарському страхуванні

2.4.1. Перехід від лінійної парадигми до нелінійної в економіко-математичному моделюванні

Використані в досліджуваному питанні інструментальні й математичні методи є принципово новою базою для передпрогнозного аналізу і прогнозування дискретних еволюційних процесів. Їх новизна полягає в наступному. По-перше, інструментальну базу пропонованої прогнозної моделі складає клітинний автомат, в пам'яті якого відбивається довготривала пам'ять даного тимчасового ряду (ТР). По-друге, побудові прогнозної моделі передуює фрактальний аналіз ТР, який розглядається, що виявляє наявність у ньому довготривалої пам'яті, її глибину, трендостійкість, циклічність. По-третє, отримуваний прогноз представляється як в традиційному числовому виразі, так і в термінах теорії нечітких множин або, в іншій термінології, нечітких систем.

Теоретична значущість отриманих результатів полягає в подальшому розвитку методології математичного моделювання, зокрема, у відкритті нових підходів до передпрогнозного аналізу й прогнозування. Пропоновані методи орієнтовані на такі процеси, які до теперішнього часу залишалися за межами спроможності існуючих підходів до прогнозування, наприклад, Р значень індексу ВВП. Практична значущість їх визначається тим, що пропоновані моделі, методи й алгоритми можуть бути впроваджені розробниками інформаційно-аналітичних систем для підтримки ухвалення управлінських рішень.

Класичні методи прогнозування економічних ТР, зокрема, економетрики вимагають від еволюційного процесу виконання низки умов, які в реальності досить часто не виконуються. Найважливіша з цих умов зумовлена вимогою підпорядкування поведінки ТР нормальному закону, яке забезпечується властивістю незалежності рівнів – складових ТР, який розглядається. Саме ця умова для соціальних економічних ТР найчастіше не виконується

Перш за все, відзначимо, що математичний інструментарій класичної економетрики розроблявся й обґрунтовувався виходячи з наступного припущення: поведінка даного процесу підкоряється нормальному закону. Ще до того, як повністю оформилася “гіпотеза ефективного ринку”, виявлялися виключення, які ставили під сумнів припущення про нормальність [112]. Одна з аномалій була знайдена, коли Осборн [182] окреслив функцію щільності прибутків фондового ринку і назвав їх “приблизно нормальними”: це було незвичайне спостереження, оскільки кінці цього розподілу відрізнялися властивостями, яке статистики називають “ексцес”. Осборн відмітив, що вони товстіші, ніж повинні були б бути, але не надав цьому значення. На час появи класичної публікації Кутнера [173] стало загальноприйнятим, що розподіл цінових змін мають товсті кінці, але значення цього відхилення від нормальності ще знаходилося в стадії обговорення. Стаття Мандельброта [179] в збірці Кутнера містила докази того, що прибутки можуть належати сімейству стійких розподілів Парето, які характеризуються невизначеною або нескінченною дисперсією. Кутнер оспориював це твердження (воно серйозно ослабляло гіпотезу Гауса) і

пропонував альтернативу, яка полягала в тому, що сума нормальних розподілів може виявляти розподіл з товстими хвостами, проте залишаючись Гаусом. Такого роду дебати тривали майже десять років, що й зумовило зміну лінійної парадигми на нелінійну [112].

Лінійна парадигма в своїй основі припускає, що еволюційна система лінійно реагує на інформацію, тобто використовує інформацію після отримання, а не чекає її накопичення у низці наступних подій. Лінійний погляд відповідає концепції раціональної поведінки, яка стверджує, що минула інформація вже дисконтована, знайшовши віддзеркалення у вартості цінних паперів. Таким чином, лінійна парадигма має на увазі, що прибутки мали приблизний нормальний розподіл і були незалежними. Нова парадигма узагальнює реакцію еволюційної системи, включаючи в себе можливість нелінійної реакції на інформацію і, отже, спричинює природне розширення існуючих поглядів.

Перше докладне вивчення денних прибутків було зроблене Фаме, який з'ясував, що прибутки мають негативну асиметрію: більша кількість спостережень була на лівому (негативному) хвості, ніж на правому. Крім того, хвости були товстими, і пік біля середнього значення був вищий, ніж передбачалося нормальним розподілом, тобто мав місце так званий “лептоексцес”. Це ж саме відзначив Шарп [184] у своєму підручнику “Теорія портфеля і ринки капіталу”. Коли Шарп порівнював річні прибутки з нормальним розподілом, він відзначив, що “в нормального розподілу ймовірність сильних викидів дуже мала. Проте на практиці такі екстремальні величини з'являються досить часто”.

Пізніше Тернер і Вейгель [186] провели глибше вивчення **волатильності**, використовуючи денний індекс рейтингової компанії Стандарт энд Пур (S&P) з 1928 по 1990 рр. – результати виявилися схожими. Автори виявили, що “розподіли денного прибутку по індексах Доу-Джонсона і S&P мають негативну асиметрію і велику щільність поблизу середнього значення, а також в області дуже великих і дуже малих прибутків, якщо порівнювати цей розподіл з нормальним”.

Різні дослідження з очевидністю говорять про те, що показники більшості природних і економічних систем не підкоряються нормальному закону або іншим відомим розподілам. Але якщо економічні показники не є нормально розподіленими, то тоді безліч методів статистичного аналізу, зокрема, такі способи діагностики як коефіцієнти кореляції, t -статистики, серйозно підривають до себе довіру, оскільки можуть давати помилкові результати.

Безсилля лінійної парадигми і гіпотези ефективного ринку описати вірогідності. Прибутків не дає підстав для припущення «приблизного нормального» прибутку. Прийшовши до висновку про те, що реальні тимчасові ряди не відповідають нормальному розподілу, не можна дивуватися, якщо їх волатильність виявиться вельми нестійкою. Причина в тому, що дисперсія стійка і остаточна кільки для нормального розподілу, а ринки капіталу, за постулатом Мандельброта, підпорядковуються стійким розподілам Парето. Останніми роками це привело до усвідомлення того, що стандартне відхилення не є стандартною мірою, в усякому разі, за межами коротких проміжків часу.

Гіпотеза про підпорядкування нормальному закону була необхідна для застосування статистичного аналізу до тимчасових рядів. Цей статистичний аналіз був необхідний хоч би тільки для того, щоб теорія портфеля була застосовна в реальності. Без нормального розподілу величезне число теоретичних і емпіричних робіт ставиться під питання, бо тоді традиційний компроміс між ризиком і прибутком не завжди має місце. Концепція підпорядкування нормальному закону не відображає дійсності. Таким чином, нинішня лінійна парадигма вимагає зміни, яка узяла б цей факт до уваги.

Мандельброт [179] говорив про те, що поведінка тимчасових рядів на ринках капіталу слідує сімейству розподілів, яке він назвав стійким паретианом. Цей розподіл має високий пік на середньому значенні і товсті (у іншій термінології – “важкі”) хвости.

Повторимо, що спроби спростити природу, пристосувати її до своїх цілей, – все це призводить до помилкових висновків. Припущення (про взаємну незалежність цінових змін) не могло далі підтримуватися за відсутності

очевидних емпіричних доказів, що спонукало дослідників звернутися до теорії фракталів [112, 113, 153, 161, 164, 179].

2.4.4. Методи фрактального аналізу для тимчасових рядів страхування

Алгоритм нормованого розмаху Херста

Протягом більш ніж півстолітнього періоду аналіз природних, економічних та інших ТР дослідники здійснювали за допомогою алгоритму [112], який називається методом нормованого розмаху (МНР) Херста [112]. Для опису МНР розглянемо ТР кількості застрахованого майна сільськогосподарських підприємств, які застрахувалися за період з 01.01.12 по 30.12. рр. в страховому агентстві “ОРАНТА”, за днями.

$$Z = \langle z_i \rangle, i = 1, 2, \dots, n, n = 1432 \quad (2.1),$$

де n – кількість спостережень або рівнів, складових цього ТР.

Відзначимо, що замість ТР (2.1) в [113] пропонується розглядати ТР (y_i) , $1, 2, \dots, N - 1$, де $y_i = \log(z_{i+1} / z_i)$.

Обчислювальна схема МНР Херста розбивається на сім етапів.

Етап 1. Вибираємо відповідне цілочисельне значення $\Delta \geq 1$ і будуємо послідовність довжин:

$$n_1, n_2, \dots, n_k, \dots, n_m, \quad (2.2),$$

де $n_{k+1} - n_k + \Delta$, максимальна довжина n_m , визначається рівністю $n_m = [N/2]$, а мінімальне значення $n_1 \geq 10$.

Послідовність (2.2) визначаємо за [112]. Д[113] послідовність (2.2) пропонується будувати так, щоб вона складалася тільки з таких чисел n_k , на кожне з яких довжина N_{TR} ділиться без залишку.

Етап 2. Для чергового фіксованого значення n_k розглядаємо ТР (2.1) і розбиваємо його на $r_k = [N/n_k]$, розташованих один за одним відрізків $Z_k^t = \langle z_j^t \rangle, j=1,2,\dots,n_k$.

У число таких відрізків не включається залишок рівнів ТР (2.1), які не увійшли до останнього відрізка Z_k^t . Для кожного відрізка Z_k^t обчислюємо його середнє значення $z^t = \frac{1}{n_k} \sum_{j=1}^{n_k} z_j^t, t = \overline{1, T_k}$.

Етап 3. При фіксованому індексі k для кожного відрізка Z_k^t обчислюємо ряд накопичених відхилень $X_{k,q}^t = \sum_{j=1}^q (x_j^t - z^t), q=1,2,\dots,n_k$, на основі яких визначаються його розміри $R_k^t = \max_{1 \leq q \leq n_k} X_{k,q}^t - \min_{1 \leq q \leq n_k} X_{k,q}^t, t = \overline{1, r_k}$.

Етап 4. При фіксованому індексі k – для будь-якого відрізка Z_k^t обчислюємо стандартне відхилення $S_k^t = \left[\frac{1}{n_k} \sum_{j=1}^{n_k} (z_j^t - z^t)^2 \right]^{0,5}$, нормуємо значення розмаху для цього відрізка, обчислюємо величину R_k^t / S_k^t і знаходимо середнє значення цих величин:

$$(R/S)_k = \frac{1}{T_k} \sum_{t=1}^{T_k} (R_k^t / S_k^t) \quad (2.3)$$

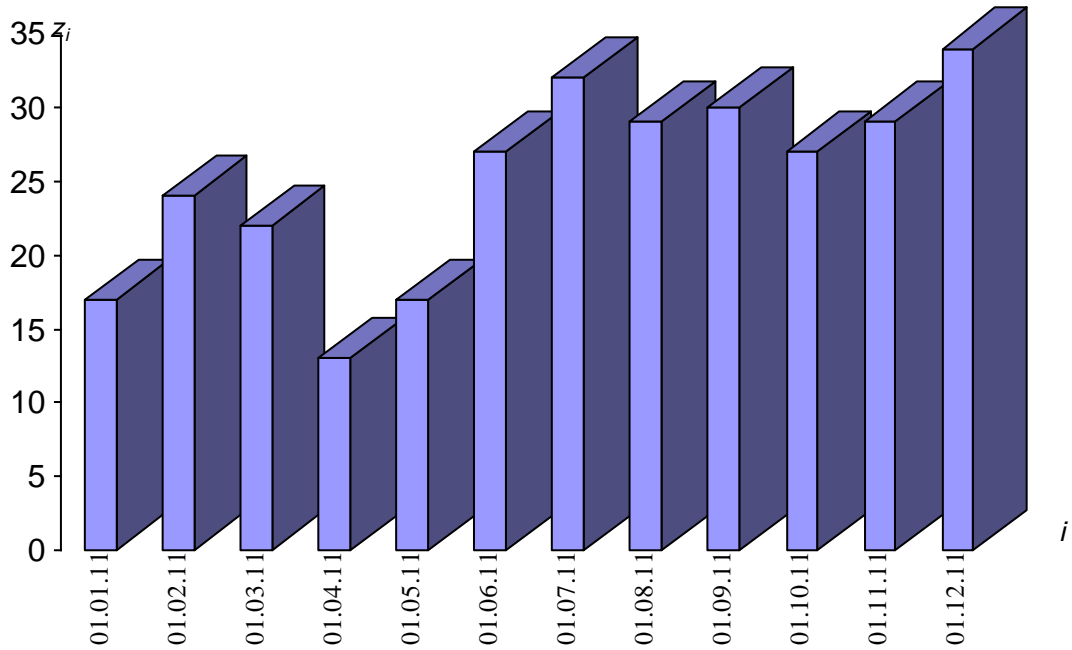

Рис. 2.3. Графічне зображення тимчасового ряду кількості майна сільськогосподарських підприємств, застрахованого в страховому агентстві “ОРАНТА” застрахувалися в період з 01.01.2011 р. по 01.12.2011 р.

Етап 5. Ряду довжин (2.2) ставимо у взаємнооднозначну відповідність ряд нормованих розмахів (2.3). Логарифмуючи чисельні значення елементів кожної з отриманих рядів (2.2) і (2.3), отримаємо безліч крапок з координатами.

$$x_k = \log(n_k), y_k = \log((R/S)_k), k = 1, 2, \dots, m \quad (2.4)$$

Етап 6. Використовуючи метод найменших квадратів, будуюмо лінійну регресію (лінійний тренд) для безлічі крапок з координатами (2.4).

Етап 7. Для отриманої лінії регресії вигляду $y = ax + b$ значення коефіцієнта a використовуємо в якості оцінки показника Херста H .

В якості (2.1) розглянемо ТР кількості **майна, застрахованого сільськогосподарськими підприємствами** за період 01.01.2011-01.12.2011 рр. Графічне представлення частини цього ТР подано на рис. 3.

Верифікацію МНР Херста здійснимо на базі тимчасових рядів (2.1).

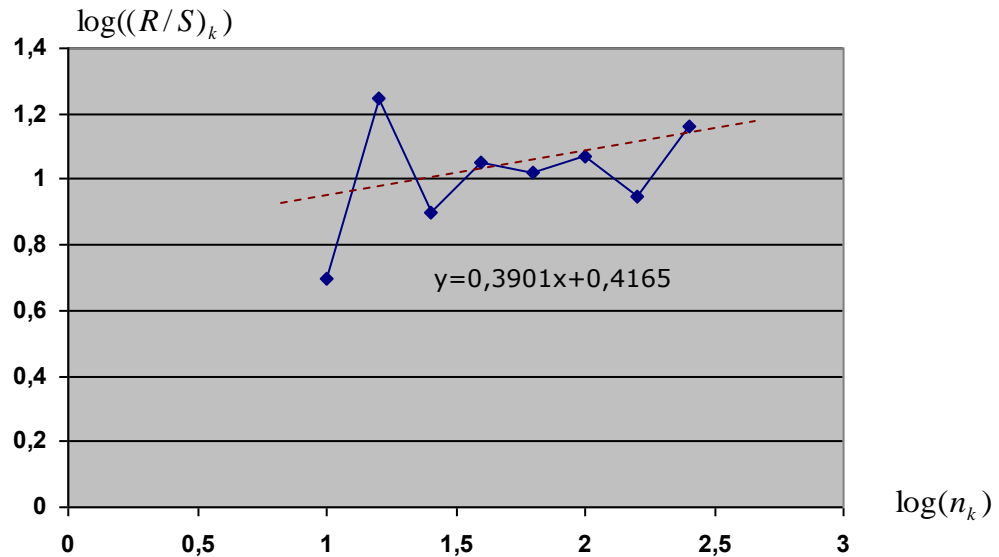

Рис. 2.4. R/S – траєкторія для тимчасового ряду (3.1) кількості застрахованого майна сільськогосподарських підприємств 2011 р. та її лінійний тренд

Застосуємо до ТР (2.1) МНР Херста для послідовності довжин відрізків:

$$n_1 = 10, n_2 = 11, \dots, n_k = k + 9, \dots, n_{341} = 350 \quad (2.5)$$

У результаті реалізації наведених вище етапів 2-6 отримаємо безліч крапок, які визначені логарифмічними координатами вигляду (2.4). Графічне зображення цих крапок, а також лінійного тренда показано на рисунку 2.2, де для прикладу множина (2.4) представлена у вигляді R/S – траєкторія, яку отримуємо шляхом з'єднання відрізків кожної пари сусідніх крапок (x_k, y_k) , (x_{k+1}, y_{k+1}) , $k = \overline{1, m}$, $m = 341$.

Побудована лінія регресії виявляється ближчою до паралельної осі абсцис, ніж до бісектриси позитивної ординати декартових координат, тобто кут нахилу прямої регресії $y = ax + b$ ближче до 0, а не до 1. Через це отримуємо низьку оцінку показника Херста H , значення якого знаходиться в зоні рожевого шуму [112], тобто істотно менше 0,5. Останнє є суперечністю теорії R/S –аналізу (2.5), згідно якої для періодичних ТР показник Херста знаходиться в області чорного шуму, тобто $H > 0,7$.

Аналогічний результат отримаємо у випадку, якщо алгоритм Херста застосувати до іншого штучно створеного еталону ТР, наприклад, до ТР, який є послідовністю циклів, які йдуть один за одним (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1). Таким чином,

виникає об'єктивна необхідність у розробці нової обчислювальної схеми реалізації R/S -аналізу, яка забезпечує виявлення циклів в розглянутих ТР і отримання чисельної оцінки глибини пам'яті, яка для різних відрізків ВР не однакова. Алгоритм, який реалізує цю схему, подаємо нижче.

Алгоритм послідовного R/S -аналізу

Розглядаючи новий підхід до виявлення циклів (квазіциклів) в даному ТР з метою оцінки глибини пам'яті, наведемо опис однієї модифікації алгоритму НР Херста, яка піддає R/S -аналізу.

Модифікація, представлена нижче, складається з наступних чотирьох етапів:

1. Для даного ТР (2.1) розглядаємо його початкові відрізки $Z_r = z_1, z_2, \dots, z_r$, обчислюємо їх поточне середнє:

$$\bar{z}_r = \frac{1}{r} \sum_{i=1}^r z_i, r = 3, 4, \dots, n,$$

і знаходимо для кожного з них накопичене відхилення:

$$X_{r,t} = \sum_{i=1}^t (z_i - \bar{z}_r),$$

для будь-якого поточного індексу $t = 1, 2, \dots, r$.

2. Для кожного початкового відрізка Z_r обчислюємо розмах

$$R = R(r) = \max_{1 \leq t \leq r} X_{r,t} - \min_{1 \leq t \leq r} X_{r,t},$$

який нормуємо, тобто представляємо у вигляді дроби $R/S = R(r)/S(r)$, де $S = S(r)$ – стандартне відхилення для відрізків ТР $Z_r, 3 \leq r \leq n$.

3. Будуємо H -траєкторію $H = H(r), r = 3, 4, \dots, n$, де значення $H(r)$ визначається відомим “емпіричним законом Херста”:

$$H = H(r) = (\log(R(r)/S(r)))/\log(ar),$$

у якому згідно [110, 147] ці значення $a = \frac{1}{2}$. Логарифмічні координати (x_τ, y_τ) точок H -траєкторії $\tau = 3, 4, \dots, n$ обчислюються таким чином: абсциса $x_\tau = \log(\tau)$ і ордината $y_\tau = H(\tau) = (\log(R(\tau)/S(\tau)))/\log(\tau/2)$, $\tau = 3, 4, \dots, n$.

4. Друга, так звана R/S -траєкторія, даний ТР (2.1) показаний в логарифмічних координатах послідовністю точок $\tau = 3, 4, \dots, n$ з наступними логарифмічними значеннями координат (x_τ, y_τ^0) :

$$x_\tau = \log \tau, y_\tau^0 = \log(R(\tau)/S(\tau)).$$

З'єднуючи відрізком пари сусідніх крапок

$$(x_\tau, y_\tau^0), (x_{\tau+1}, y_{\tau+1}^0), \text{ та } (x_\tau, y_\tau), (x_{\tau+1}, y_{\tau+1}), \tau = 3, 4, \dots, n-1,$$

отримуємо графічне представлення R/S -траєкторії і H -траєкторії (див. рис. 2.3).

Цей 4-етапний алгоритм послідовного нарощування H -траєкторії та R/S -траєкторії для даного ТР домовимося називати “алгоритм послідовного R/S -аналізу”.

Продемонструвавши рис.4 по відношенню до циклів або квазіциклів “розпізнавальні” можливості алгоритму послідовного R/S -аналізу, застосуємо його до ТР $Z^0 = \langle z_i \rangle, i = \overline{14, 299}$, що складається з 23 циклів (6) довжини $L=13$. На виході цього алгоритму отримаємо представлені в логарифмічних координатах H -траєкторію і R/S -траєкторію, графічне зображення яких показано на рисунку 4.

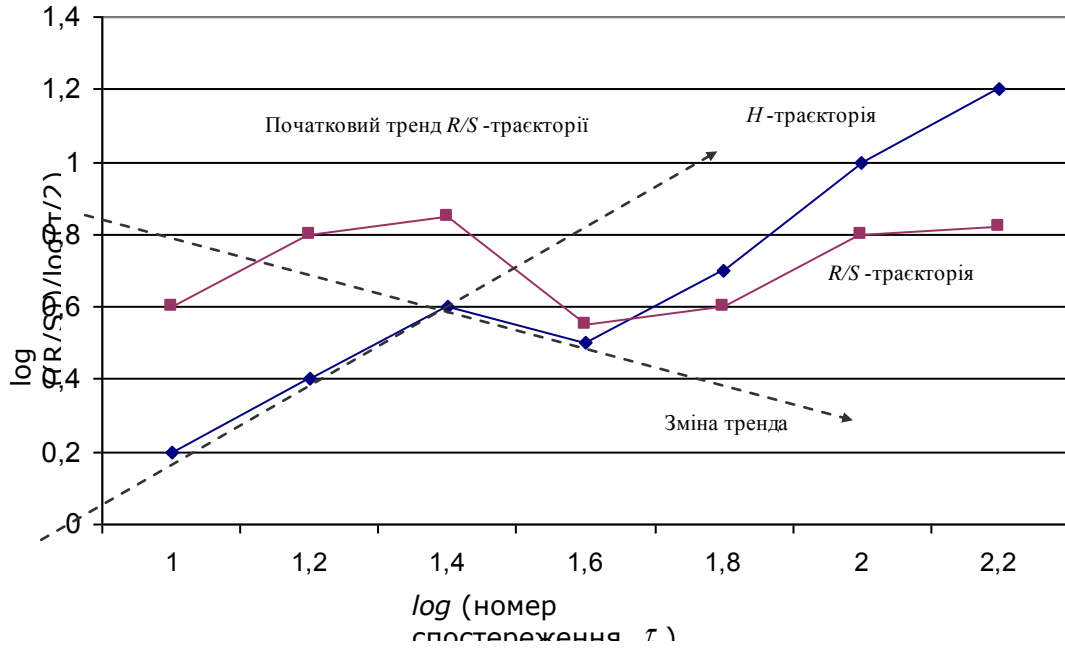

Рис. 2.5. R/S - і H -траєкторії для початкового відрізка тимчасового ряду Z (2.1) кількості застрахованого майна сільськогосподарських підприємств (2011 р.)

На рис. 2.5 представлені R/S - і H -траєкторії, отримані в результаті застосування алгоритму послідовного R/S -аналізу до ТР Z (2.1) кількості жінок, які застрахувалися (графічне представлення цього ТР дано на рисунку 2.1). ТР, який розглядається, володіє довготривалою пам'яттю, оскільки його R/S -траєкторія демонструє факт вичерпання пам'яті про початок ряду, який називається “зривом з тренда” або “зміною напрямку тренда”, впродовж якого іде певна кількість початкових точок R/S -траєкторії.

При цьому зміна тренда відбулася в точці $\tau = 7$, яка знаходиться в зоні чорного шуму [112] (значення $H(7) > 0,5$), а крапки R/S -траєкторії, наступні після крапки зміни тренда, вже не повертаються до первинного тренду. Чисельні розрахунки для ТР дозволили сформулювати наступне визначення трендостійкого початкового відрізка ТР, який закінчується крапкою вичерпання цього тренду:

1) визначення кількості крапок слідує вздовж тренда $l \geq 3$ крапок, які відносяться на початок R/S -траєкторії, слідує вздовж лінійного тренда;

2) після крапки l R/S -траєкторія змінює тренд, причому наступні точки цієї траєкторії не повертаються до первинного тренду;

3) ВР ординат $\langle y_\tau \rangle, \tau = 1, 2, \dots$, крапок H -траєкторії при переході від y_l до y_{l+1} отримуємо негативний приріст; при цьому крапка l на H -траєкторії знаходиться в зоні чорного шуму, тобто значення показника Херста $y_l = H(l) > 0,5$.

Примітка. При візуалізації R/S - і H -траєкторії необхідно враховувати, що R/S -аналіз через алгоритмічну особливість не обчислює координати x_τ, y_τ , відповідні двом першим рівням досліджуваного ВР, тобто для $\tau = 1$ і $\tau = 2$. Тому пропонується нумерувати точки вказаних траєкторій починаючи з номера 3 (див. рисунок 2.5). У загальному випадку точка зміни тренда R/S -траєкторії з'являється з лагом, тому номер цієї крапки є верхньою оцінкою глибини пам'яті [112] про початок того, що розглядається у ВР.

Виходячи з цього, 1-3 графіки, представлені на рисунку 2.3, показують, що глибина пам'яті про початок ТР, (2.1) оцінюється зверху числом 7.

Алгоритм отримання нечіткої множини глибини пам'яті тимчасового ряду в цілому

Зі встановленого факту наявності довготривалої пам'яті у ТР кількості застрахованого майна конкретного сільськогосподарського підприємства-страхувальника впливає доцільність розробки системи коротко- і середньострокового прогнозів кількості клієнтів, страхової компанії.

Запропоновані в нашій роботі інструментальні методи для цієї системи базуються на математичному апараті теорії клітинних автоматів [78, 161] і теорії нечітких множин [6, 41, 96, 118].

Об'єм пам'яті використовуваного клітинного автомата і, зрештою, трудомісткість обчислювальної схеми прогнозування істотним чином залежать від глибини пам'яті ТР. Чисельні розрахунки в нашому дослідженні виконані за допомогою представленого нижче алгоритму α_1 , який визначає наявність пам'яті

ТР і оцінює її глибину, представляючи у вигляді нечіткої множини (НМ). Алгоритм α_1 складається з двох етапів.

Етап 1. Формування для даного ТР (2.1) сімейства його відрізків $S(Z) = \{Z^r\}$, $Z^r = \langle z_i^r \rangle, i = 1, 2, \dots, n_r; r = 1, 2, \dots, m$, який складається з m тимчасових рядів, де індексом i пронумеровані елементи r -го ряду, що отримується з $(r-1)$ -го ВР Z^{r-1} шляхом видалення його першого елемента z_1^{r-1} ; m визначається як найбільше значення індексу r таке, що ряд $Z^m = \langle z_i^m \rangle, i = 1, 2, \dots, n_m$ ще має крапку зміни тренда в його R/S -траєкторії; початковий ТР (2.1) також належить сімейству $S(Z)$, в якому йому присвоєно значення індексу $r = 1$.

Етап 2. Реалізація роботи алгоритму послідовного R/S -аналізу застосовано до тимчасових рядів з сімейства $S(Z)$ і формування НМ значення верхніх оцінок глибини пам'яті про початок ряду для кожного ТР цього сімейства. Основний об'єм обчислень на етапі 2 полягає в тому, що для кожного ТР $Z^r, r = 1, 2, \dots, m$ в результаті роботи алгоритму послідовного R/S -аналізу будуються R/S - і H -траєкторії, які визначають номер l^r крапки, в якій відбулася зміна тренда, тобто l^r – це номер крапки, яка знаходиться “вище” зони білого шуму, причому, такої першої крапки, в якій H -траєкторія отримала негативний приріст, а R/S -траєкторія змінила тренд.

Розглянемо детальніше етап 2, який реалізовує процес фрактального аналізу ТР за допомогою алгоритму послідовного R/S -аналізу. Введемо наступні позначення: $N(l)$ – кількість всіх рядів $Z^r = \langle z_i^r \rangle, i = 1, 2, \dots, n_r$ з сімейства $S(Z)$, у кожного з яких номер крапки зміни тренда l^r рівний числу l ;
 $l^0 = \min_{1 \leq r \leq m} l^r; L^0 = \max_{1 \leq r \leq m} l^r; m = \sum_{l=l^0}^{L^0} N(l)$ – число рядів сімейства $S(Z)$, $d(l) = \frac{N(l)}{m}$ – частка таких рядів в $S(Z)$, у яких втрата пам'яті про початок ТР вичерпалася на глибині l ; $L(Z) = \{l\}$ – безліч значень номерів точок зміни тренда в рядах з сімейства $S(Z)$;
 $L(Z) = \{(l, \mu(l))\}$ – НМ глибини пам'яті для ТР (2.1) в цілому. В табл. 2.2 подано проміжні дані, отримані в результаті використання алгоритму α_1 для ВР (2.2).

Таблиця 2.2.

Проміжні результати, отримані для побудови нечіткої множини глибини пам'яті тимчасового ряду застрахованого майна сільськогосподарських підприємств, які застрахувалися в одному страховому агентстві "ОРАНТА" за період з 01.01.2011 по 31.12.2011 рр. за днями

Глибина l	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість $N(l)$	14	107	75	47	25	26	17	4
Доля $d(l)$	0,04	0,34	0,24	0,15	0,08	0,08	0,05	0,01
Значення функції приналежності $\mu(l)$	0,12	0,88	0,62	0,39	0,21	0,21	0,14	0,03

В останньому рядку табл. 2.1 значень $\mu(l)$ функції приналежності елементів l множині $M(Z)$ пропорційні числам $d(l), l \in L(Z)$. Вони отримуються шляхом нормування значень частки $d(l)$ так, що $\mu(l) < 1$ для будь-якого $l \in L(Z)$. Значення елементів $\mu(l) < 1$ обчислюються таким чином. Спочатку знаходимо максимальну частку $d = \max_{l \in L(Z)} d(l)$ і відповідну їй глибину $l^* = d(l^*)$. Для цієї глибини l^* експериментальним шляхом встановлюється значення функції приналежності $\mu^* = \mu(l^*)$ (в табл. 2.1. $d^* = 0,34, l^* = 4, \mu^* = 0,88$). Після чого для решти елементів $l \in L(Z)$ відповідні їм значення $\mu(l)$ обчислюються за формулою $\mu(l) = \frac{\mu^*}{d^*} d(l)$. Формування НМ $M(Z)$ здійснюється шляхом попарного об'єднання елементів першого і останнього рядків табл. 2.1.

Отримана для ТР (2.1) оцінка глибини його пам'яті представляється у вигляді наступного НМ

$$M(Z) = \{(3;0,12), (4;0,88), (5;0,62), (6;0,39), (7;0,21), (8;0,21), (9;0,14), (10;0,03)\}.$$

Для прикладу, на рис. 5 представлено геометричне зображення НМ для ТР (2.1).

Висновки з виконаних розрахунків наступні:

1. Глибина пам'яті конкретного ТР не є фіксованим числом; її величина змінюється вздовж заданого ТР, тобто для різних його відрізків. Для ТР (2.2) чисельні значення глибини пам'яті коливаються в межах відрізка натурального ряду 3, 4..., 10 (див. табл. 2,1). При цьому до типових, тобто таких, що мають значення функції приналежності $\mu(l) > 0,5$, можна віднести лише два значення $l=4, 5$.

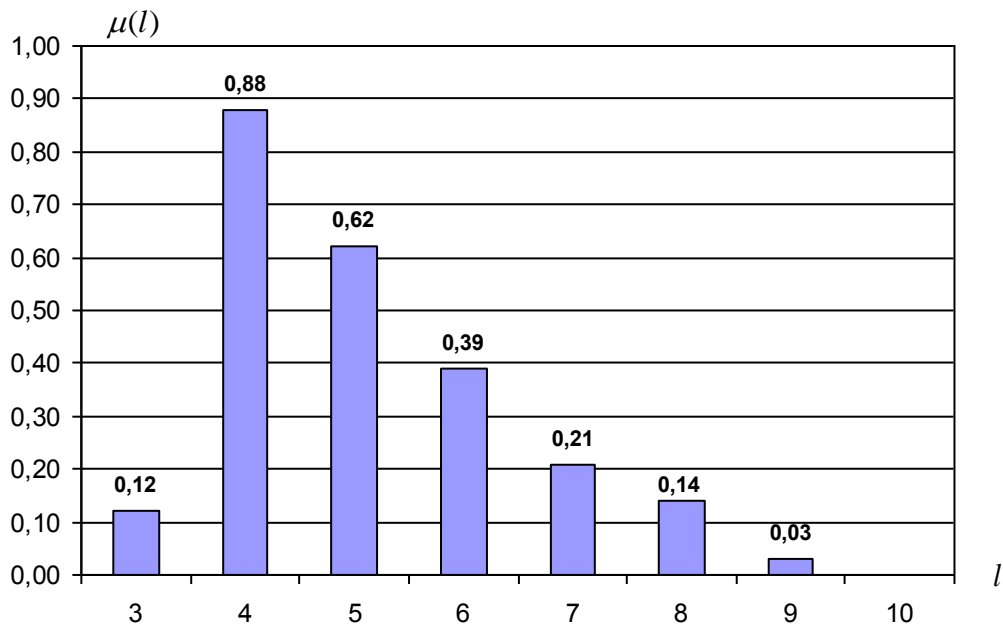

Рис. 2.6. Графічне представлення нечіткої множини глибини пам'яті для тимчасового ряду (2.2) щоденної кількості застрахованого майна сільськогосподарських підприємств з 01.01.2011 по 30.12.2011 рр.

2. Для чисельного представлення глибини пам'яті ТР (2.2) найбільш доцільним є використання математичного апарату теорії нечітких множин. Оцінена глибина являє собою нечітку множину:

$$M(Z) = \{(l, \mu(l))\}, \quad l \in \{l^0, l^0 + 1, \dots, L^0\},$$

де l – чисельне значення глибини пам'яті, $\mu(l)$ – значення функції приналежності для цієї глибини; $l^0(L^0)$ – мінімальне (максимальне) з усіх значень глибини пам'яті для ТР з сімейства $M(Z)$.

Трендостійкість характеризують наступні чотири параметри, перераховані в порядку зменшення їх важливості:

- значення функції приналежності $\mu(l)$ в крапці $l=3$ (чим більше значення $\mu(3)$, тим менша трендостійкість ТР, який розглядається;
- значення критерію показника Херста $H(Z)$ між точками зміни тренда R/S -траєкторії і крапками мінімального значення цього показника для тимчасових рядів з сімейства вигляду $S(Z)$;
- нечітка множина глибини пам'яті досліджуваного ТР, Z (рис. 2.5);
- значення центру тяжіння (ЦТ) НМ глибини пам'яті досліджуваного ТР де ЦТ $L_{ЦТ}$ – розраховується за формулою $L_{ЦТ} = \left(\sum_{l=1}^{l^0} l \cdot \mu(l) \right) / \left(\sum_{l=1}^{l^0} \mu(l) \right)$. Для ТР (2.1) значення ЦТ дорівнює $L_{ЦТ} = 5,41$.

Таблиця 2.3.

Значення показників Херста $H_i(r)$ в точці зміни тренда R/S -траєкторії і в точці мінімуму цього показника для тимчасових рядів $Z^r \in S(Z)$, Z – ТР щоденної кількості застрахованого майна сільськогосподарських підприємств, які застрахувалися у 2011 році

r	Крапка зміни тренда	$H_c(r)$	$H_{\min}(r)$
0	8	0,946394	0,740881
1	5	0,977724	0,684534
2	4	1	0,535217
4	4	0,792481	0,61074
5	7	0,791096	0,709125
6	4	0,681285	0,637137
7	5	0,637137	0,419134
8	4	0,736966	0,637137
9	10	0,85003	0,566001
10	9	0,944972	0,555802
11	8	0,935242	0,628905

r	Крапка зміни тренд	$H_c(r)$	$H_{\min}(r)$
51	6	0,905482	0,902806
52	4	0,923998	0,900741
53	5	0,675249	0,587082
54	6	0,750159	0,711929
55	5	0,919324	0,826624
56	4	0,916028	0,837502
57	5	0,756471	0,447428
58	5	0,822634	0,614378
59	4	0,971142	0,637137
60	10	0,869559	0,807167
61	9	0,864937	0,79684

12	7	0,872054	0,776564	62	8	0,859858	0,783852
13	6	0,893207	0,802076	63	7	0,805096	0,732387
14	5	0,915344	0,838393	64	4	0,787506	0,661405
15	4	0,944484	0,791619	65	3	0,847782	0,688535
16	5	0,948505	0,946241	66	5	0,914485	0,895961
17	4	0,95834	0,938585	67	5	0,923735	0,895961
18	8	0,923472	0,896684	68	4	0,919768	0,910932
19	4	0,792781	0,6927	69	8	0,903264	0,643829
20	6	0,853836	0,844129	70	4	0,855247	0,692337
21	5	0,924704	0,864468	71	4	0,707519	0,49584
22	7	0,854673	0,639124	72	6	0,819758	0,666078
23	6	0,879156	0,695256	73	5	0,877263	0,670487
24	7	0,944805	0,934617	74	4	0,986491	0,671731
25	6	0,950172	0,944805	75	47	0,751626	0,656982
26	6	0,973836	0,970623	76	3	0,781478	0,441285
27	6	0,973836	0,970623	77	3	0,58463	0,400483
28	4	0,991149	0,965271	78	32	0,58463	0,491149
29	9	0,98084	0,94475	79	6	0,598407	0,591532
30	8	0,961377	0,944379	80	6	0,780403	0,778038
31	7	0,977798	0,942822	81	4	0,746299	0,743411
32	6	0,981754	0,918179	82	3	0,854753	0,5
33	6	0,981754	0,918179	83	6	0,946394	0,78789
34	5	0,950267	0,839137	84	5	0,756471	0,5
35	7	0,913164	0,573867	85	5	0,977724	0,63093
36	6	0,830214	0,794559	86	4	1	0,535217
37	5	0,861648	0,837855	87	4	0,792481	0,756471
38	5	0,850784	0,802472	88	4	0,792481	0,756471
39	4	0,996109	0,951706	89	4	0,792481	0,756471
40	4	0,961104	0,880171	90	4	0,960999	0,931952
41	5	0,70991	0,821349	91	8	0,924957	0,742969
42	5	0,909159	0,47165	92	3	0,715005	0,429911
43	10	0,860548	0,833715	93	7	0,894651	0,826836
44	9	0,852896	0,826445	94	6	0,909966	0,866682
45	8	0,88771	0,852896	95	4	0,866033	0,853737
46	7	0,918179	0,873731	96	5	0,871684	0,867194
47	4	0,923998	0,725281	97	5	0,905929	0,614378
48	5	0,839393	0,795029	98	4	0,892631	0,513723
49	4	0,868483	0,848378	99	5	0,63873	0,329328
50	4	0,803841	0,789836	100	4	0,74598	0,317542

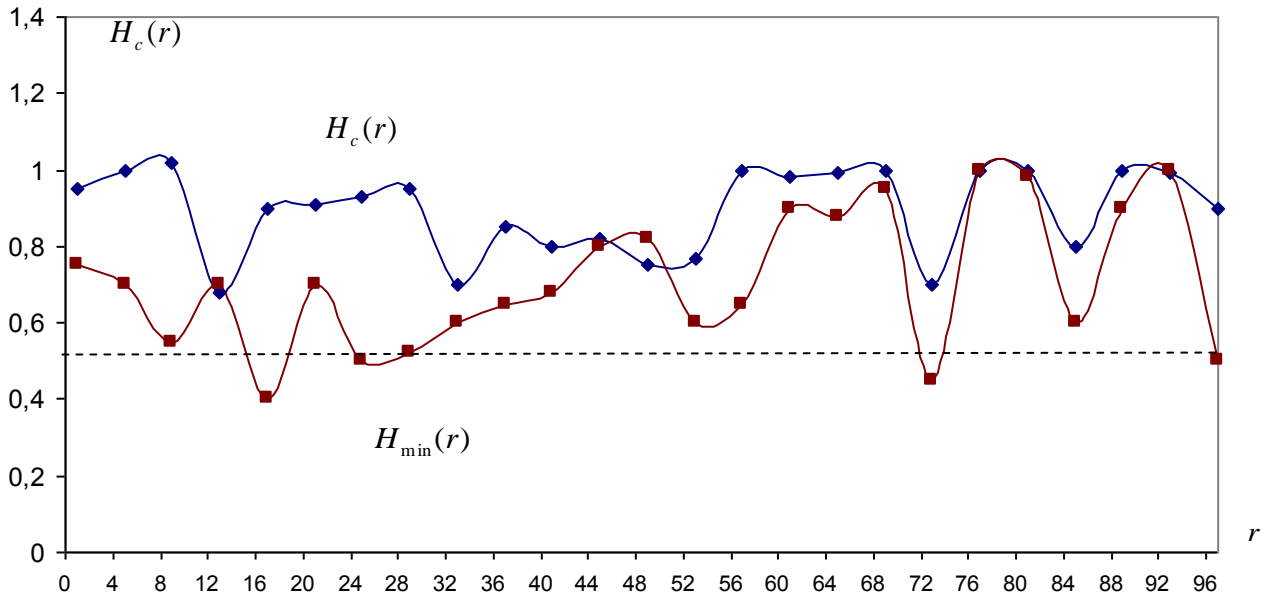

Рис. 2.7. Графічне зображення значення показника Херста $H_c(r)$ нечіткої множини глибин в точці зміни тренда R/S -траєкторії і в точці мінімуму цього показника для тимчасових рядів $Z' \in S(Z)$, де $TP Z$ (2.1) див. на рисунку 3.

Як зазначено в [112], для отримання точних оцінок фрактальних характеристик TP за допомогою МНР Херста потрібні ряди довжиною кілька тисяч або навіть близько десятка тисяч спостережень. Представлений вище метод послідовного R/S -аналізу дозволяє отримати оцінку фрактальних характеристик обмеженого відрізка розглянутого TP .

Виявлення довготривалої пам'яті в даному TP дає можливість оцінити хоча б якісно передумови для побудови прогнозованої моделі, зокрема клітинно-автоматній прогнозній моделі [103]. У контексті проблеми прогнозування доречно відзначити основне положення декомпозиційного аналізу TP , яке вже стало класичним [10]. Згідно з цим положенням, в загальному випадку TP може бути розчленований на 4 складники: а) тренд, б) циклічна компонента, в) сезонне коливання, г) нерегулярна або залишкова компонента. При цьому циклічна компонента може нести вельми істотну передпрогнозну інформацію для складання прогнозу. Цей факт ми підтвердимо в розділі 4, присвяченому фазовому аналізу досліджуваних TP .

2.5. Кореляційний аналіз динаміки агрострахового ринку у частці загального ринку страхових послуг України

План кореляційного дослідження є різновидом квазіекспериментального плану за відсутності впливу незалежної змінної на залежну. У кореляційному дослідженні всі вимірювані змінні є залежними, а фактором, який визначає цю залежність, може бути одна з змінних або прихована, не вимірювана змінна. Кореляційне дослідження розбивається на серію залежних одне від одного вимірювань в групі досліджуваних.

Розрізняють просте та порівняльне кореляційні дослідження. У першому випадку група досліджуваних є однорідною, у другому ми маємо декілька рандомізованих груп, які відрізняються одним чи кількома певними критеріями. У загальному вигляді план такого кореляційного дослідження можна описати за допомогою матриці $R \times O$. Результатами такого дослідження є матриця кореляцій. Опрацювання даних можна проводити, порівнюючи рядки вихідної матриці або стовпці. Корелюючи рядки, ми співставляємо досліджуваних один з одним. Кореляція інтерпретується як коефіцієнт подібності чи розбіжності людей.

Цілком зрозуміло, що R кореляції можна вичисляти лише у випадку, якщо дані приведено до однієї шкальної розмірності за допомогою так званих z -перетворень.

$$Z = (X_i - \bar{X}) / \sigma$$

Корелюючи між собою стовпці, ми перевіряємо гіпотезу про статистичний зв'язок вимірюваних змінних. У цьому випадку їх розмірність не має ніякого значення. Таке дослідження називають структурним, оскільки в результаті його ми отримуємо матрицю кореляцій змінних, яка виявляє структуру зв'язків між ними [21, с. 142].

У дослідницькій практиці досить часто виникає потреба виявити часові кореляційні параметри або ж виокремити зміни структури кореляції параметрів з часом. Прикладом таких досліджень є так звані лонгітюдні дослідження. План такого дослідження — це серія окремих вимірювань однієї чи декількох змінних

через певні проміжки часу. Лонгітюдне дослідження є проміжним варіантом між квазіекспериментом і кореляційним дослідженням. Оскільки час інтерпретується дослідником як незалежна змінна, яка визначає рівень значущості залежних змін, повний план кореляційного дослідження представляє собою паралелепіпед $R \times O \times R \times O$, грані якого позначаються як досліджувані операції і часові етапи.

Результати дослідження можна аналізувати по-різному. Крім обчислювань R і O кореляцій з'являється можливість порівняти матриці $R \times O$, отримані у різні періоди часу шляхом підрахунку двомірної кореляції.

Основні типи планів кореляційних досліджень упорядковано В. Дружиніним у такий спосіб (наводимо їх у перекладі на українську мову В. Горбуною [19, с. 28]).

Порівняння двох груп — передбачає встановлення зв'язку вимірювання тієї чи іншої якості, стану тощо представників двох груп. Скажімо, відмінність реакції на критичну ситуацію чоловіків та жінок або рівень успішності студентів.

Таблиця 2.4.

Типи кореляційних досліджень та їх характеристика

Типи	Характеристика
Порівняння двох груп	Порівнюються результати психологічного дослідження (виміру) тієї або іншої якості, стану тощо представників двох груп
Одновимірне дослідження однієї групи в різних умовах	Порівнюються результати психологічного дослідження (виміру) тієї або іншої якості чи стану тощо у представників однієї групи в різних умовах
Багатовимірне кореляційне дослідження	Порівнюються результати психологічного дослідження (виміру) тієї або іншої якості, стану тощо представників трьох і більше груп
Структурне кореляційне дослідження	Досліджується відмінність у рівні значимих кореляційних залежностей між показниками представників різних груп
Лонгітюдне кореляційне дослідження	Дослідження за схемою часових серій, коли дослідника цікавлять особливості динаміки кореляційного зв'язку між явищами протягом певного часу

У Дніпропетровському національному університеті проводилось кореляційне дослідження кроскультурного характеру за участі однієї із груп студентів, які навчались протягом року в американському університеті, групи студентів, які продовжували навчання в Україні. У студентів вимірювався до початку навчання та через рік після повернення кореляційний зв'язок між показниками таких психологічних ознак: колективізм, індивідуалізм, дистанція

влади, толерантність до невизначеності, маскулінність і фемінінність. За цими ознаками, запропонованими Хофстедом, встановлюються розбіжності між представниками різних культур. Було встановлено, що кореляційні зв'язки на початку та наприкінці навчання змінилися під впливом іншої культури.

Поширеним є також багатовимірне кореляційне дослідження, за методологією якого порівнюються результати психологічного дослідження виміру тієї чи іншої якості, стану тощо представників кількох, скажімо, трьох чи більше груп. Наприклад, порівнюється реакція на ситуацію невдачі дітей різного віку.

Популярним є також структурне кореляційне дослідження, коли досліджується відмінність у рівні значимих кореляційних залежностей між показниками представників різних груп. Наприклад, виявлення спільних особистісних рис у батька, матері, дітей різної статі.

Лонгітюдне кореляційне дослідження за схемою часових серій проводиться, якщо дослідника цікавлять особливості динаміки кореляційного зв'язку між явищами протягом певного часу. Прикладом може бути вивчення залежної змінної— шкільної тривожності від рівня успішності виконання навчальних завдань.

Розглянемо детально конкретні ситуації, в яких застосовуються різні типи кореляційного дослідження. Скажімо, за схемою порівняння двох груп встановлюються подібності чи розбіжності двох природних чи рандомізованих груп за вираженістю того чи іншого психологічного фактора, властивості чи стану. Припустимо, що у нас є намір з'ясувати, чи відрізняються чоловіки від жінок за рівнем екстраверсії. Для цього ми повинні створити дві репрезентативні вибірки, урівняні за іншим значимим для екстраверсії параметром, скажімо, рівнем товарищескості, і провести вимірювання за допомогою відповідного тесту. Середні результати у двох групах порівнюються за допомогою t-критерію Стьюдента і за необхідності обчислюються дисперсія показників екстраверсії за Р критерієм.

Найпростіше співставлення містить у собі джерело двох артефактів, характерних для кореляційного дослідження. По-перше, виникає проблема рандомізації груп. Вони мають бути поділені за обраним критерієм. По-друге, реальні вимірювання проводяться не одночасно, що може вплинути на параметри.

Для елімінації ефекту неодночасності вимірювань в двох групах можна ввести дві контрольні групи або шляхом поділу кожної з груп на дві половини встановити кореляційний зв'язок між показниками кожної з них.

Щодо плану з одновимірним дослідженням однієї групи в різних умовах, то він подібний до попереднього і, по суті, близький до експерименту, бо умови, в яких знаходяться групи, відрізняються. У випадку кореляційного дослідження ми не маніпулюємо рівнем залежної змінної, а лише констатуємо зміну поведінки індивіда в нових умовах. Прикладом може бути вимірювання рівня тривожності дітей при переході з дитячого садка в школу. Група та сама, а умови різні.

Третій з наведених вище планів кореляційного дослідження передбачає встановлення кореляцій у попарно еквівалентних групах. Цей план використовується при дослідженні близнюків методом внутрішньопарних кореляцій. Дізиготні та монозиготні близнюки розбиваються на дві групи — в кожній по одному з пари. У близнюків обох груп вимірюють психічні параметри, які цікавлять дослідника. Потім обчислюється кореляція між параметрами, тобто O кореляція, і між близнюками— Y кореляція. Існує багато складних варіантів планів психогенетичних досліджень близнюків.

Для перевірки гіпотези про статистичний зв'язок кількох змінних, які характеризують поведінку, проводиться багатомірне кореляційне дослідження. Воно реалізується у відповідності з наступною програмою. Відбирається група, яка представляє генеральну сукупність, або популяцію, яка цікавить експериментатора. Підбираються тести, перевірені на надійність і внутрішню валідність. Потім група тестується за певною програмою. Такі дослідження представляються у формі матриці $m \times p$, де m — кількість досліджуваних, p — тести. Матриця даних опрацьовується і підраховується коефіцієнт лінійної кореляції. У результаті маємо матрицю $t \times p$, де p — кількість тестів. У клітинах

матриці розміщується коефіцієнти кореляції, а по її діагоналі — одиниці, кореляції тесту з самим собою. Значимість кореляцій оцінюється при її співставленні з табличними даними.

В деяких випадках виникає необхідність обчислення множинних кореляцій. Для зменшення числа вимірюваних параметрів застосовуються різні методи латентного аналізу. У психологічному дослідженні їм присвячено багато публікацій, і головною причиною артефактів, які виникають при проведенні багатомірного психологічного тестування, є реальний фізичний час.

При аналізі даних кореляційного дослідження ми ігноруємо ефект неодномоментності проведених вимірювань.

Розглянемо конкретний випадок. Припустимо, що необхідно виявити, як впливає вид завдання на успішність виконання завдань, які йдуть одне за одним. Ми припускаємо, що для досліджуваних має значення, в якій послідовності вони їм подаються. Якщо завдання креативного характеру виконуються першими, то швидкість і точність вирішення інтелектуальних знижується.

Структурне кореляційне дослідження відрізняється тим, що дослідник виявляє не відсутність чи наявність значимих кореляцій, а розбіжності в рівнях значимих кореляційних залежностей між одними і тими ж показниками, які вимірюються у представників різних груп.

Припустимо, нам необхідно перевірити гіпотезу, чи впливає стать батьків і стать дитини на подібність чи розбіжність їх особистісних рис. При вирішенні цього завдання ми повинні провести дослідження реальних сімейних груп, обчислити коефіцієнти кореляцій рівнів тривожності батьків та дітей. Отримуємо чотири основних коефіцієнти кореляцій — мати — дочка; мати — син; батько — дочка; батько — син; та дві додаткові кореляції — син — дочка, мати — батько. Якщо нас цікавить лише порівняння подібності чи розбіжностей першої групи кореляцій, а не дослідження асортивності, то ми будемо чотириклітинну таблицю 2x2.

Кореляції піддаються z-перетворення і порівнюються за t-критерієм Стьюдента.

Лоігїтюдне кореляційне дослідження, як зазначалося, можна вважати варіантом квазіекспериментального дослідження. Тут змінною, яка здійснює свій вплив, є час; вона є аналогом плану тестування однієї групи в різних умовах, і тільки умови розглядаються як константні. Результатом будь-якого часового дослідження, у тому числі лонгїтюдного, є побудова так званого часового тренду вимірюваних параметрів, котрі можуть бути аналогічно описані тими або іншими функціональними залежностями. I

Дослідження цього типу будуються у відповідності з планом часових серій з тестуванням групи через задані проміжки часу.

Крім ефекту навчання, послідовності тощо у лонгїтюдному дослідженні необхідно враховувати ефект вибування: не всі досліджувані залишаються до кінця експерименту.

Структурне лонгїтюдне дослідження відрізняється від простого лонгїтюдного тим, що нас цікавлять не стільки зміни центральної тенденції чи розбіжності величин тієї чи іншої змінної, скільки зміни зв'язків між змінними. Такі дослідження широко практикуються в психогенетиці.

Опрацювання та інтерпретація даних кореляційних досліджень представляє собою одну або кілька матриць. їхнє первинне опрацювання полягає у підрахуванні коефіцієнтів статистичного зв'язку між двома і більшою кількістю змінних. Вибір ступеня зв'язку визначається шкалою, за допомогою якої виконується вимірювання. Якщо воно здійснюється за допомогою дихотомічної шкали, то для підрахунку щільності зв'язку ознак використовується F коефіцієнт.

Дихотомічну шкалу часто плутають зі шкалою найменувань. Дихотомічні шкали — це певний відредагований варіант шкали інтервалів, для якої можуть бути застосовані всі статистичні методи.

Кореляційне дослідження завершується висновками про статистично значущі зв'язки між змінними, проте дослідники не обмежуються такою констатацією. Одним із головних завдань, що постає перед психологом, — це з'ясування доцільності проведення подальших досліджень для встановлення каузальних зв'язків. Виявлення кореляції між змінними вважають достатньою

підставою для спростування нульової гіпотези щодо вірогідності каузального зв'язку між змінними, проте цього недостатньо, щоб стверджувати достовірність альтернативної гіпотези.

Якщо змінні, для яких досліджується кореляційний зв'язок, вимірюються у шкалі найменувань, то застосовується коефіцієнт кореляції (r , якщо в порядковій шкалі — то обчислюється коефіцієнт рангової кореляції Спірмена або Кенделла.

При вимірюванні змінних за допомогою шкали інтервалів обчислюється коефіцієнт кореляції Пірсона.

Кореляція – це залежність між випадковими величинами, яка не має суворого функціонального характеру і при якій зміна однієї випадкової величини зумовлює зміну математичного очікування іншої.

Кореляційний аналіз (кореляційний метод) – метод дослідження взаємозалежності ознак у генеральній сукупності, які є випадковими величинами з нормальним характером розподілу.

Основними вимогами до застосування кореляційного аналізу є достатня кількість спостережень, сукупності факторних і результативних показників, а також їх кількісний вимір і відображення в інформаційних джерелах.

Кореляційний метод широко використовують в економічному аналізі різних галузей народного господарства; успішно він застосовується і в сільському господарстві.

Кореляційний аналіз вирішує такі завдання:

- оцінка параметрів нормально розподіленої генеральної сукупності (генеральних середніх, дисперсій, парних коефіцієнтів кореляції, множинних і окремих коефіцієнтів кореляції);
- перевірка істотності оцінюваних параметрів та одержання інтервальних оцінок для визначення істотних серед них;
- виявлення структури взаємозалежності ознак.

Крім завдань існує декілька передумов кореляційного аналізу:

- чітке уявлення про причинно-наслідкові зв'язки досліджуваних ознак;
- достатня варіація досліджуваних ознак, оскільки без варіації не можна виявити зв'язків;
- однорідність досліджуваної сукупності;
- ознаки повинні мати кількісний або числовий вираз, навіть для атрибутивних ознак.

Вивчення взаємозв'язків кореляційного типу має велике значення, особливо при аналізі явищ, які вілбуваються під впливом значної кількості факторів.

Для оцінки частки сільськогосподарського страхування в загальному обсязі страхування можна використати кореляційний аналіз, який дасть змогу виявити залежність тенденції динаміки агрострахування в загальному обсязі страхового ринку України. Для цього проведемо вибірку даних обсягів страхування за період 2009-2011 рр. і проаналізуємо силу залежності сільськогосподарського страхування від загальної динаміки страхового ринку України. Отже, кореляційний аналіз буде здійснено на основі даних, поданих на рис. 2.8.

30000,00
 25000,00
 20000,00
 15000,00
 10000,00

Рис. 2.8. Частка обсягів агрострахування на страховому ринку України за 2007-2011 рр.

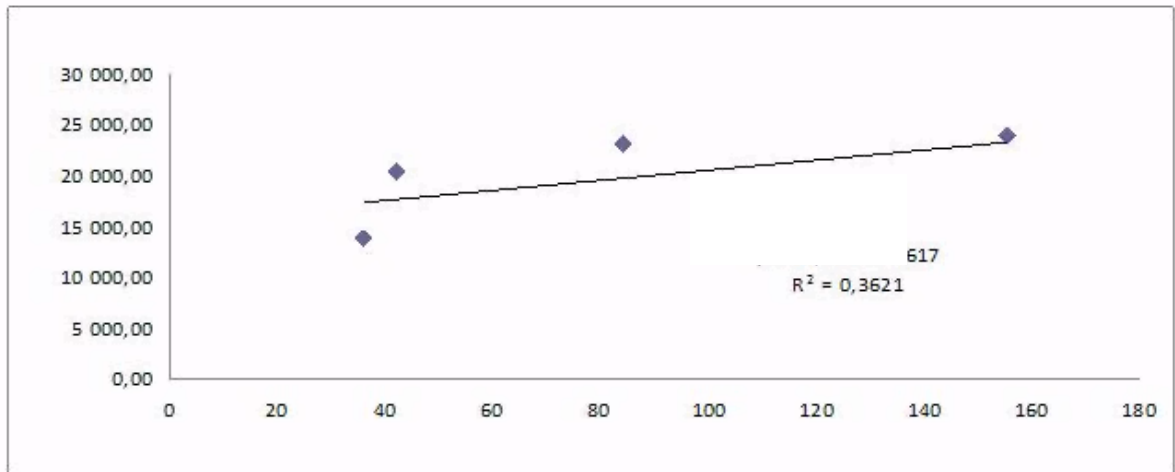

Рис. 2.9. Графік кореляційної залежності з рівнянням кореляції (млн. грн.)

При здійсненні кореляційного аналізу було отримано значення коефіцієнта кореляції 0,6, з чого можна зробити наступні висновки:

- Обсяг страхового ринку України росте швидше, ніж обсяг агрострахування.
- Залежність обсягу агрострахового ринку є слабкою по відношенню до динаміки обсягів страхового ринку. Це пояснюється тим, що страховий ринок об'єднує багато сегментів економіки, які суттєво відрізняються між собою.

Зменшення темпів росту обсягів агрострахування відбулося через припинення виділення державних дотацій. При цьому інші сегменти страхового ринку є більш актуальними для населення і законодавчо більш урегульовані.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ

3.1. Страховий ринок Азербайджану

Азербайджанська Республіка розташована на Південному Кавказі. Її загальна площа - 8641,5 тис. га, з яких на частку гірських і передгірних районів припадає близько 60%.

В республіці виділяються чотири великі фізико-географічні області: Великий і Малий Кавказ, Кура-Араксинская низовина, Ленкоранская область. Територія зі складними і різноманітними геолого-морфологічними, кліматичними, ґрунтово-рослинними умовами, зумовленими гірським рельєфом з сильним розчленуванням.

З 8641,5 тис. га площі 4514,5 тис. га становлять сільськогосподарські угіддя. Із загальної площі сільгоспугідь зрошувані землі становлять 1335,2 тис. га. Ці землі дають 85% всієї продукції рослинництва країни.

Але, через складність фізико-географічних умов і антропогенних впливів 41,8% земель схильні в тій чи іншій мірі ерозійним процесам.

Зараз зрошувані землі в зоні Кура-Араксинской низовини сильно засолені. Загальна кількість таких земель в республіці - 600 тис. га, хоча частина з них забезпечена колекторно-дренажною мережею.

В Азербайджані вирощуються водоемні культури, але через дефіцит води водоспоживання зрошуваних земель відстає на один га, в результаті чого, замість 4-5 поливів рослини отримують всього два.

За кліматичними умовами Азербайджан відрізняється від інших регіонів тим, що з 11 існуючих в природі кліматичних поясів, 9 з них присутня в республіці, що вимагає особливого підходу. Положення ускладнюється тим, що випадіння опадів на території нерівномірне, а в ряді регіонів - недостатнє для забезпечення потреб сільгоспкультур в період їх вегетації.

Національний страховий ринок в Азербайджані почав формуватися з 1992 року. Прийнятий уперше в Азербайджанській Республіці 5 січня 1993 року Закон Азербайджанської Республіки "Про страхування" зміцнив правові основи розвитку ринку національного страхування. З розвитком страхового ринку в країні стала приділятися особлива увага вдосконаленню видів добровільного страхування, підвищенню рівня страхових послуг, що робляться, фізичним і юридичним особам.

З моменту створення в республіці національного страхового ринку прийняті більше 40 нормативно-правових актів, що регламентують роботу в цій сфері.

Страховий ринок Азербайджану останніми роками демонструє позитивні тенденції розвитку, спостерігається збільшення загального об'єму страхових премій і їх об'єму з розрахунку на душу населення, росте щільність страхування. Проте ряд сегментів ринку страхування практично не розвинений. Одним з них виступає сільськогосподарське страхування, об'єм страхових премій по якому за підсумками 4 місяців 2014 року склав 462,9 тис AZN, що відповідає 0,31% в їх загальній структурі. Причинами низкого пріоритету аграрної сфери с точки зрення страхових компаній виступають високий рівень ризиків в сільском хозяйстве (аккумуляирование убытков), недостаток опыта и необходимых специалистов в области адекватной оценки рисков при принятии на страхование и проведение урегулирования убытков.

Більше 64%% вітчизняні ринки агрострахування нині доводиться на рослинництво. Як видно, агрострахування найширше застосовується в рослинництві. Це можна пояснити тим, що воно залежніше від природних чинників і зазнає великі збитки від небезпечних природних явищ.

До укладення договорів по добровільному сільгоспстрахуванню компанії приступили з 2011 року. Страхові внески в перший рік якщо склали 1,05 млн AZN, то в 2012 році - 1,047 млн AZN. За 4 місяці 2014 року цей показник склав 462,9 тис AZN (при загальному об'ємі страхового ринку країни в 149,48 млн AZN) проти 387,9 тис AZN (138,7 млн AZN) в аналогічний період минулого року.

Виплати склали 80,75 тыс AZN (при загальному об'ємі страхових виплат в 44,22 млн AZN).

За цією статистикою видно, що сьогоднішній рівень розвитку агрострахування все ще не дозволяє говорити про використання цього інструменту як системного інституту розвитку агропромислового комплексу з тим спектром можливостей, які широко задіяні в міжнародній практиці. Досить повільний розвиток добровільного страхування пов'язаний з відсутністю вільних засобів у виробників сільгосптоварів для сплати страхових внесків, а також нерозуміння фермерами самої суті страхування як механізму захисту фінансового благополуччя.

Виходячи з принципу господарської самостійності товаровиробника, введення страхування як обов'язкового суперечить йому. Досвід обов'язкового страхування урожаю однорічних культур приміром, в Казахстані не дало очікуваного ефекту.

Агрострахування має бути добровільним, але можуть бути такі варіанти, при яких страхування виступає як неодмінна складова частина, наприклад, при отриманні кредиту або оформленні договору лізингу.

Іншим найважливішим напрямом вдосконалення страхування є створення такої страхової послуги, яка б більше відповідала потребам малих підприємств, фермерських і особистих підсобних господарств, нині ними страхування фактично не використовується.

На сьогодні потенціал ринку сільгоспстрахування в Азербайджані оцінюється в 150-200 млн AZN. Проте із-за специфічності цього напрямку і великого ризику, не усі компанії готові займатися агрострахуванням як зараз, так і в перспективі.

Голова Асоціації страховиків Азербайджану (АСА) Орхан Байрамов вважає, що для розвитку агрострахування необхідно впроваджувати його на добровільній основі, оскільки із-за великого збитку впровадження обов'язкового страхування не буде ефективним.

В той же час, неминуче впровадження агрострахування в тотальному порядку, інакше неможливо буде забезпечити розвиток цього сектора. Це дозволить за рахунок хорошого регіону покривати збиток "поганих" регіонів, оскільки не в усіх них погодні умови однакові.

Для Азербайджану, на думку Байрамова, прийнятною є турецька модель (фонд TARSIM), з урахуванням великої довіри до держави: щоб не сталося, населення завжди чекає допомоги від держави. Тому однією з умов може бути при недостатності засобів, зібраних в кулі, при великому природному катаклізмі, можливість залучення додаткових коштів у держави у вигляді субсидій, пільгових кредитів.

Турецька модель передбачає створення державного фонду, де страхові компанії виступають агентами. Ця система працює таким чином: страховики передають збори до фонду і отримують свої 15-20%%, а в страховому випадку держава виплачує компенсацію.

Асоціація також досліджувала українську модель, проте із-за нестабільної ситуації в цій країні, цей процес був призупинений. АСА планує приступити к активній роботі в напрямленні розробки прийомлемої для Азербайджана моделі после підготовки пропозицій Міністерства сільського господарства, чтобы узнать курс государства по данному вопросу. Между тем, 19-20 июня текущего года в ходе ежегодного Азербайджанского международного страхового форума вопросу агрострахования будет посвящена отдельная панель, куда приглашены эксперты в данной области, в том числе На практиці ж, не унеможлиблюється реалізації пілотного проекту, що пропонується Азербайджану з боку Міжнародної фінансової корпорації (МФК). Страхування сільськогосподарських кредитів включене в спільний проект Асоціації мікрофінансування Азербайджану і МФК, де страховий компонент також є одним з дуже важливих.

Як відмітив Байрамів, корпорація попросила азербайджанських страховиків, що бажають брати участь в агрострахуванні, заповнити опитувач, на що відреагували 3 страхових компанії - Ata Siğorta, Pasha Siğorta и Azərbaycan Sənaye Siğorta, МФК нині ще продовжує дослідження. Реалізація мікrokредитного

проекту на початковому етапі може охопити невеликий регіон, але в майбутньому може вилитися в глобальніший проект.

Başak İnam Sığorta - страхова компанія, яка вважає сільгоспстрахування пріоритетним напрямом своєї діяльності, також проводила зустрічі з представниками ВБ і МФК для Цей проект передбачає оцінку потенціалу і навчання страхових компаній, щоб вони могли гарантувати ризики по сільгоспкредитах. уже пройшли реєстрацію на участие представителі турецького пула TARSIM.

На думку Орхана Гасанова, голови правління Başak İnam Sığorta новий механізм фінансування міжнародними фінансовими інститутами розвитку сільської місцевості із страховою складовою може надати посильну допомогу фермерам. При цьому банки і страхові компанії мають бути на професіональнішому рівні, у зв'язку з чим не унеможлиблюється виділення грантів на проведення тренінгів у фінансовому секторі країни.

Разом з цим, Başak İnam Sığorta домовляється з банками про спільну реалізацію проектів по сільгоспстрахуванню - страхуванню ризиків по неповерненню кредитів, виданих в регіонах на виробництво сільгосппродукції, розвиток скотарства.

Як відмітив Гасанов, зустрічі проводяться з багатьма банками, які нині знаходяться в стагнації і зазнають проблеми з розміщенням своїх засобів. "Тому ми пропонуємо банкам розширити кредитування в регіонах, а страхові ризики в сільському господарстві ми готові узяти на себе. Нині вони зважують, а ми у свою чергу ведемо роботу в регіонах, проводимо агітацію", - сказав глава компанії.

На думку Гасанова, у зв'язку із скороченням об'ємів автомобільного кредитування і посиленням вимог до споживчих кредитів, у банків накопичилася надмірна ліквідність, яку вони можуть направити на розширення сільгоспкредитування під заставу поля, продуктів рослинництва або тваринництва.

Нині у Başak İnam Sığorta відсутній портфель по сільгоспстрахуванню і з наступного місяця очікується підписання перших цього року договорів. Як і досі,

компанія намагається самостійно укласти угоди і покривати ризики в сільському господарстві без втручання держави.

Як видно, страхові компанії розуміють усю складність ситуації і, прагнучи притягнути клієнтів, намагаються допомогти їм в пошуку засобів.

На думку Гасанова, у зв'язку із скороченням об'ємів автомобільного кредитування і посиленням вимог до споживчих кредитів, у банків накопичилася надмірна ліквідність, яку вони можуть направити на розширення сільгоспкредитування під заставу поля, продуктів рослинництва або тваринництва.

Як видно, страхові компанії розуміють усю складність ситуації і, прагнучи притягнути клієнтів, намагаються допомогти їм в пошуку засобів.

У світовій практиці страхові компанії також використовують практику "одного вікна", коли страхова компанія видає кредит на страхування і сама ж цей ризик страхує. Цей спосіб полегшує дрібним і середнім виробникам як процедуру отримання кредиту, так і страхування.

Вдосконалення агрострахування повинне привести до зростання числа страхувальників.

Нині для страхових компаній основними ризиками залишаються: відсутність єдиної методологічної бази страхування і перестраховки в агрострахуванні, а також адекватної нормативної основи, що зрештою, гальмує розвиток страхування цієї галузі.

Ряд фахівців вважає, що більшого ефекту в підтримці і захисті сільськогосподарського виробництва страхова система досягне, якщо держава субсидуватиме не страхові внески, а збиток. Хоча в такому вирішенні питання і ув'язнено деяке протиріччя (страховик отримав сповна страхові внески - він і повинен повністю відшкодувати збиток), проте збиток від погодних ризиків може носити катастрофічний характер і тоді страховик просто не здатний його відшкодувати. Вихід з ситуації страховики бачать в створенні пулу, як в Туреччині.

Інша проблема: господарство понесло збиток в той період, коли ще можна врятувати частину урожаю, наприклад, пересіванням але затяжний процес виплати відшкодування не дозволяє зробити це вчасно і понизити суму збитку.

Отже, для вдосконалення страхування в сільському господарстві необхідно реформувати систему державної підтримки : держава повинна субсидувати збиток, а не страхові внески, тим самим захищати майнові інтереси страхувальників, тобто сільгоспвиробників.

Необхідно законодавчо визначити, що вважати в сільському господарстві страховим випадком і затвердити граничні терміни виплати відшкодування після настання страхового випадку.

Згідно затвердженого ще літа 2007 року доповненням в Закон "Про допомогу і розвиток сільського господарства в Азербайджані", доля державного фінансування премій в сільськогосподарському страхуванні була збільшена з 25 до 50%. У список сільгоспкультур, що страхуються за рахунок засобів держбюджету, були включені, окрім пшениці, також ячмінь, кукурудза, соняшник, картопля, цукровий буряк і овочі. Слід сказати, що середній тариф на сільськогосподарське страхування в Азербайджані складає близько 1 500 AZN в рік (5% на 1 гектар) - при тому, що середній прибуток на 1 га землі складає приблизно 25 тыс AZN в рік. Ці заходи трохи активізували впровадження страхових послуг на селі, але стан справ все ще дуже далеко від ідеалу. Хто ж винен в цій ситуації - фермери, що не бажають співпрацювати із страховими компаніями, або самі страховики, що неохоче пропонують послуги сільським підприємцям?

Згідно затвердженого ще літа 2007 року доповненням в Закон "Про допомогу і розвиток сільського господарства в Азербайджані", доля державного фінансування премій в сільськогосподарському страхуванні була збільшена з 25 до 50%%. У список сільгоспкультур, що страхуються за рахунок засобів держбюджету, були включені, окрім пшениці, також ячмінь, кукурудза, соняшник, картопля, цукровий буряк і овочі. Слід сказати, що середній тариф на сільськогосподарське страхування в Азербайджані складає близько 1 500 AZN в

рік (5%% на 1 гектар) - при тому, що середній прибуток на 1 га землі складає приблизно 25 тис AZN в рік. Ці заходи трохи активізували впровадження страхових послуг на селі, але стан справ все ще дуже далеко від ідеалу. Хто ж винен в цій ситуації - фермери, що не бажають співпрацювати із страховими компаніями, або самі страховики, що неохоче пропонують послуги сільським підприємцям?

Якщо проаналізувати стан справ в цьому сегменті, можна прийти до думки, що винити ту або іншу сторону не має сенсу - результат складається лише на основі взаємної співпраці сторін, а його сьогодні, на жаль, немає, незважаючи навіть, як вже було сказано, на пільги, надані державою.

Як вже було відмічено вище, щорічно в держбюджеті передбачається сума на покриття 50% вартостей страхового договору з фермерами, але, на жаль, вона практично ніколи не використовується на все 100%.

Слід сказати, що СК Azərstgorta раніше представляла в уряд країни пропозиції про виділення додаткових коштів на страхування сільського господарства. При цьому передбачалося повне покриття страхового договору в області сільського господарства. Пропозиції були розроблені у зв'язку з тим, що більшість фермерів не страхують свої господарства через відсутність, як вони пояснюють, додаткових коштів - 50%-ная доля, яка повинна оплачуватися за рахунок фермерів, є великою сумою для дрібних підприємців. Крім того, на думку експертів, що дослідили цей сегмент, однією з причин нерозвиненості сільгоспстрахування в Азербайджані є непоінформованість фермерів про страхування і про наявні у них можливості.

Страхові компанії не в змозі створити ідеально збалансований портфель ризиків, оскільки в більшості випадків кількість об'єктів страхування невелике або в портфелі містяться великі і небезпечні ризики, що вносять до складу портфеля елементи диспропорції.

Крім цього, практика показує, що будь-яка страхова компанія і в разі ретельного відбору ризиків при прийомі їх на страхування, не може створити портфель повністю ізольованих один від одного об'єктів страхування, так як

умовами страхування зазвичай покриваються різні небезпеки, яким застраховані об'єкти можуть піддаватися одночасно при настанні катастроф: повеней, ураганів, землетрусів, спустошливих пожеж.

Для балансування страхових сум прийнятих на страхування ризиків, приведення потенційної відповідальності за сукупною страховій сумі відповідно до фінансових можливостей страховика і, отже, для забезпечення фінансової стійкості страхових операцій і їх рентабельності, отримання взаємної участі в ризиках, прийнятих на страхування іншими страховиками, існує інститут перестраховування.

В цілях географічного розподілу страхових ризиків та максимальної гарантії захисту майнових інтересів своїх клієнтів СК Azərsığorta передає всі ризики свого портфеля на перестраховування.

Операції з перестраховування ведуться в різних областях страхування з різними перестраховувальними брокерами Ллойда та страховими компаніями Великобританії, С.Ш.А., Німеччини, Швеції, Франції, Туреччини, Японії, Росії, О.А.Е. та Ірану.

Ось невеликий перелік компаній, з якими співпрацює СК Azərsığorta:

Willis, AON Azeri, Muneh Re, Merkur Assistance, Tokio Marine, Bihme Asia, LukOil insurance, Basak Sigorta, AIG і інші страхові компанії та брокери.

Сільське господарство у всі часи було і залишається ризикованим зайняттям - повені, посуха, зсуви, пожежі, інфекції серед худоби, пташиний грип - з якими тільки проблемами не доводиться стикатися фермерам, щоб їх продукція дійшла до ринку. Причому вона ще може зіпсуватися по шляху, не пройти контроль на якість. У результаті замість прибутку сільський підприємець зазнає колосальні збитки, що, природно, знижує його інтерес до продовження своєї діяльності.

Кінець кінцем, усе це позначається на рівні виробництва тієї або іншої сільськогосподарської продукції в цілому, і уряду доводиться робити екстрені заходи для стимулювання інтересу у фермерів у вигляді податкових преференцій, фінансових поступок по оплаті палива, видач пільгових кредитів. Адже у світовій

практиці усі вищеперелічені ризики купіруються дуже простим способом - шляхом страхування фермерами виробничого процесу і продукції.

У Азербайджані ж в цьому питанні доки в наявності дуже серйозні проблеми. Особливо яскраво це проявилось навесні 2010 року, коли із-за повені головних річок країни - Кури і Араза, а також невеликих гірських річок, в сільські райони, розташовані на Аранской рівнині, хлинув величезний потік водної стихії, що розгулялася. Житло, ферми, легкі будови, ділянки з посівами виявилися під водою. В результаті цього стихійного лиха близько 20 тис будинків були затоплені, більше 300 будинків зруйновані, 2 тис будинків пришли в аварійний стан, 76 тис гектарів ріллі і пасовищ виявилися під водою. Постраждали 1 825 господарств в 5 рівнинних районах Азербайджану - Кюрдамире, Имишли, Сабирабаде, Гаджигабуле і Саатли. В цілому цим господарствам стихія нанесла ущерб на десятки млн AZN. Тоді в одному зі своїх виступів навіть Президент Ільхам Алієв відмітив, що оскільки ніхто з потерпілих не застрахував свої будови, держава виділила величезну суму з державного бюджету для допомоги населенню.

Таблиця 3.1.

Кількість укладених договорів по страхуванню в Азербайджані.

Роки	Кількість страхових контрактів	Виплати по контрактам
2013	911,909	69,367,582 AZN
2014	916,744	72,024,711

Втім, цього результату і слід було чекати. Нежиттєздатність Закону "Про стимулювання сільськогосподарського страхування" була очевидна ще на етапі його обговорення в парламенті.

У сусідніх країнах також замислюються про посилення цього напрямку страхування. Нині в Грузії ведеться робота над визначенням моделі майбутньої системи агрострахування, яка передбачає співпрацю страхових агентів, бенефіціаріїв і держави. Держава має намір грати в цьому процесі роль каталізатора для того, щоб фермери і страхові агенти могли один з одним

зв'язатися. Зокрема, передбачається створення спеціального фонду для страхування від нещасних випадків, природних лих, які ведуть до втрати урожаю, і, відповідно, великих збитків з боку фермерів і селян.

3.2. Сільськогосподарське страхування в Росії

Досвід сільськогосподарського страхування такої країни як Росія, на нашу думку, є корисним, оскільки ця країна має належні агропромислові комплекси і розвинені системи саме сільськогосподарського страхування. Варто зазначити, що страхування сільськогосподарських ризиків у Російській Федерації має багато спільних ознак з умовами страхування в Україні. Тому доцільно звернути увагу не стільки на механізм страхування в аграрному секторі, скільки на умови державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Слід звернути увагу на активну законодавчу діяльність Російської Федерації у сфері страхування сільськогосподарських ризиків. Федеральний Закон РФ «Про державне регулювання агропромислового виробництва» від 26.07.97 р. встановив право уряду диференціювати розміри сплати страхових внесків за сільськогосподарськими культурами відповідно до регіонів. Передбачалося державне регулювання переліку страхових ризиків, порядку визначення вартості врожаю, строків чинності договорів страхування, порядку формування додаткових резервів та інших умов здійснення страхування.

Така позиція Уряду РФ була підтверджена Постановою № 758 від 1 жовтня 2001 р. «Про державну підтримку страхування у сфері агропромислового виробництва». У цій постанові уряд Російської Федерації визнав за доцільне створити при Міністерстві сільського господарства Російської Федерації федеральну державну установу – Федеральне агентство по державній підтримці страхування у сфері агропромислового виробництва. Фінансування діяльності Агентства здійснювати за рахунок коштів федерального бюджету на вказані цілі. Страхові компанії, які бажають працювати з аграріями, повинні заключити з Агентством угоду про умови страхування з використанням коштів державного бюджету. Важливим напрямом роботи Агентства є створення в регіонах

товариств взаємного страхування. Метою їх створення є розвиток інфраструктури некомерційного страхування в Росії, надання широкого спектру послуг своїм учасникам.

Федеральним Агентством підготовлена «Концепція розвитку сільськогосподарського страхування в Росії з державною підтримкою», яка передбачає багаторівневий захист сільгоспвиробників від ризиків від стихійних явищ. Перший рівень захисту передбачає власну участь страхувальника в покритті збитків, що виникли внаслідок настання страхового випадку. Другий рівень захисту – відповідальність страхових компаній згідно з укладеними договорами страхування ризиків сільськогосподарського виробництва. Третій рівень захисту передбачає відповідальність учасників Російського сільськогосподарського страхового Пулу за договорами, заключеними його учасниками. Четвертий рівень – це покриття збитків за рахунок активів федерального сільськогосподарського страхового резерву (ФССР), прогнозний розмір якого складатиме 300-400 млн. доларів США. П'ятий рівень – відшкодування збитків, що виникли внаслідок природних катаклізмів та стихійних явищ за рахунок резервного фонду Федерального бюджету.

У структурі Агентства створено інформаційно-консультаційний центр з філіалами у 37 регіонах Росії, задачами якого є надання інформації всім учасникам ринку стосовно страхування сільського господарства з державною підтримкою.

За російськими законами, якщо зібраний урожай з гектара менший середніх зборів за останні п'ять років, то страхова компанія, з якою сільгоспвиробник уклав угоду, виплачує страховку.

Отже, страхування врожаю сільськогосподарських культур у Росії здійснюється строго за ризиками, які вказані в постанові уряду «Про порядок надання із Федерального бюджету субсидій на компенсацію частини затрат по страхуванню врожаю сільськогосподарських культур». При страхуванні врожаю сільськогосподарських культур із державною підтримкою повертається державною основна частина грошей, витрачених на страхування. В 2006 р. це здійснювалося

так: 50% субсидій виплачувалося із федерального бюджету, а 30% – із обласного. Отже, 80% страхових премій сплачувала держава і тільки 20% сільськогосподарський товаровиробник. Укладаючи такі договори страхування, товаровиробник міг взяти кредит під заставу майбутнього урожаю (50% від вартості урожаю), із якого можна заплатити страхову премію. При цьому страхові тарифи встановлювала сама держава щорічним наказом. Компенсаційні виплати по ярих культурах проводилися на протязі декількох місяців після укладення договору страхування, а по озимих – на протязі півроку.

Сільськогосподарська діяльність в Росії завжди була залежна від природно-кліматичних умов. Погодні зміни особливо часто впливають на розвиток рослинництва, так як посіви і посадки можуть бути пошкоджені в результаті засухи, заморозка, вимерзання, нестачі тепла, зайвого зволоження, граду, зливи, повені, бурі, урагану, безводдя в джерелах зрошення, селю, хвороб і нападу шкідників рослин. Ці та інші природні явища щороку приносять величезні збитки сільськогосподарським товаровиробникам та роблять украй негативний вплив на аграрну економіку. Проблема розподілу і відшкодування збитків викликала до життя розвиток в країні страхової справи. Як відомо, в Росії страхування виникло в другій половині XVIII століття. У 1827 р було створено «Перше Російське Страхове товариство»; в 1835 р було засновано «Друге Російське страхове товариство»; в 1867 р засновано «Російське страхове товариство»; «Суспільство взаємного страхування посівів від градобою» засновано в 1877 і т. Д. У радянській Росії у зв'язку з повним одержавленням земельної власності і майна радгоспів і практично державних колгоспів система страхування в сільському господарстві, природно, від підприємницької стала державною. Було введено обов'язкове державне страхування. Радгоспи і колгоспи сплачували страхові платежі в централізований страховий фонд, кошти якого включалися до державного бюджету. Правовою основою для їх фінансових зобов'язань перед державою, наприклад, були такі документи як Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 серпня 1967 «Про державне обов'язкове страхування майна колгоспів» 1. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 1 червня 1978 «Про

вдосконалення порядку відшкодування втрат радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств від стихійних лих та інших несприятливих умов» 2. Розмір страхових платежів сільськогосподарських підприємств встановлювався виходячи з вартості застрахованого майна і ставок платежів, диференційованих за групами цього майна. Обов'язковому страхуванню тоді підлягало майно колгоспів, в тому числі і риболовецьких, міжгосподарських підприємств і організацій, державних підприємств системи Міністерства сільського господарства СРСР. Об'єктами державного обов'язкового страхування були урожай сільськогосподарських культур, продукція, багаторічні насадження (сади, та ін.), Сільськогосподарські тварини, будівлі, споруди, сільськогосподарська техніка, механізовані засоби, транспорт колгоспів і радгоспів.

Значну питому вагу в загальній вартості застрахованого майна колгоспів і радгоспів складали будівлі, споруди та інші основні засоби, які страхувалися на випадок їх загибелі або пошкодження в результаті будь-яких стихійних лих та інших, зазначених у законі подій. Страхове відшкодування постраждалим колгоспам і радгоспам у разі загибелі або пошкодження застрахованого майна виплачувалося через систему державних страхових органів. Розмір страхового відшкодування, виплачуваного колгоспам і радгоспам у разі загибелі або пошкодження врожаю сільськогосподарських культур визначався за пропорційною системою, що забезпечує рівну страховий захист всіх галузей рослинництва. Колгоспам і радгоспам відповідно до чинного тоді законодавства гарантовано відшкодовувалися не менше 50% відсотків втрат вартості врожаю порівняно з середнім п'ятирічним урожаєм колгоспної сільськогосподарської культури.

Страхове відшкодування в разі загибелі тварин виплачувалося в розмірі 70% суми збитку, виходячи з балансової вартості загиблих сільськогосподарських тварин. У разі загибелі або пошкодження будівель, споруд, сільськогосподарської техніки, продукції, сировини, матеріалів і іншої застрахованої майна колгоспів і радгоспів страхове відшкодування виплачувалося в розмірі повної балансової

вартості цього майна. Страхові платежі всі сільськогосподарські підприємства вносили в першочерговому порядку. Значну частку з формування централізованого державного страхового фонду несло держава, яка щорічно виділяло з бюджету суми для компенсації витрат по страхуванню низькорентабельним і збитковим радгоспам і колгоспам. В цілому, необхідно відзначити позитивну роль державного обов'язкового страхування в сільському господарстві, особливо, в 70-80 рр. минулого сторіччя. Але доля обов'язкового державного страхування круто змінилася в ході політичних і соціально-економічних перетворень з 1990 р. Ідеологія реформаторів на початку 90-х років будувалася на повному догляді держави від участі в аграрній економіці.

Нові господарюючі суб'єкти в аграрній сфері повинні були будувати свої зовнішні економічні відносини на ринкових умовах, які передбачали добровільне страхування майна і всіх ризиків. По суті, система державного страхування в сільському господарстві країні була розвалена. Практичні результати господарювання в аграрному секторі економіки, зросли соціальні проблеми на селі в комплексі з науковими рекомендаціями вчених і громадською думкою, переконали органи державної влади, що відхід держави від регулювання аграрного сектора економіки - це шлях до остаточного розвалу аграрного виробництва і російського села, і, в кінцевому рахунку, до втрати продовольчої безпеки країни. Тому не випадково 14 липня 1997 був прийнятий Федеральний закон «Про державне регулювання агропромислового виробництва» 3, в ст. 16 якого визначено порядок державного регулювання страхування в сфері агропромислового виробництва (загальні правила страхування в РФ були визначені раніше в главі 48 частини другої Цивільного кодексу Російської Федерації). У розвиток норм закону від 14.07.97 була прийнята Постанова Уряду РФ від 27 листопада 1998 «Про державне регулювання страхування в сфері агропромислового виробництва». Цією Постановою, зокрема, при Міністерстві сільського господарства РФ було створено Федеральне агентство з регулювання страхування в сфері аграрного виробництва.

Основними завданнями цього Агентства були: сприяння розвитку та забезпечення державної підтримки страхування сільгоспкультур; створення агропромислових страхових організацій і товариств взаємного страхування; розробка порядку та умов страхування врожаю сільськогосподарських культур; вирішення питань, пов'язаних з видачею страховикам коштів федерального бюджету на страхування врожаю сільськогосподарських культур; управління коштами федерального сільськогосподарського страхового резерву; проведення конкурсів для визначення страхових організацій і т. д. 1 листопада 2001 Урядом РФ було прийнято чергову постанову «Про державну підтримку страхування у сфері агропромислового виробництва» 4, в якому з урахуванням практики останніх років було визначено правові засади страхування в сільському господарстві країни. Страхування в аграрній сфері сьогодні змішане. Страхові внески роблять за встановленим в договорах договірним ставками, в тому числі 50% за рахунок власних коштів сільськогосподарських організацій і підприємств та 50% за рахунок коштів федерального бюджету.

Господарства можуть страхувати не все майно, а тільки окремі сільгоспкультури або види майна, які можуть бути найбільш схильні до дії несприятливих погодних умов і стихійних лих. Збиток, заподіяний сільськогосподарському товаровиробнику, визначається таким чином: а) в рослинництві: - це різниця між вартістю врожаю з 1 га в середньому за останні п'ять років і даного року за діючими ринковими цінами, помножена на площу посіву культури (групи культур) під урожай даного року. За багаторічними насадженням - виходячи з їх балансової вартості на день розкорчування; б) по тваринництву: - виходячи з балансової або інвентарної вартості тварин на день їх загибелі або вимушеного забою (вартість робочої худоби, крім молодняка і худоби для забою, певна за вирахуванням амортизаційних відрахувань); в) за основними засобами - відшкодування проводиться шляхом виключення з балансової вартості суми зносу, додавання витрат по вартості майна, проведенню його в порядок після бездіяльності і виключення вартості залишків. У разі загибелі або пошкодження застрахованого майна сільськогосподарським

організаціям і підприємствам виплачують страхове відшкодування. Добровільне страхування передбачає ряд пільг, спрямованих на поліпшення фінансового стану сільгоспорганізацій. Наприклад, якщо господарство не отримувало відшкодування протягом 3-х років, то йому може бути надана знижка з нарахувань суми страхових внесків у розмірі 10%, за чотири роки - 20%, за п'ять років і більше - 40%. Сьогодні перелік послуг, що надаються страховими компаніями сільськогосподарським товаровиробникам, значно розширений. Крім страхування врожаю і сільгосптварин надаються такі види страхового захисту: - страхування працівників сільськогосподарських організацій та підприємств від нещасного випадку на виробництві; - Страхування цивільної відповідальності автовласників; - Страхування вантажів; - Страхування автотранспорту від угону і збитку; - Страхування цивільної відповідальності сільгоспорганізацій, експлуатують небезпечні виробничі об'єкти; - Страхування майна, устаткування і т. д. Актуальним є побудова системи страхування цивільної відповідальності у сфері природокористування за заподіяння шкоди населенню та довкіллю. В умовах ринкової економіки з'являються і такі специфічні види страхування, як страхування лізингових операцій, що дозволяє істотно впорядкувати фінансові та юридичні взаємини між учасниками лізингової угоди.

Страхування тут служить також інструментом забезпечення повернення фінансового кредиту. Ринок в сегменті лізингового страхування повною мірою ще не освоєний і при позитивній динаміці розвитку лізингу частка страхування ризиків при лізингових угодах, природно, буде збільшуватися. Для суб'єктів аграрного підприємництва сьогодні становить інтерес страхування інвестиційних ризиків. Цей напрямок може отримати розвиток у сфері страхування відповідальності позичальників за непогашення кредитів, а також у страхуванні окремих інвестиційних проектів, що мають особливу економічну і соціальну значимість і т. д.

Важливим напрямком залучення інвестицій в сільську економіку може стати застава земель сільськогосподарського призначення. Як відомо, відповідно до Цивільного кодексу РФ, заставадавець зобов'язаний застрахувати заставлене

майно. Тому заставу землі стане сектором ринку страхових послуг. До страхування можуть бути прийняті і ризики, пов'язані з землеволодінням і землекористуванням. Необхідність розвитку страхування земель сільськогосподарського призначення підтверджується загальним станом зниження цінності сільськогосподарських угідь через негативних впливів, антропогенних і природних факторів, які призводять до втрати ґрунтової родючості та вибуття з обігу оброблюваних земельних ділянок.

Страхування земель - специфічна сфера страхової діяльності й тут потрібна розробка механізму практичної реалізації страхових відносин. У зв'язку з цим можна погодитися з І. Смірновой, яка пропонує оцінку страхуемого земельної ділянки, т. Е. Його страхову вартість приймати в розмірі кадастрової вартості; страхову суму - визначати за угодою страхування, але в межах страхової вартості, яка встановлюється страховиком на підставі даних Федерального агентства кадастру об'єктів нерухомості. Страхові внески рекомендується обчислювати множенням страхового тарифу на величину страхової суми. Таким чином, система страхування в сільському господарстві буде найбільш повною, так як до страхування врожаю та сільськогосподарських тварин додається і страхування землі - основного засобу виробництва в аграрній сфері. Дуже важливо, що в сучасній Росії з метою створення системи кредитування сільськогосподарської діяльності утворений спеціальний Російський сільськогосподарський банк (Россельхозбанк).

Враховуючи, що територія Російської Федерації практично повсюдно є зоною ризикованого землеробства, для зниження кредитного ризику Россельхозбанк оформляє договори застави на майно позичальника, яке приймається в забезпечення зобов'язань по кредиту. Система страхування сільськогосподарських ризиків дозволяє перерозподілити тягар втрат в разі втрати цього майна між позичальником і страховою організацією, причому основна тяжкість лягає на страхову організацію. Для банку ж страхування ризиків, що виникають при проведенні кредитних операцій, знімає проблему неповернення кредиту найбільш ефективним способом. В системі Россельхозбанка функцію

організації страхування заставного майна виконує Управління по роботі з забезпеченням головного офісу. В даний час проведена значна робота по акредитуванню страхових організацій при Россельхозбанке, тобто створена група страхових компаній, що працюють на агропродовольчому ринку країни. Россельхозбанк є основним оператором бюджетних коштів при кредитуванні в аграрному секторі економіки, тому серед його першочергових завдань - проведення консолідованої політики по страхуванню сільськогосподарських товаровиробників з метою захисту державних інтересів в аграрній сфері.

Поряд з федеральним рівнем, страхування в сільському господарстві отримує свій розвиток в суб'єктах Російської Федерації. Так в Свердловській області, починаючи з березня 2003 року, страхова компанія «Гамма» та обласне Міністерство сільського господарства і продовольства ухвалили спільне рішення про розвиток філії «Гамма-Надія», що спеціалізується на страхуванні всіх ризиків в системі агропромислового сектора економіки. В області створено централізований страховий фонд, кошти якого спрямовані не тільки на страхові виплати, але і за угодою з Мінсільгосппродом - на розвиток сільськогосподарського виробництва у вигляді позикових коштів. Як видно, система страхування в сільському господарстві Російської Федерації знаходиться в стадії формування. Перераховані напрями страхування ризиків не вичерпують усіх можливих складових страхової справи. До заходів сприяння розвитку ринкової інфраструктури аграрного сектора відноситься правове та організаційне сприяння формуванню системи страхування ризиків в аграрному виробництві. Завданням юристів сьогодні є створення повноцінної системи законодавства про страхування в аграрній сфері, яка враховувала б усі сучасні аспекти, притаманні ринковій економіці, і яка сприяла б позитивному розвитку російського сільського господарства.

Таким, чином, аналіз аграрного страхування в Росії дає підстави зробити висновки щодо стратегії розбудови системи аграрного страхування, які доцільно використовувати в нашій країні.

3.3. Страхування аграрних ризиків Узбекистану

Перебуваючи в зоні ризикованого землеробства, економіка і соціальний лад Узбекистану знаходиться у великій залежності від агропромислового виробництва, що забезпечує близько однієї четверті ВВП і що сприяє зайнятості вагомої частини трудових ресурсів республіки. Удосконалення та реформування системи страхування сільськогосподарських ризиків і страхування агропромислового виробництва в цілому є важливою ланкою в розвитку і поглибленні економічних реформ в АПК та на селі в цілому.

Високий ступінь ризикованості агропромислового виробництва, особливо рослинництва і скотарства, де результати виробництва безпосередньо залежать від погодно-кліматичних умов і суттєво впливають на фінансово-економічне становище сільськогосподарських підприємств і населення на селі, що значно впливає на залучення широкомасштабних інвестицій в агропромислове виробництво. Істотним в отриманні доступу до кредитних ресурсів для агропромислового виробництва є наявність гарантованої страхової захисту, що істотно підвищує інвестиційну привабливість сільськогосподарських проектів, сприяє підвищенню фінансової стійкості сільгосппідприємств, зростанню зайнятості та добробуту населення на селі. На рис. 1 показано структуру страхового ринку Узбекистану

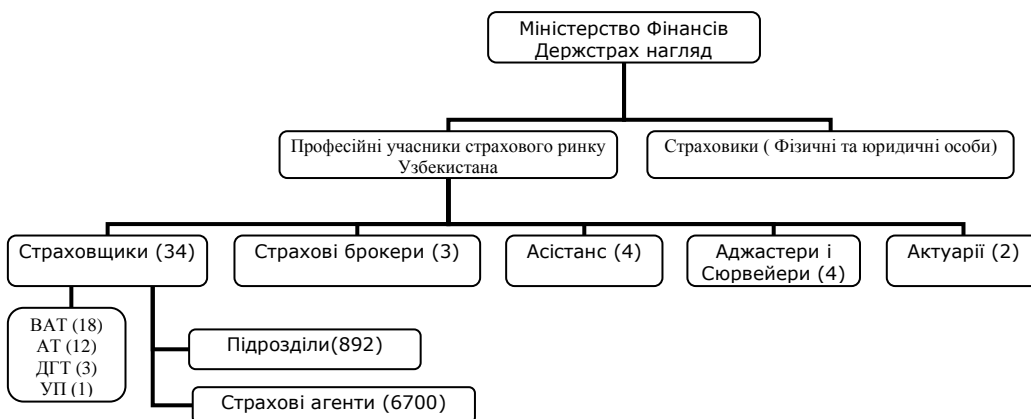

Рис. 3.1. Структура страхового ринку Узбекистану

Збиток, що заподіюється сільському господарству від стихійних лих, значно знижують стійкість сектора і негативно позначаються на його розвитку. Не менші збитки сільське господарство несе в результаті несприятливих погодних умов, що не приводять до надзвичайних ситуацій, але в той же час сприяють сильному зниженню врожайності, а, отже, втрати (недоотримання) доходів від сільськогосподарського виробництва.

Узбекистан знаходиться в зоні ризикованого землеробства. Через недостатність природних водойм і опадів основна частина сільськогосподарського виробництва сильно залежить від підтримки штучних іригаційних систем зрошення сільськогосподарських земель. У зв'язку з чим, підвищений ризик недоотримання врожаю в разі нестачі поливної води або відсутності можливості своєчасного проведення агротехнічних робіт по вирощуванню сільгоспкультур.

Один з найефективніших інструментів управління ризиками - їх страхування. Досвід страхування в зарубіжних країнах, що є провідними експортерами сільськогосподарської продукції (США, Канади і низки країн ЄС) показує високу роль агрострахування в забезпеченні ефективності і стабільності функціонування сільськогосподарського сектора. При цьому страхування виробничих ризиків в таких країнах здійснюється в добровільній формі з активною участю держави, субсидує частина витрат по оплаті страхової премії або страхових збитків і підтримує інфраструктуру агрострахування.

Перша і головна мета страхування сільськогосподарських ризиків - це частково або повністю компенсувати сільськогосподарському виробнику втрату врожаю або худоби, яка можлива через несприятливі природних явищ, таких як посуха, град, ураган, епідемія і т.п.

Другою метою страхування є покращення фінансового становища сільськогосподарського виробника з точки зору його кредитоспроможності. Справа в тому, що кредитні організації всіх типів - банки, кредитні союзи, приватні особи - віддають перевагу тому сільськогосподарському виробнику, який має гарантію збереження певного рівня свого доходу при настанні стихійних лих, втрати врожаю та худоби. Тому агрострахування найчастіше є для

сільськогосподарських виробників необхідною умовою отримання доступу до кредитів.

Більш того, наявність розвиненої системи агрострахування підвищує інвестиційну привабливість аграрного сектора, так як збільшує гарантії інвесторів на отримання прибутку.

1. Усі ризики можна розділити на локальні (зачіпають окремі господарські одиниці) і системні, які одноразово зачіпають численні господарюючі суб'єкти. Системні ризики характеризуються складно передбачуваною ймовірністю настання і є джерелом найбільших втрат.

2. агроризиків характеризуються нерівномірністю прояву в часі. Особливо це стосується рослинницької галузі, де результати виробництва дуже сильно залежать від впливу погодних факторів. При цьому сприятливі і несприятливі за погодними умовами роки чергуються в невизначеному послідовності (в більшості регіонів збитки можуть утворюватися протягом двох-чотирьох років підряд або з мінімальними розривами між збитковими роками, в той же час по кілька років поспіль збитків може і не бути зовсім).

3. Велика роль специфіки локального ринку / території, що вимагає розробки програм страхування, що враховують цю специфіку. Наприклад, в країнах Західної Європи та в Австралії дуже популярним (а іноді єдиною існуючим) є страхування сільгоспкультур від граду та вогню.

4. Висока складність оцінки ризиків, визначення критеріїв настання страхового випадку, оцінки впливу страхових подій на реальні доходи сільськогосподарських виробників. Це пов'язано насамперед з наявністю безлічі факторів, що впливають на продуктивність і прибутковість сільськогосподарського виробництва.

6. Необхідність спеціальної підготовки персоналу по страхуванню. Андеррайтинг (процеси аналізу ризиків, прийняття або відхилення ризиків на страхування, визначення термінів, умов і розмірів покриття, розрахунку розмірів премії тощо), продаж страхових полісів, моніторинг дотримання клієнтами страхових компаній умов страхування (зокрема, дотримання ними

агротехнологій) , визначення збитків за договорами страхування сільськогосподарських ризиків вимагають спеціальної підготовки персоналу, залучення фахівців не з страхової сфери (агрономів, ветеринарів) і додаткових витрат на відвідування сільськогосподарського підприємств.

7. Поширення страхування часто супроводжується ростом морального ризику. Під цим терміном звичайно розуміють ситуацію, при якій людина або організація, які отримали страховий поліс, свідомо приймають рішення, що збільшують ризик настання страхового випадку (або не виробляють дій, спрямованих на його зниження), у розрахунку на покриття можливих збитків за рахунок страхового відшкодування.

Щорічно по всій республіці проводиться величезна робота з організації та укладенню договорів добровільного страхування врожаю сільгоспкультур, але на увазі недостатності вільних коштів в розпал посівної на рахунок у фермерів тільки 30-40% з укладених договорів страхування входять в силу. Фермери вже усвідомили вигідність страхування, але хронічна недостатність коштів позбавляють їх можливості адекватно застрахуватися. Нерідкі випадки, коли дійсна відповідальність за договором страхування врожаю, становлять менше 20% від суми зазначеної в договорі страхування, через недонадходження страхової премії в повному обсязі. Таке явище призводить до того, що роль страхування істотно зменшується при компенсуванні збитків від природних лих.

І нарешті, ймовірність настання збитку в сільськогосподарському страхуванні кілька разів вище ніж в інших галузях страхування, а при існуючому рівні капіталізації компанії це може привести до того що без державної підтримки, при охопленні врожаю фермерських господарств республіці на 20-30%, компанія може збанкрутувати через -за нестачі резервів.

В Узбекистані мають місце такі форми державної підтримки сектора агрострахування.

1. Відповідно до Указу Президента Республіки Узбекистан від 25 лютого 1997 року № УП-1713 «Про створення Державно-акціонерної страхової компанії» Узагросугурта », та Постанови Кабінету Міністрів Республіки Узбекистан від 6

березня 1997 року № 125 «Про питання організації діяльності Державно - акціонерної страхової компанії «Узагросгурта» », з метою створення сприятливих умов для страхового захисту виробників сільськогосподарської продукції та забезпечення ефективного розвитку сфери страхових послуг в сільській місцевості була створена спеціалізована страхова компанія за участю держави. Основними напрямками діяльності ДАБК «Узагросгурта» визначено:

- забезпечення страхового захисту майна та продукції сільськогосподарських товаровиробників,
- вивчення спроможності сільськогосподарських товаровиробників-позичальників, уявлення страхових гарантій покриття кредитів, що виділяються комерційними банками сільськогосподарським підприємствам для розвитку виробництва і реалізації проектів в сільському господарстві,

ДАБК «Узагросгурта» одним з основної страховою компанією в республіці, що надає страховий захист сільськогосподарським товаровиробникам і населенню на селі. Маючи 186 регіональних філій і 21 страхових агентств по всій республіці, компанія надає широкий спектр страхових послуг на місцях. На сьогоднішній день компанія надає понад 40 видів добровільного страхування для сільськогосподарських виробників.

Крім того, ДАБК «Узагросгурта» проводить страхування підприємницького ризику комерційних банків, що видають пільгові кредити фермерським господарствам для вирощування бавовни-сирцю і зерна, що закупаються для державних потреб.

Не є секретом, що на сьогодні більше 80% фермерських господарств не мають достатньо обігових коштів і капіталу для повноцінного розвитку своєї діяльності. Процес кредитування вимагає забезпечення у вигляді ліквідної застави або гарантій поручителів, що в більшості випадків також відсутній.

На сьогоднішній день актуальним постає питання підготовки та перепідготовки кадрів з сільськогосподарського страхування. У перебігу найближчих двох років слід провести цілий ряд заходів щодо вирішення цієї

проблеми. Вирішення цієї проблеми дозволити істотно збільшити охоплення сільгоспстрахування в республіці.

Нижче наведені основні види сільськогосподарського страхування.

1. Страхування виробництва продукції (yield insurance). Найбільш застосовно для продукції рослинництва. В тваринництві такий вид страхування не застосовується через труднощі, пов'язаних з вимірюванням виробленої продукції, наприклад при виробництві молока, або при виробництві м'яса, і відсутністю об'єктивного "часу збору врожаю". Хоча така ж проблема існує і для галузі рослинництва в закритому ґрунті.

Виробництво продукції страхується зазвичай від поїменованих небезпек, таких, наприклад, як град, які дозволяють розрахувати імовірнісний розподіл можливих збитків виходячи з статистичних даних.

2. Страхування катастрофічних збитків (catastrophic losses), що виникають в результаті несприятливих погодних умов або епідемій тварин. Покриття зазвичай становить певний відсоток від середньої врожайності культур і від визначеної ціни на продукцію (середня багаторічна ціна). Всередині певного регіону ризик катастрофічних природних подій має низьку ймовірність, але дуже високий рівень збитків.

3. Страхування доходів (revenue insurance). Це комбінація страхування виробництва і ціни продукції. В принципі, даний вид страхування дешевше, ніж сума його компонентів, оскільки зменшується результуючий ризик: вплив низького рівня виробництва продукції може бути згладжено за рахунок високої ціни і навпаки.

Можна використовувати й іншу класифікацію сільськогосподарського страхування:

1. Страхування від окремих ризиків. Страхування одиничних і комплексів деяких ризиків може успішно виконуватися комерційними страховими компаніями без участі держави (наприклад, страхування від граду або пожежі).

2. Страхування від декількох ризиків (multi-risk insurance). Такі програми вимагають ретельної розробки і районування. Ці програми найчастіше підтримуються державою за допомогою різних заходів.

3. індексного страхування (index insurance). Страхування на основі різних індексів (погодних параметрів, врожайності, падежу худоби та ін.).

Страхові продукти на основі індексу врожайності підходять для більшості сільськогосподарських культур за умови наявності довгострокових даних по врожайності. Індекс врожайності базується на показниках середньої врожайності в окремому районі, які визначають рівень страхового покриття. Індекс врожайності підходить для малих господарств і початківців фермерів, які не мають довгострокової звітності по врожайності. Основними проблемами індексних продуктів є ризик базису (відсутність виплати при збитках в окремому господарстві, але при недосягненні критичного рівня регіональним індексом) і відстрочена виплата відшкодування. Визначення індексів залежить від публікації офіційних статистичних звітів, яка зазвичай проводиться на початку наступного року після збору врожаю.

Страхування за індексом погоди вважається найбільш об'єктивним страховим продуктом, який розробляється на базі статистичних даних погодних параметрів. Продукти дозволяють встановлювати різні критичні рівні погодних параметрів, при яких ушкоджуються або гинуть рослини. Індеси погоди розробляються для страхування від таких катастрофічних ризиків як засуха, весняні та осінні заморозки, надлишкові опади, нестача тепла і низькі температури взимку, і пр. Індекс погоди мінімізує вплив суб'єктивних факторів - управлінської практики, якості ресурсів і насіння, своєчасності проведення технологічних операцій, та інших факторів.

Найбільш поширений продукт в рослинництві це страхування врожаю. З метою збільшення страхового охоплення сільськогосподарських товаровиробників, починаючи з 2008 року в якості експерименту пропонуються три види договорів: мультиризикове страхування, страхування від граду і страхування від поїменованих ризиків. Мультиризикове страхування покриває

збиток заподіяний сільгоспкультурам внаслідок різних типів стихійних лих (включаючи посуху і повені), хвороб, дій гризунів і шкідників. Умови дуже привабливі, проте страхові тарифи досить високі, що не завжди прийнятно для фермерів. Страхування від граду покриває збитки завдані тільки від градобою, дозволяє застрахувати врожай за нижчими тарифними ставками. Страхування від поїменованих ризиків покриває збитки певних культур від певних ризиків. Такий підхід дозволяє виробникам вибирати оптимальні умови страхування і платити тільки за ті ризики, які для них більш актуальні.

За підсумками 2013 року, зі страхування врожаю сільськогосподарських культур вступило в силу 23 743 договорів страхування. Обсяг страхових зобов'язань зі страхування врожаю сільськогосподарських культур склав близько 105 млрд. сум.

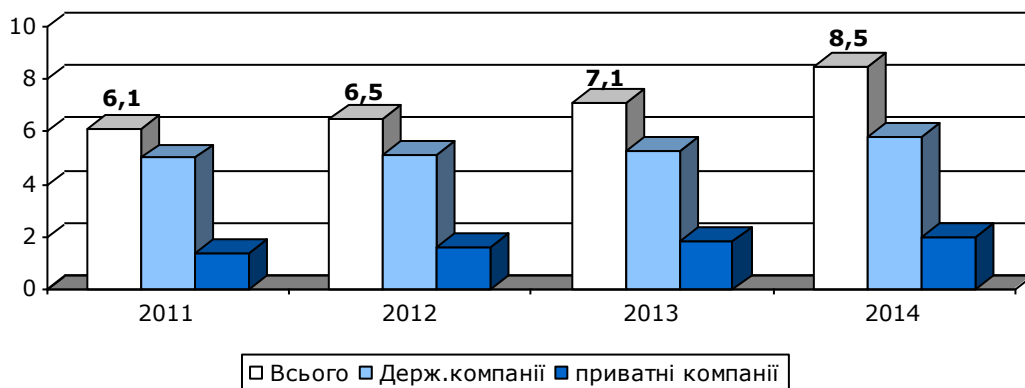

Рис. 3.2. Динаміка кількості договорів страхування в Узбекистані

Залежно від сільськогосподарської культури, регіону розташування і страхової історії господарства, розрізняються умови страхування в частині визначення кількості ризиків, від яких можна страхувати, страхової суми та страхового тарифу. Якщо при страхуванні врожаю зерно-колосових основними ризиками є ризики весняних дощів з бурею (сильним вітром), граду і маловоддя, то при страхуванні бавовни-сирцю основною проблемою є комахи шкідники, маловоддя, гармсель, сильні вітри і град.

По страхуванню неповернення пільгових кредитів, видаваних фермерським господарствам за рахунок державних коштів, в 2010 було укладено 890 договорів

та обсяг страхових зобов'язань 15.0 млрд сѳмов. Великою популярністю користується страхування збитків внаслідок пересіву сільськогосподарських культур, зокрема бавовнику. Незважаючи на те, що тарифи по даному виду страхування досить високі, цей страховий продукт користується великим попитом.

Для розвитку страхування в тваринництві на місцях проводяться роз'яснювальні роботи в сільських і махаллінського сходах громадян. На страхування приймаються рогата худоба, коні, вівці і кози, а також домашні птахи та кролики. Залежно від виду тварин і їх призначення відрізняються страхові ризики, межа відповідальності на випадок страхової події і страхові тарифи. Зокрема, якщо по кроликам і домашнім птахам, страхова сума встановлена в розмірі 50% від страхової вартості, то по страхуванню великої рогатої худоби страхова сума досягає до 80% від страхової вартості тварин. В результаті проведених робіт 2010 році компанія «Узагросугрта» було укладено понад 84 тисяч договорів страхування тварин, по яких взяли страхових зобов'язань в розмірі 281.2 млн.сум.

Очікувані результати:

- створенню основ страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення, що сприяють вирішенню найважливіших напрямків соціально-економічної політики держави, гарантованості і безпеки окремої особистості і ринкової економіки в цілому;
- збільшенню охоплення страхового захисту надається сільськогосподарським товаровиробникам;
- підвищенню економічної ефективності і фінансової стабільності сільськогосподарських товаровиробників;
- розвитку спеціалізованого інституту з об'єктивній оцінці ризику в сільському секторі, з чіткою системою визначення причин і розміру збитків, а також ефективного розподілу компенсаційних коштів спрямовуються на відшкодування збитків.

При успішному розвитку сільгоспстрахування вже незабаром можна очікувати збільшення банківських кредитів і приватних капіталовкладень на розвиток сільськогосподарської інфраструктури та виробництва фермерських господарств. Крім того це сприятиме раціональному перерозподілу доходів в сільському господарстві, сприяючи рівномірному розвитку суспільства і підвищення доходів фермерів.

Сільське господарство в Узбекистані - одна з провідних галузей економіки, забезпечує майже 27% зайнятості і випускає соціально значущі товари - продовольство для населення і сировину для промисловості. Відповідно, сталий розвиток аграрного сектора - найважливіший пріоритет будь-якої стратегії розвитку країни, націленої на економічне зростання та підвищення рівня добробуту населення.

Між тим Узбекистан знаходиться в зоні ризикованого землеробства, що робить аграрний сектор країни вкрай уразливим від впливу природних факторів, підриває стійкість його розвитку. Один з найефективніших інструментів управління природними ризиками - їх страхування. Міжнародний досвід показує високу роль агрострахування в забезпеченні ефективності і стабільності функціонування сільського господарства. Дієва система агрострахування дозволяє запобігти різким коливанням доходів сільськогосподарських виробників, пов'язаних з несприятливими природними явищами, створити умови для поліпшення їхнього фінансового становища (за рахунок розширення можливостей кредитування), підвищити інвестиційну привабливість аграрного сектора.

Незважаючи на високий ступінь актуальності для Узбекистану охоплення послугами агрострахування (за винятком страхування врожаю бавовни і пшениці) поки ще дуже незначний. Це, насамперед, пов'язано з особливостями даного сектора страхування. Виділимо найбільш важливі з них.

1. Системний характер більшості ризиків. Усі ризики можна розділити на локальні (зачіпають окремі господарські одиниці) і системні, які одноразово зачіпають численні господарюючі суб'єкти. Системні ризики характеризуються складно передбачуваною ймовірністю настання і є джерелом найбільших втрат. У

сільському господарстві, як правило, страхові події охоплюють одночасно багатьох або майже всіх страхувальників на значній території. Катастрофічна природа більшості агроризиків означає також і те, що страхування сільськогосподарського виробництва є більш ризикованим, ніж інші види. Особливо це стосується рослинництва, де результати виробництва безпосередньо залежать від впливу погодно-кліматичних умов. Відповідно, вартість страхування від таких ризиків є дуже високою.

2. Наявність двох категорій ризиків: ризики, які можна запобігати, і ризики, які проявляються незалежно від будь-яких дій.

Деяким видам ризиків сільськогосподарські товаровиробники здатні досить ефективно протистояти самостійно. Наприклад, гнучка агротехніка допомагає істотно знизити негативні наслідки окремих несприятливих погодних явищ, диверсифікація виробництва - зменшити втрати від коливань цін на окремі сільськогосподарські продукти і т.д. Однак значна частина агроризиків носить об'єктивний характер і не піддається прямому контролю з боку аграріїв (ризики, пов'язані зі стихійними лихами, несприятливими змінами кон'юнктури на світових ринках). У цих випадках заходи підтримки аграріїв спрямовуються на створення механізмів зниження ступеня впливу несприятливих факторів на функціонування сільськогосподарських підприємств. Запобігання дії цих факторів (профілактика) практично неможливо.

3. агроризиків характеризуються нерівномірністю прояву в часі. При цьому сприятливі і несприятливі за погодними умовами роки чергуються в невизначеною послідовності.

4. Велика роль специфіки локального ринку / території, що вимагає розробки програм страхування, що враховують цю специфіку. Наприклад, в країнах Західної Європи та в Австралії дуже популярним (а іноді єдиною існуючим) є страхування сільгоспкультур від граду та вогню. Спроби масово впровадити таке страхування в Росії і Україні показали, що воно не користується тут великим попитом. Вся справа в тому, що країни Західної Європи та Австралія мають більш теплий (субтропічний) клімат, де частота настання граду висока. В умовах більш

холодного континентального клімату град випадає рідше і завдає менше шкоди. Тому сільгоспвиробникам не завжди доцільно купувати таке страхування. Це показує, що однаковий рівень коливання врожайності може бути обумовлений абсолютно різними причинами в різних країнах.

5. Висока складність оцінки ризиків, визначення критеріїв настання страхового випадку, оцінки впливу страхових подій на реальні доходи сільськогосподарських виробників. Це пов'язано, насамперед, з наявністю безлічі факторів, що впливають на продуктивність і прибутковість сільськогосподарського виробництва. У різні за сукупністю природних умов роки при однакових затратах на одиницю площі та / або умовну голову худоби можуть бути отримані різні обсяги продукції. При цьому зростання або скорочення обсягів виробництва не означає відповідного зростання і скорочення доходів сільськогосподарських товаровиробників, які залежать також від динаміки цінних параметрів ринку.

6. Необхідність спеціальної підготовки персоналу по страхуванню. Андеррайтинг (процеси аналізу ризиків, визначення термінів, умов і розмірів покриття тощо), продаж полісів, моніторинг дотримання клієнтами страхових компаній умов страхування (зокрема, дотримання ними агротехнологій), визначення збитків за договорами страхування сільськогосподарських ризиків вимагають спеціальної підготовки персоналу, залучення фахівців не з страхової сфери (агрономів, ветеринарів) та інших додаткових витрат. Відповідно, інвестиції страхових компаній повинні бути вкладені не тільки в розробку продуктів, а й у навчання продавців, андеррайтерів, агентів.

7. Поширення страхування часто супроводжується ростом морального ризику. Під цим терміном звичайно розуміють ситуацію, при якій людина або організація, які отримали поліс, свідомо приймають рішення, що збільшують ризик настання страхового випадку (або не виробляють дій, спрямованих на його зниження), у розрахунку на покриття можливих збитків за рахунок страхового відшкодування. Оскільки в сільському господарстві є маса способів підвищення стійкості врожаїв, зниження падежу худоби та птиці тощо, застосування яких

важко або неможливо контролювати, проблема морального ризику тут стоїть особливо гостро.

Для захисту від морального ризику рекомендується застосовувати франшизу, тобто передбачати в договорах страхування звільнення страховика від відшкодування збитків, що не перевищують певного розміру. Застосування безумовної франшизи за рахунок скорочення дрібних виплат дозволяє різко зменшити число страхових випадків, покриваючи недобори врожаю дійсно тільки від стихійних лих. Крім скорочення роботи страхових організацій та зменшення морального ризику, дана обставина вирішує і ще одну важливу проблему - істотно знижує ставки страхових платежів. Ще одним важливим способом зниження морального ризику є практика повернення частини страхового внеску. На Заході вона використовується досить широко. Наприклад, в Німеччині при відсутності страхових виплат по закінченні терміну дії договору страхування тварин повертається до 50% страхового внеску. Виділимо також особливості ринку агрострахування Узбекистану:

1. Висока ступінь рассредоточенности і велика кількість потенційних страхувальників. Особливістю сучасного сільського господарства Узбекистану є домінування в галузі невеликих за розмірами виробничих одиниць: фермерських господарств (за підсумками 2007 р - близько 217 тис. Господарств із середнім розміром земельної ділянки в 27 га) і дехканських господарств (майже 4,7 млн. Од. із середнім розміром земельної ділянки в 0,15 га). Частка сільгосппродукції, виробленої дехканських і фермерськими господарствами, перевищує 97% від валової продукції сільського господарства.

Значна кількість потенційних страхувальників породжує багато проблем для своєчасного укладання договорів страхування у рослинництві. Не менші проблеми значну кількість потенційних страхувальників викликає в питаннях страхування худоби. Важливо мати на увазі, що на тваринництво припадає приблизно 45% сільськогосподарської продукції, виробленої в країні. В середньому на одне дехканських господарство припадає 2-3 од. великої рогатої худоби. Враховуючи, що загальний розмір стада ВРХ в дехканських

господарствах наближається до 7 млн. гол., Число потенційних страхувальників досягає декількох мільйонів.

2. В даний час основним спонукальним мотивом страхування врожаю для фермерів є вимоги комерційних банків про страхування при видачі кредитів, насамперед пільгових кредитів на фінансування виробництва бавовни-сирцю і зерна. Завдяки цим вимогам страхування широко поширене в рослинництві.

Продукти агрострахування купують і самі комерційні банки. Згідно з Положенням "Про порядок надання сільськогосподарським підприємствам пільгових кредитів по вирощуванню бавовни-сирцю і зерна, що закупаються для державних потреб", затвердженого постановою Міністерства фінансів і Центрального банку, банки можуть застрахувати підприємницький ризик на випадок неповернення пільгового кредиту сільськогосподарським підприємством.

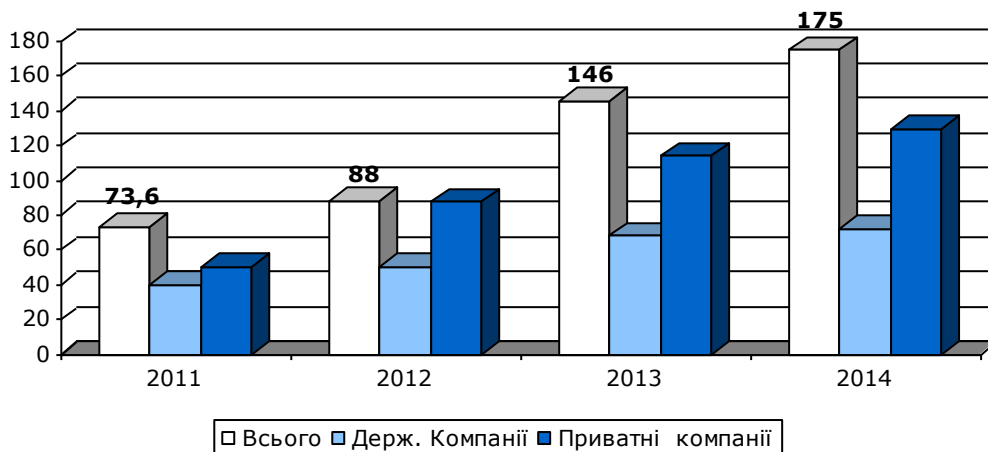

Рис.3.3. Динаміка страхових премій в Узбекистані млрд..сум.

3. Відсутність конкуренції в сфері агрострахування. В даний час в галузі функціонує лише одна компанія, що надає послуги зі страхування врожаю сільськогосподарських культур - Державно-акціонерна страхова компанія "Узагросугурта". Такий стан справ, по всій видимості, обумовлено наступними причинами:

Високі ризики. Якщо в середньому по всій галузі страхування виплати становлять 25-30% від отриманих страхових премій, то в секторі агрострахування цей показник дорівнює 60-70%.

Необхідність створення розгалуженої інфраструктури страхування, котра враховує високий ступінь рассредоточенности потенційних страхувальників, що вимагає значних початкових інвестицій. Не випадково, що "Узагросугурта" має найбільш розгалужену мережу місцевих філій серед всіх страхових компаній країни - 206. На компанію працює близько 3 тис. Страхових агентів.

Високий ступінь морального ризику і необхідність спеціальних знань в агрострахування також обмежують доступ на ринок нових страхових компаній.

Вищевказані особливості сектора обмежують доступ на ринок нових компаній, збільшують вартість страхування і стримують розширення охоплення страховими послугами.

Як показує міжнародний досвід, стійка і дієва система агрострахування неминуче повинна включати механізми участі держави, насамперед у захисті галузі від ризиків природного характеру.

За результатами проведеного в рамках проекту ПРООН "Державні фінанси" дослідження запропоновані наступні рекомендації, націлені на сприяння розвитку сектора агрострахування в Узбекистані.

1. Розробити та прийняти спеціальний закон, який би дозволив врегулювати відносини, що виникають у галузі страхування сільськогосподарських ризиків, у тому числі визначив би види та цілі страхування в галузі, об'єкти, суб'єкти страхування, питання, пов'язані із страховим тарифом, сплатою страхової премії, виплатою страхового відшкодування, права, обов'язки і відповідальність осіб, що у агрострахування.

2. Змінити правила оподаткування з метою створення можливостей здійснювати страховиками повернення страхового внеску без сплати з цієї суми податку на прибуток.

3. Створити правову базу і податкові стимули для розвитку взаємного (кооперативного) агрострахування, сфокусувавши роботу товариств взаємного страхування (ОВС) на страхуванні невеликих ризиків. У цьому зв'язку важливо законодавчо врегулювати положення про права та обов'язки членів ОВС, статусі ОВС як некомерційної страхової організації, про функції та правомочиях органів

управління і контролю, а також питання перестраховання і оподаткування у взаємній страхової діяльності.

4. Створити умови для розвитку конкуренції в секторі агостраховання. Для цього необхідно:

- Забезпечити субсидування агостраховання відповідно до простими і прозорими правилами, однаковими для всіх компаній;
- Створення рівних умов для компаній, що діють на ринку, в отриманні різних форм державної підтримки та доступі до страхової інфраструктури;
- Поділ функцій комерційної страхової компанії та спеціального державного агентства, які виконує в даний час ДАБК "Узагросгурта".

5. Впровадження механізмів прямих державних субсидій сектора агостраховання.

6. Здійснення державних інвестицій в інфраструктуру агостраховання.

Необхідно також враховувати, що розвиток агостраховання прямо пов'язане з фінансовим станом сільськогосподарських виробників, а, отже, з ходом аграрної реформи. У цьому зв'язку важливо відзначити, що на розвиток сектора агостраховання благотворно вплинуть послідовні кроки з подальшої лібералізації сільського господарства.

Реалізація вищевказаних пропозицій дозволить надати розвитку сектора агостраховання новий імпульс, що сприятиме підвищенню фінансової стійкості сільськогосподарських виробників та інвестиційної привабливості всієї галузі.

3.4. Моделі державної підтримки сільськогосподарського страхування

В усьому світі сільське господарство завжди було і залишається дотаційним. І майже в усіх країнах системи страхування і фінансування побудовані виключно на державній підтримці сільськогосподарських виробників.

У розвинутих країнах страхування – цивілізований спосіб мінімізації економічних ризиків і один із можливих варіантів забезпечення виконання зобов'язань, які мають виробники сільськогосподарської продукції. В Україні

даний процес займає початкову стадію розвитку і потребує як законодавчого доопрацювання, так і теоретичного.

Страховання є дієва система майнових інтересів громадян і підприємців. Воно дає змогу підтримати соціальну стабільність у суспільстві, становить важливий фінансовий інструмент регулювання економіки держави і забезпечення її національної безпеки. Виходячи із цього страхуванню у провідних країнах приділяється посилена увага. Про її сучасний стан засвідчує величина активів страхових компаній. Так у середині 90-х років вони становили у США понад 1,5 трлн доларів США, а у Німеччині близько 1,3 млрд. німецьких марок. Страхові компанії розвинутих країн світу акумулюють у вигляді страхових платежів 7-12% ВВП.

Особливістю сучасного аграрного страхування на Заході є присутність та зростання ролі держави у цих процесах. Збільшення рівня державних субсидій дає змогу зменшити витрати виробників на страхування й охопити страхуванням більші площі. У 2009 р. вони становили майже 1,4 млрд. доларів, а у 2009-2011 роках зростуть до 8 млрд. доларів.

Американські науковці вважають, що результативність страхування сільгосппродукції від багатьох ризиків буде дуже низькою, якщо державна підтримка становить менше ніж 50%.

У різних країнах існують свої особливості страхування. Вони формуються під дією різноманітних чинників: рівнем розвитку страхової справи, існуючими традиціями, характером виробничої спеціалізації, участю держави.

В США для страхування врожаю або доходу виробник має сплатити страхову премію, яка є платою за відшкодування у випадку настання страхової події. Ставка страхової премії визначається розміром очікуваних втрат, відшкодування врожаю чи доходу. У 2009 р. середня ставка страхової премії перебувала на рівні 7 %. Фактично витрати виробника на страхування залежать від особливостей страхування врожаю, наприклад від того, чи страхується площа одним масивом, чи масив розбивається на декілька ділянок, які страхуються окремо.

9 березня 2014 року, за повідомленням видання *Asian Insurance Review*, глава страхового нагляду Азербайджану Намік Халілов заявив, що країна має намір звернутися до турецької моделі для розвитку сільськогосподарського страхування. В вантаж 7 березня за підтримки Швейцарського Агентства з розвитку і кооперації та за участю урядових структур пройшов міжнародний семінар з визначення кроків у побудові національної системи агрострахування. Раніше, в січні 2014 р міністр сільського господарства Вірменії Серго Карапетян заявив агентству *NEWS.am*, що його відомство почало роботу з підготовки до впровадження в країні сільгоспстрахування.

«Розпочата в країнах Закавказзя підготовка до створення власних систем агрострахування свідчить про те, що цей фінансовий інструмент стає невід'ємною частиною організації сільського господарства, без якого важко уявити сучасний АПК, - коментує президент НСА Корній Біждов. - Цілком очікувано, що Азербайджан віддав перевагу так звану турецьку модель. В рамках цієї моделі страхові компанії виступають де-факто агентами єдиного пулу, в який передають 100% отриманої премії і ризиків, продаючи єдині типові поліси. Практика показала, що системи такого типу можуть працювати в країнах з відносно однорідними кліматичними умовами і профілем ризиків. Але для країн з великими територіями, різноманіттям кліматичних та природних зон і високою ймовірністю кумуляції ризиків системи агрострахування повинні бути більш гнучкими - тому в США, Китаї та з 2014 р в Індії звернулися саме до системи мультиризикового страхування, заснованої на роботі приватних страховиків. Якраз така система діє сьогодні і в Росії».

Уряд Азербайджану вирішив відмовитися від ідеї обов'язкового агрострахування на користь поставленого страхування для аграріїв-одержувачів держпідтримки. Про це повідомив азербайджанської пресі глава Асоціації страховиків Азербайджану (ASA) Орхан Байрамов.

У даній країні Міністерство фінансів завершує розробку закону про сільськогосподарський страхуванні. «Якщо раніше планувалося запровадження обов'язкового страхування, то тепер прийнято рішення про застосування моделі

добровільного страхування шляхом створення сільськогосподарського страхового пулу», - цитує О. Байрамова азербайджанське інформаційне агентство ABC.AZ 16 жовтня 2014 року. За його словами, хоча «закон і передбачатиме добровільне страхування, але страхування сільського господарства буде обов'язковою умовою для тих фермерів, які захочуть отримувати субсидії від держави».

«Погодження доступу до держпідтримки з наявністю страхування сільгоспризиків - захід, що застосовується в багатьох провідних країн з розвиненим агропромисловим комплексом, - підкреслює президент НСА Корній Біждов. - В такому випадку кошти держпідтримки безпосередньо служать розвитку сільгоспвиробництва. У Росії також дане питання поставлено керівництвом країни - за підсумками засідання Уряду РФ 4 вересня Мінсільгоспу, Мінфіну і Мінекономрозвитку Росії доручено розглянути питання про доцільність встановлення наявності договору страхування в якості умови для отримання держпідтримки вітчизняними сільгосптоваровиробниками. »

Стосовно держпідтримки страхування сільського господарства в РФ , то Висловлення прем'єр-міністра РФ Дмитра Медведева на засіданні Уряду РФ 4 вересня 2014 р .: «Проте, щоб полегшити доступ до кредитних ресурсів для аграріїв, є пропозиція ув'язати можливість державної підтримки з обов'язковою наявністю договору страхування. Існує цілий ряд подібних субсидій, які виділялися раніше в рамках заходів по виконанню держпрограми розвитку сільського господарства. Ця ув'язка може забезпечити сталий розвиток аграрного сектора ».

Національний союз агростраховщиків створений в 2007 р за активної підтримки Міністерства сільського господарства Росії, Міністерства фінансів Росії, Федеральної служби страхового нагляду і Всеросійського союзу страховиків. Об'єднання забезпечило консолідацію компаній федерального і регіонального рівня, зацікавлених у вдосконаленні системи агрострахування, і стало центром розвитку сучасного страхування сільськогосподарських ризиків з державною підтримкою, що відповідає інтересам аграріїв та страховиків Росії.

На сьогоднішній день до складу Союзу входять 25 страхових організацій. Сукупний статутний капітал компаній, що входять в НСА, становить близько 70 млрд. рублів.

Порядок надання державної підтримки в РФ:

1. Сільгосптоваровиробник:

- Вибирає надійний страховий організацію, з якою буде укладено договір страхування;

- Уважно вивчає пропоновані страховиком правила страхування і умови договору страхування;

- Укладає договір страхування;

- Оплачує 50% страхової премії.

2. Після вступу в силу договору страхування сільгосптоваровиробник формує комплект документів і подає заяву в орган управління АПК суб'єкта Російської Федерації на отримання субсидії.

3. За підсумками розгляду поданих страхувальником заяви та документів у разі їх відповідності вимогам чинного законодавства орган управління АПК суб'єкта Російської Федерації приймає рішення про надання державної підтримки та перераховує на рахунок страхової організації залишилися 50% страхової премії за договором страхування за рахунок коштів регіонального та федерального бюджетів .

4. По закінченні звітного періоду органи управління АПК суб'єктів Російської Федерації надають звітність в Мінсільгосп Росії, на підставі якої оцінюється виконання показників ефективності надання державної підтримки, а також потреба регіональних бюджетів в засобах федерального бюджету на наступний період.

Алгоритм дій сільгосптоваровиробника в РФ при настанні події, що має ознаки страхового випадку.

У разі виникнення страхової події страхувальнику слід в першу чергу керуватися порядком визначеним у договорі страхування і правилах страхування. Тим не менше, існують загальні правила поведінки страхувальників.

При настанні події, яка сільгосптоваровиробник вважає страховим, йому необхідно:

1. як тільки стало відомо про настання страхової події, негайно повідомити страховика;
2. прийняти розумні й доступні в сформованих обставинах заходи, щоб зменшити можливі збитки;
3. зберегти постраждалі сільськогосподарські культури, посадки багаторічних насаджень в тому вигляді, в якому вони опинилися після настання страхової події, до прибуття представника страхової організації;
4. спільно зі страховиком скласти Акт обстеження по заявленому страховій події;
5. визначити біологічну врожайність, повідомивши страховика про дату проведення заходу не пізніше, ніж за 10 робочих днів до початку проведення збиральних робіт;
6. при наявності розбіжностей сторін договору Страховик проводить експертизу з метою підтвердження факту настання страхового випадку та визначення розміру збитку.

Фахівці компанії Росгосстрах проаналізували дані ринку агрострахування в Ставропольському краї за підсумками I півріччя 2014.

Згідно з аналізом обсяг сільськогосподарського страхування в регіоні порівняно з аналогічним періодом минулого року виріс на 9,8%.

За січень-червень 2014 збори компаній в сегменті сільгоспстрахування в регіоні склали близько 397900000 рублів. Переважна частина зібраних страховиками премій припадає на сільгоспстрахування з держпідтримкою - 388100000 рублів, це на 14,5% більше, ніж в 2013 році.

«Ставропіллі - один з лідерів в сільгоспстрахування з держпідтримкою в Росії, - говорить директор Ставропольського філії компанії Росгосстрах Георгій Нефетіді. - У світлі продуктового ембарго, введеного в відповідь на західні санкції, сталий розвиток сільського господарства набуває стратегічного значення. Регіон має намір подвоїти випуск молока, м'яса, фруктів і овочів, наростити

вітчизняне виробництво насіння основних культур і збільшити племінне поголів'я в тваринництві. В таких умовах важливість агрострахування, як інструменту захисту фінансової стабільності підприємств АПК, складно переоцінити ».

За даними Банку Росії, темпи приросту премій в агрострахування виявилися найвищими в першому півріччі 2014 року, залишивши далеко позаду класичні майнові види страхування і страхування відповідальності. У першому півріччі 2014 загальний обсяг страхових премій, отриманих російськими агростраховщиками, збільшився порівняно з показником січня-червня минулого року більш ніж на третину і досяг 8,8 млрд рублів. При цьому загальний обсяг премії по страхуванню сільгоспризиків з держпідтримкою перевищила 5,1 млрд рублів. Лідером ринку агрострахування з держпідтримкою за підсумками першого півріччя в Російській Федерації стала компанія Росгосстрах з часткою.

З 1 вересня 2014 року запрацював проект аграрного страхування Грузії. Після завершення засідання уряду міністр сільського господарства Отар Данелія заявив, що це пілотний проект, що припускає субсидування урядом у разі аграрного страхування.

"Триває заохочення державою сільськогосподарської галузі. Це є продовженням політики, яку розпочав уряд Грузії. В даному конкретному випадку мова йде про введення системи агрострахування, це пілотний проект, який має на увазі субсидування відсотка в разі аграрного страхування. Отже, це поширюється на всі ті продукти, про яких протягом усього часу в Грузії була зібрана статистична інформація. Здійснюється субсидування від 70% до 90%, в деяких випадках до 95%. Це співфінансування, субсидію відсотка здійснить держава, а у селянина або споживача, страхующегоо буде можливість від 0,5 % за певною шкалою заплатити відсоток страхування "- заявив Отар Данелія.

За його ж словами, паралельно проекту проводиться дослідження, результати якого будуть представлені наприкінці вересня.

"Загалом, ми оцінимо дані, які зберуться в кінці року, і з майбутнього року ми вже плануємо посадити це в рамки закону, і зробити законопроект державного страхування єдиного підходу" - заявив Отар Данелія.

За його ж словами, в проект включені всі бажаючі страхові компанії, які задовольняють певні умови. Координатором агрострахування буде Агентство управління проєктів. Бюджет проєкту складає 5 мільйонів ларі. Він запрацює з 1 вересня і триватиме до 1 вересня майбутнього року.

З початку запуску проєкту агрострахування в Грузії пройшло близько двох місяців, і на даний момент вже видано до 6000 полісів. В агентстві управління проєктами при міністерстві сільського господарства Грузії, у міру того, як страхові компанії отримують більше інформації про програму, кількість виданих полісів зростатиме.

Втім, передає видання *Новости-Грузия*, незважаючи на оптимізм чиновників, ставлення до програми у приватних компаній неоднозначне. Зокрема, роботу в рамках програми агрострахування припинила компанія «Карту-страхування» - при цьому жодних пояснень з даного питання менеджмент компанії робити не став.

В агентстві заявляють, що проєкт в цілому успішний, і відхід з нього однієї компанії не є чимось особливим і небезпечним.

«Це нормальний процес, хтось залишиться, хтось піде. Нічого особливого не відбувається» - заявили в агентстві.

На даному етапі двом страховим компаніям - «Джі-Пі-Ай-холдинг» та «Алдагі» доведеться в рамках програми агрострахування компенсувати збитки в двох причорноморських регіонах, постраждалих від стихії - сума буде відома в найближчі дні.

В цілому ефективність програми агрострахування оцінюється по-різному.

Зокрема, за словами генерального директора компанії «Ай-Сі-груп» Георгія Шенгелія, інтерес до програми досить великий. За словами керівника служби зв'язків з громадськістю цієї компанії Тіни Стамболішвілі, компанія активно працює в 3 регіонах країни.

У страховій компанії «Ірао» заявляють, що все йде за планом і проєкт можна вважати успішним - компанія почала роботу в рамках програми на початку жовтня і поки не може підвести підсумки продажів.

У компанії «Алдагі» поки ніяк не коментують підсумки програми і заявляють, що зможуть сказати щось певне пізніше, після того, як будуть підведені перші підсумки.

На думку директора інституту страхування Георгія Гіголашвілі, проект агрострахування стартував недавно, але його навряд чи можна вважати успішним.

«Агрострахування у нас поки нове явище і це само собою означає, що не можна розраховувати на особливі результати. У жодній, навіть самій розвиненій країні, система агрострахування не створювалася в короткі терміни. І вже тим більше в Грузії де страхова культура дуже консервативна і інертна. Найпопулярніша в країні послуга - це страхування здоров'я, потім з дуже великим відставанням слід автострахування - але з майже мільйона автомобілів в Грузії застраховано тільки 40 000, до того ж в більшості випадків це пов'язано з умовами, поставленими автосалонами та банками, а не особистою ініціативою громадян. У випадку з агрострахуванням ми маємо справу з селянами і фермерами, які взагалі її мають ніякого досвіду в цій сфері. В регіонах доступ до інформації про страхові послуги, та й взагалі можливість контактів із страховим сектором обмежена. Крім того, у селян і фермерів майже немає ніякого ризик-менеджменту. Відповідно, за місяць неможливо отримати сотні тисяч клієнтів, не тільки в Грузії, але і ніде в світі»- заявив він.

За його словами, є два виходи з ситуації, що склалася - перший - це активна інформаційна кампанія, яка розтягнеться в часі, так як менталітет за місяць не змінюється. Другий - зобов'язати отримувати агрострахування всіх фермерів, що беруть участь у державній програмі доступних агрокредитів.

На думку голови парламентського комітету з аграрної політики Гигльо Агулашвілі, проект агрострахування - пілотний, і поки рано робити якісь висновки з приводу його ефективності.

Реалізувати Концепцію розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні, ініціатор створення якого виступив Аграрний страховий пул, дозволять зміни на законодавчому рівні. Але для цього належить зробити немало, вважають в Пулі.

Перш за все, Концепцію належить ще затвердити, повідомив генеральний директор пулу Віталій Самарський. Сьогодні вона існує тільки у вигляді проекту. Своє вагоме слово з приводу її сильних сторін і недоліків повинні сказати сільгоспвиробники, страховики і представники органів влади.

Аграрний страховий пул надає їм таку можливість, заявив Віталій Самарський. Для цього він за допомогою Міжнародної фінансової корпорації (IFC) «Розвиток агрострахування в Україні» проводить широкомасштабну інформаційну кампанію, яка охоплює 13 областей, пише Форіншурер.

«У липні по баченню Міністерства аграрної політики та продовольства ми повинні сформувавши пакет пропозицій, реалізація яких допоможе вдосконалити чинне Агрострахове законодавство», - повідомив генеральний директор об'єднання страховиків «Аграрний страховий пул» Віталій Самарський.

Проект Концепції готували юристи IFC спільно з фахівцями пулу. Тепер свої зауваження і пропозиції повинні висловити фахівці Мінагрополітики. Ряд коментарів та рекомендацій також отримані від міжнародних консультантів компанії «Агроіншуранс Інтернешнл», які мають досвід в подібній роботі на території країн СНД і центральної Європи.

Створення чіткого прозорого механізму співпраці між аграріями, державою, страховими компаніями та іншими учасниками сільськогосподарського виробництва дозволить вирішити основні завдання захисту аграріїв від катастрофічних ризиків. Також одне із завдань - це забезпечення належного страхового покриття, зменшення розміру збитків у разі настання таких ризиків за рахунок їх диверсифікації на всій території України.

Неодмінна умова Концепції - державна підтримка, що надається аграріям, повинна бути застрахована. Як і банківські кредити. Бо так само, як і банки, держава хоче повернути вкладені в сільське господарство гроші. Якщо не гривнами, то хоча б сільгосппродукцією.

В Україні вал сільськогосподарської продукції становить близько 300 млрд. Грн., А рівень страхування агроризиків не перевищує і 5%, заявив Віталій Самарський. Це значить, що сільгоспвиробники не захищені від погодних ризиків.

- «Ми розуміємо, що кожна державна копійка, спрямована на розвиток агропромислового комплексу, повинна бути захищена гарантованим страховим покриттям. Для цього ми плануємо створити Фонд захисту від катастрофічних ризиків », - заявив він.

Загальновідомо, що бізнес завжди пов'язаний з ризиком, а страховий бізнес - тим більше. Він з ним має постійне справу, причому, - на професійній основі і за це отримує гроші.

Ось тільки цей професійний ризик повинен бути виправданим. А це стає можливим за умови, якщо кожен крок страховиків буде вивірений, якщо їм вдасться налагодити надійну систему взаємовиручки. Проект Концепції передбачає її створення. Вона припускає як внутрішньо перестраховування, яке здійснюється всередині Пула, так і зовнішнє, з підключенням перестраховальників світового рівня.

«При настанні катастрофічного ризику одна компанія не може потягнути всю відповідальність. Скажімо так - тотальна загибель рослин всього на 1 тис. Гектарів вже ставить страхову компанію перед серйозними фінансовими зобов'язаннями. А в минулому році компанії Пула застрахували 0,5 млн. Гектарів по всій Україні », - зазначив Самарський.

З одного боку, впровадження Концепції неминуче призведе до невеликих додаткових витрат агровиробників у вигляді сплати страхових премій. Але, з іншого боку, такий підхід дозволить забезпечити належний захист інтересів аграріїв - об'єктів державної підтримки, а також економічної і продовольчої безпеки України в цілому.

Зокрема, Кабінету Міністрів було рекомендовано затвердити Концепцію, а також передбачити в проекті бюджету на 2015 рік гроші на фінансову підтримку страхування сільськогосподарської продукції. Такі ж бюджетні відрахування повинні здійснюватися в усі наступні роки.

Ця вимога стосується і найвищого законодавчого органу країни. Різниця полягає лише в тому, що уряд повинен вийти з таким бюджетним пропозицією, а депутати Верховної Ради - підтримати його. І це означатиме реанімацію

субсидованого агрострахування, в якому особливо зацікавлені сільгоспвиробники і страховики, і яке, на їх переконання, здатне істотно підняти рівень агрострахування в Україні.

Україна залишається в зоні ризикованого землекористування. Це підтверджується і подіями останніх років.

Зокрема, негода далася взнаки взимку 2002-2003 років, коли через вимерзання в країні загинуло до 70% озимих культур. Влітку 2007 року через посуху господарства південних і східних регіонів України зазнали збитків, що перевищили 1 млрд. Грн. Наступного року настала черга нести фінансові збитки західноукраїнським аграріям: внаслідок літніх повеней вони недорахувалися 0,5 млрд. Грн. Ще на 200 млн. Грн. через сильні морози вітчизняні сільгоспвиробники збідніли на початку 2011 року.

Серед основних ризиків, які викликають втрату врожаю сільськогосподарських культур, Роман Колібаба назвав погодні умови (58%), хвороби (17%), бур'яни (15%) і шкідники (10%). Ці дані, за його словами, підтверджують, що «агрострахування повинно стати невід'ємною частиною аграрного бізнесу». Звичайно, якщо він не живе одним днем.

Проте рівень агрострахування в Україні до сих пір залишається мізерним: він становить лише близько 5%. У розвинених в аграрному відношенні країнах цей показник перевищує 60%. Зокрема, це стосується США і Канади. В Австралії він досяг 78%, а на Кіпрі встановлено абсолютний рекорд - тут страхується 100% сільськогосподарських угідь.

Аналіз міжнародної практики агрострахування показує, що даний сегмент страхування розвивається досить швидко і працює ефективно тільки при довгостроковій і масштабній підтримці з боку держави. У країнах, де уряди не приділяють увагу агрострахування, розвиток відбувається повільно і несистемно.

У країнах, де відсутня державна підтримка, широко розповсюджені такі проблеми, як: демпінг, недостатня кількість страхових продуктів (в основному, застосовується страхування тільки окремих або пойменованих ризиків), велика

кількість страховиків, що працюють в сегменті агрострахування, низький рівень довіри виробників до страхування.

Як наслідок, в таких країнах у виробників обмежений вибір в інструментах з управління ризиками та їх доходи схильні до значних коливань.

Держави, зацікавлені в тому, щоб забезпечити страховий захист своїх сільгосптоваровиробників і стабілізацію їх доходів у часі, зазвичай підтримують агрострахування. Одним, хоча далеко не єдиним із способів такої підтримки, є застосування різних субсидій та інших видів фінансової підтримки агрострахування.

Вибір того чи іншого виду субсидій залежить від стратегії держави, наявності політичної волі та фінансових ресурсів. У практиці субсидування використовуються такі види субсидій / програм фінансування, спрямованих на підтримку агрострахування: субсидування страхових премій: зазвичай державою компенсується від 30% до 65% суми платежу, причому більш поширеною практикою є виплата субсидії на покриття частини страхової премії страховикам (що дозволяє уникнути проблеми відволікання оборотних ресурсів виробника, який в іншому випадку повинен спочатку внести страхову премію повністю, а потім чекати отримання компенсації її частини від держави у вигляді субсидії); субсидування страхових виплат: зустрічається рідко і зазвичай згодом замінюється на субсидування премій; компенсація адміністративних витрат страховиків на надання страхових послуг агровиробникам; фінансування розробки страхових продуктів; фінансування освітніх та інформаційних заходів для виробників сільськогосподарської продукції; навчання, сертифікація і оплата послуг експертів по врегулюванню збитків; фінансування прикладних науково-дослідних робіт; субсидування перестрахування шляхом утримання державою частини або всіх ризиків і надання перестраховальної підтримки по механізму стоп-лосс (Stop-Loss).

Адміністрування програми субсидування агрострахування є досить складним, тому в більшості країн є спеціальні органи або структури, які виконують функції адміністратора програми. Необхідність установи окремого

органу (установи, структури) викликана тим, що такий орган потрібен для здійснення контролю над використанням коштів, що виділяються державою на субсидування агостраховання. Для мінімізації витрат держави програми зазвичай працюють за принципом партнерства з приватним сектором. Залучення приватного сектору до реалізації програми дозволяє забезпечити конкуренцію в сегменті агостраховання та підвищити відповідальність приватного сектора. В даному документі будуть розглянуті принципи систем агостраховання з акцентом на розподілі функцій між державою і приватним страховим сектором.

У міжнародній практиці практично немає прикладів ефективних програм мультиризикового (комбінованого) агостраховання без підтримки держави. Принаймні, дослідження відкритих джерел інформації не дозволило виявити держави з діючою програмою приватного мультиризикового страхування.

Австрія

Як приклад програми мультиризикового субсидованого страхування з мінімальною участю держави можна виділити тільки Австрію. У цій країні страховики (17 компаній) в 1947 році заснували окрему страхову компанію Die Osterreichische Hagelversicherung, яка має статус неприбуткової (нагадує асоціацію в нашому розумінні). Ця компанія адмініструє програму субсидованого страхування. Страхування сільськогосподарських ризиків є добровільним видом страхування.

Закон про страхування культур від граду був прийнятий в Австрії в 1955 році. У 1995 році в законодавстві була закріплена норма про субсидування страхування сільськогосподарських культур від граду. У 1997 році норма була доповнена зобов'язанням уряду субсидувати страхування культур від дії низьких температур. В даний час субсидується мультиризикове страхування культур і сільськогосподарських тварин. В законодавстві вказується, що національний уряд компенсує 25% від суми страхової премії, а уряди провінцій ЗОБОВ'ЯЗАНІ субсидувати з регіональних бюджетів додаткові 25% від суми премії. На жаль, не вдалося встановити, хто є одержувачем субсидії - виробник або страхова компанія.

Умови субсидованого страхування включають досить жорсткі (з точки зору страхової практики в Україні) правила страхування для виробників. Оскільки Die Osterreichische Hagelversicherung є неприбутковою організацією, в ставку премії не включається навантаження для отримання нормативного прибутку, що дозволяє знизити ставки премії для страхувальників. Водночас, ставки премій базуються на багаторічній історії страхування і є актуарно збалансованими.

Die Osterreichische Hagelversicherung перестраховує портфель по квотно-пропорційним принципом серед 12 учасників програми (членів і засновників асоціації), а також купує перестраховальне покриття за принципом стоп-лосс у міжнародних перестраховальних компаній. Держава не надає підтримку програмі перестраховування (дані на 2005 рік).

Цікаво, що при рівні збитковості за рік нижче 100%, відповідно до законодавства, Die Osterreichische Hagelversicherung зобов'язана відраховувати уряду 25% від андеррайтингової прибутку.

В деяких країнах послуги субсидованого агрострахування надаються через державні страхові компанії. В Греції та на Кіпрі страхування сільськогосподарських ризиків є обов'язковим видом страхування для виробників. Послуги надають спеціалізовані державні компанії - ELGA в Греції і Agricultural Insurance Organization (AIO) на Кіпрі. Надання послуг з субсидованому агрострахування через державні компанії зазвичай знижує інтерес приватних страховиків до аграрного страхування. Виробники також часто незадоволені якістю страхових послуг і обмеженою кількістю страхових продуктів (крім ситуації в Канаді).

Греція і Кіпр

Перелік застрахованих ризиків в агрострахового програмах Греції та Кіпру істотно обмежений. Рівень збитковості досить високий і часто перевищує 100%. Уряди вищевказаних країн змушені регулярно надавати фінансову підтримку ELGA і AIO в високо збиткові роки. Підтримка полягає у виділенні зворотних позик з державного бюджету.

Ставки премій досить низькі. Компанії намагаються тримати ставки на мінімальному рівні з незначними коригуваннями після збиткових років.

ELGA і AIO NE перестраховують ризики на міжнародних ринках через високу вартість перестраховання.

В даний час уряд Греції розглядає можливість переформатування системи субсидованого агрострахування. Очікується відмову від монополії державної компанії в сегменті субсидованого агрострахування та залучення приватних страховиків у рамках партнерської моделі за участю держави і приватного сектора.

Канада

У Канаді агрострахування існує більше 60 років. У Канаді агрострахування є добровільним видом страхування для виробників. Уряд субсидує страхові премії, причому виробники повинні заплатити тільки свою частину премії, решту суми премії уряд виплачує страховій компанії. Субсидії з агрострахування виплачуються федеральним урядом і урядами провінцій (непропорційно).

У п'яти провінціях були засновані так звані «королівські корпорації» з агрострахування, які працюють як звичайні приватні компанії, проте королівські корпорації можуть отримувати фінансову підтримку від урядів при надзвичайних ситуаціях. Підтримка виявляється на поворотній основі. В інших провінціях програми субсидованого страхування були запущені порівняно недавно (до 10 років тому) і послуги надаються особливими підрозділами міністерств сільського господарства провінцій.

Приватні страхові компанії в Канаді також пропонують страхові продукти з агрострахування, але зазвичай вони продають страхування тільки від поєменованих ризиків (град, вогонь). Мультиризикове (комбіноване) страхування доступно тільки через державні компанії.

Відмінною рисою системи субсидованого агрострахування є використання актуарно розрахованих ставок премій по всіх страхових продуктах. При порівнянні ставок премій по субсидуванню агрострахування в Канаді і в інших

країнах, ми бачимо, що ставки премій досить високі (7-12%) скрізь і досить адекватно відображають реальний рівень ризику по культурам і регіонам.

Страхування сільськогосподарських культур в Канаді від граду-вогню не субсидується, що дає можливість приватним страховикам конкурувати з королівськими корпораціями в цьому сегменті агрострахування.

Королівські корпорації виконують всі процедури по субсидуванню агрострахування самі, включаючи маркетинг, укладання договорів, огляди і процедури врегулювання збитків.

Королівські корпорації мають можливість перестраховувати ризики як на міжнародних ринках перестрахування, так і через державу. Держава пропонує перестрахування на базі принципу Стоп-Лосс. Це значить, що в тому випадку, коли рівень виплат по страховці в 3-4 перевищує обсяг сплачених страхових премій, включається механізм стоп-лосс, і держава покриває збитки страхових компаній.

Крім цього, в Канаді застосовуються також програми перестрахування з міжнародними перестраховальниками. Вони досить складні і побудовані за принципами ієрархічного (пошарового) квотно-пропорційного перестрахування і Стоп-Лосс.

У Канаді спостерігається наступна тенденція: королівські корпорації з тривалим досвідом роботи в агрострахування перестраховують більше ризиків через міжнародних перестраховальників, а страхові підрозділи провінцій, де програми запущені недавно, перестраховують більшу частину ризиків через державний (субсидувати) програму перестрахування.

Оскільки королівські корпорації є неприбутковими організаціями, то така організація системи субсидованого агрострахування в Канаді дозволяє не включати в структуру ставок премій навантаження для отримання планового прибутку. Це трохи знижує ставки, хоча для деяких культур тарифи все одно є досить високими (наприклад, повна ставка премії для страхування врожаю сливи в Онтаріо досягає 32-36%, виробник же платить премію з розрахунку 12%, тобто близько однієї третини від повної ставки).

Деякі країни пробували репліцировать досвід Канади при розвитку своїх систем субсидованого агрострахування, але такі спроби зазвичай були невдалими через порушення основних принципів страхової справи і застосування ставок премії без проведення актуарних розрахунків.

Індія

В Індії до початку XXI століття послуги з субсидуванню страхуванню пропонувалися тільки державної страхової компанією Agricultural Insurance Company, проте з 2003 року уряд ввів в програму приватні страхові компанії для підвищення якості страхових послуг, поліпшення конкуренції та впровадження нових страхових продуктів. Причиною розширення учасників програми - страховиків стала постійна висока збитковість державної страхової компанії (150-300%).

В даний час в Індії в рамках програми субсидованого агрострахування працює більше 6 страхових компаній, причому всі вони за останні 3 роки впровадили нові страхові продукти, засновані на індексах погоди.

У більшості країн в даний час для розвитку програм агрострахування застосовується форма партнерства з розподілів функцій і обов'язків між державою і приватним сектором (державно-приватні партнерські програми). Ця тенденція спостерігається в багатьох країнах на всіх континентах (США, Китай, Індія, Туреччина, Італія, Іспанія, Бразилія, Судан, Малаві та ін.). Водночас, функції та обов'язки в партнерських програмах різних країн розподіляються по-різному, що пов'язано з особливостями державного устрою, законодавством, розвитком страхового сектора і принципами субсидування. Основним розходженням в партнерських програмах є участь приватних страхових компаній в утриманні ризиків на себе. В США, Італії, Індії та ін. Умови участі передбачають утримання значної частини ризиків страховими компаніями з можливістю перестраховування портфеля як через приватних перестраховувальників, так і через державу (спеціальні перестраховувальні фонди). Альтернативною є модель, впроваджена в Іспанії та Туреччині, де приватні страховики фактично є агентами з продажу договорів страхування. Відповідальність за укладеними договорами несуть не

страховики, а спеціально створені організації - Agroseguro в Іспанії і TARSIM в Туреччині.

США

Умови підтримки державою врегульовані законодавством. Федеральна корпорація зі страхування культур (Federal Crop Insurance Corporation - FCIC) була заснована урядом США в 1938 році, і її завданням є адміністрування програми субсидованого агрострахування. У 1996 році було засновано Агентство з управління ризиками (Risk Management Agency - RMA) як окрема організація в структурі міністерства сільського господарства США). RMA здійснює управління FCIC, а також розробляє / схвалює нові страхові продукти, розраховує / схвалює ставки премії за субсидованими страховим продуктам, підтримує інформаційні та освітні заходи для виробників і здійснює стратегічне управління програмою субсидованого агрострахування в США.

Агентство з управління ризиками як державна установа не має повноважень укладати договори з учасниками програми, проте здійснює страховий нагляд першого рівня за діяльністю страховиків - учасників програми.

FCIC як суб'єкт господарської діяльності укладає стандартні договори перестрахування (Standard Reinsurance Agreement - SRA) зі страховими компаніями, які хочуть брати участь в програмі субсидованого агрострахування. Незважаючи на назву, стандартний договір перестрахування (з доповненнями) є стандартним документом для страховиків, в якому чітко і детально описані умови участі страховиків в програмі, зобов'язання і відповідальність сторін.

SRA визначає порядок перестрахування частини ризиків урядом США (субсидування, перестрахування), принципи страхування, надання інформації, а також розподілу андеррайтингової прибутку за результатами року страхування між страховиком і урядом в особі FCIC. При порушенні умов SRA Агентство з управління ризиками та регулятор страхового ринку можуть вживати заходів впливу на страховиків-порушників, аж до відсторонення страхової компанії від роботи за програмою субсидованого страхування. У разі примусового

виключення страховика з програми така компанія позбавляється права подавати документи на участь в програмі на кілька років (або навіть назавжди).

В системі субсидованого агрострахування в США страховики беруть на себе значну частину ризиків. Усі договори розподіляються по 3 страховим фондам: комерційному, фонду нових страхових продуктів і ризиковому фонду. Комерційний фонд охоплює до 70% всього агрострахування. Сюди відноситься велика частина всіх страхових договорів. Фонд нових продуктів існує для апробації нових страхових продуктів: в період апробації продукту страхова компанія хоче застрахувати себе від збоїв, викликаних недосконалістю тестованого продукту. Ризиковий фонд існує тому, що програма субсидованого агрострахування передбачає єдині ставки для всіх страховиків за рівнем покриття (залежно від страхових продуктів) і страхування будь-якого виробника, який хоче застрахувати своє виробництво. У зв'язку з тим, що робота з високоризиковими страхувальниками пов'язана з підвищеним ризиком для страховика, був створений особливий ризиковий фонд, куди страховики мають право передати до 15% договорів з більш високим рівнем ризику (на думку страховика).

Розділ 4. ОЦІНКА МЕХАНІЗМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ

4.1. Сучасний стан й тенденції змін сільськогосподарського страхування

Впровадження ефективних інноваційних технологій та порівняно сприятливі погодні умови протягом останніх років забезпечили позитивну динаміку розвитку виробництва сільськогосподарської продукції. Запроваджена у 2009-2011 роках державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції сприяла збільшенню кількості договорів страхування в аграрному секторі. Співвідношення застрахованої площі до загальної збільшилося з 2% (2009 р.) до 8% (2011 р.). Укладання договорів страхування також покращило доступ до кредитних ресурсів для тих сільгоспвиробників, які мали обмежені можливості з кредитування через відсутність кредитної історії, відсутність ліквідної застави тощо (рис. 2.1.).

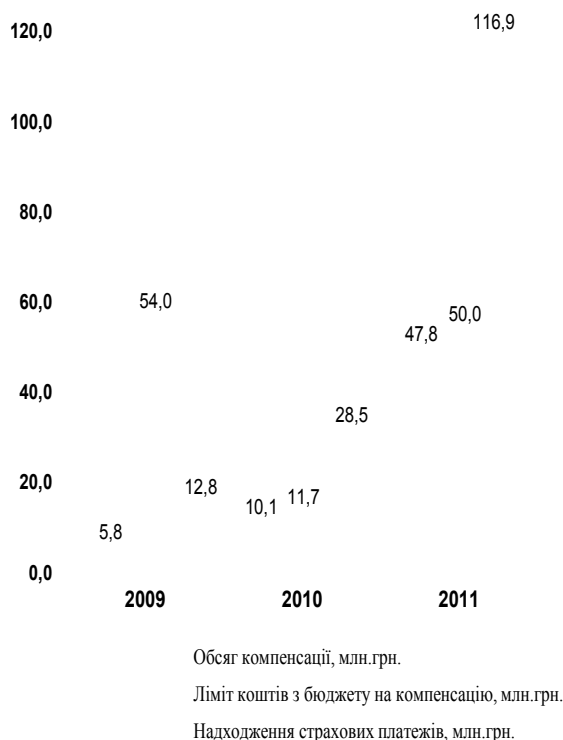

Рис. 4.1. Динаміка сплати страхових платежів та державних компенсацій у 2009–2011 роках

Не зважаючи на позитивну динаміку, сучасний стан розвитку страхування сільськогосподарської продукції не відповідає своєму основному завданню –

управляти ризиками в аграрному секторі для забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва та сталого розвитку аграрного сектору економіки. В сільському господарстві страхується близько трьох відсотків ризиків, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник досягає 70-80%. Внаслідок забюрократизованості та витратності процедури адміністрування та розподілу, кошти з державного бюджету для здешевлення вартості фактично сплачених сільгоспвиробниками страхових премій у 2009-2011 роках часто не досягали сільгоспвиробників в Україні, які вимушені були включати витрати на страхування у вартість сільськогосподарської продукції. Починаючи з 2009 року, таку державну підтримку для сільгоспвиробників взагалі не передбачено.

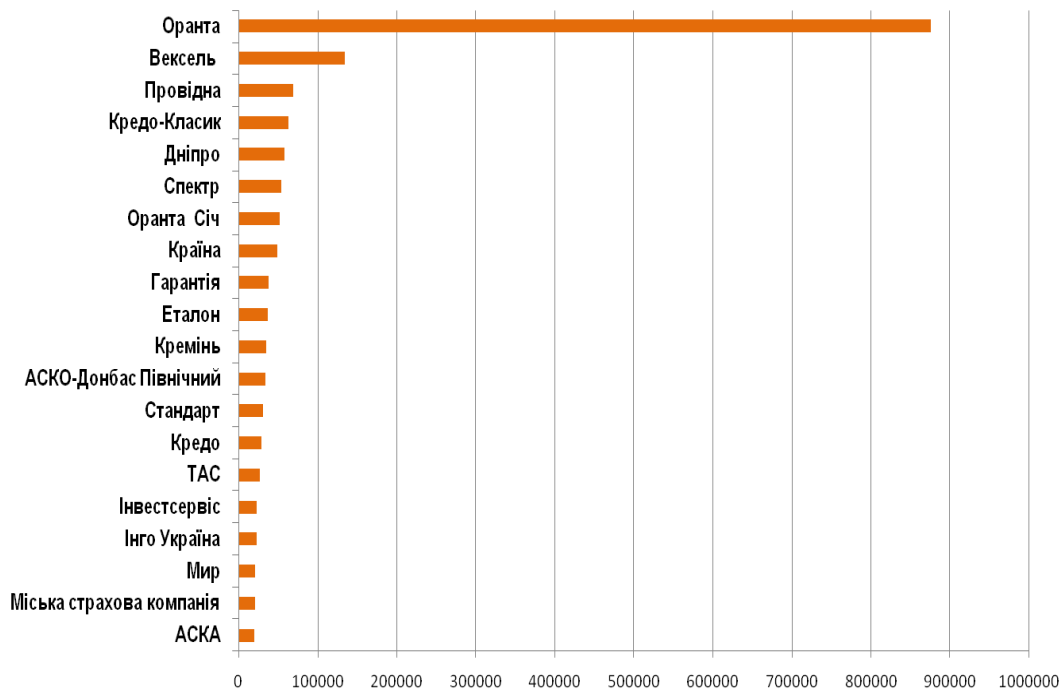

Рис. 4.2. Топ 20 на ринку комплексного страхування у 2011 році (за площею застрахованих посівів, га)

Значно погіршилися показники по страхуванню сільськогосподарських ризиків. На ринку агрострахування в 2009 році працювало значно менше страхових компаній, ніж 2011 році, загальна страхова премія скоротилась до близько 55 млн. грн., значно скоротилася кількість договорів страхування та розмір застрахованих площ. Ряд страхових компаній проводили формальне

страхування за демпінговими тарифами та з надвисокими франшизами, що відповідно призвело до різкого зменшення сум страхових виплат сільськогосподарським товаровиробникам, до подальшої дискредитації агрострахування.

На противагу поживаленню у страховій справі в цілому, страхування сільськогосподарських ризиків потребує перегляду пріоритетів та тенденцій розвитку. На сьогодні лише 20% господарств користуються послугами зі страхування, що в сукупному складає лише 1,5% усього ринку страхових послуг. Проте, за минулий рік застрахована площа посівів сільгоспкультур збільшилася всього до 3,4% (в 2009 році – 2%). При цьому кількість компаній, що працюють на цьому ринку, виросло з 28 до 37 – один страховик у середньому застрахував 33 господарства загальною площею 18 тис. гектарів (1 га – 42,73 грн.).

В Україні, ліцензії на страхування сільськогосподарських ризиків одержали більше 180 страхових компаній, однак у даному сегменті страхової діяльності активно працюють не більше 15 компаній. За результатами 2009 року шість страхових компаній сформували приблизно 55% агроризикового портфеля, що говорить про відсутність масштабного інтересу в роботі із сільськогосподарським сектором серед страховиків. Ці шість компаній мають у своїй маркетинговій лінійці різні страхові продукти, однак, в основному, концентруються на страхуванні стратегічних польових культур (пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник, рапс, жито й цукровий буряк).

Найбільшими проблемами сучасного стану розвитку страхування сільськогосподарської продукції є:

- недосконалість законодавства, що регулює діяльність із страхування сільськогосподарської продукції;
- концептуально невизначені та не повністю реалізовані завдання держави щодо управління ризиками в аграрному секторі через механізми державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції. Законодавче запровадження Фонду аграрних страхових субсидій України не надало позитивних результатів;

- низький обсяг пропозиції страхових послуг, які відповідають потребам сільгоспвиробників;
- недостатність інформації, необхідної для обчислення та управління ризиками, а також відсутність доступного й ефективного ринку перестраховування ризиків виробництва сільськогосподарської продукції, що обумовлює високі тарифи страхування;
- недостатній рівень стандартизації страхових продуктів, наявність яких дозволяє забезпечити додаткові можливості для захисту прав сільгоспвиробників, які мають невисокий рівень обізнаності у страхуванні;
- низький рівень поінформованості сільгоспвиробників про страхування сільськогосподарської продукції. Страхування сприймається сільгоспвиробниками як вимушений засіб для отримання банківського кредиту та/або державної дотації, що обумовлює їхній низький попит на страхування;
- наявність взаємної недовіри у страховиків, які не мають достатньої інформації для розрахунку тарифів та у виробників сільськогосподарської продукції, які не мають впевненості в отриманні страхового відшкодування;
- висока вірогідність необхідності надання прямої державної допомоги сільгоспвиробникам у випадку настання для них надзвичайних подій.

Визначені проблеми потребують розв'язання консолідованими зусиллями органів державної влади та учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції.

Щороку українське сільське господарство потерпає від небезпечних природних явищ та несприятливих погодних умов. Втрати позначаються у зниженні врожайності, недоборі валової продукції сільськогосподарських культур, внаслідок чого аграрії зазнають значних матеріальних збитків. Середньорічні галузеві втрати оцінюються у 3 млрд. грн. (за даними Світового банку, 2010 р.).

Останніми роками погодні катаклізми траплялися доволі часто. Так, у 2009 році аграрії стикнулися зі значним вимерзанням озимої пшениці і утворенням крижаної кірки, у 2009 році їм на заваді стали міцні морози, у 2010 році – посуха, пилові буревії та град, а у 2011 році – повінь. На території України втрати врожайності від несприятливих погодних умов в окремі роки можуть сягати 45-50%, а при поєднанні кількох несприятливих явищ, як це спостерігалось у вже вищезазначеному 2009 році, сягати й значно більших величин. Часом вони перевищують 70%.

Держава, намагаючись мінімізувати їх, змушена регулярно вдаватися до заходів фінансової допомоги. Вони набувають вигляд прямих виплат з резервного фонду.

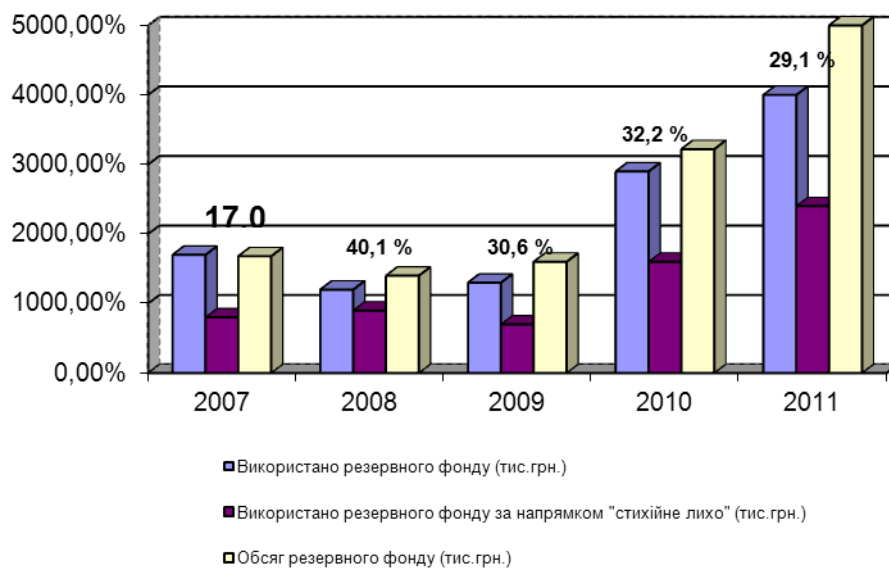

Рис. 4.3. Динаміка використання коштів резервного фонду на подолання наслідків стихійних лих (дані Міністерства економіки України)

Оцінюючи ефективність використання коштів резервного фонду, необхідно відмітити, що заплановані видатки бюджету на резервний фонд не належать до розряду економічних механізмів. Отже, вони не покликані стимулювати створення доданої вартості, що суперечить самій меті державної підтримки. А вона полягає у наданні можливостей підприємствам з найменшими втратами пережити критичні періоди і наданні фінансових ресурсів для підтримання

нормальної життєдіяльності суспільства. Суми видатків резервного фонду рідко перевищують 10-20% зазначених суб'єктами господарювання та суспільством в цілому втрат. Це свідчить про те, що всі виплати лише мінімально покривають понесені збитки, і про те, що держава фактично відмовляється від коштів, які могли забезпечити хоча б частковий приріст економічних показників.

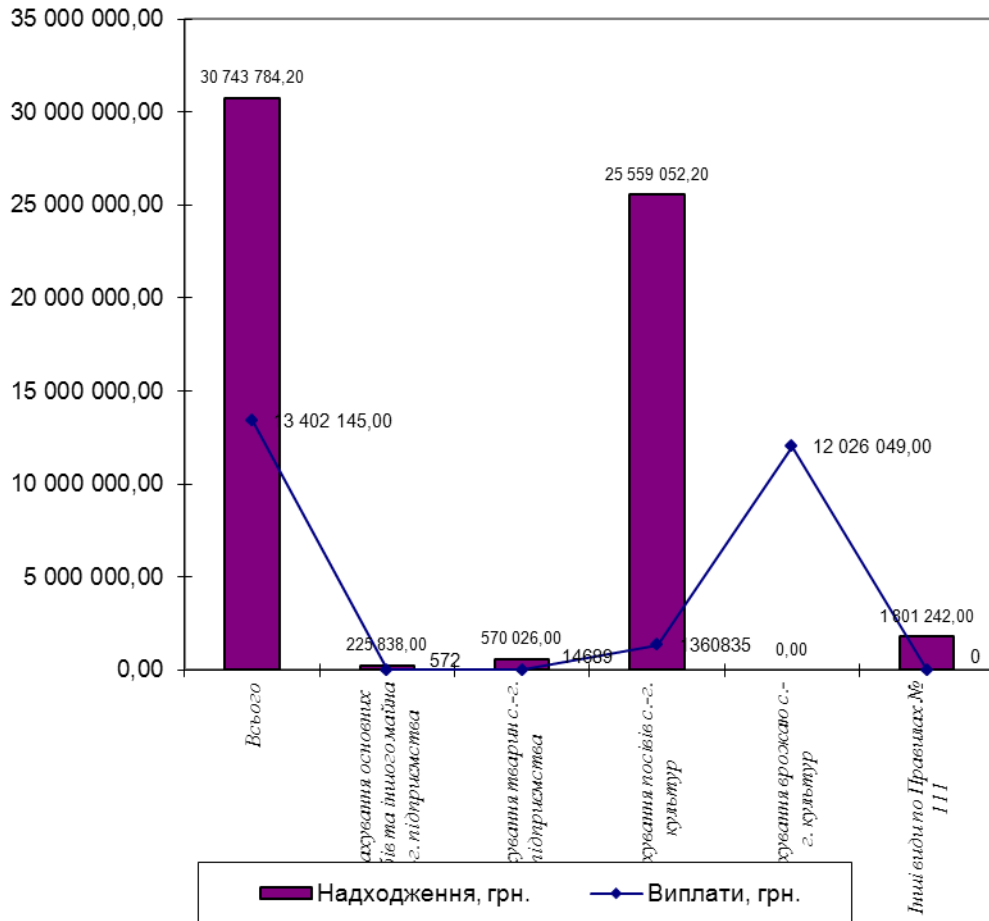

Рис. 4.4. Надходження страхових премій та виплата страхових відшкодувань за 2011 рік, грн.

Через прямі виплати держава стримує розвиток страхового ринку, оскільки вони не потребують відповідного документального оформлення, дотримання технології виробництва, не вимагають від виробників відповідних адекватних дій по уникненню або мінімізації ризиків. Водночас прямі виплати дезорганізують фінансовий ринок, бо перешкоджають руху коштів, які в 40 разів перевищують витрати на страхові премії.

Для прикладу – при сплаті страхових премій у розмірі 155 млн. грн. можливий (розрахунковий) обсяг відповідальності страховика складатиме 2,2 млрд. грн.

Під час реалізації програм несистемної ситуативної допомоги (прямі виплати з резервного фонду) окремі сільськогосподарські виробники, що застрахувалися, опинилися в гіршому становищі порівняно з тими своїми колегами, які не страхуються.

Негативний вплив прямих виплат з Державного бюджету України виражається у:

- викривленні самого Державного бюджету України;
- відсутності у сільгоспвиробників достатніх стимулів до застосування прогресивних технологій;
- відсутності у сільгоспвиробників належних стимулів до страхування;
- зниженні рівня зацікавленості з боку страховиків до аграрного сектору;
- зростанні корупційного потенціалу.

Кошти бюджету виділялись непропорційно збиткам, без врахування фактичного стану рівня страхування в регіоні, що не стимулювало аграріїв до участі в страхуванні та спричинювало малу ефективність компенсації частини сплачених страхових премій.

Порахувавши можливий (потенційний) обсяг страхового відшкодування та порівнявши його з фактично отриманою компенсацією, можна зробити висновок, що, наприклад, сільськогосподарські підприємства Хмельницької області, рівень страхування в якій є низьким, застрахувавшись, могли б покрити понад половину одержаних збитків. А підприємства Вінницької області, маючи досить високий рівень участі у програмі страхування за державною підтримкою, з резервного фонду не отримали нічого на компенсацію зазнаних збитків.

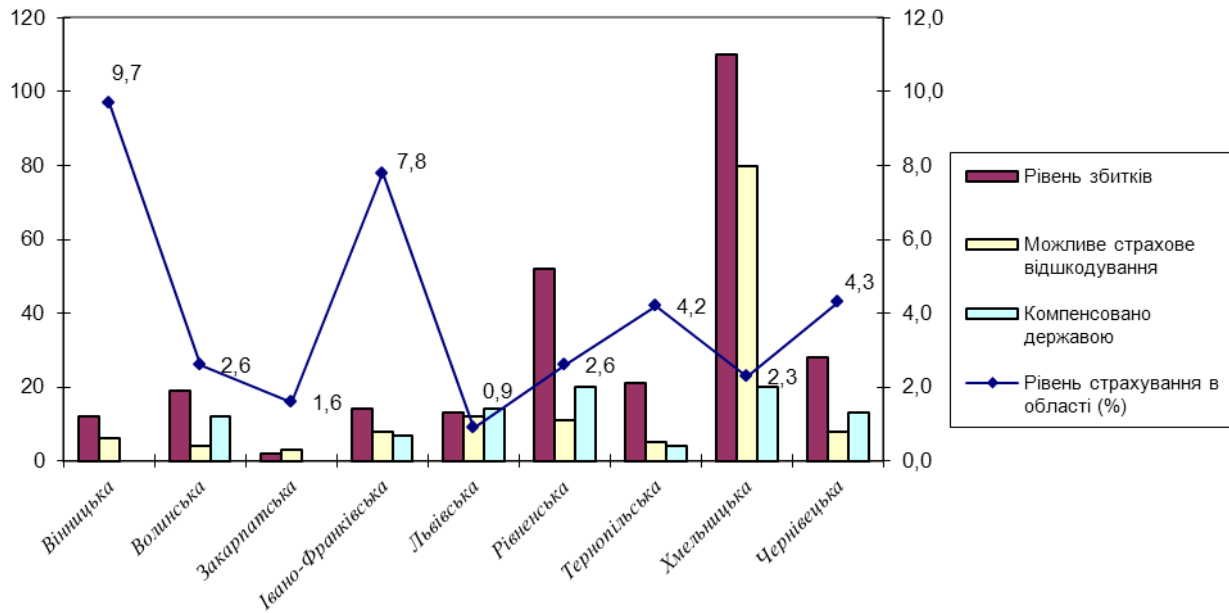

Рис. 4.5. Рівень збитків та компенсації по областях, що постраждали внаслідок повені в 2009 році, млн. грн. (дані Міністерства аграрної політики України)

Масштабність впливу катастрофічних подій на сільськогосподарське виробництво протягом останніх років коливається в межах від 3 до 7 млрд. грн. щорічно. З них в середньому Державний бюджет України компенсує лише 10%. Це дає можливість стверджувати – існуючі програми надання прямої ситуативної допомоги потребують докорінних змін, спрямованих на активізацію страхового ринку.

Функціонуюча система агрострахування щороку здатна акумулювати в собі близько 3,5 млрд. грн. Це фактично дорівнює видаткам на резервний фонд. Отож, навіть за існуючих умов це означатиме покриття збитків сільгоспвиробників на рівні 60-70%. Відповідно ефект від такого збільшення може і буде мати мультиплікаційний характер: фінансова стійкість підприємств значно збільшиться, а видатки держави зменшуватимуться і перерозподілятимуться у напрямку підтримки невиробничої сфери.

Здійснення такої програми дасть можливість мінімізувати втрати, гарантувати відшкодування, для страховиків – це доступ до 2 млрд. гривень.

Рис. 4.6. Рівень збитків та компенсацій по областях, що постраждали внаслідок повені у 2009 р. з розрахунку на 1 га постраждалої площі, тис. грн. (дані Міністерства аграрної політики України)

Для держави це, в свою чергу, стабільний ринок сільськогосподарської продукції, податки з обох сторін, працюючий страховий ринок, відповідно у випадку настання катастроф – прозора і економічно обґрунтована процедура компенсації збитків підприємствам, які хоча би мінімально турбуються про свій економічний стан.

Система страхування сільськогосподарської продукції значно ефективніше забезпечує відшкодування збитків сільгоспвиробникам, ніж це робить держава своїми прямими виплатами з резервного фонду.

У результаті проведеного аналізу стану розвитку страхування в аграрному секторі виявлена необхідність формування відповідної системи, яка дозволить забезпечити необхідний рівень функціональної взаємодії трьох головних учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції – сільгоспвиробників, страховиків та держави і посилить контроль за функціонуванням системи агрострахування з боку держави.

Аналіз міжнародної практики страхування сільськогосподарської продукції

показує, що даний сегмент страхування розвивається досить швидко й працює ефективно лише при довгостроковій і масштабній підтримці з боку держави. У країнах, де Уряд не приділяє уваги страхуванню сільськогосподарської продукції, його розвиток відбувається повільно й несистемно. Держави, що зацікавлені в тому, щоб для відтворення виробництва сільськогосподарської продукції забезпечити страховий захист своїх сільгоспвиробників та стабілізацію їхніх доходів у часі, зазвичай підтримують агрострахування. Одним із способів такої підтримки є застосування різних субсидій та інших видів фінансової підтримки агрострахування.

У практиці субсидування використовуються такі види субсидій/програм фінансування, спрямованих на підтримку страхування сільськогосподарської продукції:

- субсидування страхових премій: зазвичай державою компенсується від 30% до 65% суми платежу, причому більш розповсюдженою практикою є виплата субсидії на покриття частини страхової премії страховикам (на відміну від практики, що застосовувалася в Україні, коли аграрій сплачував страховику 100% премії, а потім отримував відшкодування з держбюджету). Це дозволяє уникнути проблем з відволіканням оборотних коштів у виробника, який в іншому разі повинен спочатку внести страхову премію повністю, а потім чекати одержання компенсації її частини від держави у вигляді субсидії;
- субсидування страхових виплат: зустрічається рідко й зазвичай згодом замінюється субсидуванням премій;
- компенсація адміністративних витрат страховиків на надання страхових послуг сільгоспвиробникам з метою їх здешевлення;
- фінансування розробки страхових продуктів;
- фінансування освітніх та інформаційних заходів для виробників сільськогосподарської продукції;
- навчання, сертифікація й оплата послуг експертів по врегулюванню збитків;

- фінансування прикладних науково-дослідних робіт;
- субсидування перестраховання шляхом утримання державою частини або всіх ризиків і надання перестраховальної підтримки по механізму Стоп-Лосс (Stop-Loss).

З іншого боку, деякі країни пішли шляхом суто державного страхування сільськогосподарської продукції, коли держава бере на себе всі ризики щодо такого страхування, створюючи державну страхову компанію та не залучає до спільної роботи приватний страховий сектор.

На перший погляд другий шлях розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції сприймається як більш простий, але потребує значних витрат для створення розгалуженої страхової мережі.

Прикладами успішного функціонування системи страхування сільськогосподарської продукції на основі партнерства між державою і приватним страховим сектором є система страхування США, Іспанії, Австрії та деяких інших країн, де держава залучає до спільної діяльності на ринку страхування сільськогосподарської продукції приватні страхові компанії.

При виборі моделі партнерства між приватним і державним сектором, впровадження якої є доцільним в Україні, необхідно ввести добровільне страхування сільськогосподарської продукції та заснувати Державну аграрну страхову компанію (ДАСК), яка виконуватиме функції страховика, перестраховика та адміністратора системи страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. У такому випадку витрати держави на побудову системи страхування сільськогосподарської продукції будуть незначними, і не потребується створення мережі ДАСК, тому, що роботу по страхуванню в регіонах будуть виконувати приватні страхові компанії через свою розгалужену мережу, використовуючи свій персонал.

Державна страхова компанія, виконуючи функції, перш за все, перестраховика та адміністратора системи, буде координувати та контролювати всю діяльність з питань страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Управляючи основними фінансовими ресурсами, ДАСК

буде гарантувати страхові виплати сільгоспвиробникам за зобов'язаннями по договорам страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Така форма співробітництва держави із приватними страховими компаніями дозволить одержати доступ до якісного перестрахування на міжнародних ринках. Основні перестраховики (Swiss Re, Munich Re, SCOR, Hannover Re тощо) добре знають подібні системи субсидованого страхування сільськогосподарської продукції й зможуть запропонувати вигідні умови перестрахування.

Практика страхування сільськогосподарської продукції приватними компаніями в Україні вже напрацьована, компанії мають розвинену мережу відділень у регіонах, кваліфікований персонал. Доцільно використати цей ресурс. У разі побудови системи на принципах партнерства між державним і приватним сектором витрати держави обмежуватимуться лише бюджетними асигнуваннями для виплат страхових субсидій та покриттям частини збитків у роки, коли стихійні лиха набувають масштабів катастроф. При цьому кошти на поповнення Фонду гарантування відшкодування катастрофічних збитків в такі роки можуть залучатись з державного бюджету на умовах позички з поверненням їх у визначений строк.

Варто також врахувати такий аспект як те, що інвестори зацікавлені в інвестиціях в експортоорієнтовані сегменти аграрного сектору економіки, але вони потребують певного захисту своїх капіталовкладень, і тут значну позитивну роль зможе відігравати наявність ефективного страхування. Навіть за існуючої на сьогодні системи страхові компанії при взаємодії з державою в змозі забезпечити цей захист, що значно прискорить процес відновлення (модернізації) сільського господарства в Україні.

Виходячи з викладеного вище, найоптимальнішим для України є варіант активної участі держави у розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції при максимальному використанні можливостей приватного сектору.

4.2. Практика державної підтримки сільськогосподарського страхування

У практиці субсидування використовуються такі види субсидій/програм фінансування, спрямованих на підтримку агрострахування:

1. субсидування страхових премій: зазвичай державою компенсується від 30% до 65% суми платежу, причому більш розповсюдженою практикою є виплата субсидії на покриття частини страхової премії страховикам (на відміну від практики, що застосовувалася в Україні, коли аграрій сплачував страховику 100% премії, а потім отримував відшкодування з держбюджету). Це дозволяє уникнути проблем з відволіканням оборотних ресурсів у виробника, який в іншому разі повинен спочатку внести страхову премію повністю, а потім чекати одержання компенсації її частини від держави у вигляді субсидії;
2. субсидування страхових виплат: зустрічається рідко й зазвичай згодом замінюється субсидуванням премій;
3. компенсація адміністративних витрат страховиків на надання страхових послуг сільгосптоваровиробникам;
4. фінансування розробки страхових продуктів;
5. фінансування освітніх і інформаційних заходів для виробників сільськогосподарської продукції;
6. навчання, сертифікація й оплата послуг експертів по врегулюванню збитків;
7. фінансування прикладних науково-дослідних робіт;
8. субсидування перестраховання шляхом утримання державою частини або всіх ризиків і надання перестраховальної підтримки по механізму Стоп-Лосс (Stop-Loss).

Фінансова модель можливого функціонування державної компанії аграрного страхування (ДАСК).

При розробці фінансової моделі були зроблені такі основні припущення щодо діяльності ДАСК:

1. Змодельовано фінансові показники з урахуванням реальних збитків, понесених аграрним сектором України від зимових і весняно-літніх ризиків за період 2000-2011 років, шляхом екстраполяції їх на наступні періоди.
2. Загальний обсяг ринку страхування сільськогосподарської продукції складає 65,5 млрд. грн. (при 100% участі сільгосптоваровиробників у страхуванні – розраховано на основі частки аграрної продукції у ВВП у 2009 році).
3. Покриття участі не менше ніж 50% ринку з перших років існування ДАСК (зростання ринку щорічно по 10% до 90% покриття); рівень загальної страхової відповідальності у перший рік складатиме 21,3 млрд. грн.
4. Середня ставка чистої премії становить 6,8% від загальної страхової відповідальності (1,5 млрд. грн.).
5. Середня ставка премії з навантаженням, тобто враховуючи операційні витрати на рівні 40%, що відповідає світовій практиці, складає 10% від загальної страхової відповідальності (2 млрд. грн.).
6. Вартість перестраховування на міжнародних ринках перестраховування (перестраховування 90% відповідальності) складає 4% від загальної страхової відповідальності або 59% від чистої премії.
7. Операційні витрати компанії, включаючи зарплату співробітників, зарплату агентів, затрати на продаж полісів, затрати на врегулювання збитків, оренду приміщень тощо) складають 15% від ставки премії, що відповідає світовій практиці (0,3 млрд. грн.)
8. На початок кожного операційного року формується резервний фонд, який повинен покривати можливі виплати компанії на рівні 100% чистої премії; для першого року він складатиме 1,5 млрд. грн.
9. З бюджету фінансується перевищення витрат (операційні витрати, вартість перестраховування) над надходженнями (зібрані премії); для першого року ця сума становить 0,6 млрд. грн.

60%
40%
20%
0%
-20%
-40%

Рис. 4.7. Надходження та витрати у разі створення державної страхової компанії, млрд. грн.

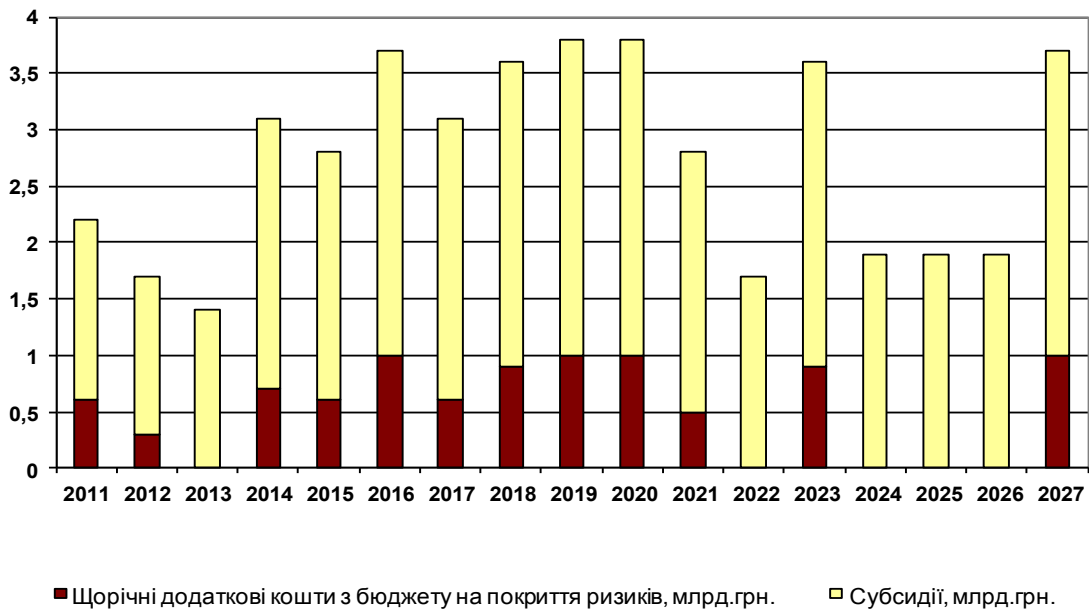

Рис. 4.8. Щорічна потреба в додаткових коштах з бюджету на покриття ризиків, млрд. грн.

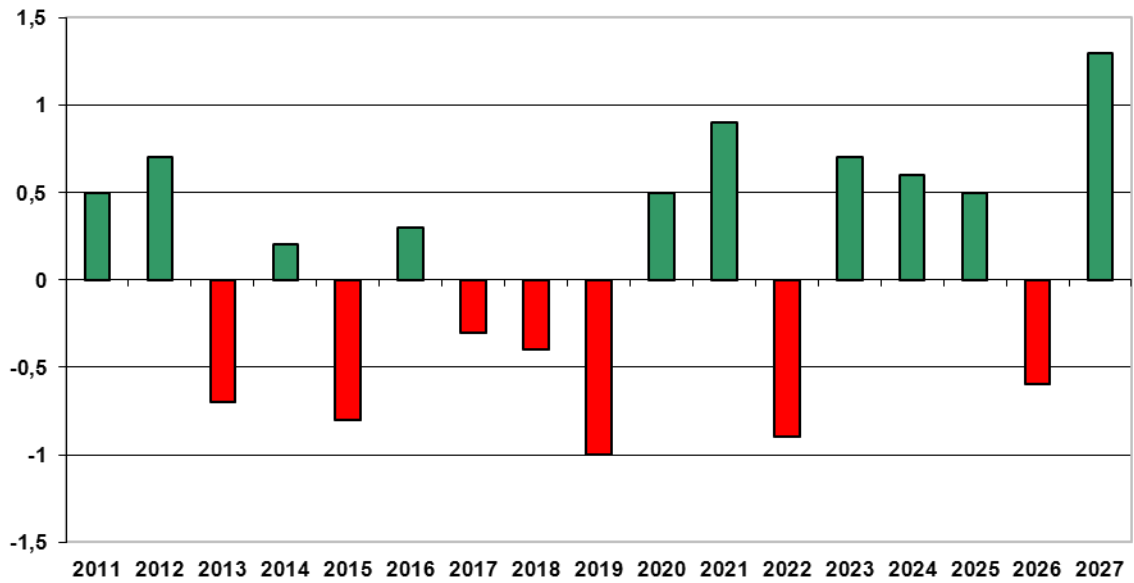

Рис. 4.9. Прибуток/збиток до резервування, млрд. грн.

Таблиця 4.1.

Діяльність страхових компаній України

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Зібрані страхові премії, млрд. грн.	2,0	2,4	2,8	3,2	3,2	3,7	3,7	3,7
Вартість перестраховання, млрд. грн.	-0,9	-1,0	-1,2	-1,4	-1,4	-1,6	-1,6	-1,6
Операційні витрати, млрд. грн.	-0,3	-0,4	-0,4	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5
Виплати, млрд. грн.	-0,4	-0,3	-2,0	-1,3	-2,3	-1,2	-1,8	-2,0
Резерви, млрд. грн.	0,0	0,5	0,8	0,1	0,3	0,0	0,4	0,1
Додаткове фінансування, млрд. грн.	-0,6	-0,2	0,0	-0,8	-0,6	-1,1	-0,7	-0,9
Прибуток/збиток до резервування, млрд. грн.	0,5	0,8	-0,7	0,2	-0,9	0,4	-0,2	-0,3

Щороку на фінансування ДАСК з бюджету треба виділяти:

1. За умови відсутності перестраховування щонайменше обсяг коштів, що відповідає рівню загальної страхової відповідальності у перший рік складатиме 21,3 млрд. грн.
2. За умови наявності перестраховування (на міжнародних ринках), треба виділяти обсяг коштів, що становить перевищення витрат над надходженнями, тобто 0,6 млрд. грн.
  - Ці кошти потрібно буде виділяти не замість, а на додаток до субсидій.
  - Операційні затрати на діяльність ДАСК у разі взяття державою на себе діяльності із страхування не можуть бути меншими від 15% від суми зібраних премій (як свідчить світовий досвід), тобто вони складатимуть не менше 300 млн. грн. на рік. (ці затрати закладаються в суму премій у вигляді навантаження).
  - Безпосередньо на створення і організацію роботи компанії (офіси в кожній області, обладнання тощо) потрібно виділити з держбюджету суму порядку 100 млн. грн. При цьому з урахуванням відстаней було б доцільно створювати по декілька офісів на область, тобто один офіс на кілька районів.
  - Створення ДАСК є неефективним.

Найбільш оптимальною є політика розподілу ризиків у аграрному секторі за принципом партнерства між приватним і державним сектором, при якому приватні страхові компанії беруть на себе всі капітальні та операційні витрати, а держава виконує суто державні функції – контролю та підтримки сільгосптоваровиробника (субсидії).

Сутність державної фінансової підтримки

1. Державна фінансова підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає у щорічному наданні з державного бюджету в порядку, встановленому цим Законом, грошових коштів у вигляді субсидій на оплату частини страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування сільськогосподарських виробничих ризиків.

2. Розпорядником коштів державного бюджету, що передбачаються на субсидування страхування виробничих ризиків в сільському господарстві є Агентство.

3. Перелік ризиків, а також об'єктів страхування, частина страхових платежів (страхових премій) по яким субсидується з державного бюджету щорічно визначається Кабінетом Міністрів України за поданням Агентства з урахуванням вимог статті 5 цього закону.

Порядок субсидування

1. Субсидування страхових платежів (страхових премій) розповсюджується на сільськогосподарських виробників які зареєстрували в територіальному органі (підрозділі) Агентства свої сільськогосподарські культури, тварини, живі водні ресурси, сім'ї бджіл у вуликах, отримали свідоцтво про реєстрацію встановленого зразка та вирощують (утримують) їх відповідно до апробованих технологій, приймають заходи по попередженню хвороб і нападу шкідників і здійснюють облік виконаних робіт.

2. Реєстрація сільськогосподарських культур, тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах підтверджує зобов'язання держави по субсидуванні частини страхового платежу (страхової премії). Реєстрація сільськогосподарських культур, тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах проводиться у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

3. Розмір субсидування складає 50 відсотків від загальної суми страхових платежів (страхових премій).

4. При укладенні договору страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою із страховиком страхувальник надає страховику свідоцтво про реєстрацію сільськогосподарських культур, тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах в територіальному органі (підрозділі) Агентства і вносить лише 50 відсотків страхового платежу (страхової премії), встановленого договором.

5. Для отримання субсидій страховики надають територіальним органам (підрозділам) Агентства копію страхового поліса, копію документа про сплату

страхувальником частини страхового платежу (страхової премії) та свідоцтво про реєстрацію сільськогосподарських культур, тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах, яке підтверджує наявність застрахованого майна. Територіальні органи (підрозділи) Агентства перевіряють, узагальнюють ці документи і передають їх до Агентства.

6. Перерахування сум для субсидування страхових платежів (страхових премій) здійснюється Агентством після перевірки та затвердження документів, представлених страховиками до територіальних органів (підрозділів) Агентства, але не пізніше ніж у двомісячний термін з дня представлення документів.

7. У разі неперерахування субсидії страховикам, що мають на неї право, у встановлений частиною п'ятою цієї статті термін, її сума списується з рахунку Агентства у державному казначействі за відповідною заявою страховика до суду у безспірному порядку за наказовим провадженням. У разі настання страхового випадку після спливу строку, у який мала бути перерахована субсидія, і до фактичного перерахування коштів державного бюджету на рахунок страховика, 50 відсотків належного страхувальнику страхового відшкодування виплачується з державного бюджету.

Державне агентство з управління сільськогосподарськими ризиками

1. Державне агентство з управління сільськогосподарськими ризиками є державною спеціалізованою установою, яка має свій кошторис, самостійний баланс, рахунки в органі Державного казначейства.

Агентство є правонаступником Фонду аграрних страхових субсидій.

2. Агентство здійснює свою діяльність відповідно до Конституції України, Цивільного та Господарського кодексів, Закону України "Про страхування", цього Закону, Указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України та актів, виданих центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики.

3. Агентство є підзвітним та підконтрольним центральному органу виконавчої влади з питань аграрної політики та центральному органу виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю.

4. Положення про Агентство затверджує Кабінет Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики за узгодженням з центральним органом виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю.
5. Утримання Агентства здійснюється за рахунок коштів державного бюджету в межах кошторису, затвердженого центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики.
6. Агентство є небанківською фінансовою установою та підлягає нагляду, виходячи з норм відповідного закону.
7. Функціями Агентства та його територіальних органів (підрозділів) є:
  - інформаційне забезпечення центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики щодо страхування сільськогосподарських ризиків;
  - ведення інформаційних баз даних щодо страхування сільськогосподарської продукції;
  - розробка нових страхових продуктів, стандартних правил страхування, процедур андеррайтингу та врегулювання збитків, проектів стандартних заяв та договорів страхування;
  - організація проведення експертиз страхових випадків та вирішення спорів;
  - підготовка прогнозів і розрахунків щодо державної підтримки страхування (сума необхідної підтримки, перелік культур тощо) у тому числі в розрізі регіонів;
  - адміністрування щодо укладених договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою;
  - збирання і реєстрація інформації за договорами страхування, що підпадають на субсидування, визначення суми бюджетного фінансування;
  - здійснення нарахування та виплат страхових субсидій;
  - збирання, узагальнення і аналіз даних про страхові випадки і страхові виплати і підготовка пропозицій щодо його вдосконалення;
  - розрахунок і затвердження середніх цін реалізації сільськогосподарської продукції, доведення їх до страховиків, що мають ліцензію на здійснення

страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою;

участь в укладанні та підписанні акту про страховий випадок;

здійснення управління централізованим резервним страховим фондом страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою, інвестування накопичених фінансових ресурсів, включаючи сек'юретизацію;

забезпечення покриття катастрофічних ризиків при виникненні надзвичайних ситуацій;

визначення за погодженням зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю порядку та умов ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою;

встановлення за погодженням зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю форми інформування страховиками про кожен укладений, продовжений або анульований договір страхування, а також про кожен випадок виплати страхового відшкодування, що надається Агентству;

внесення пропозицій Кабінету Міністрів України щодо переліку ризиків, а також об'єктів страхування, частина страхових платежів (страхових премій) по яким буде субсидуватися з державного бюджету у наступному фінансовому році;

здійснення реєстрації сільськогосподарських культур, тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах, що підлягають страхуванню з державною фінансовою підтримкою, видача свідоцтва про реєстрацію встановленого зразка;

перевірка та затвердження документів, представлених страховиками для перерахування субсидій;

надання фінансових послуг;

вивчення та впровадження світового досвіду з питань страхування.

4.3. Фактори впливу на механізм сільськогосподарського страхування

Агропромисловий комплекс (АПК) має особливе значення в економіці країни. Він відноситься до числа основних народногосподарських комплексів, що визначають умови підтримки життєдіяльності суспільства.

Значення його не тільки в забезпеченні потреб людей у продуктах харчування, але в тому, що він суттєво впливає на зайнятість населення та ефективність усього національного виробництва (рис. 1).

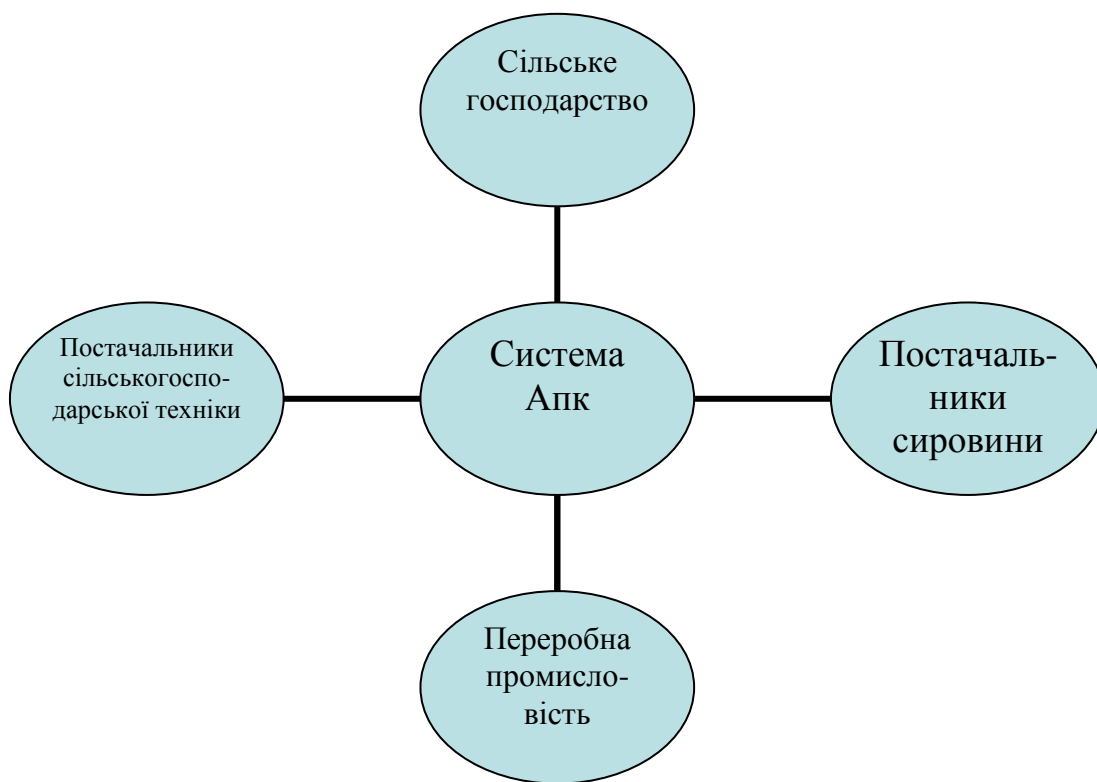

Рис. 4.10. Структура агропромислового комплексу

АПК України включає галузі, мають тісні економічні та виробничі взаємозв'язки, що спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці та зберіганні, а також забезпечують сільське господарство і переробну промисловість засобами виробництва.

Сільське господарство є одним з основних складових елементів в системі АПК, яке сприяє збереженню історично освоєних агроландшафтів, культурного розмаїття країни, її економічного благополуччя. Тут формуються моральні

основи народу, його національна психологія та історична пам'ять [1]. Дана галузь потребує припливу коштів для створення нових і модернізації діючих виробництв, освоєння нової техніки і технологій, для насичення споживчого ринку сільськогосподарською продукцією, реалізації соціальних цілей, тому необхідна державна підтримка, яка впливає з особливостей галузі сільського господарства.

В результаті проведеного аналізу галузі сільського господарства систематизовані і згруповані основні чинники сільськогосподарського виробництва, які дозволили обґрунтувати розвиток цієї галузі (таб. 1).

Таблиця 4.2.

Особливості розвитку сільського господарства

Особливості сільськогосподарського виробництва		
Земля , як основний фактор виробництва в с ільському господарстві		Природні умови, як фактор ризикового землеробства
Державна підтримка, як фактор фінансування сільського господарства		Нвуково – технічний прогрес, як фактор розвитку сільського господарства
Конкурентноспроможність, як фактор просування сільськогосподарської продукції на ринок		Ціна на продукти, як фактор умови ринкової економіки

Земля як основний фактор виробництва в сільському господарстві. Якісний стан землі поліпшується при її раціональному господарському використанні як засоби виробництва. Однак для підтримки необхідного рівня родючості слід відшкодовувати не тільки використані поживні речовини ґрунту, але і відновлювати якісні показники (вміст гумусу, рівень кислотності, стан водно-повітряного режиму і т. Д.), Що пов'язано зі значними матеріально-технічними та фінансовими вкладеннями [8].

Автор вважає, що окупність основних обсягів інвестицій значно розтягнута в часі і обчислюється кількома роками (вапнування, меліорація, гіпсування і т. Д.), Що стримує вкладення коштів в сільське господарство. Щоб пом'якшити вплив цих об'єктивних факторів, потрібно земельні угіддя, незалежно від форм

власності, розглядати як загальнонаціональне надбання, витрати на їх збереження, а також витрати, пов'язані з формуванням соціальної інфраструктури села, розвитком сільських територій, повинні фінансуватися з бюджетів всіх рівнів.

Природні умови як фактор ризикованого землеробства. В процесі виробництва сільськогосподарської продукції діяльність людини пов'язана з непередбачуваними їй природними умовами: погодні умови, посуха, заморозки в літній період, у зв'язку з цим ймовірність окупності капіталу та отримання прибутку пов'язані з великим ризиком.

У сільському господарстві відбувається більш швидкий знос виробничих фондів сільськогосподарського призначення внаслідок їх роботи в несприятливих умовах, у тому числі в агресивних середовищах (робота з мінеральними добривами та отрутохімікатами) для цього автори пропонують державне страхування основних фондів, у яких фізичний знос настане швидше, ніж їх термін корисного використання.

Державна підтримка як джерело фінансування сільського господарства. Відмінність сільськогосподарського виробництва від більшості секторів економіки полягає в тому, що воно менш ефективно в порівнянні з ними. Вкладений у нього капітал приносить менший прибуток. Тому низькодохідних сільське господарство не в змозі на рівних (порівняно з промисловістю) брати участь в міжгалузевій конкуренції без зовнішньої підтримки, в тому числі державної.

Науково-технічний прогрес як фактор розвитку сільського господарства. В даний час нові технології в цю галузь впроваджуються повільніше, ніж у промисловості [3]. Не всі сільгосптоваровиробники перейшли на безприв'язне утримання корів. Ресурсозберігаючі технології в молочному скотарстві: доїльні зали «Ялинка», «Карусель», «Європараллель» є інноваційними проектами

Конкурентоспроможність як фактор просування сільгосппродукції на ринок. Сільське господарство відрізняється консервативністю і нееластичністю, неадекватністю реагування на умови та вимоги ринку [5]. При падінні попиту на продукцію вітчизняного виробника сільське господарство в силу своєї інертності

не може швидко пристосуватися до мінливої обстановці. Автор наголошує на необхідності бюджетної підтримки, яка обумовлена тим, що сільське господарство в умовах ринку не може в силу своєї специфіки успішно брати участь в міжгалузевій конкуренції. Також наголошується, що сільськогосподарське виробництво, яке характеризується сезонністю і тривалістю виробничого циклу, сильною залежністю від природно-кліматичних факторів, і що через нееквівалентності в товарообміні сільського господарства з іншими галузями економіки, низької інвестиційної привабливості та купівельної спроможності населення країни і ряду інших негативних чинників сільське господарство є збитковим або в кращому випадку низькорентабельною галуззю.

Ціна як фактор умови ринкової економіки. Ціноутворення на сільгосппродукцію повинно контролюватися і регулюватися на законодавчому рівні. Автор виділяє, що в умовах нерегульованої ринкової економіки, при вільній конкуренції ціни в монополізованому секторі промисловості ростуть значно швидше, ніж в демонополізованому аграрному секторі, що створює нездоланий для сільськогосподарського виробництва диспаритет цін між вартістю сільськогосподарської продукції і вартістю ресурсів, необхідних для виробництва зазначеної продукції.

Зазначені особливості сільського господарства породжують необхідність постійного втручання і підтримки держави, так як сільське господарство не привабливо для інвесторів, що робить цю галузь неконкурентоспроможною. Вивчивши структуру і особливості державної підтримки в Україні слід розглянути зарубіжний досвід розвинених країн.

Державне регулювання сільськогосподарського виробництва в розвинутих країнах Заходу є потужним важелем проведення економічної та фінансової політики в сільському господарстві. Механізм державного регулювання економіки галузі відрізняється в них великою різноманітністю використання економічних і фінансових інструментів. Ці відмінності обумовлені національними особливостями розвитку сільського господарства, рівнем продуктивних сил, позиціями країни на світовому аграрному ринку та іншими факторами [2].

Цілі державного регулювання сільського господарства в розвинених країнах включають:

- підвищення продуктивності шляхом впровадження технічного прогресу і раціоналізації виробництва, а також максимально ефективного використання всіх виробничих факторів, особливо робочої сили;
- забезпечення зайнятості в аграрному секторі та відповідного рівня життя сільського населення;
- стабілізацію ринків сільськогосподарської продукції;
- гарантоване постачання внутрішнього ринку;
- турботу про постачання аграрної продукції споживачам за розумними цінами.

Основні методи державного регулювання зарубіжних країн представлені на рис. 4.11.

Методи державного регулювання сільського господарства
Цінове регулювання продукції
Пряме субсидування
Фінансово – кредитне забезпечення
Податкове регулювання і система пільгового оподаткування

Рис.4.11. Основні методи державного регулювання сільського господарства за кордоном.

1. Цінове регулювання продукції сільського господарства.

Основну роль у всій системі державного регулювання сільського господарства в країнах з розвинутою ринковою економікою грає підтримка цін,

що забезпечують стабільність доходів виробників і цінова рівновага, ставлення сільського господарства і пов'язаних з ним галузей.

2. Пряме субсидування сільського господарства на Заході.

Категорія прямих платежів в системі показників державної підтримки сільського господарства на Заході включає широкий спектр різних типів платежів, що роблять різний вплив на економіку галузі: компенсаційні платежі; субсидії в розрахунку на одиницю площі або поголів'я худоби, страхові та возмещающие платежі; платежі у вигляді фінансування закупівель ресурсів для виробництва і т.д.

Однією з найважливіших задач прямого державного субсидування є виплати виробникам в районах з несприятливими кліматичними та ґрунтовими умовами. Як приклад можна привести спеціальні системи підтримки доходів в північній частині Фінляндії, заболочених районах Ірландії і важкодоступних високогірних районах Австрії. Так, у Фінляндії в господарствах, розташованих вище 62 північної широти, держава виділяє підвищені «погектарні» і «поголовні» субсидії виробникам.

Потрібно сказати, що в Норвегії за рахунок її досить значних надходжень від нафтової та газової промисловості, кольорової металургії величезні кошти йдуть на підтримку фермерів. Різного роду прямі субсидії відіграють все більшу роль в зв'язку з переходом до політики паритету доходів і паритету якості життя. Чисто ринковими механізмами, а саме - через ціни, ці цілі не досягаємо, тому на Заході вдаються до дії інших інструментів і вибудовують інші схеми підтримки фермерів [4].

3. Фінансово-кредитне забезпечення сільського господарства.

Найважливішою метою державної втручання в аграрну економіку на Заході є підтримка фінансових ресурсів сільгосптоваровиробників. Це визначається специфічними умовами сільського господарства: недоліком вільних фінансових коштів; високої капіталомісткості і низькою фондоотдачею галузі; розбіжністю строків проведення затратних операцій та отримання доходів. Все це

диктує необхідність особливого підходу до системи фінансової підтримки сільського господарства.

4. Податкове регулювання та системи пільгового оподаткування в сільському господарстві

У країнах з розвинутою ринковою економікою поряд з фінансово-кредитної та цінової політикою податкова політика завжди була і залишається найважливішим інструментом у системі державного регулювання сільського господарства і створення для нього пільгових умов.

На сільське господарство поширюється загальноприйнята система оподаткування, але сам механізм її функціонування, з урахуванням високої витратності, капіталомісткості і в той же час низької прибутковості, створює відносно сприятливе положення цієї галузі. Система оподаткування в сільському господарстві, як і в інших секторах економіки, включає в себе наступні види податків:

- податок на прибуток;
- податок на нерухоме майно, в тому числі на землю;
- податок на додану вартість;
- податок на капітал, що інвестується, або приріст основного капіталу;
- податок на спадщину, дарування або продаж, в тому числі землі;
- виплати на соціальне страхування, в тому числі найманої робочої сили

[7].

В даний час більшість зарубіжних наукових підходів в цілому єдині в оцінці капіталізму як системи, нездатною до саморегулювання, і для його функціонування необхідно постійне втручання держави. При цьому державна підтримка сприймається суспільством за кордоном як природна компенсація неминучих втрат аграрної галузі в умовах ринку.

4.4. Індексне страхування

Сутність страхування врожаю по індексу врожайності в районі полягає в тому, що Страхувальник отримує право на одержання відшкодування у тому випадку, якщо врожайність застрахованої культури в даному районі з будь-якої причини падає нижче гарантованого рівня. Гарантований рівень встановлюється у відсотках від середньої багаторічної (за період 15 років) урожайності в районі.

Різноманітність ґрунтово-кліматичних умов України визначає конкретну агроекологічну специфіку та особливості сільськогосподарського виробництва у кожній з дванадцяти агрокліматичних зон на загальній площі 40 млн. га сільськогосподарських угідь, де рілля займає 80 відсотків. У зв'язку з цим ризики, які підлягають страхуванню, складають досить великий перелік, до якого належать град, пожежа, негативна дія низьких температур, ураган, буря, злива, зсув, повінь, сіль, посуха та повне раптове знищення посівів карантинними шкідниками.

Згідно результатів багаторічних метеорологічних спостережень, ризикованість вирощування рослинницької продукції у Поліссі та Західному Лісостепу пов'язана перш за все з негативною дією таких ризиків як приморозки та град. Деяке виключення складають Львівська та Тернопільська області, де замість граду спостерігаються часті зливи.

У Центральному Лісостепу ситуація трохи інша. Якщо у Вінницької області загроза вимерзання досить велика, то на Черкащині вона менша. Крім того, виникає можливість посухи при високій імовірності для обох областей випадіння граду.

Східний Лісостеп, до якого належать Сумська область з вологою погодою вегетації та Харківська і Полтавська при слабопосушливих умовах вегетаційного періоду, характеризуються досить частими випадками граду та можливістю дії приморозків, особливо в Сумській області. У той же час зростає можливість посухи та пожежі, які особливо небезпечні для Полтавщини та Харківщини.

Умови Північного Степу (Кіровоградська та Дніпропетровська області) значно відрізняються від попередніх агрокліматичних зон. Випадіння граду для цієї місцевості спостерігається досить рідко, частіше проходять зливи, а загроза весняного вимерзання дуже низька. Зрозуміло, що досить часто має місце посуха та пов'язані з нею пожежі.

Особливу увагу агрометеорологія приділяє Донецькій височині, де розташовані Луганська та Донецька області. При зовсім незначній можливості вимерзання, досить часто спостерігаються сильні зливи, іноді з градом. Крім того, існує загроза сильної посухи та локальних пожеж внаслідок грозової діяльності.

Агрокліматична зона Південний Степ об'єднує найбільш посушливі області України, де вирощування сільськогосподарських культур (головним чином, зернових) пов'язано з максимальною ризикованістю. При зниженні значення гідротермічного коефіцієнту нижче 1,0 погодні умови періоду вегетації посушливі для Запорізької, Миколаївської, Одеської та Кримської областей і дуже посушливі - для Херсонської. В цих умовах головними ризиками є посуха та пожежа.

Небезпечними також є зливи з градом при дуже низькій імовірності приморозків.

Окреме місце серед агрокліматичних зон України займає Карпатський район вертикальної зональності, до якого належать Івано-Франківська та Закарпатська області. Велика кількість опадів, специфіка географічного положення обумовлюють надмірно вологу погоду вегетаційного періоду та велику імовірність злив, граду та приморозків. Незважаючи на дуже сприятливі умови в цілому, місцевості Закарпатського регіону мають велику ризикованість, що стосується також пригірських та гірських районів Карпат.

Таким чином, наведена вище інформація дозволяє стверджувати, що ризикованість сільськогосподарського виробництва України в значній мірі залежить від агрокліматичних умов регіону, які, в свою чергу, обумовлюють агроекологічні особливості страхування врожаїв в цілому. Специфічність настання окремих ризиків дає можливість не тільки обґрунтовано визначити

головну мету страхування окремо для кожної області України, але й мати підставу для обговорення розміру страхових тарифів по окремим ризикам з урахуванням імовірності їх настання

Страхування по індексу врожайності припускає виплату страхового відшкодування в тому випадку, якщо рівень середньої врожайності за поточний рік по визначеному регіоні знижується нижче середнього багаторічного рівня. Власники страхових полісів одержують страхове відшкодування в розмірі, еквівалентному розміру зниження середнього рівня врожайності по регіоні в поточному році в порівнянні із середнім багаторічним рівнем незалежно від врожаю на власних полях.

Страхування по індексу врожайності сприяє проведенню заходів щодо підвищення продуктивності сільськогосподарських культур у рамках окремого господарства, тому що в цьому випадку поряд із виплатою страхової компенсації в результаті зниження врожайності по регіоні, сільськогосподарський виробник може одержати і свій власний прибуток.

Слід зазначити, що в практиці страхування врожаїв у США вже здавна застосовуються аналогічні страхові продукти, відомі за назвою "Огоир Кірк Ріап (ОКР)" і "Огоир Кірк Іпсоте Ргоіесііоп (ОКІР)", що означає колективне страхування врожаїв і грошових прибутків при вирощуванні сільськогосподарської продукції. Виплата страхового відшкодування робиться в тому випадку, якщо середній рівень врожайності конкретної сільськогосподарської культури в поточному році або середній рівень прибутку в перерахуванні на 1 га опуститься нижче багаторічних зафіксованих рівнів по регіоні.

Даний метод також не вимагає визначення збитку або розміру втрат сільськогосподарської продукції для окремих полів і не базується на рівнях врожайності або прибутку по окремих господарствах. Природно, що адміністративні витрати страхових компаній у даному випадку значно нижче, однак метод працює тільки при наявності сучасної статистичної інформації з регіону, вірогідність якої не може підлягати сумніву.

Що стосується України, то зараз ми маємо унікальний банк даних відносно ґрунтового покриву держави, який дозволяє цілком вірогідно визначити здатність окремого типу ґрунту забезпечувати рівень врожайності конкретної сільськогосподарської культури за рахунок ґрунтової родючості в кліматичних умовах тієї чи іншої ґрунтово-кліматичної зони. Ця об'єктивна інформація дає можливість визначити базовий рівень врожайності, тобто розрахувати вартість страхового об'єкту незалежно від суб'єктивних факторів і тим самим підійти до процесу страхування урожаїв на принципово новій агроекологічній нормативно-методологічній засаді, яка не тільки не має аналогів у світовій практиці страхування сільського господарства, але й дозволяє досягнути більш досконалого рівня процесу страхування за рахунок можливості:

- проводити страхування урожаїв сільськогосподарських культур незалежно від часу створення господарства та наявності статистичної інформації відносно історії полів та господарства в цілому;
- заключати договір на страхування майбутніх урожаїв у будь-який час року стосовно бажання виробника сільськогосподарської продукції;
- використовувати складову частину "Земельного Кадастру України" як сукупність вірогідних та необхідних відомостей щодо природного, господарчого та правового положення сільськогосподарських земель;
- забезпечити виробників рослинницької продукції України надійно діючим страховим захистом на підставі погодно-кліматичних умов регіону та агроекологічних показників продуктивності ґрунтів в залежності від їх генетичного типу та характеру використання;
- і нарешті, використовуючи моніторинг застрахованих посівів, створення постійно діючого інформаційного банку даних для забезпечення реального страхування сільськогосподарських культур при урахуванні дійсно можливої врожайності та ступеня інтенсифікації землеробства у конкретних ґрунтово-кліматичних умовах.

Безумовно, головна умова чіткого, прозорого процесу страхування урожаїв сільськогосподарських культур – це стан сільськогосподарського виробництва в

цілому з визначеним землекористуванням та науково- обґрунтованим веденням землеробства. Мається на увазі фіксоване землевпорядкування, дотримання зональних агротехнічних вимог, наявність інформації про історію полів на протязі досить довгого часу. Все це необхідне не тільки для всебічної мінімізації ризиків у землеробстві, але й для вірогідного визначення параметрів головного об'єкту страхування - урожаю конкретної районованої сільськогосподарської культури, яка вирощується у визначеному місці згідно плану землекористування того чи іншого господарства.

Національний союз агростраховиків Росії детально вивчив питання стосовного того, чи можна зробити систему агрострахування більш ефективною за рахунок звернення до інших механізмів страхування - наприклад, індексним страхуванням і відшкодуванню тільки прямих витрат по індексним критеріям, і недавно він був розглянутий на засіданні Комітету з методології. Нагадаю, індексне страхування засноване на відмові від оцінки збитку, нанесеного конкретному господарству - рішення про виплату засноване на досягненні встановленого порогового значення певним індексом. Наприклад, при використанні кліматичних індексів страховим випадком може бути не загибель посівів, а відсутність опадів в даній місцевості протягом певної кількості днів, т. Е. Це свого роду «ф'ючерс» або парі на погодні умови. Зв'язок між індексами і моделлю заснована на точнейших статистичних даних, і щоб «відкалібрувати» модель в умовах, коли кліматичні умови нестабільні, треба дробити регіон страхування на досить дрібні зони і тимчасові періоди. Світова практика показує, що індексні продукти ефективні в країнах або регіонах з однорідним кліматом і невеликою кількістю видів сільгоспкультур, до яких Росія ніяк не може бути віднесена.

Крім того, в середовищі міжнародних експертів в останні роки спостерігається зростання скептицизму по відношенню до індексним страхуванням. Дуже інформативним щодо цього був семінар «Виклики індексного страхування для продовольчої безпеки в країнах, що розвиваються», який відбувся в 2012 р в Італії. В ньому взяли участь експерти міжнародних та

урядових структур, а також найбільших світових перестраховиків, обговоривши накопичений досвід і перспективи індексного страхування. Загальна думка учасників семінару звелася до того, що надія на дешеве і ефективне індексне страхування не виправдалася. Головним слабким місцем в системі виявився так званий «базисний ризик» - ризик невідповідності моделі та виплачуваного страхового відшкодування реально понесених збитків. Слід зазначити, що індексне страхування у своєму розвитку має безпосередній зв'язок з новітніми агротехнологіями. Перші глобальні структури під егідою ООН і ЄС з розвитку індексного страхування були створені в 2008 р Хоча вони були заявлені як проекти по боротьбі з бідністю аграрного населення в країнах Африки, Азії, Латинської Америки, в їх фінансуванні брали участь благодійні фонди, пов'язані з великими компаніями в галузі біотехнологій та агрохімії. Одночасно в період з 2008 по 2011 р в США програми агрострахування з держпідтримкою були адаптовані для заохочення застосування аграріями новітніх біотехнологій. Дійсно, для агробіотехнологічного бізнесу вигідно використовувати страхування витрат аграрія на придбання насіння і добрив для збереження платоспроможного клієнта, при цьому індекси простіше застосовувати в прив'язці до конкретного агротехнологічного продукту. Цю практику ми вже бачимо у наших найближчих сусідів в Україні - не далі як в минулому листопаді «Українська аграрно-страхова компанія» та компанія Syngenta запустили перший партнерський проект «Програма страхування ріпаку», який передбачає індексне страхування прямих витрат на висівання культури за умови застосування аграрієм технології вирощування озимого ріпаку компанії Syngenta.

Позиція НСА сьогодні полягає в тому, що індексне страхування не можна розглядати як альтернативу мультиризиковому страхуванню. Основні проблеми сільгоспстрахування пов'язані не з моделлю, а з нормативною базою та регіональною практикою її реалізації. Перехід до використання індексів сам по собі ці проблеми не вирішить. Наприклад, одна з ключових проблем пов'язана з механізмом субсидування, який при індексному страхуванні неможливо спрощується. При цьому впровадження системи індексного страхування зажадає

істотних змін в податковому та страховому законодавстві РФ, розробки і впровадження масштабних інфраструктурних систем, що очевидно пов'язано з великими фінансовими затратами.

Ряд членів НСА вже має досвід страхування сільгоспризиків допомогою індексних продуктів, яке здійснювалося в рамках пілотних проектів. Розробка зазначених продуктів виявилася трудомісткою і дорогою. Разом з тим, введення індексних продуктів не знизило вартість страхування, одночасно страховик зіткнувся з проблемами нерозуміння аграріями умов страхування.

У Росії тема адаптації страхування до зміни агротехнологій також буде актуальною в зв'язку з вступом СОТ. Очевидно, що агрострахування з держпідтримкою повинно накопичити певний досвід на базі обраної моделі, що не заважає апробації окремими страховиками інших інструментів з урахуванням сучасних світових тенденцій. Національний союз агростраховщиків, що входять до нього компанії відкриті до запитів аграрного ринку і готові враховувати нові реалії у міру їх формування.

Отже, в умовах непрогнозованої зміни кліматичних умов планети, пошук нових інноваційних страхових продуктів, які б адекватно враховували інтереси виробників, держави та страховиків є актуальним і необхідним. Особливо в умовах, де неможливо застосовувати превентивні заходи, наприклад, збереження вологи в ґрунті тощо або при впровадженні виробництва нових культур (наприклад, ріпак) застосування погодних індексів є доцільним і виправданим для забезпечення страхового захисту.

Індексні страхові продукти можуть стати привабливими для виробників, на них також має поширюватись державна дотація по сплаті частини (половини) премій, щоб і традиційні страхові продукти, і індексні виступали в рівних умовах, а самі виробники обирали, які їм підходять краще.

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ СТРАХОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ СТРАХУВАННІ

5.1. Діагностика страхової політики при сільськогосподарському страхуванні

Аграрне страхування як важливий елемент захисту сільського господарства від примх природи зародилося в 20-х роках минулого століття і в ряді країн досягло високого рівня розвитку. У світі існує багато модифікацій програм аграрного страхування, але жодна з них не здатна функціонувати без використання актуальних і достовірних даних. Не може ця система розвиватися і без потужної підтримки з боку держави, одним з важливих і часом недооцінюваних напрямків якої є допомога в питаннях збору та селекції даних. Для проведення актуарних розрахунків в агрострахуванні потрібні, в першу чергу, дані виробничого і погодного характеру. При розробці страхового продукту рішення про застосування тієї чи іншої вибірки приймається в залежності від поставлених цілей.

З позиції страхової компанії для вибору рівня захисту від втрат в сільськогосподарському секторі необхідно чітко розуміння природи, специфіки, характеру, обсягу і частоти збитків, з якими стикаються сторони страхового процесу в агрострахуванні. Ставки премій повинні бути не тільки адекватні можливостям гаманця виробників, але й співставні в аспекті покриття страхових зобов'язань. При розрахунку тарифних ставок необхідно брати до уваги, які чинники впливають на прийняття агровиробників рішення про страхування.

Фактори, що впливають на прийняття аграрієм рішень про страхування:

З позиції виробника сільськогосподарської продукції можна виділити ряд важливих факторів, які впливають на прийняття рішень щодо використання такого інструменту управління ризиками, як аграрне страхування. До числа таких факторів належить передусім розмір можливого збитку по відношенню до обороту грошових потоків господарства і очікуваному доходу за результатами виробничого циклу.

У пострадянських країнах спостерігаються зміни в структурі сільськогосподарських підприємств шляхом злиття і поглинання дрібних власників землі великими холдингами. Так, в Україні налічується більше 48 тис. Сільськогосподарських товаровиробників, з яких 8600 покривають 85% посівних площ країни. Близько 1 250 підприємств з посівною площею більше 3 тис. Га кожне обробляють до 6 млн. Га земель, що становить 32% посівних площ країни. Середні і великі товаровиробники сільськогосподарської продукції готові планувати результати своєї діяльності і використовувати інструмент агрострахування для захисту очікуваного прибутку навіть у разі незначних втрат врожаю.

Розуміння необхідності страхування посівів від зимових та весняно-літніх ризиків формується у товаровиробників під впливом плачевного досвіду, оскільки навіть незначні погодні коливання не раз призводили до катастрофічних наслідків в масштабі окремо взятого господарства.

Не потрібно забувати також про передбачуваний обсязі збитків і можливості управління останніми. Засуха для підприємства, яке знаходиться в південному регіоні країни і не має системи зрошення, може привести до значно більших збитків у порівнянні з підприємством такого ж обсягу виробництва, але диверсифікованого в декількох областях країни та / або має систему зрошення.

Рішення сільгоспвиробника щодо використання тих чи інших інструментів управління ризиками залежить від доступності та вартості інструментів управління ризиками. В аграрному страхуванні необхідно усвідомлювати і адекватно оцінювати позицію товаровиробника в світлі прийняття (або неприйняття) тієї чи іншої стратегії управління виробничим циклом.

Не варто також забувати, що власник повинен на чільне місце ставити калькуляцію необхідних витрат і соизмеримість їх з передбачуваними вигодами. Для товаровиробника з невеликими і середніми обсягами виробництва може виявитися не вигідним встановлювати дорогі системи зрошення, яким належить окупатися не один рік, тому як альтернативу диверсифікації ризику він швидше за все віддасть перевагу страхування.

Велике підприємство в змозі окупити доступні інструменти захисту від природних ризиків за більш короткий час. Незважаючи на це, власники виробництва будь-якого масштабу, будь то велике підприємство або невелике фермерське господарство, достатньо скрупульозно аналізують всі вигоди обраної стратегії, виходячи з того, що успішний менеджмент - це правильна диверсифікація ризиків. Оптимальна вартість страхівки для керівника сільгоспідприємства часто є вирішальним фактором в питанні використання агрострахування як одного з інструментів управління аграрними ризиками.

Важливим фактором для сільського господарства є частота виникнення того чи іншого ризикової події. Циклічність недороду злакових становить 4-5 років, а катастрофічні втрати, здатні привести до голоду, трапляються раз в 20-30 років. При цьому, на жаль, ніякі спостереження та дослідження не здатні дати чіткої відповіді на питання про те, в який з наступних років настане це саме ризикове подія.

І останнім з вирішальних факторів, що впливають на готовність виробника інвестувати в страхування, є пропонований рівень захисту збитків від втрат, що призводять до зниження врожайності і часткової або повної втрати доходів конкретного господарства.

Виробники схили страхувати максимальний обсяг виробництва, тоді як практика страхування розвинутих країн говорить про прийнятний рівень покриття в межах 65-70%. Принаймні це не слід випускати з уваги на етапі, коли система аграрного страхування тільки розвивається. Лише через 5-7 років після запуску, пілотування та коригування нової програми страхування покриття можна збільшувати - максимум до 85%.

Облік страховиком всіх вищевикладених факторів може послужити фундаментом для побудови взаємовигідних відносин між сільгоспвиробниками та страховими компаніями в ході реалізації програм аграрного страхування.

Важливим і невід'ємним елементом створення і реалізації якісного страхового продукту є актуарно збалансовані страхові тарифи. Актуаріям,

працюючим над цим питанням, слід виходити з усіх вищевикладених факторів мотивації участі товаровиробників у програмі агрострахування.

Практика формування баз даних для актуарних розрахунків в Канаді та США:

У Канаді страхування аграрних ризиків здійснюється із залученням Королівських корпорацій. З 1960 року програми агрострахування регулюються Законом про фінансові послуги в сільському господарстві.

Збір даних виробничого характеру

Дані від виробників збираються за єдиною системою на рівні корпорацій провінційного рівня. Так, в провінції Альберта працює Корпорація фінансових послуг в сільському господарстві (AFSC), яка збирає детальну інформацію від учасників агрострахування.

Фермери, які беруть участь в агрострахування в Альберті, надають у AFSC звіти про зібраної продукції в розрізі зон ризику, методів ведення господарства і полів по кожній застрахованій культурі. Поля визначаються в соотверствуют за їх місцезнаходженням (Тауншип, відстань і меридіан згідно кадастрові зйомки Доминиона).

Урегулювальники збитків відвідують господарства і аналізують облікові дані господарства всякий раз, коли виробник звертається за страховою виплатою. Крім того, щорічно проводиться п'ятивідсотковий вибіркового аудиту і п'ятивідсотковий цільової аудиту по котрий заявив збиток страхувальникам з виміряним урожаєм і по тим страхувальникам, які надали інформацію про врожай, що не заявивши про збитки. Така процедура аудиту врожаю забезпечує повноту даних виробничого характеру, наданих страховою адміністрації.

Збір погодних даних

Велику увагу приділятиметься в Канаді навіть збору даних погодного характеру. Розуміючи важливість використання в агрострахування погодних даних, починаючи з 2002 року при Міністерстві сільського господарства і розвитку Альберти формується мережа метеорологічних станцій Альберти. На

сьогодні мережа налічує 124 високоякісні незалежні метеорологічні станції, а в найближчому майбутньому планується створення ще 67 таких станцій.

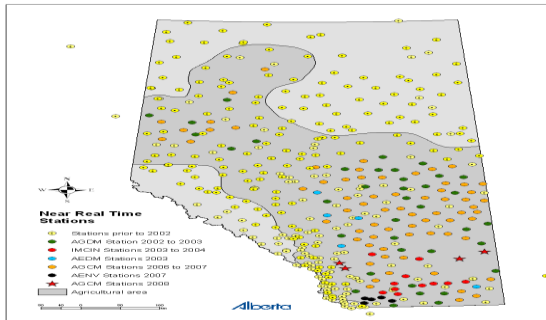

Рис. 5.1. Мережа метеостанцій провінції Альберта (Канада)

Рис. 5.2. Параметри, що вимірюються метеостанціями останнього покоління (Джерело: Міністерство сільського господарства і розвитку провінції Альберта)

При створенні мережі метеостанцій були висунуті і в даний час реалізуються наступні цілі:

- Страхування врожаю
- Моніторинг та повідомлення про посуху
- Зрошення та управління водними ресурсами ферм
- Управління ризиком настання несприятливих кліматичних умов
- Створення моделей ураження врожаю захворюваннями і комахами-шкідниками
- Створення моделей якості води
- Створення моделей якості повітря
- Прогнозування кліматичних умов

- Вивчення змін клімату
- Прогнозування повеней
- Прогнозування необхідності надзвичайних заходів

Для актуарних розрахунків AFSC використовує метеовідомості Міністерства раціонального освоєння природних ресурсів, Міністерства сільського господарства Альберти, Міністерства захисту навколишнього середовища Альберти та Метеорологічної служби Канади за довголітній період.

Оскільки обладнання та покриття на станціях різне, ведеться аналіз кожної позиції даних, відстежуються і коригуються помилки з метою формування репрезентативної вибірки, що ілюструє реальний рівень ризику.

Сьогодні з боку AFSC забезпечується контроль над якістю зібраних погодних даних, здатний гарантувати високий рівень достовірності вибірки для подальшого використання в актуарній практиці. Нижче дається наочний приклад реалізації контролю якості даних. На приведених малюнках можна бачити, як здійснюється коректування екстремально високих показників даних по одній зі станцій з подальшим вирівнюванням таких значень.

Використання даних в актуарній практиці

Вся зібрана інформація використовується AFSC для:

- Встановлення розмірів страхового покриття та премій
- Виконання вимог уряду щодо звітності
- Проведення досліджень і розробки програм
- Здійснення перестраховування
- Надання окремим фермерам (виробникам) різної спеціальної галузевої інформації, що відноситься до їх місцевості

Методики актуарних розрахунків та андеррайтингу розробляються федеральним урядом. В силу специфіки сільського господарства (грунти, культури, технології тощо) програми, а відповідно - і методики в кожній окремій провінції часто різняться.

Основні принципи сертифікації для оцінки покриття і премій, які використовуються в провінційних програмах, були формалізовані в 1992 г. Ці принципи гарантують, що програми здійснюються актуарно обґрунтованим способом і визначають обмеження федерального фінансування для провінційних програм, тим самим забезпечуючи достатній рівень справедливості в дизайні програм різних провінцій.

Провінціям надано право розширювати характеристики своїх програм за межі цих кордонів, але без фінансування від федерального уряду. Уряд виходить з принципу неприпустимості політичного втручання у реалізацію програм страхування, а прозорість в розробці програм в провінціях припускає наявність «вбудованого механізму нагляду» для забезпечення відповідності основоположним принципам.

Всі розробки актуарного характеру перевіряються незалежними сертифікованими актуаріями, які надають формальне висновок про те, чи відповідають вимогам законодавства Канади методичні рекомендації та розрахунки, вироблені актуаріями AFSC. Процедура моніторингу і контролю з боку незалежних актуаріїв здійснюється регулярно через кожні 5 років або в разі внесення змін в методику. Порушення вимог законодавства або неможливість надати формальне висновок незалежного актуарія тягне за собою штрафні санкції, що накладаються відповідно до принципу розподілу витрат.

США

Робота з формування баз даних для цілей агрострахування в рамках розробки і впровадження субсидованих програм аграрного страхування ведеться Агентством з управління ризиками (Risk Management Agency - RMA), що є структурною одиницею Міністерства сільського господарства США, і Федеральною корпорацією зі страхування культур (Federal Crop Insurance Corporation - FCIC).

Збір даних виробничого характеру

Дані від виробників збираються приватними страховими агентами при укладенні страхових договорів. Фермери (виробники), які беруть участь в

програмі аграрного страхування в США, повинні звітувати по зібраному врожаю і засіяної площі відповідно до використовуваних методами господарювання і даними по кожній застрахованій культурі. Дані не прив'язуються до географічних координат.

Оцінювачі збитків відвідують господарства і вивчають виробничі записи по поточному році в кожній ситуації, коли стоїть питання про відшкодування. Вони також визначають достовірність даних про врожай, приведених в звітах за попередній рік. Крім того, проводиться вибірковий аудит в господарствах, які не заявляли вимог, але надали інформацію про врожай. Мета цих заходів полягає в тому, щоб перевірити наявність записів для підтвердження наданої інформації. Ці процедури аудиту гарантують повноту даних виробничого характеру, наданих страховикам.

Потім дані обробляються і форматируються відповідно до певним урядом стандартом. При Міністерстві сільського господарства США (USDA) працює Національна служба сільськогосподарської статистики (NASS), куди стікаються всі фактичні дані, що становить основу архіву даних. Дані по врожайності більшості культур зібрані тут більш ніж за 70 років, а в розрізі сортів - за 40-50 років. Статистика страхування зернових в США ведеться з 1989 року.

Дуже часто можна чути нарікання на те, наскільки «забюрократизована» система збору даних в пострадянських країнах. Багато хто нарікає на величезну кількість форм, які необхідно заповнювати, подаючи звітність про ведення господарської діяльності. Нижче наведена таблиця, яка ілюструє основні форми звітності виробників сільськогосподарської продукції для цілей агрострахування в США.

Таблиця 5.1.

Позиції даних виробників виробничого характеру, які представляють американські фермери

Номер форми звітності	Найменування форми звіту	Опис	Кількість полів даних в конкретній формі
10	Врахування полісів	Опис показників застрахованого	38

		виробника	
11	Врахування площі	Опис даних згідно зі страховим полісом	93
12	Врахування оплати	Опис оплати премії по полісу	12
15	Врахування врожаю	Історичні данні по страхуванню виробника	93
20	Врахування загального збитка	Опис оплати премії по полісу	35
21	Лінія збитків	Опис і причини збитків	82
25	Оплата/Арбітраж	Врахування апеляції	17
55	Данні агента	Опис агента	40
56	Данні врегулювання збитків	Опис оцінки збитка	25

Збір погодних даних

Даним погодного характеру в США приділяється велика увага. Мережа метеостанцій США найдосконаліша у світі і налічує більше 5 000 погодних станцій. Для цілей агрострахування використовуються дані як державних, так і комерційних метеослужб.

Можна виділити державні структури, такі як Національна адміністрація по океану і атмосфері США (NOAA, National Oceanic and Atmospheric Administration) і Національна метеорологічна служба (NWS, National Weather Service) - служба в структурі Національної адміністрації з океанів і атмосфери, у віданні якої знаходиться декілька сотень метеорологічних, гідрологічних і океанографічних установ, в тому числі Національний метеорологічний центр (NMC, National Meteorological Center).

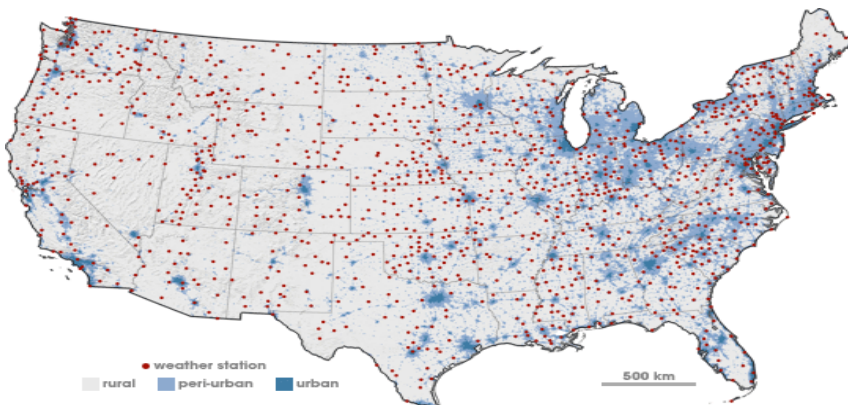

Рис 5.3. Карта покриття погодних станцій NOAA

В країні працює багато комерційних структур, що займаються збором і аналізом погодних даних. Одна з них - WeatherBug, покриття якої представлено нижче.

WeatherBug

Рис.5.4 Карта покриття погодних станцій приватної компанії

Уряд здійснює підтримку контролю якості і управління даними. Одна з таких служб - USHCN (US Historical Climatology Network) - фіксує дані за відібраними погодних станцій у кількості 1221 і формує національний архів погодних даних. Система спостережень за кліматом у вигляді даних з безлічі джерел, які об'єднуються і згодом піддаються всебічним жорстких перевірок з метою забезпечення якості, грає величезну роль в формуванні програм для цілей агрострахування.

Використання даних в актуарній практиці

Федеральний уряд виділяє великі кошти для укладення контрактів з комерційними фірмами на розробку страхових продуктів, спрямованих на задоволення потреб окремих фермерів та цілих регіонів країни, які не отримують послуг відповідного рівня. Необхідно, щоб розробки відповідали потребам фермерів, а страхові ставки були актуарно обґрунтованими. Такі страхові програми федеральний уряд стверджує як новий страховий продукт і надає субсидії і перестраховування на нього точно так же, як і для інших продуктів агрострахування. Розробник на підставі договору, укладеного з федеральним урядом, отримує право на прямий доступ до архівних даних.

Проблеми формування баз даних, які вирішує актуарій

Проблеми збору даних

При формуванні тарифної політики актуарій стикається з цілим рядом завдань, до числа першочергових в цьому ряду належить збір даних. При формуванні бази даних для створення нового страхового продукту «Страхування пшениці озимої на повний аграрний цикл», який був розроблений проектом Міжнародної фінансової корпорації «Розвиток агрострахування в Україні», авторам довелося зіткнутися з безліччю труднощів саме в процесі безпосереднього збору даних. Ці проблеми можна умовно розділити на три групи:

- Наявність даних
- Якість даних
- Доступ до даних.

1. Проблема наявності даних

При розрахунку тарифних ставок діє правило: чим глибше деталізація даних, тим точніше можна розрахувати ризик. Досвід актуарної практики показує: якщо в наявності є дані, скажімо, обласного рівня, то розрахунок тарифів можна проводити тільки в регіональному розрізі, якщо є дані по районах, то ставки можна розрахувати, в кращому випадку, по областях, якщо ж ми хочемо виконати розрахунок ставок по районам - бажано мати дані в розрізі господарств. При наявності даних по кожному полю можна розрахувати ставки для конкретного господарства.

Тарифні ставки тим точніше, чим далі в історію ми можемо заглибитися (Не скидаючи, звичайно, з рахунків якість даних: якщо дані не надійні, то гнатися за кількістю таких даних не має сенсу). За оцінками експертів Канади та Америки, навіть 10-річні спостереження не дають масиву даних, достатнього для формування репрезентативної вибірки з метою розрахунку чистої ставки ризику. З такою ситуацією часто стикаються, якщо даних по культурі недостатньо, як, наприклад, по манго в Каліфорнії або по ріпаку в Україні.

Крім того, для більш точних розрахунків необхідно формувати бази з

урахуванням впливають на врожайність факторів, зокрема, сортів культури, застосовуваних агротехнічних технологій та пр.

В Україні історичні дані представлені в даний час на районному рівні. Говорити про дані 20-30-річної давності в розрізі господарств навіть не доводиться, точно так само, як і відстежити приналежність культури до того чи іншого сорту.

Безумовно, важливо, щоб методики, застосовувані при зборі первинних даних, залишалися більш-менш без змін. Складно сказати, добре це чи погано, але в багатьох пострадянських країнах дотримуються традиції, що сформувалися ще за Радянського Союзу, і в результаті система збору показників в сільському господарстві базується на тих же принципах, що і 30 років тому. До цих пір більшість даних знаходиться на паперових носіях і вимагає оцифровки. Людський фактор також здатний зіграти злий жарт - помилки і похибки при формуванні баз даних - справа звична.

3. Дані виробничого характеру

В Україні за 5 років практики субсидованого агрострахування так і не була сформована цілісна база даних, що характеризує структуру і обсяг цього ринку, не кажучи вже про можливість об'єднання системи в єдину структуру з метою розвитку.

Єдиною структурою, яка має в своєму розпорядженні відповідають всім вимогам даними виробничого характеру і здатна надати максимально прийнятну базу даних, в Україні виявився Державний комітет статистики. Якщо ж згадати досвід наших колег з країн, де агрострахування знаходиться на високому рівні розвитку, то слід зазначити, що в США, Канаді та Іспанії система збору даних була сформована в більшій мірі саме органами страхування.

Для розробки страхового продукту «Страхування пшениці озимої на повний аграрний цикл» були використані дані форм 29-сх та 4-сх, затверджені Державним комітетом статистики України. При роботі з даними по пшениці озимої використовувалося дві вибірки: 17-річна в розрізі районів (1991-2007 рр.)

Та 5-річна в розрізі окремих товаровиробників, загальні площі господарств яких перевищують 500 га (2004-2008 рр.).

3. Погодні дані

В Україні погодні дані збирає і аналізує Український гідрометеорологічний центр. Він розпорядженні мережу з 187 метеорологічних станцій (див. Рис. 6), 127 з яких ведуть агрометеорологічні спостереження. На станціях визначається добова динаміка основних метеовеличин, таких як мінімальні, середні та максимальні температури, вологість повітря і ґрунту, характеристики швидкості вітру, атмосферного тиску, температури ґрунту.

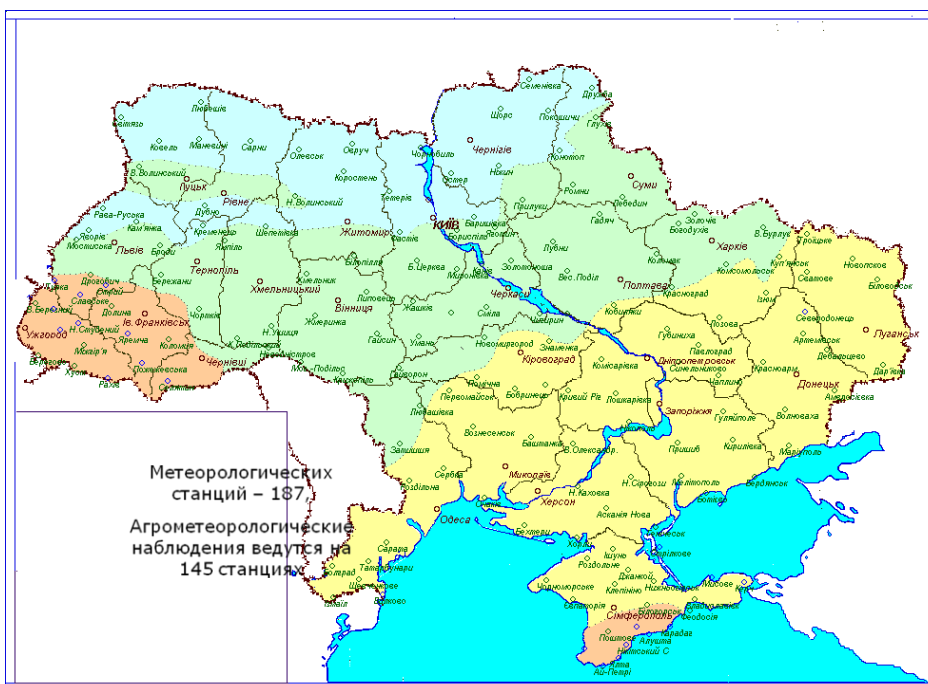

Рис.5.5. Карта метеостанцій Українського гідрометеорологічного центру

Якість метеорологічних даних недостатньо високе з цілої низки причин. Зокрема, метеостанції розташовані занадто далеко одна від одної, відстань між станціями нерідко вимірюється десятками кілометрів. При цьому слід підкреслити, що згідно стандартам визначення рівня вологості ґрунтів, наприклад, дані метеостанції коректно застосовувати тільки для території в радіусі 2 км. Аналогічно ситуація з критично високими і низькими температурами, вплив яких дуже важливо в сільському господарстві. Град, який пройшов в декількох кілометрах від метеостанції, може не бути нею зафіксований. В силу того, що обладнання метеостанцій України практично не оновлюється, можна

стверджувати, що якість збираних даних сьогодні сильно програє порівняно з їх аналогами в розвинутих країнах. Однак це не означає, що бази даних погодного характеру не можуть використовуватися для актуарних розрахунків.

У світі існує чимало методик, які дозволяють значно покращувати якість даних і застосовувати їх у роботі. Одним із підходів, використовуваних в Канаді та США, передбачається збільшення мережі метеостанцій з обладнанням, яке дозволяє вести відбір даних на якісно вищому рівні. Далі застосовують симуляцію історичних показників з прив'язкою до поточних даними. Таким чином формуються вибірки, на підставі яких можливо проводити актуарні розрахунки і визначати ймовірність настання того чи іншого ризику з високим рівнем достовірності.

Проблема якості даних

4. Фактор суб'єктивності

Якщо мова йде про дані виробничого характеру, то слід враховувати специфіку та психологію сільгосптоваровиробника, при безпосередній участі якого сформувалися архівні дані і створюється поточна база даних.

При формуванні бази даних для розрахунку тарифних ставок по страховому продукту для озимої пшениці було відчутним вплив антиселекції на формування поточної страхової програми. Асиметрія інформації проявилася по ряду областей і була пов'язана із спотворенням даних під впливом людського фактора, а також впливом економічних і політичних проблем.

Слід пам'ятати, що в умовах планової економіки, вплив якої все ще відчувалося в перші роки незалежності України, в деяких областях дані по врожайності умисно завищувалися з метою отримання привілеїв окремими особами, які займають керівні пости.

Паливно-енергетичний криза другої половини 90-х також вніс свою лепту в спотворення структури даних. За відсутності істотних природних ризиків врожайність, тим не менше, була показана низька, так як в період розвалу радянської влади колгоспи і радгоспи припиняли своє існування, а техніки і палива було недостатньо для проведення робіт по збиранню врожаю.

Внаслідок вищевикладених факторів показники бази даних не ілюструють реальну картину врожайності в той період. В результаті за кількома областям чітко простежувався високий рівень стандартного відхилення по врожайності. Це, в свою чергу, вплинуло на розмір тарифних ставок, які виявилися вищими порівняно з рівнем тарифів в інших областях. Для усунення виявлених фактів у майбутньому планується додатковий збір даних виробничого характеру з інших джерел. Крім того, необхідно використовувати погодні дані, які дозволять провести кореляцію між базовими показниками і вирівняти тарифні ставки з проблемних областей.

5. Фактор непостійності вимірюваних показників

Реструктуризація сільського господарства також відіграє неабияку роль. Одне і те ж поле протягом 5 років могли обробляти декілька різних сільгоспідприємств. Лакуни в Земельному кодексі дозволяють брати в оренду землі на будь-який термін, як результат - арендодержателі мігрують по країні, вирощуючи ріпак і соняшник, не замислюючись про те, в якому стані вони залишають землі після себе. Природно, тут і мови бути не може ні про яке сівозміні, що впливає на рівень родючості земель і, відповідно, врожайності.

Проблем сільськогосподарського сектора подібного роду можна назвати ще безліч. Однак не слід забувати, що це макроекономічні процеси, а наше завдання - здійснювати моніторинг на кожному етапі становлення системи агрострахування і рухатися далі.

З кожним роком сільське господарство вкладає все більше грошей в нові технології, а одночасно з цим впроваджує більш прогресивні інструменти управління ризиками. Задача страховика «готувати сани влітку», так як неминучі ризики сільського господарства вимагають системного підходу до їх вирішення.

У країнах з розвиненою системою аграрного страхування при розрахунку тарифних ставок для сільськогосподарського сектора застосовується поправочний коефіцієнт до врожайності «на розвиток технологій» в розмірі 1% на рік. Незважаючи на високі темпи впровадження новітніх технологій, в сільському

господарстві України в останні роки тенденції, які б знаменували різке збільшення рівня врожайності озимої пшениці, що не простежуються.

Останні 5-7 років характеризуються високим рівнем припливу інвестиційного капіталу в аграрний сектор, що може протягом декількох років докорінно змінити структуру бази даних. Страховим компаніям, стратегічно орієнтованим розширювати свою експансію в агростраховому секторі, слід регулярно здійснювати моніторинг та поповнювати базу даних, відстежувати всі структурні коливання базових показників.

Безперечно актуальним є щорічний перерахунок тарифних ставок для програм агрострахування, особливо це важливо в період становлення системи. У країнах з розвинутою системою агрострахування перерахунок тарифних ставок для продуктів, що працюють на ринку більше 10-15 років і які не потребують значних модифікацій, здійснюється кожні 3 роки. З новими ж продуктами працюють ще більш ретельно.

6. Проблема доступу до даних

Процес збору даних є досить складним і вимагає постійного оновлення та доопрацювання. Практика країн з розвинутою системою аграрного страхування передбачає за замовчуванням вкладення досить значних коштів у створення та підтримку бази даних для проведення актуарних розрахунків. У більшості країн це забезпечується узгодженими діями бізнесу і державних структур.

На жаль, сьогодні великі масиви даних є «таємницею», яка коштує занадто дорого. Окремо взятий страховик не може собі дозволити придбати базу даних мережі погодних станцій всієї країни за 30-50 років, як того вимагають стандарти актуарної практики. Незалежно від якості погодних даних та їх вартості, страховики повинні розуміти, що існує два можливих шляхи доступу до них: (1) через об'єднання спільних зусиль всіх страховиків, які в довгостроковій перспективі планують підкорювати ринок агрострахування, і на основі такого об'єднання знайти шляхи доступу до даними; (2) через зняття на державному рівні грифа секретності з погодних даних в силу того, що збираються вони все ж державною структурою на гроші платників податків, а відповідно - зобов'язані

служити на загальне благо і розвиток, у тому числі і системи агрострахування. Звучить пафосно в нашому повному бюрократизму суспільстві, але ж це абсолютно нормальний механізм для цивілізованих країн.

В наших умовах формувати базу даних по практиці страхування складно з цілої низки причин. Перш за все, це небажання страховиків об'єднуватися і ділитися даними. Всю накопичену ними інформацію страховики зводять у ранг «комерційної таємниці».

Найбільш прийнятним підходом до збору даних визнана передача цієї функції третім особам, так як страховик і страхувальник в тій чи іншій мірі з ряду причин можуть спотворювати дані. Необхідне створення структури, яка отримувала б від окремої страхової компанії знеособлені дані по кожному страховому договору, а далі ці дані повинні стати кумулятивно доступними для агрострахового ринку.

Безумовно, робота з цими даними повинна базуватися на принципах конфіденційності, обмеженого доступу та захисту прав учасників. Чи буде ця структура функціонувати як окрема організація, мета якої полягає тільки в підтримці та розвитку сільгоспстрахування під заступництвом страховиків, або ж вона поширить спектр своїх функцій на інші ринки - це питання майбутнього.

Підходи до вирішення проблем даних

Життєво важливим сьогодні є вирішення питання щодо формування та підтримки бази даних. Наявність такої бази і доступність її для аналізу дозволяють глибше розуміти рівень, обсяг і частоту сільгоспризиків, розробляти альтернативні продукти страхування, відкривати перспективні і більш вигідні можливості на перестраховому рівні.

По базі даних, наприклад, США можна відстежити будь-якого сільгоспвиробника за такими показниками, як обсяг виробництва, рівень втрат в ті чи інші роки і, безумовно, - рівень отриманого ним відшкодування. З іншого боку, паралельне використання погодних даних дає можливість актуаріям провести кореляцію між погодою і врожайністю як для окремого господарства, так і для графства / штату в цілому. Таким чином формується так зване бюро страхових

історій, що значно спрощує побудову довгострокових взаємин страховика і страхувальника.

Актуарна практика провідних країн також передбачає, що у випадках нестачі даних актуарії для визначення ставок премій можуть використовувати власну оцінку, експериментальні дані, експертну оцінку та іншу інформацію. При відсутності репрезентативною бази даних з позиції проведення актуарних розрахунків слід застосовувати один або декілька методів.

Так, наприклад, при розробці продукту для страхування озимої пшениці з метою розширення вибірки з урахуванням відсутніх даних за відсутні роки була проведена симуляція поведінки всіх господарств в цей період на базі комбінацій стандартного відхилення між показниками районного (в рамках обласного) та індивідуального (з урахуванням окремого господарства) рівня врожайності і базовими обласними показниками. Ілюстрація даних по одній з областей приведена нижче.

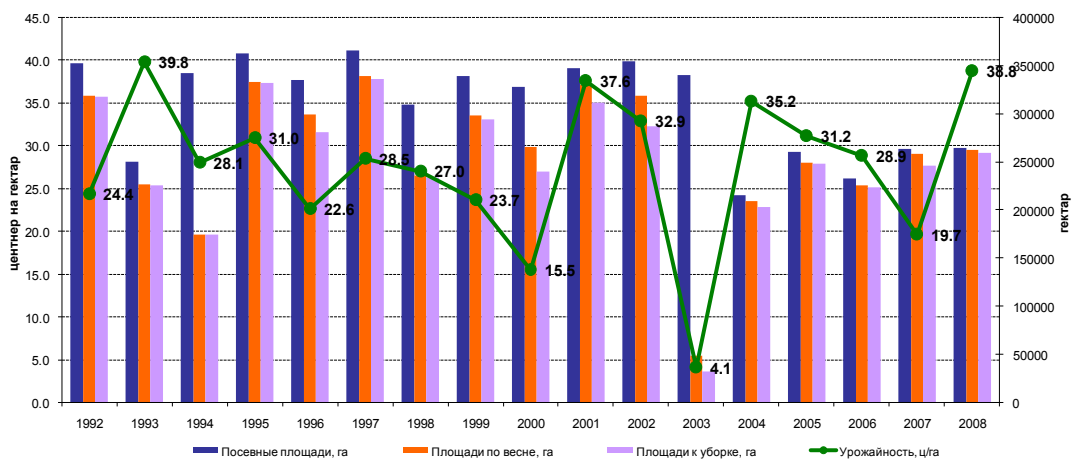

Рис. 5.6. Дані виробничого характеру по Кіровоградській області

У разі необхідності виконання розрахунків актуарних тарифів для культур, по яких відсутні історичні дані в необхідному обсязі (наприклад, культура є новою для даної території: манго в США або рапс в Україні), найбільш поширеним є метод використання даних по інших - біологічно близьким - культурам.

Крім того, можна скористатися ставками премії для регіонів зі схожими умовами вирощування даної культури (тип ґрунту, кількість опадів, необхідна кількість градусо-днів) за умови обов'язкового залучення експертів до визначення регіонів зі схожими умовами вирощування даної культури. Можна також застосувати функцію консервативного розподілу (функцію рівномірного або екстремального розподілу значень для розрахунку ставок премії).

Фахівці, які приймають рішення про страхування, а також особи, що керують програмами страхування і виконують їх, потребують інформації, щоб керуватися нею в прийнятті рішень. Інформація ґрунтується на даних, тому змістовні, достовірні і якісні дані дають кращу інформацію і отже - дозволяють приймати правильні рішення і здійснювати більш якісне управління. Таким чином, системи збору точних і вичерпних даних і управління даними є принципово важливими елементами всіх успішних програм агрострахування.

5.2. Тарифна політика при сільськогосподарському страхуванні

Згідно з Законом України «Про страхування», страховий тариф - це ставка страхового внеску з одиниці страхової суми.

Під тарифною політикою в страхуванні розуміють систематичну роботу страхової організації з розробки, уточнення та впорядкування страхових тарифів в цілях успішного і беззбиткового розвитку страхової справи. Тарифна політика базується на наступних п'яти принципах:

1. Принцип еквівалентності страхових відносин означає, що нетто-ставки повинні максимально відповідати ймовірності збитку з тим, щоб забезпечити зворотність коштів страхового фонду за тарифний період тієї сукупності страхувальників, для якої розраховувалися страхові тарифи. Таким чином, принцип еквівалентності відповідає перерозподільній сутності страхування як замкнутій розкладці збитку.

2. Принципи доступності страхових тарифів означає, що страхові внески страхувальника не повинні бути для нього обтяжливими.

3. Принцип стабільності розмірів страхових тарифів означає, що якщо тарифні ставки залишаються незмінними тривалий час, у страхувальника зміцнюється впевненість у надійності страховика.

4. Принцип розширення обсягу страхової відповідальності є пріоритетним в діяльності страхової організації. Розширення обсягу страхової відповідальності вигідно як страхувальнику, так і страховикові.

5. Принцип самоокупності і рентабельності страхових операцій означає, що страхові тарифи повинні розраховуватися таким чином, щоб надходження страхових платежів, безумовно, покривало витрати.

Систему математичних та статистичних методів, за допомогою яких здійснюється обчислення страхових тарифів, називають актуарними розрахунками. До актуарних розрахунків відносять розрахунки тарифів по будь-якому виду страхування, включаючи страхування на випадок інвалідності, страхування майна, маючи на увазі використання методів математичної статистики в страхуванні. За допомогою актуарних розрахунків визначається частка участі кожного страхувальника в створенні страхового фонду, тобто визначаються розміри тарифних ставок. Методологія актуарних розрахунків заснована: на використанні теорії ймовірностей; на демографічній статистиці; на довгострокових фінансових численнях. Актуарні розрахунки дозволяють страховику вирішувати такі завдання: - Обчислення математичної ймовірності настання страхового випадку, визначення частоти і ступеня тяжкості наслідків заподіяння збитку, як в окремих ризикових групах, так і в цілому по страховій сукупності; - Дослідження та групування ризиків у межах страхової сукупності, тобто виконання вимог наукової класифікації ризиків; - Математичне обґрунтування необхідних резервних фондів страховика, обґрунтування конкретних методів і джерел їх формування.

За допомогою актуарних розрахунків вирішуються найбільш загальні питання, які не залежать від конкретного виду страхування. До них відносяться: визначення нетто-ставки, надбавки за ризик і витрат на ведення справи.

За галузями страхування актуарні розрахунки класифікуються на розрахунки по особистому, майновому страхуванню і страхуванню відповідальності. За часом складання на: Звітні - це ті актуарні розрахунки, які здійснюються за звітними даними по вже зроблених операціях страховика. Планові розрахунки проводяться при введенні нового виду страхування, коли відсутні достовірні спостереження ризику. Наступні розрахунки - це відкориговані планові розрахунки після закінчення трьох-чотирьох років обліку та аналізу статистичних даних.

Таким чином, тариф пов'язує між собою страхову суму та страхову премію, тобто, з одного боку, обсяг страхової відповідальності, який бере на себе страховик, а з другого - плату, яку має внести страхувальник за те, що страховик візьме на себе цей обсяг страхової відповідальності.

Страховий тариф вимірюється у відсотках від страхової суми.

У чому суть страхового тарифу з позиції страховика? Для страховика страховий тариф відображає собівартість страхової послуги (вартість страхового ризику та інших витрат страховика на організацію страхового захисту згідно з договором страхування) і запланований прибуток.

Той тариф, який зазначається в договорі страхування і за яким здійснюється розрахунок страхової премії, називається тарифом-брутто. Тариф-брутто складається з двох частин: тарифу-нетто і навантаження.

Тариф-нетто безпосередньо відображає ціну страхового ризику і визначається за допомогою актуарних розрахунків. Навантаження покриває витрати страховика на ведення страхової справи, на превентивні (запобіжні) заходи та включає запланований рівень прибутку.

Тариф-нетто має найбільшу питому вагу у собівартості страхової послуги і, як правило, не повинен бути меншим від 60-70% тарифа-брутто. А навантаження складає в загальному страховому тарифі значно меншу частку - 30-40%. Частина прибутку, яка забезпечує ефективний розподіл фінансових ресурсів страховика, складає, 10-15% від загальної суми навантаження.

Оскільки страховий тариф відображає ціну страхового ризику для страховика, то тариф, який встановлює страховик, тим вищий, чим вищим є обсяг відповідальності страховика за договором страхування. Отже, страховики встановлюють тарифи на окремі види страхування в залежності від франшизи чи покриття:

- чим вищий відсоток покриття, тим вищий страховий тариф;
- чим вищий відсоток франшизи, тим нижчий страховий тариф.

В реальному страхуванні страховий тариф не завжди відображає справжню вартість страхової послуги, тобто співвідношення між повним обсягом страхової відповідальності, яку приймає на себе страховик, та платою, яку має сплатити страхувальник за передачу цього обсягу страхової відповідальності страховикові. Відхилення відбувається тоді, коли в якості страхової суми використовується повна страхова вартість об'єкту страхування, в той час як відповідальність страховика обмежена франшизою.

Формула (3.5) [21]:

$$\text{Внутрішній Тариф} = \frac{\text{Страхова Премія}}{\text{Обсяг Страхового Захисту}} \cdot 100\%$$

При оцінці вартості страхування ми радимо орієнтуватися на внутрішній тариф, оскільки він показує вартість повного обсягу страхового захисту.

Водночас, якщо страховий випадок вже настав, і врожай загинув не повністю, то корисно буде оцінити, чи була вигода від такого страхування. Для цього можна розрахувати фактичну вартість страхування за такою формулою:

Формула (3.6) [22]:

$$\text{Фактична Вартість Страхування} = \frac{\text{Страхова Премія}}{\text{Фактичне відшкодування}} \cdot 100\%$$

Розглянемо розрахунок тарифів при сільськогосподарському страхуванні у разі страхування урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень.

1. Страхування урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень проводиться на випадок завдання збитку внаслідок таких подій (страхових ризиків):

- а) вимерзання, ожеледь, заморозок, льодова кірка;
- б) град, буря, ураган, шквал, удар блискавки та пожежі, спричинені нею;
- в) зливи та повені, затяжні дощі;
- г) сель, лавина, земельний зсув;
- г) посуха, чи зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню, суховії, пожари;
- д) землетрус;
- е) епітофітотійний розвиток хвороб, розмноження шкідників рослин та хвороб, що стали наслідком несприятливих подій, визначених у пунктах "а" - "д";
- є) крадіжки та протиправні дії третіх осіб.

2. При страхуванні урожаю страхова вартість урожаю розраховується шляхом множення площі посіву сільськогосподарських культур і посадок багаторічних насаджень на середню врожайність за останні п'ять років, що передують року страхування, та множення на середню ціну реалізації урожаю за рік, що передує року страхування.

3. Середня врожайність розраховується по даним про фактичний збір основної продукції з одного гектара в центнерах за останні п'ять років, що надаються сільськогосподарським товаровиробником. У випадку, якщо сільськогосподарський товаровиробник не веде відповідного обліку (а також громадяни, які ведуть особисте селянське господарство без утворення юридичної особи, фермерське господарство або здійснюють свою діяльність менше п'яти років, рівень врожайності для розрахунку страхової вартості визначається за угодою між сільськогосподарським товаровиробником і страховиком з використанням показників по сусідніх (місцевим, районним) аналогічних сільськогосподарських товаровиробниках, або середніх даних по району, в якому розташовані культури (посадки), що підлягають страхуванню.

4. Середні ціни реалізації однієї тонни урожаю за рік, що передує року страхування, розраховуються і затверджуються для представлення страховикам Державним агентством з управління сільськогосподарськими ризиками (далі - Агентство). Вказані ціни можуть бути диференційовані по видах культур, областях або природно-економічних зонах. Дані про рівень цін реалізації продукції доводяться до відома сільськогосподарських товаровиробників і страховиків. В цьому додатку вказуються джерела інформації про середню врожайність з гектара і ринкові ціни.

Страхування сільськогосподарських тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності

1. Страхування сільськогосподарських тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності проводиться на випадок завдання збитку внаслідок таких подій (страхових ризиків):

- а) інфекційних хвороб, пожежі, стихійного лиха;
- б) нещасного випадку;
- в) вимушеного забою (знищення) за розпорядженням спеціалістів ветеринарної медицини у зв'язку із заходами боротьби із інфекційними хворобами;
- г) неможливості використання тварин за призначенням (для племінних тварин);
- д) крадіжок та протиправних дій третіх осіб.

2. Страхова вартість тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах (їх продуктивності) визначається за угодою між страхувальником (сільськогосподарським товаровиробником) і страховиком виходячи з їх балансової вартості або реальної ринкової вартості відповідних видів продукції у регіоні знаходження об'єктів страхування на день укладення договору страхування. При цьому реальна вартість не може бути нижче за балансову вартість тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах.

3. Тварини можуть прийматися на страхування, як по опису, так і без опису - по загальній кількості голів в групах.

4. При страхуванні тварин по опису загальна страхова вартість тварин визначається шляхом складання страхової вартості усіх застрахованих тварин. При страхуванні тварин без опису загальна страхова вартість тварин визначається шляхом складання загальної вартості тварин в кожній групі. При цьому загальна вартість тварин в групі визначається шляхом множення середньої вартості однієї тварини в групі на загальну кількість голів в групі.

Визначення страхової суми

1. Страхова сума при страхуванні урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень встановлюється у договорі страхування за угодою між сільськогосподарським товаровиробником (страхувальником) і страховиком на підставі страхової вартості прогнозованого урожаю і рівня страхового покриття. Мінімально допустимий рівень страхового покриття може встановлюватися Кабінетом Міністрів України, але на рівні не нижче 70 відсотків вартості урожаю.

2. Страхова сума при страхуванні сільськогосподарських тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності встановлюється в договорі страхування за угодою між сільськогосподарським товаровиробником (страхувальником) і страховиком на підставі страхової вартості тварин, живих водних ресурсів, сімей бджіл у вуликах та їх продуктивності і рівня страхового покриття. Мінімально допустимий рівень страхового покриття може встановлюватися Кабінетом Міністрів України, але на рівні не нижче 70 відсотків страхової вартості тварин.

3. Розрахунок страхової суми приводиться в додатку до договору страхування, що є невід'ємною частиною договору страхування і підписується обома сторонами.

Визначення страхового платежу (страхової премії) за договорами страхування та порядок його сплати

1. Страховий платіж (страхова премія) встановлюється у договорі страхування між страхувальником і страховиком у відсотках до страхової суми відповідно до ступеня ризику для кожного виду сільськогосподарського майна і

визначається як добуток страхової суми і страхового тарифу з дотриманням положень цього Закону.

2. Граничні розміри, структура, порядок застосування страхових тарифів по видах майна, що підлягає страхуванню, та регіонам України встановлюються Кабінетом Міністрів України на підставі актуарних розрахунків. Операційні (управлінські) витрати страховика, що входять до складу страхових платежів (страхових премій), не можуть становити більше 20 відсотків їх розміру.

3. Частка страхового платежу (страхової премії), що підлягає сплаті сільськогосподарським товаровиробником (страхувальником), сплачується ним при укладанні договору страхування або у вказаний у договорі страхування строк з урахуванням вимог частини четвертої цієї статті. Внесення належної до сплати страхувальником частки страхового платежу (страхової премії) допускається двома частинами. Перша частина повинна складати не менше 50 відсотків частки страхового платежу (страхової премії), що підлягає сплаті страхувальником. Друга (залишкова) частина страхового платежу (страхової премії), що підлягає сплаті страхувальником, вноситься не пізніше двох місяців з дня внесення першої частини. У разі несплати страхувальником належної частки страхового платежу (страхової премії) у терміни і розмірах, передбачених цією статтею, страхове відшкодування при настанні страхового випадку зменшується пропорційно відношенню сплаченого страхового платежу (страхової премії) на дату настання страхового випадку до нарахованого страхового платежу (страхової премії), що підлягає сплаті страхувальником, за договором страхування.

4. Внесення належної частки страхового платежу (страхової премії), що підлягає сплаті страхувальником, в цілому або його першої частини здійснюється не пізніше:

15 листопада року, що передує року збирання врожаю - при страхуванні урожаю озимих культур і багаторічних насаджень;

15 червня поточного року - при страхуванні урожаю ярових культур.

5.3. Управління ризиками при сільськогосподарському страхуванні

Організацію ризик-менеджменту можна розглядати як єдину технологію процесу управління ризиком (рис. 5.7).

Рис. 5.7. Система управління ризиком

Перший крок – визначення цілі ризику й цілі ризикованих вкладень капіталу. Ціль ризику – це результат, який необхідно отримати. Ним може бути виграш, прибуток, дохід і т.п. Ціль ризикованих вкладень капіталу – отримання максимального прибутку.

Другий крок – отримання інформації про навколишнє середовище, яка необхідна для прийняття рішення. Адже на кожному кроці підприємця підстерігають ситуації, які можуть загрожувати людям, майну, фінансовим результатам господарської діяльності. І підприємцю важливо знати дійсний ступінь ризику для прийняття рішення. На основі аналізу такої інформації і з

урахуванням міри ризику можна правильно визначити ймовірність появи ризикованої події, знайти ступінь ризику й оцінити його вартість.

Під вартістю ризику слід розуміти фактичні збитки підприємця, затрати на зниження величини цих збитків чи затрати з відшкодування таких збитків і їхніх наслідків.

Третій крок – на основі наявної інформації про навколишнє середовище, ймовірність, ступінь і величину ризику розробляються різні варіанти ризикованого вкладення капіталу й проводиться оцінка їх оптимальності шляхом зіставлення очікуваного прибутку й величини ризику.

Четвертий крок – дії, які дозволяють правильно обрати стратегію й прийоми управління ризиком, а також способи зниження ступеня ризику. Тут головна роль належить фінансовому менеджеру, його психологічним якостям, схильності до ризику. Фінансовий менеджер, який займається питаннями ризику (менеджер з ризику), повинен мати право вибору рішення і право відповідальності за вибір.

П'ятий крок – розробка програми зниження ризику. Тут необхідно враховувати, що прийняття рішень в умовах ризику – це психологічний процес. Тому поряд з математичною обґрунтованістю рішень слід враховувати психологічні особливості людини: агресивність, нерішучість, сумніви, самостійність та ін. Адже зрозуміло, що та сама ризикована ситуація сприймається різними людьми по-різному. Тому оцінка ризику й вибір фінансового рішення багато в чому залежать від ОПР. Наприклад, керівники консервативного типу, які несхильні до інновацій, невпевнені у своїй інтуїції й у своєму професіоналізмі, невпевнені у своїх працівниках, звичайно намагаються уникати ризику.

Шостий крок – організація заходів щодо виконання наміченої програми дії. Тобто визначення заходів, обсягів і джерел фінансування цих робіт, конкретних виконавців, термінів виконання і т. п.

Сьомий крок – контроль за виконанням наміченої програми, аналіз і оцінка результатів виконання обраного варіанта ризикованого рішення. Для цього створюються органи управління ризиком на даному суб'єкті господарювання.

Органом управління ризиком може бути фінансовий менеджер, менеджер з ризиків, відповідний апарат управління: сектор страхових операцій, сектор венчурних інвестицій, відділ ризикованих вкладень капіталу і т. п.

Наприклад, відділ ризикованих вкладень капіталу може здійснювати такі функції:

- проведення венчурних і портфельних інвестицій, тобто ризикованих вкладень капіталів відповідно до чинного законодавства;
- розробка програми ризикованої інвестиційної діяльності;
- збір, обробка, аналіз і збереження інформації про навколишнє оточення;
- визначення ступеня й вартості ризиків, стратегії і прийомів управління ризиком;
- розробка програми ризикованих рішень і організація її виконання, включаючи контроль і аналіз результатів;
- здійснення страхової діяльності, створення договорів страхування й перестраховання, проведення страхових і перестраховальних операцій, розрахунків страхуванню;
- розробка умов страхування і перестраховання, встановлення розмірів тарифних ставок по страхових операціях;
- видача гарантії по поручительству вітчизняних та іноземних страхових компаній, відшкодування збитків за їхній рахунок, доручення іншим особам виконання аналогічних функцій за рубежем;
- ведення відповідної бухгалтерської, статистичної й оперативної звітності по ризикованих вкладеннях капіталу.

Трансформація економіки України потребує подальшого вдосконалення системи регулювання аграрного сектора, який повинен забезпечувати безперервність процесу відтворення продуктивності сільського господарства, стабільність сільськогосподарського виробництва та доходів сільгоспвиробників, а

Перш ніж ініціювати питання страхування ризиків сільськогосподарського виробництва, слід проаналізувати, що саме потрібно захищати й страхувати, яка інформація обробляється в організації і де виконується її обробка й ким.

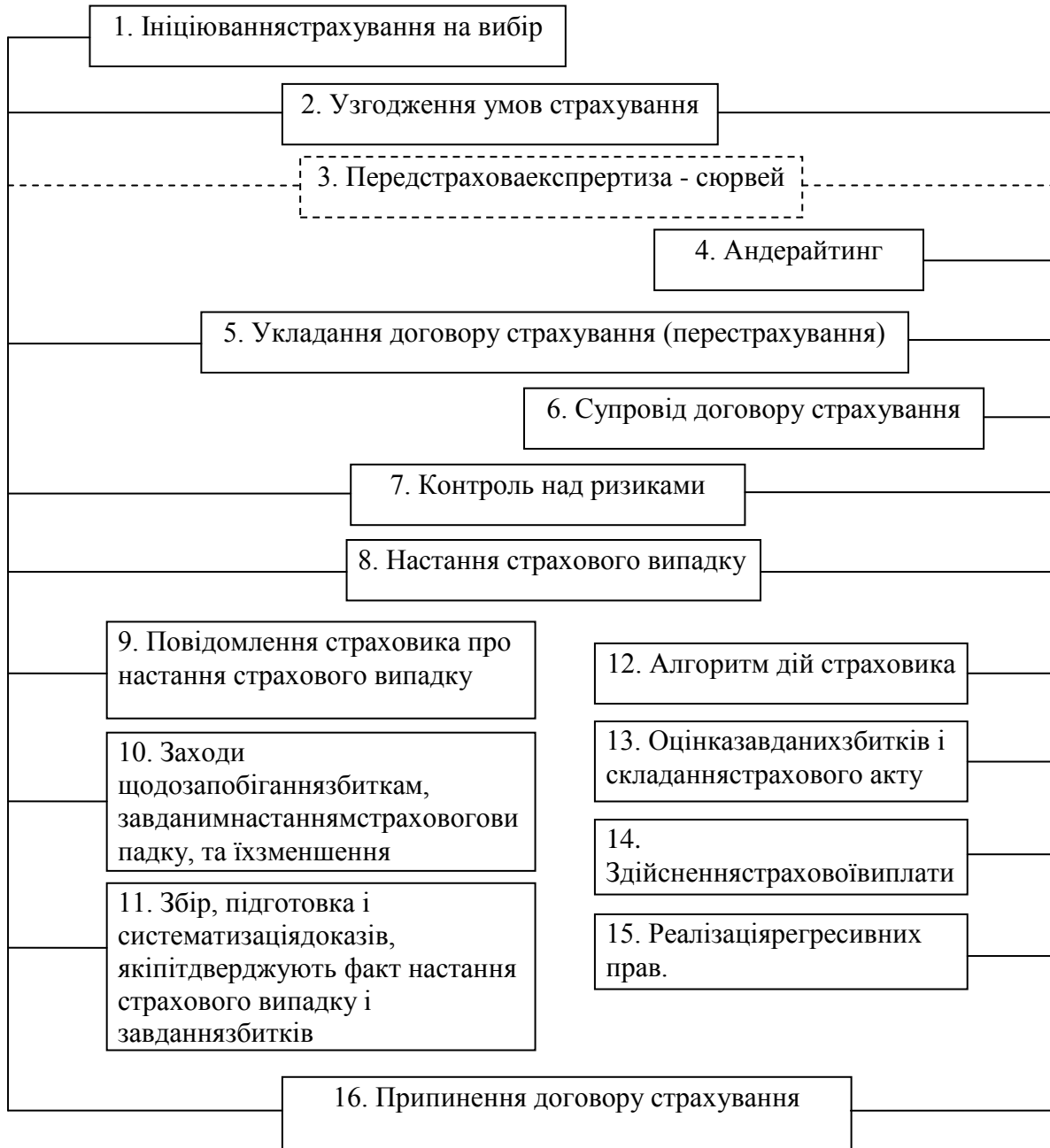

Рис.5.8. Модель страхування ризиків сільськогосподарського виробництва

Інформація про страхування може бути присутня в організації в різних формах. Незалежно від того, яку форму інформація приймає, якими засобами вона поширюється або зберігається, вона завжди повинна бути належним чином захищена й, зокрема, шляхом страхування.

Для цього необхідно провести інвентаризацію та класифікацію інформаційних активів організації. Інвентаризація полягає в складанні переліку цінних активів. Як правило, цей процес виконують власники активів.

Повинні бути чітко визначені всі активи, складений їх опис, і його слід підтримувати в робочому стані. Опис активів допомагає забезпечити наявність результативного захисту активів та також може бути необхідний для інших ділових цілей, таких як техніка безпеки та охорона праці, страхування або фінансові причини (менеджмент активів). Процес складання опису активів є важливою попередньою умовою управління ризиками та ініціювання страхування [6].

Класифікація – це процес співвіднесення тих чи інших активів за класами відповідно до певних ознак, які дозволяють визначити подібність або відмінність активів. Мета класифікації – забезпечити належний рівень захисту інформації.

Відповідно до схеми класифікації, яка прийнята в організації, повинен бути розроблений і реалізований відповідний набір процедур для маркування інформації та поводження з інформацією. Далі слід здійснити класифікацію користувачів, які так чи інакше задіяні в процесі збору, введення, обробки, передачі, зберігання, розповсюдження, відображення, використання, модифікації й знищення інформації. Наступним кроком є створення профілів доступу користувачів (профілювання користувачів). Класифікація активів і профілювання користувачів – це два істотних процеси для подальшого успішного аналізу ризиків, управління інформаційними ризиками й страхування.

Діяльність будь-якої страхової компанії найкращим чином характеризують такі головні показники як платоспроможність, рентабельність, ліквідність активів, розмір статутного капіталу, величина й динаміка зміни страхових резервів, власний капітал компанії, обсяг страхових внесків, види страхування (перестраховання), власники компанії, термін роботи на ринку, кваліфікація виконавців, підтверджена міжнародними сертифікатами, імідж (репутація) компанії, якість і культура обслуговування. Оприлюднення надійної та своєчасної

інформації дозволяє страхувальникам та іншим учасникам ринку зрозуміти фінансовий стан трахової компанії та ризики, на які вони можуть наразитися [9].

Вибравши страхову компанію (СК), страхувальнику необхідно погодити з нею умови страхування. На цьому етапі визначається необхідний обсяг страхового захисту: розробляються, погоджуються й формуються пропозиції зі страхування, визначається вартість страхування, ліміт відповідальності СК, готується й узгоджується проект договору страхування (страхового полісу) та інші умови страхування. При узгодженні умов страхування визначають об'єкти страхування. Об'єктом страхування в даному випадку є майнові інтереси, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням документованою інформацією та іншими активами страхувальника.

На практиці об'єктами страхування можуть бути активи, описані вище. Договір страхування (страховий поліс) може передбачати відшкодування прямих збитків у разі настання різних страхових випадків, таких як: вихід з ладу (збої в роботі) інформаційних систем, зумовлений недостатньою якістю використовуваних програмних і апаратних засобів, помилками при їх проектуванні, розробці, виробництві, встановленні, налаштуванні, обслуговуванні або експлуатації; навмисні протиправні дії співробітників підприємства, вчинені з метою завдати шкоди підприємству або отримати певну вигоду; напади (атаки) на інформаційні системи підприємства, які здійснені третіми особами з метою завдати шкоди інформаційним ресурсам організації та її інформаційним системам (пошкодити або знищити інформацію, яка зберігається в електронному вигляді, отримати конфіденційні відомості, вивести з ладу програмні та апаратні засоби з метою припинити їх роботу або припинити функціонування певних сервісів тощо); вплив шкідливих програм і макросів, які спричиняють порушення роботи інформаційних систем, втрату інформації або розголошення конфіденційної інформації; розкрадання фінансових активів (грошових коштів), вчинене шляхом здійснення різних неправомірних дій: крадіжки паролів і ключів, присвоєння особистості, внесення змін у програмне забезпечення і т. п. [10].

Передстрахова експертиза ризиків (Сюрвей). Неодмінною умовою страхування ризиків сільськогосподарського виробництва є проведення спеціальної експертизи з аналізу ризиків страхового об'єкта. Ця експертиза називається - "Сюрвей" (від англійського "survey" - "огляд"), яку проводить сюрвейєр. Він займається інспектуванням, дослідженням, перевіркою об'єктів страхування, виявляє недоліки в процесах або системах безпеки. Найчастіше сюрвейєр в області інформаційного страхування займаються консалтингові та інтеграційні компанії. Як правило, незалежний сюрвейєр залучається в таких ситуаціях: коли існують великі ризики; в маркетингових цілях, коли компанія повинна продемонструвати клієнту високу якість своєї роботи; коли страхова компанія вперше зіштовхується з нехарактерним для себе ризиком, але з міркувань розвитку бізнесу хоче цей ризик прийняти.

Результатом експертизи ризиків є сюрвей-репорт – письмова доповідь (репорт), складений сюрвейєром на прохання страхувальника або страховика. Він містить матеріали з оцінки ризику (тобто фактичного огляду, експертизи об'єкта, який приймається на страхування), що передують укладенню договору страхування, а також рекомендації, спрямовані на вдосконалення системи інформаційної безпеки потенційного страхувальника. На підставі висновку сюрвейєра страховик порекомендує ряд превентивних заходів (організаційних або інженерно-технічних), спрямованих на вдосконалення системи інформаційної безпеки потенційного страхувальника. Страховик на підставі висновку сюрвейєра приймає рішення про прийняття або відмову у страхуванні того чи іншого ризику. Висновки сюрвейєра важливі для укладання договору перестрахування й передують укладенню договору страхування.

Андерайтинг. Ключовим бізнес-процесом страхової компанії є андерайтинг. Важливість андерайтингу для страхової компанії пов'язана з тим, що це та діяльність, яка дозволяє компанії взяти ризик на страхування не збитковою ціною. Незважаючи на значимість даного процесу, однозначного визначення поняття "андерайтинг" не існує. Так, наприклад, цей термін однозначно не закріплений ні в одному галузевому стандарті [13].

Термін "андерайтинг" був узятий в економічну термінологію з англійської мови. В перекладі з англ. "underwriting" має декілька значень – підписка, гарантування.

У широкому сенсі процес страхового андерайтингу представлено на рис. 5.

Всі ці операції тісно пов'язані між собою і взаємозалежні. Перелічені операції здійснює андерайтер – кваліфікований спеціаліст або спеціальна організація, які діють від імені страховика. У повному циклі андерайтингу беруть участь не тільки андерайтери, але й інші служби СК.

Суть андерайтингу полягає в діяльності страховика, яка спрямована на оцінку ризиків, що приймаються на страхування, визначенні адекватного страхового тарифу та умов страхування, формування прибуткового страхового портфеля, надання рекомендацій страхувальникові щодо зниження ризиків. З точки зору страхувальника андерайтинг представляється системою знань з управління ризиками, від якості та професіоналізму володіння якою залежить його вибір того чи іншого страховика [14]. Найбільш важливим і складним етапом процесу андерайтингу є аналіз ризиків, оскільки від правильної оцінки ризику залежить розмір страхової ставки.

Поняття договору страхування, перестраховування; предмет, форма договору страхування; істотні умови договору страхування; сторони в договорі страхування, обов'язки страховика і страхувальника наведені в Цивільному Кодексі (ЦК) України [15] та Законі України "Про страхування" [16].

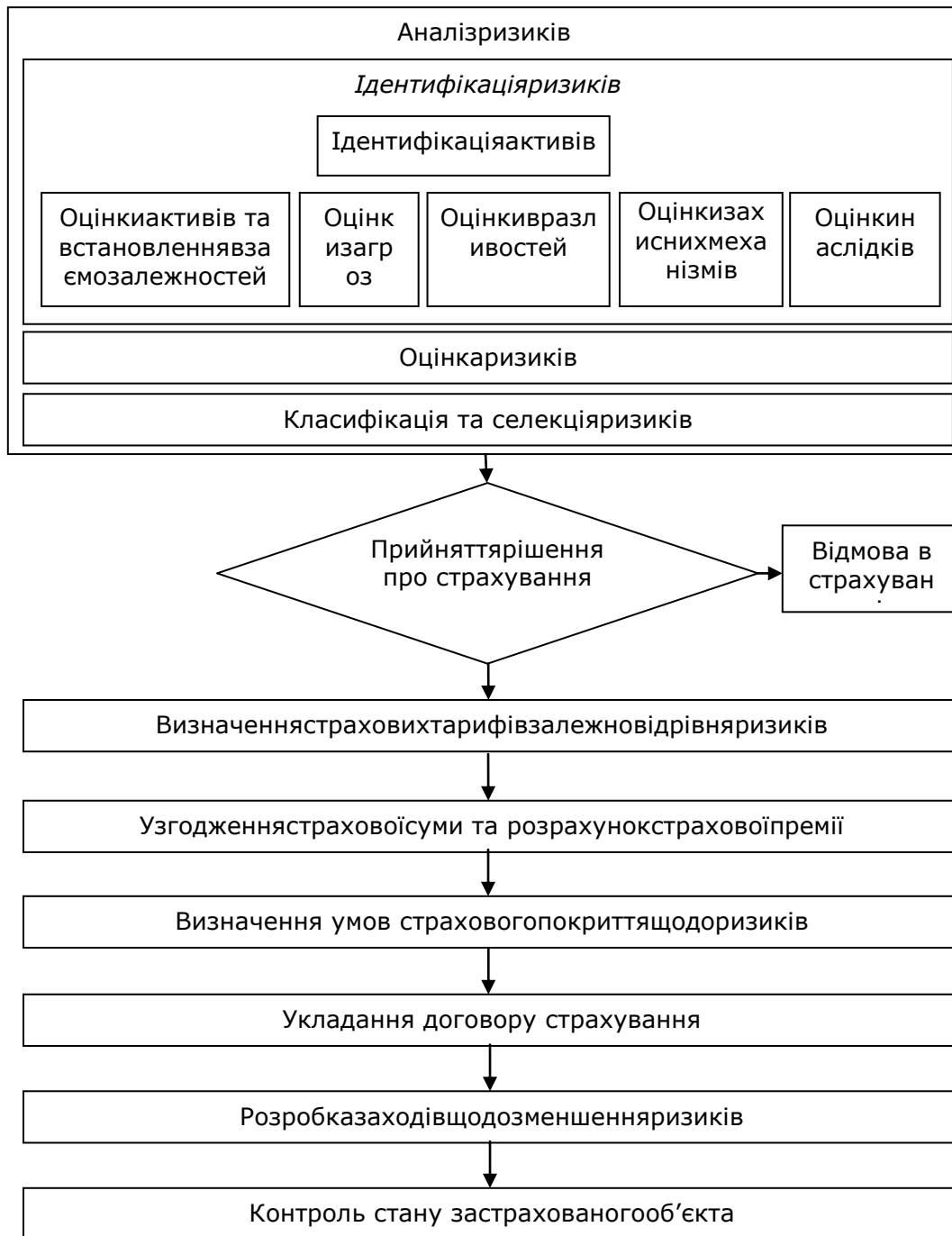

Рис. 5.9. Процес страхового андеррайтингу

Ще один важливий бізнес-процес у роботі СК – супровід договорів страхування. Він складається з наступних етапів: отримання заяви та анкети, оформлення договору страхування, введення в базу, узгодження договору з андеррайтером і юристом, вручення договору, пролонгація договору страхування та укладання додаткових угод. Необхідно відзначити, що узгодження договору страхування з андеррайтером і юристом відбувається у випадку, якщо укладається

нетиповий договір. На підставі описаного бізнес-процесу визначаються функції підрозділу супроводу договорів страхування [17].

Після укладення договору страхування андеррайтер бере участь у його супроводі, здійснюючи моніторинг стану об'єкта (предмета) страхування та контроль виконання плану заходів щодо зниження ризиків і, в разі зміни параметрів прийнятих на страхування ризиків, перераховує страховий тариф і готує зміни в договір. При порушеннях страхувальником своїх зобов'язань за договором страхування андеррайтер складає висновок про розірвання договору або про зменшення страхової виплати при настанні страхового випадку.

Таким чином, побудована модель страхування ризиків сільськогосподарського виробництва може бути відправною точкою проектування, розробки, впровадження та супроводу системи страхування ризиків сільськогосподарського виробництва.

Створення та впровадження моделі, механізму, системи страхування ризиків сільськогосподарського виробництва може захистити організації, які використовують сучасні інформаційні технології, від втрат і збитків, які виникають у результаті збоїв технічних і програмних компонентів інформаційних систем, розкрадання й модифікації інформації, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів та ін., а також відіграти попереджувальну й мотиваційну роль.

На даний момент в Україні гостро відчувається потреба в науковому узагальненні чинних норм національного й міжнародного права, здобутків правової думки в цій галузі з метою створення та впровадження в діючу практику загальнодержавної системи страхування ризиків інформаційної безпеки, чіткого визначення методів та механізмів страхування ризиків сільськогосподарського виробництва. Для цього слід провести комплекс науково-дослідних робіт з аналізу проблем страхування таких ризиків, класифікувати їх і виділити основні; дослідити ринок послуг у галузі страхування; розробити теоретичну, нормативну та методичну бази системи страхування ризиків інформаційної безпеки,

організувати та забезпечити підготовку фахівців-андерайтерів у ВНЗ, запозичивши позитивний міжнародний досвід.

5.4. Кептивне страхування

Кептивні страхова компанія (captive insurance company) - компанія, що має статус дочірньої, створена для страхування ризиків материнської організації та афілійованих з нею структур. При цьому досить поширеною є практика, коли кептивні страховик утворюється і, відповідно, страхує ризики більш ніж однієї компанії.

Кептивні страховик, який має єдину компанію-засновника, носить назву кептивні страхова компанія одного з батьків (single-parent captive insurer), або чиста кептивні компанія (pure captive insurer). Кептивні страховик, створений групою компаній, що зазвичай мають один галузевий профіль, носить назву групова кептивні компанія (group captive) (кептивні страхова компанія для групи). Групова кептивні компанія, фінансована асоціацією, часто називається асоційованою кептивної компанією (association captive).

Кептивне страхування віднесено до розряду змішаних планів фінансування ризику (hybrid risk financing plan) з огляду на те, що воно, в більшості випадків, представляє собою механізм, що поєднує власне утримання ризику з його передачею сторонньої організації. У загальному випадку кептивні страхова компанія утримує збитки материнської компанії малого і середнього ступеня тяжкості і передає на перестраховування великі збитки засновника.

Тоді як кептивні філія утримує ризик збитків, насправді утримання здійснює материнська організація, оскільки вона володіє філією і застрахована кептивом. З тієї ж причини, коли кептивних страхових філія передає ризики збитків перестраховщику, насправді передачу ризику здійснює материнська організація.

Зазвичай кептивні страховик не ліцензується, не отримує допуску до ведення страхового бізнесу в штатах і провінціях, на території яких зосереджені

ризиків збитків материнської компанії. Отримання ліцензії - досить тривалий і дорогий процес. У цьому зв'язку більшість кептивних страхових компаній приймає ризики на перестраховання у ліцензованій страховій компанії, яка видає страхові поліси материнської компанії та її філіям.

Ліцензована страхова компанія зазвичай не залишає у себе будь-яких ризиків і, таким чином, по суті здійснює «Фронтуння» в інтересах страхового кептива в обмін на плату. Ліцензована страхова компанія називається фронтір компанією (*fronting company*). В дійсності кептивних страховик просто орендує ліцензію фронтір компанії.

Кептивні страховик може бути використаний для страхування будь-якого ризику збитку материнської компанії та афілійованих з нею структур. Але зазвичай кептивні страхові компанії використовуються для покриття таких ризиків збитків, які створюють великий грошовий потік, - наприклад, страхування тимчасової непрацездатності, загальногромадянської і автоцивільної відповідальності. Кептів зазвичай діє як перестраховальник, отримуючи премії від фронтір компанії та відшкодовуючи останньої понесені збитки. Кептів самостійно купує перестраховання для частки збитків, які погодилася покрити фронтір компанія. Вона оплачує перестраховальну премію і одержує від перестраховальників відшкодування збитків, що покриваються укладених договорів перестраховання. Послуги, надані кептивом материнської компанії і афілійованим структурам, складаються у веденні позовів (робота з претензіями) та контролі збитків. Зазвичай ці види послуг виконуються фронтір компанією, страховим брокером або ж стороннім продавцем.

Рис. 5.10. Взаємини між страхувальником, фронтір компанією, кептивним страховиком, перестраховальниками і сторонніми заявниками претензій (третіми особами) в рамках типового плану кептивного страхування.

На рисунку вище показані взаємини між страхувальником, фронтір компанією, кептивні страховиком, перестраховальниками і сторонніми заявниками претензій (третіми особами) в рамках типового плану кептивного страхування. Страхові премії оплачуються материнською компанією кептивом і афілійованими з нею структурами (страхувальник) фронтір компанії. Фронтір компанія, в свою чергу, утримуючи з отриманої суми комісійну винагороду, передає па баланс кептивному страховику страхову премію і відповідальність за ризиками збитків.

Кептивні страховик в даному випадку діє як перестраховальник. Кептивні страхова компанія передає деякі зі своїх ризиків перестраховальникам - шляхом передачі частки премії та ризику збитків. З огляду на те, що страховий поліс видає фронтір компанія, вона ж несе відповідальність за відшкодування як прямих

збитків материнської компанії та афілійованих з нею структур, так і збитку, заподіяного третім особам інших заявників. Фронтір компанія отримує відшкодування від кептивної страхової компанії, яка, в свою чергу, для перестрашування частини ризиків звертається за відшкодуванням до перестраховальників.

Як і інші плани, які передбачають власне утримання ризиків, кептивне страхування дозволяє страхувальнику отримати вигоди від грошового потоку, наданого у зв'язку з тим, що оплата збитків здійснюється через якийсь час і тому Кептив отримує інвестиційний дохід на його резерви збитків. Кептивні страхова компанія також отримує інвестиційний дохід і від розміщення резерву незароблених премії.

Проте кептивне угоду пов'язане з появою альтернативних / поставлений витрат, тому що інвестиційний дохід, отриманий від страхового кептивом, буде достовірно нижче вартості використання капіталу материнської компанії. Іншими словами, материнська компанія реалізує чисті заощадження, якщо зможе використовувати готівку грошові кошти, пов'язані в кептивної компанії, для зменшення її потреби в капіталі. Внаслідок того, що зазвичай кептивні страховик тримає готівку грошові кошти для відшкодування утриманих збитків, план кептивного страхування зазвичай класифікується як фондованим план.

Плани кептивного страхування найкращим чином підходять для утримання збитків низькою і середнього ступеня тяжкості. З огляду на те що кептивні страховик застосовує утримання ризику, страхувальник, який ефективно контролює власні збитки, зможе заощадити на витратах з відшкодування збитків і супутніх витратах.

Купуючи план перестрашування, кептивні страхова компанія може допомогти своїй материнській компанії знизити утримання збитків до прийняттого рівня. У разі чистої кептивної компанії - кептивні страхова компанія є повною власністю батьківської компанії. Отже, фінансова звітність чистої кептивної компанії консолідується в звітності материнської компанії.

Будь-які коливання в результатах андеррайтингу страхової кептивної компанії ініціюють коливання у фінансових результатах материнської компанії. Однак якщо кептивні страховик передає частину ризиків на перестраховання для стабілізації результатів процесу андеррайтингу, невизначеність фінансового результату материнської компанії також скорочується.

Плани кептивного страхування мають ряд властивостей, схожих з властивостями планів ретроспективної тарифікації. В обох випадках страхувальник отримує страховий поліс, який покриває повну суму збитків, але при цьому він залишає на власному утриманні лише частину збитків. Основна відмінність між вищезгаданими програмами полягає в тому, що в планах кептивного страхування часткою премії, яка утворюється для відшкодування утриманих ризиків, володіє страховою філія, яка є власністю материнської компанії. Що стосується плану ретроспективної тарифікації з понесеними збитками, частка премії, відповідна залишеним на власному утриманні збитків, належить незалежній страхової компанії.

У планів кептивного страхування мається два основних недоліки: фронтір компанія може запитати не виправдано високу суму або перестраховальник буде не здатний прийняти такий рівень ризику, який значно знижує невизначеність утриманих в кептивом збитків материнської компанії. Також в планах ретроспективної тарифікації збитки, які утримує кептивні страховик, оплачуються страхувальником як «премія», яка обкладається податком на премію і залишкової ринкової навантаженням. Використання плану страхування з великою франшизою дозволяє уникнути виникнення зазначених витрат.

План кептивного страхування надає можливість для транснаціональної компанії координувати і консолідувати свою світову страхову програму. Материнська компанія може використовувати кептивні страхову компанію для утримання глобальних корпоративних ризиків всередині єдиної групи. Ліцензована фронтір компанія зазвичай видає поліси в різних країнах і перестраховує ризики назад - в материнській кептивної страхової компанії.

Кептивні страхові компанії Російської Федерації розвиваються виходячи з інших законів і завдяки іншим факторам, ніж ті, які працюють на відкритих ринкових сегментах. Головною умовою існування (а не просто розвитку) кептивного страховика є політика материнської компанії.

В свою чергу, дана політика впритул залежить від ступеня участі материнської компанії в статутному капіталі кептивного страховика і від того, як розглядає основний акціонер "свою" страхову компанію: для "перекладання грошей з кишені в кишеню" або, що є більш передовою, на наш погляд, ідеєю, - як інструмент отримання ефекту синергії в бізнесі.

Під кептивною страховою компанією в справжньому огляді розуміється страховик "не-життя", що належить побічно або безпосередньо одному або кільком власникам - промислової або фінансово-промисловій групі, великим підприємствам і організаціям (нефінансового сектора) і страхує, переважно, інтереси тільки своїх власників.

За підсумками 1 півріччя 2010 р кептивні бізнес становить 20% від обсягу страхового ринку, крім ОМС і страхування життя. При цьому 96% кептивної премії припадає на частку 10 великих кептивних страховиків (СОГАЗ, ЖАСО, Транснефть, Сургутнафтогаз і ін.).

Приріст обсягу премії кептивних страховиків з ТОП-200 російських страхових компаній склав за підсумками 1 п / г 2010 17,5% порівняно з 1 п / г 2009 р Як ми очікуємо, динаміка премії в 2010-2011-2012 рр. складе, відповідно, 7,7%, 10,7% і 15%. Основний внесок в істотну в сьогоднішній ринковій ситуації динаміку страхової премії вносять великі кептивом, а це означає, що їх бізнес стійкий до кризи і росте не тільки швидше бізнесу невеликих кептивом, але і швидше всього страхового ринку.

Але кількість кептивних страховиків буде неухильно знижуватися за рахунок процесів укрупнення і консолідації. Причому основними "поглиначами" дрібних кептивних страховиків не є великі кептивом, а універсальні страховики. Дані інтеграційні процеси не загасали і під час кризи, і зараз ряд невеликих компаній кептивного характеру стоять на "драфті".

На нашу думку, в кептивних страхових бізнесі настають зміни. Історично так склалося, що основу бізнесу кептивних страховиків складають огневоестрахованіє, ДМС, авіа- і технічні ризики. При цьому сам ринок обмежує екстенсивний розвиток кептивного страховика в традиційних для нього видах страхування:

- В вогневому страхуванні: тарифна політика конкурентів - універсальних страховиків є більш гнучкою, їх бізнес-процеси за ринковим страхуванню налагоджені й значно прискорені;

- В ДМС: щодо "вигідних" корп. клієнтів присутня сильна конкуренція і тиск по тарифам. Вихід в роздрібний сегмент ДМС вимагає значних вкладень в інфраструктуру, наприклад, будівництво / придбання сучасного мед. центра. Крім того, забезпечення завантаження власної медичної мережі стає стратегічним проектом страховика;

- В авіаційному страхуванні: всі великі та перспективні клієнти вже мають свої страхові програми на декілька років вперед (під оновлення авіапарку). В авіагалузі грядуть зміни (нові регламенти, вимоги до техніки, правила наземного обслуговування і т.д.);

- В страхуванні СМР і технічних ризиків: високий рівень корупції в будівельному секторі пред'являє "відповідні" вимоги до страховиків. Кращими клієнтами є іноземні компанії, але їх кількість обмежена.

В силу вищесказаного великі кептивні страховики диверсифікують свій бізнес, розвивають ринкове страхування, а ряд невеликих кептивних страховиків планують збільшення статутного капіталу "під" нові стратегії і розвиток нових і перспективних страхових сегментів. І тим, і іншим, і головне, їх власникам, ближче ідея отримання синергетичного ефекту від існування кептивного страховика не в формі "іншої кишені", а, наприклад, з одного боку, як інструменту для збільшення можливостей страхового захисту інтересів власника і всіх підприємств, входять до групи компаній власника, і, з іншого боку, для додання власнику популярності і придбання ним лояльності приватних клієнтів та

фізичних осіб серед клієнтів страховика, якими можуть бути, в тому числі, будь-які громадяни Росії.

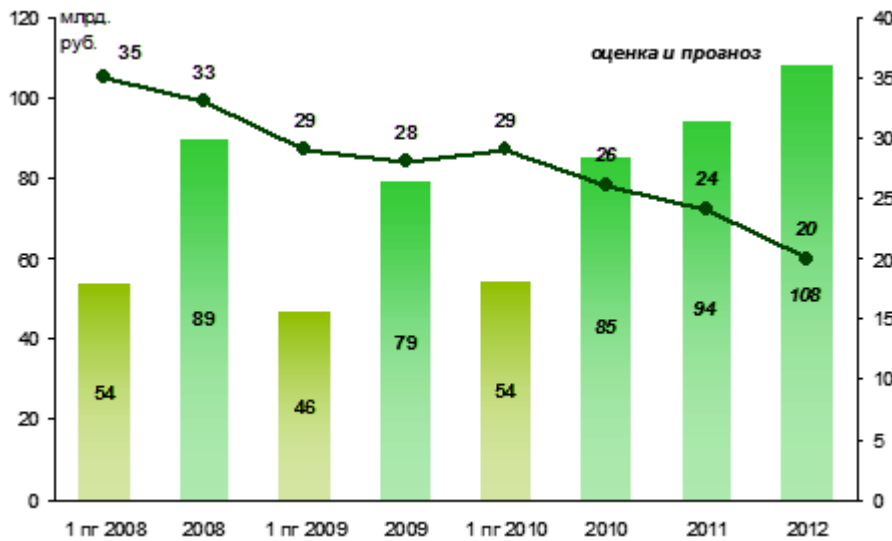

Рис. 5.11. Премії і кількість кептивних страховиків в ТОП-200 Російська Федерація.

В Україні підприємства також долучились до практики використання страхових кептивів. Проте, вітчизняні страхові кептиви перебувають на стадії становлення, а їх подальший поступ супроводжується численними проблемами економічного, інформаційно–аналітичного, нормативно–правового характеру.

Ознакою національного ринку страхування є те, що вітчизняні страхові компанії тісно співпрацюють з суб'єктами господарювання, що є представниками різних галузей економіки. Завдяки фінансовим інвестиціям банків та інших підприємницьких структур поступово сформувалась страхова галузь в Україні.

Дочірню страхову компанію, створену з метою обслуговування інтересів материнської компанії прийнято називати кептивною (англ. залежною). Кептивна страхова компанія – це дочірня страхова компанія, яка працює у напрямі страхування життя чи ризикового страхування і основною метою якої є задоволення інтересів материнської компанії хоча б за одним з напрямів: страхування ризиків материнської компанії та її філій, страхування працівників материнської структури, страхування її клієнтів і партнерів. Відповідно до стратегії материнської структури страховик може надавати страхові послуги третім особам і виконувати схемні операції.

Науковці порівняно недавно почали досліджувати процес створення страхових компаній материнськими установами, хоча він почався одразу ж після зародження в державі страхового ринку. Звичайно, дочірні страхові компанії того часу переважно не виконували своїх прямих обов'язків, а займались схемним страхуванням.

Схемне (псевдо, фіктивне) страхування полягає в укладенні страхових договорів за псевдоризиками з метою оптимізації фінансових ресурсів суб'єкта господарювання за допомогою страхової компанії.

Тому й сьогодні поняття “кептивне” і “схемне” страхування подекуди вважають тотожними і сприймають вкрай негативно.

Розвиток національного страхового ринку можна умовно поділити на кілька етапів, відповідно до яких було проаналізовано діяльність страхових кептивів і наявність схемного страхування на ринку.

Перший етап – з 1991 р. до 1993 р. – це період екстенсивного розвитку страхового ринку, швидкого зростання кількості страхових компаній за відсутності спеціального законодавства, відповідної методичної бази, нагляду з боку держави, ефективного ринкового механізму провадження страхової діяльності. Більшість створених у цей час страхових компаній, були кептивними, а їхньою основною метою було задоволення інтересів материнської структури.

На думку дослідника С. Осадця, можна виокремити чотири основні чинники, які сприяли розвитку на ринку повноцінних суб'єктів страхування [3, с.78–87].

- створення порівняно великих страхових організацій союзного значення з широкою мережею периферійних філій, зокрема і в Україні, що перетворилися згодом на юридичних осіб (так виникла теперішня страхова компанія АСКА);
- створення комерційних страхових організацій на основі розташованих в Україні установ колишнього Індержстраху СРСР і Держстраху СРСР (наприклад, страхова компанія “Оранта”);

- створення страхових компаній комерційними, торговельними, банківськими та іншими підприємницькими структурами;

- створення страховиків при галузях, підгалузях, сферах виробництва, на роботу яких істотно впливали міністерства, державні установи та відомства.

Загалом перший етап характеризується формуванням страхового ринку, як окремого сегмента економіки та екстенсивним розвитком страхових компаній за допомогою реорганізації страховиків всесоюзного значення і завдяки заснуванню кептивних страхових структур компаніями з інших галузей економіки. Страхові компанії, створені у цей період, лише частково займалися страхуванням, переважно за їхньою допомогою здійснювались різні незаконні фінансові операції, які були завуальовані під страхові договори. Схемне страхування провадилось через дочірні страхові структури, тому поняття “кептиву” часто ототожнювалось з незаконною діяльністю.

Другий етап – з 1993 р. до 1996 р. – це період створення й ухвалення прийняття перших законодавчих актів, щодо регулювання діяльності на страховому ринку. Найвагомими подіями цього періоду є:

- ухвалення Декрету Кабінету Міністрів України “Про внесення змін і доповнень у Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 26.04.1993 р., що забороняв комерційним банкам провадити діяльність у сфері страхування, та Декрету “Про страхування” від 10.05.1993 р.;

- створення в 1993 р. Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю, який запровадив єдиний державний реєстр страхових компаній та забезпечив обов’язкове видавання ліцензій.

На цьому етапі спостерігається постійний приріст кількості страхових компаній. Так, якщо у 1992 р. діяла 171 компанія, то вже 1995 р. їх кількість зросла до 655. Надалі більшість компаній, що діяли на ринку, були кептивними страховиками. Водночас, на думку науковців [5, с. 131–133], кількісне зростання страхового ринку в Україні не забезпечило на цьому етапі підвищення якості не було визначено чітких напрямів розвитку ринку, бракувало відповідної методологічної бази та кваліфікованих кадрів. Незважаючи на створення Комітету

у справах нагляду за страховою діяльністю, перелому в контролі за страховою діяльністю страховиків також не наростало. До 1995 р. більшість страхових компаній діяло за принципом піраміди (до цього спонукала висока інфляція), а схемні операції продовжували здійснювати, зокрема, і через кептивні страхові компанії.

Третій етап – з 1996 р. до 2001 р. – формування законодавчо–нормативного поля для функціонування страхового ринку. На цьому етапі був ухвалений Закон України “Про страхування” (від 07.03.1996 р.), 20 постанов уряду, 11 інструкцій і нормативних актів [1]. Прийняті у цей період законодавчі проекти визначали:

- умови діяльності у сфері страхування;
- види обов’язкового страхування;
- розмір статутного капіталу страховиків (100 тис. дол. для страховиків, що займались загальними видами страхування, та 500 тис. дол. для компаній із страхування життя);
- контроль за рівнем платоспроможності страхових компаній;
- порядок розрахунку резервів;
- вимоги і порядок отримання ліцензій;
- правила ведення страховими компаніями бухгалтерської звітності.

Характерною тенденцією цього етапу було продовження політики обслуговування та встановлення тісніших зв’язків кептивних страховиків і структур, які їх створили [5, с. 132]. У цей період активно почали ставити питання діяльності кептивних страхових компаній на ринку. На думку науковців, зокрема Зубарева В. [2, с.16], основною метою створення в Україні кептивів слід вважати перерозподіл коштів і зменшення вартості страхування. Окрім того, кептивна компанія може забезпечити клієнтові покриття специфічних ризиків, якими не займаються інші страховики. Отже, кептивна компанія – продукт ринку, який задовольняє специфічні страхові інтереси материнських структур. Але поряд з перевагами, котрі виникають у разі створення кептиву (зменшення витрат на страхування, доступ на ринок перестраховування тощо), існують і недоліки. Зокрема, при настанні страхового випадку фінансова група зазнає реальних

збитків, оскільки реальна виплата страхового відшкодування є простим переміщенням коштів від страхової компанії до материнської структури. Теоретично цього можна було б уникнути за допомогою професійно побудованої системи перестраховання [2, с.16], але в державі у цей період сфера перестраховання була лише на стадії становлення.

На думку науковця О. Пася, однією з причин існування і розвитку в Україні схемного страхування було отримання додаткових фінансових можливостей у разі зниження податкових норм. Так, ставка оподаткування прибутків від страхової діяльності знизилась від 45 % у 1993 р. до 30 % у 1994–1996 рр., а потім до 3 %, починаючи з другої половини 1997 р. Тільки після введення пільгового режиму оподаткування страхова галузь почала бурхливо розвиватись. Та не за рахунок якісного поліпшення сервісу чи масового впровадження нових страхових продуктів, а завдяки обслуговуванню фіктивних внутрішніх страхових інтересів компаній–засновників (для мінімізації оподаткування). Страхові компанії кептивного типу виконують вузькокорпоративні цілі і не прагнуть до динамічного розвитку. Ці суб'єкти необхідні для здійснення специфічних функцій – виведення капіталів з реального сектора за допомогою страхування і подальшого виведення капіталів з страхової компанії через схеми перестраховання ризиків [4, 42–44].

Отже, на третьому етапі кептивні страхові компанії й надалі, окрім реального страхування, провадили схемне страхування, яке було спрямоване на вивільнення фінансових ресурсів та оптимізацію податкових схем. На нашу думку, хоча дочірні структури й становили левову частину (понад половини) страхового ринку, не можна однозначно стверджувати, що всі страхові кептиви, які існували в Україні на цьому етапі, мали на меті лише оптимізацію фінансових потоків материнської компанії. Справді, більшість з них створювали, передусім для того, щоб зменшити вартість страхування та ухилитись від сплати податків, але налагодження в державі ринкових відносин змінило пріоритети материнських структур.

По–перше, компанії–засновники потребували реального страхового захисту, а це вимагало перепрофілювання кептивів з фіктивних структур на повноцінні страхові компанії.

По–друге, більшість кептивів для забезпечення своєї платоспроможності та збільшення спектра страхових продуктів змушені були виходити на страховий ринок і надавати послуги третім особам. Ці причини сприяли зміні цілей страхового кептиву, а це, своєю чергою, впливало на формування конкурентної атмосфери на страховому ринку.

Четвертий етап – з 2001 р. і дотепер – це період переосмислення напрацьованого та перехід до нових стандартів і підходів у регулюванні та розвитку страхового ринку. Удосконалення чинного законодавства, зокрема ухвалення у новій редакції Закону України “Про страхування”, підвищило вимоги до:

- статутних фондів страховиків (не менше ніж 1 млн. євро для тих, хто провадить загальні види страхування та 1,5 млн. євро для страховиків, які здійснюють страхування життя);
- платоспроможності страхових компаній;
- розміщення резервів та тимчасово вивільнених коштів страховика;
- інвестиційної діяльності страховиків;
- перестраховальної діяльності страхових компаній.

Саме на цьому етапі почався якісний розвиток страхового ринку України. Зміни відбулись завдяки удосконаленню правової бази у сфері страхування та підвищенню вимог до страховиків з боку контролюючих органів. Розвиток економіки, зокрема й фінансового ринку, та поява на страховому ринку інвесторів також позитивно вплинула на якість продуктів (послуг) страхового ринку. Хоча й надалі залишається актуальною проблема недобросовісної роботи страхових кептивів на страховому ринку, але тепер вже немає прямого їх ототожнення з схемним страхуванням. З кожним роком страховий ринок розвивається, а відповідно й змінюються пріоритети страхових компаній. Якщо на першому етапі на ринку діяло близько 95 % дочірніх компаній, і більшість з них провадили

схемне страхування, то вже сьогодні страховий ринок якісно змінився. Попри законодавчі зміни, змінилась й свідомість власників страховиків, які зрозуміли, що за допомогою страхового ринку можна не тільки оптимізувати власні фінансові потоки, але і заробити додатковий капітал.

Слід зауважити, що становлення страхового ринку України характеризується зміною власників страхових компаній та їхніх цілей щодо напрямку використання страховика. На нашу думку, створення/купівля страхових компаній передбачає досягнення материнською структурою таких цілей:

- страхування у дочірній страховій компанії. Дочірня страхова компанія організовується для здійснення комплексного страхування або з метою реалізації певної страхової програми, наприклад, медичне страхування працівників, страхування катастрофічних ризиків тощо. Відносно материнської компанії є кептивною страховою компанією;

- розширення можливостей бізнесу материнської компанії. Материнська компанія за рахунок залучення до портфеля акцій страховика диверсифікує інвестиційний портфель, отримує додаткові прибутки, розширює сфери впливу тощо. Однак не завжди метою сформованої страхової компанії є страхування ризиків організації–засновника. Такі компанії можуть бути і страховими кептивами, якщо, окрім вищеперерахованого компанію ще й використовує материнська структура для страхування власних ризиків, в іншому разі страхова компанія буде діяти на страховому ринку в статусі незалежної;

- купівля чи створення страховика для подальшого продажу. З кожним роком інтерес до страхового ринку зростає. За таких обставин для компанії–акціонера придбання страховика для подальшого продажу – це прибутковий напрям діяльності.

Відповідно до цілей материнської цього й страхові компанії змінюють пріоритети своєї діяльності та свій статус на ринку (рис. 1.1).

Так, залежний страховик вирішує збільшити сферу впливу на ринку, надаючи страхові послуги третім особам. Отже, він змінює свій статус із залежного страховика на частково залежного.

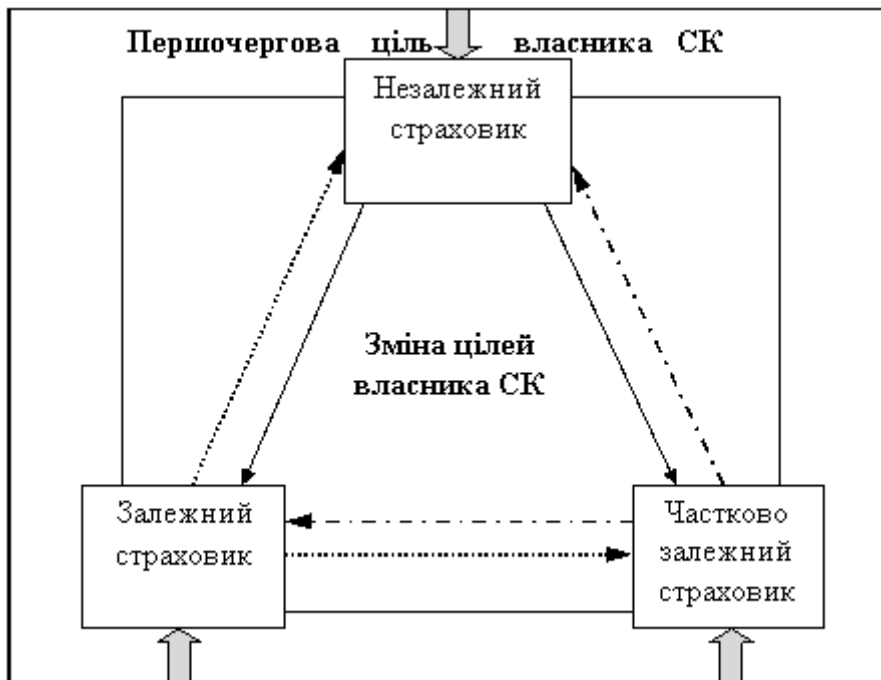

Рис. 5.12. Зміна цілей засновника/інвестора страхової компанії

Можлива й протилежна ситуація за якої незалежна страхова компанія в зв'язку із зміною власника чи інтеграцією у певну групу може змінити свій статус на ринку. Такий процес постійний і є наслідком ринкових відносин у державі, за яких кожний суб'єкт господарювання, який прагне розвиватись, повинен безперервно адаптуватись до тих обставин, які складаються. Згідно з цим, й поняття “страховий кептив” не є постійним статусом, який змінюється внаслідок зміни цілей як страхової компанії, так і її засновника. Отже, поняття “кептив” можна застосовувати лише до тих страхових компаній, що не просто належать певній структурі чи групі організацій, а й безпосередньо виконують функцію страхового кептиву – надають страхові послуги материнській структурі, її філіям, клієнтам чи партнерам.

Нині, за прогнозами аналітиків, на страховому ринку України більше половини страховиків є дочірніми структурами. Проте, страховий ринок України є непрозорим, і відповідно інформація про страховиків є недоступною широкому загалу. Компанії, які хочуть залишатися в тіні й надалі мають змогу це робити. Але певна кількість страхових компаній все ж прагне до публічності. Страховики

не тільки надають інформацію про власників, клієнтів та стратегічних партнерів, але й підкреслюють факт співпраці з певною організацією. Така тенденція свідчить про те, що страхові компанії усвідомлюють, що для збільшення кількості клієнтів та розширення бізнесу необхідно створювати собі на ринку позитивний імідж, а без відкритості і прозорості цього не досягти.

Становлення страхового ринку України, з одного боку супроводжувалось збільшенням кількості страхових компаній, а з іншого – якісною зміною їхніх пріоритетів, зокрема і кептивних. Нині більшість діючих страхових кептивів є повноцінними компаніями страхового ринку, які окрім обслуговування страхових інтересів материнської компанії проводять активну політику залучення зовнішніх клієнтів. Це в свою чергу сприяє якісному розвитку вітчизняного ринку страхування, за рахунок внутрішнього потенціалу держави. Адже з кожним роком все гострішою стає проблема експансії страхового ринку іноземними страховиками, і саме кептивні страхові компанії, маючи підтримку материнських структур, можуть на рівні конкурувати відомими іноземними страховиками.

РОЗДІЛ 6. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ

6.1. Організаційно-методичні рекомендації щодо підвищення ефективності сільськогосподарського страхування

З метою забезпечення розвитку запропонованої системи страхування сільськогосподарської продукції передбачається створення державою на законодавчому рівні умов для її організації, а саме:

- внесення змін до Закону України “Про страхування” щодо встановлення добровільного страхування сільськогосподарської продукції;
- прийняття Закону України “Про особливості здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою”;
- створення Державної аграрної страхової компанії та забезпечення виконання нею функцій, передбачених цією Концепцією;
- проведення страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки страховими компаніями, які отримали ліцензії на цей вид страхування;
- законодавче впровадження обов’язковості страхування сільськогосподарської продукції та інших об’єктів страхування, у разі, якщо здійснення тих чи інших правовідносин на аграрному ринку передбачає використання бюджетних коштів, валютних резервів держави, гарантій Кабінету Міністрів України та участь у цих правовідносинах сільськогосподарських товаровиробників;
- внесення змін до Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України” стосовно скасування Фонду аграрних страхових субсидій;
- внесення змін до інших законів України, які стосуються питань страхування сільськогосподарської продукції, відповідно до цієї Концепції;
- забезпечення щорічного встановлення у законах України про Державний бюджет України відповідних видатків на державну підтримку страхування

сільськогосподарської продукції;

- створення системи підготовки і сертифікації фахівців ринку страхування сільськогосподарської продукції, забезпечення необхідних регуляторних вимог щодо формування системи фахової підготовки кваліфікованих працівників, розробка нових типових страхових продуктів;
- підвищення рівня обізнаності населення про послуги зі страхування сільськогосподарської продукції шляхом запровадження різних програм інформування.

Державна політика у сфері розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції проводиться за участю об'єднань страховиків, об'єднань сільгоспвиробників та наукових установ.

Концепція реалізується поетапно.

На першому етапі передбачено:

- створення законодавчих умов та розробка відповідних нормативно-правових актів для функціонування системи страхування сільськогосподарської продукції, а також забезпечення формування необхідних інфраструктурних елементів системи;
- створення ДАСК як самостійного державного підприємства, що діє на принципах самофінансування та прибутковості.

На другому етапі передбачене поступове запровадження необхідних типових страхових продуктів та проведення їх пілотного використання, а також формування необхідних баз даних для розробки тарифів по страхуванню сільськогосподарської продукції.

Успішне завершення другого етапу забезпечить створення необхідних умов для запровадження ефективної системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні.

Строк впровадження – 1 рік з моменту прийняття проекту Закону України “Про особливості здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою”.

Модель організації системи страхування сільськогосподарської продукції не може існувати без державної підтримки. Міністерство аграрної політики України готує на кожний наступний рік Програму державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції та подає її на затвердження Кабінету Міністрів України з обґрунтуванням потреби в бюджетних асигнуваннях не пізніше 1 липня року, що передує плановому.

Після затвердження Програми та відповідних бюджетних асигнувань Міністерство аграрної політики України буде перераховувати бюджетні кошти до ДАСК на підставі наданого реєстру договорів страхування.

Через ДАСК реалізується принцип партнерства між державою (в особі ДАСК) і приватними страховими компаніями, за якого держава відіграє ключову роль у розвитку страхування сільськогосподарських ризиків за державної підтримки, виконуючи властиві їй функції перестраховування, контролю й адміністрування за бюджетними коштами. При цьому більшість функцій із страхування виконується ринковим страховим сектором з максимальним використанням існуючих ресурсів і потенціалу. Мається на увазі, що ті страхові компанії, які мають на меті участь у страхуванні сільськогосподарських ризиків за державної підтримки, повинні будуть заключити договір про співробітництво по програмі субсидованого агрострахування.

Договір про співробітництво буде передбачати здійснення стандартних процедур з андеррайтингу, страхування сільськогосподарських ризиків у відповідності до затверджених страхових продуктів, питання перестраховування, врегулювання страхових випадків, питання виплат страхових субсидій.

Питання перестраховування передбачає обов'язкове часткове страхування страховими компаніями прийнятої відповідальності в ДАСК.

ДАСК буде виступати державним адміністратором і страховиком тільки по страхуванню сільгосппродукції з державною підтримкою.

Механізм відбору страхових компаній для участі у страхуванні сільськогосподарської продукції за державної підтримки передбачає реалізацію за такими основними критеріями:

- наявність ліцензії на страхування сільськогосподарської продукції, виданої Держфінпослуг;
- діяльність на ринку страхових послуг не менше 5 років та не менше 3 років в агрострахуванні;
- наявність кваліфікованих спеціалістів (агрономів, зоотехніків) у сфері страхування сільгосппродукції, які отримали відповідну освіту;
- бездоганна ділова репутація та відсутність негативної інформації, що компрометує діяльність страхових компаній перед суспільством (скандали в ЗМІ, рейдерство, судові позови, масові претензії страхувальників);
- відповідність фінансовим критеріям оцінки страхових компаній, встановленим нормативними актами Держфінпослуг.

Страхова премія за укладеними договорами субсидованого страхування сплачується страхувальниками (сільгоспвиробниками) в установлені строки страховику в частині, що не субсидується державою, тобто 50 % від встановленого тарифу. Договір страхування набирає чинності та діє пропорційно до сплаченої страхувальниками страхової премії. Після чого страхові компанії формують пакети документів для отримання страхових субсидій і передають їх до ДАСК.

ДАСК як адміністратор Програми готує реєстр договорів страхування у розрізі страхових компаній, що приймають участь в Програмі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, для виплат страхових субсидій та передає його (разом із супровідними документами) до Мінагрополітики.

Після подання Державною аграрною страховою компанією пакета документів Мінагрополітики зобов'язано протягом одного місяця виплатити ДАСК страхові субсидії в розмірі 50 % нарахованого страхового платежу (премії). Тільки після отримання страховими компаніями повної суми страхового платежу, договір страхування діє в повній сумі відповідальності за договором страхування.

В ДАСК формується Фонд гарантування відшкодування катастрофічних збитків, в який зможуть також направлятись кошти державного бюджету у вигляді бюджетних позичок).

Забороняється будь-яке та будь-чим, в тому числі і законодавчим актом, вилучення коштів із сформованого Державною аграрною страховою компанією Фонду гарантування відшкодування катастрофічних збитків.

ДАСК по мірі збільшення обсягів державної підтримки по програмі субсидованого агрострахування буде розробляти разом з Держфінпослуг та іншими зацікавленими сторонами типові договори страхування сільськогосподарських культур, які будуть узгоджуватись з Мінагрополітики.

Для розробки страхових тарифів у відповідності з Концепцією затвердженою Кабінетом Міністрів України, Гідрометцентр та Держкомстат будуть надавати відповідний інформаційний матеріал.

Формування та оновлення бази даних буде провадити ДАСК.

Перестраховування ризиків. Відповідно до Концепції страхові компанії після набрання чинності договорів страхування зобов'язані будуть передати на перестраховування в ДАСК частку відповідальності, встановлену стандартним договором облігаторного перестраховування. Такий порядок надасть можливість забезпечити контроль держави за виконанням страховими компаніями зобов'язань перед сільгоспвиробниками.

Крім того, страхові компанії після набрання чинності договору страхування частину (3%) страхової нетто-премії будуть за договором про співробітництво направляти до Фонду гарантування відшкодування катастрофічних збитків. Сплачена до Фонду гарантування сума є платежем на перестраховування катастрофічних ризиків та згідно з чинним законодавством виключається з доходу страховика.

ДАСК самостійно вирішує питання перестраховування переданої їй приватними страховиками відповідальності на зарубіжному або внутрішньому страховому ринку.

З метою відшкодування катастрофічних збитків держава може проводити перестраховання ризиків по системі Стоп-Лосс. Таке рішення може сприяти отриманню більш дешевого перестраховання в міжнародних перестраховик компаніях.

При настанні страхових випадків збитки сільгоспвиробників, які не є результатом надзвичайних ситуацій, покриваються страховиком та перестраховальником відповідно до розмірів утримуваної ними відповідальності.

Збитки від катастрофічних подій сільгоспвиробників, що не уклали договори страхування по групі сільськогосподарських культур, за якими страхування субсидується державою, є ризиком самого сільськогосподарського виробника та не покривається Фондом гарантування відшкодування катастрофічних збитків або державою.

ДАСК сплачує страхувальнику страхове відшкодування згідно з умовами договору перестраховання, що дає страхувальнику гарантію повного та вчасного відшкодування збитку.

В разі недостатності коштів у Фонді гарантування відшкодування катастрофічних збитків ДАСК може залучити позику на зворотній основі кошти державного бюджету. Для погашення позики та прискореного формування Фонду гарантування відшкодування катастрофічних збитків ДАСК з наступного року може підвищувати страхові тарифи до повного погашення позики та формування Фонду в розрахункових величинах, достатніх для наступних виплат.

Після набрання чинності Закону України “Про особливості здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою” забороняються будь-які прямі відшкодування з державного бюджету збитків сільгоспвиробників, що виникли в результаті надзвичайних ситуацій по групі сільськогосподарських культур, за якими страхування субсидується державою.

Рис. 6.1. Модель організації системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні

Це дасть можливість: значно зменшити видатки з резервного фонду Кабінету Міністрів України на відшкодування катастрофічних збитків сільгоспвиробникам; забезпечити функціонування прозорої та надійної системи страхування сільгосппродукції під державним контролем; уникнути незаконного використання коштів державного бюджету; досягти покриття ризиків сільгоспвиробників за рахунок страхування на рівні 70 %; забезпечити інтереси учасників системи агрострахування; забезпечити прозору і економічно обґрунтовану процедуру компенсації збитків сільгоспвиробникам; створити умови для залучення інвестицій у галузь сільського господарства; за рахунок використання діючої мережі страховиків та страхових посередників зменшити витрати держави на

впровадження агрострахування та його адміністрування; забезпечити додатковий контроль за дотриманням технологій при сільськогосподарському виробництві; досягти загальнодержавного результату за рахунок стимулювання розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції.

Дана схема організації фінансової моделі страхування сільськогосподарських ризиків за програмою державної підтримки забезпечує надійність та фінансову стійкість в страхуванні завдяки державному контролю та економить значні кошти бюджету, що направлялись на прямі виплати сільгоспвиробникам, які покривали збитки, що виникали в результаті надзвичайних ситуацій.

При розробці фінансової моделі були зроблені такі основні припущення щодо діяльності ДАСК:

1) змодельовані фінансові показники з урахуванням реальних збитків, понесених аграрним сектором України від зимових і весняно-літніх подій за період 2005-2011 років, шляхом екстраполяції їх на наступні періоди;

2) загальний обсяг ринку страхування сільськогосподарської продукції складає 65,5 млрд. грн. (при 100 % участі сільгоспвиробників у страхуванні – розраховано на основі частки аграрної продукції у ВВП у 2009 році);

3) покриття у частині не менше ніж 50% ринку з перших років існування ДАСК (зростання ринку щорічно по 10% до 90% покриття);

4) кошти Державного бюджету України на фінансування діяльності ДАСК не використовується, фінансування проводиться за рахунок операційної діяльності ДАСК.

Таблиця 6.1.

Обсяг матеріально-технічних ресурсів

	Початковий бюджет першого року роботи	Операційний бюджет з другого року роботи
Заснування (обладнання, оренда приміщення)	1 077 100	2 551 700
Операційні витрати на рік	1 314 000	3 967 200
Фонд зарплати	6 500 000	32 892 000
Всього	8 891 100	39 410 900

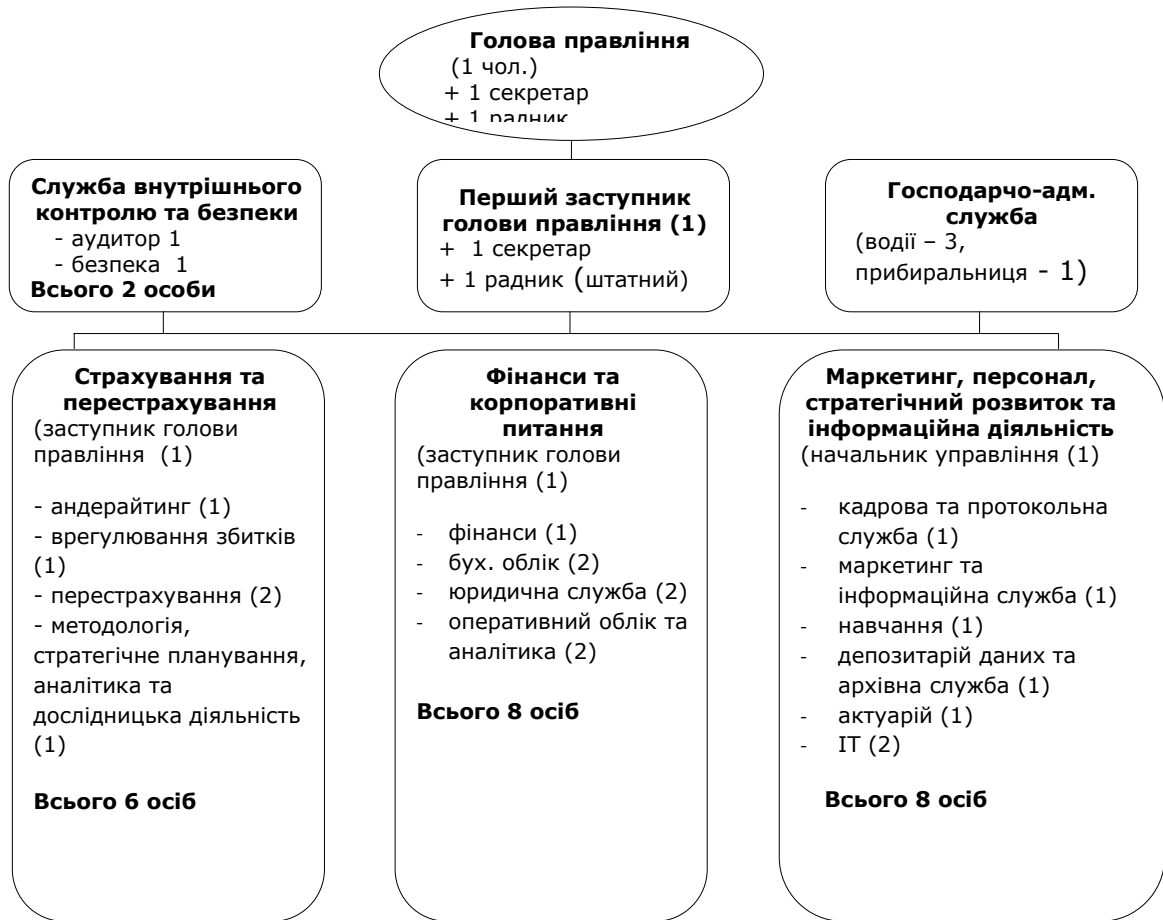

Рис. 6.2. План персоналу на початковий період

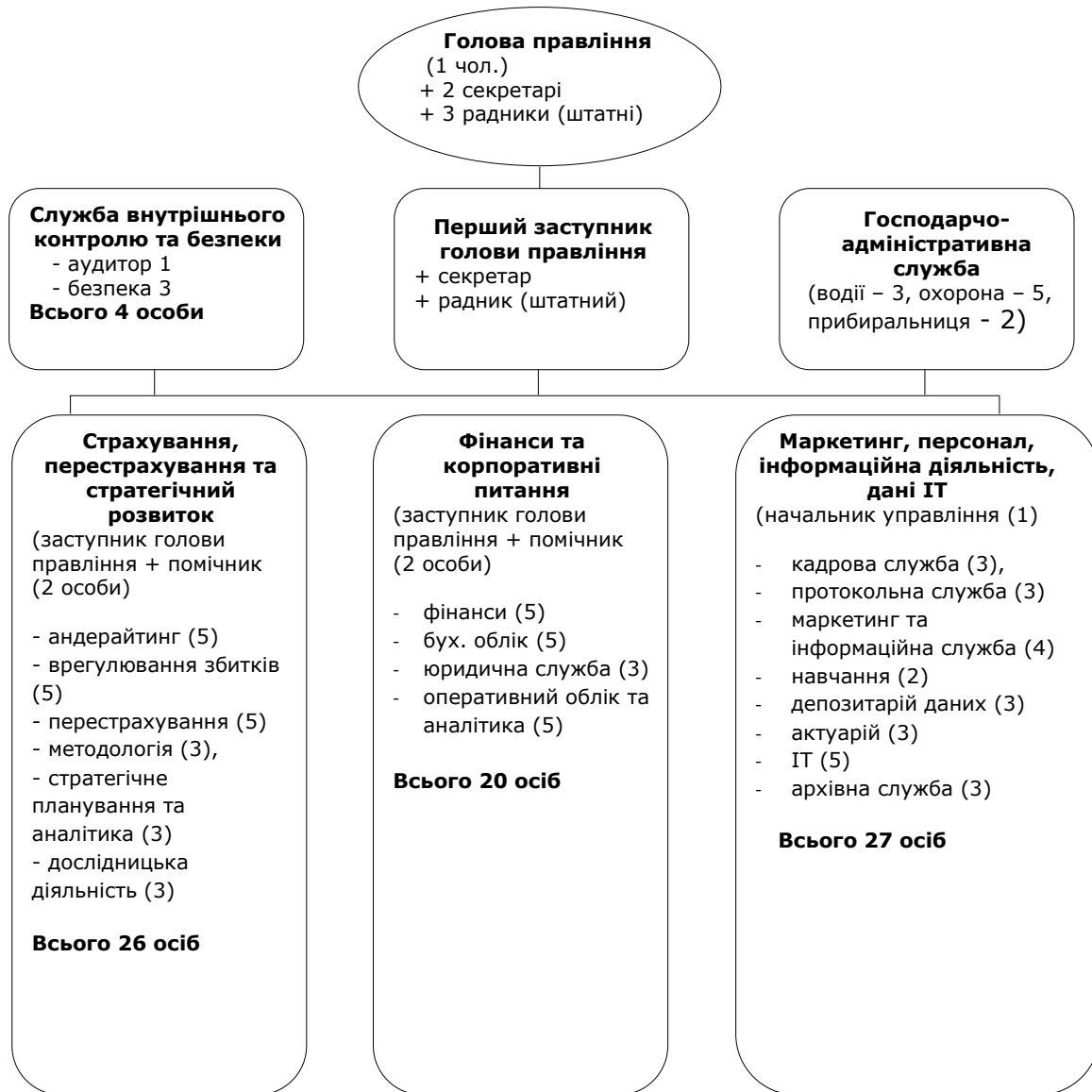

Рис. 6.3. Загальний план персоналу

Видатки державного бюджету на створення системи страхування сільськогосподарської продукції обмежуються витратами на створення статутного фонду ДАСК при її заснуванні в розмірах, передбачених Законом України “Про страхування”.

Фінансування діяльності Державної аграрної страхової компанії може здійснюватися за рахунок кількох джерел; а саме:

- страхові премії – для покриття коштів на функціонування програми аграрного страхування буде застосовуватися загальне навантаження, яке включається в розмір премії для врахування витрат на адміністрування. Однак звичайного розміру навантаження на адміністрування може бути недостатнім для

управління програмою, якщо система не забезпечить достатньої кількості учасників-страхувальників. На початкових етапах роботи системи може виникнути потреба в інших джерелах фінансування;

- страхові компанії – страхові компанії – учасники системи аграрного страхування можуть платити Державній аграрній страховій компанії за послуги, такі як управління даними, розробка тарифів, навчання, розробка нових страхових продуктів. При великих обсягах розробки страхових продуктів та підтримуючих механізмів страхові компанії виграють, оскільки ця діяльність буде менш фінансово обтяжливою порівняно з тим, коли кожна страхова компанія займатиметься цим самостійно;

- інші доход – за рахунок управління коштами резервів та надання послуг приватним компаніям в Україні. Експертиза та/або розробка страхових продуктів, що будуть розроблятися в системі аграрного страхування в Україні, можуть використовуватися для надання послуг іншим країнам;

- донори – Україна отримує міжнародну допомогу від різних країн та агенцій для здійснення певних ініціатив, які здебільшого мають соціальну спрямованість. Державна аграрна страхова компанія може отримати фінансування від донорів для розвитку програми аграрного страхування, яке спроможне стати ефективним механізмом, що принесе користь усій системі та стимулюватиме сільськогосподарський сектор і приватне страхування. Спроможність залучати донорські кошти залежатиме від ефективності операційної структури, яка застосовується в Україні для освоювання та використання цих коштів;

- бюджетні кошти – Уряд України щороку закладає у бюджет певні кошти на підтримку аграрного страхування. Кошти Державного бюджету України є цільовими та можуть використовуватись тільки для субсидування страхових премій. Кошти субсидії на страхування забороняється використовувати для покриття операційних витрат ДАСК. Невикористані кошти на субсидування премій зараховуються до Фонду гарантування відшкодування катастрофічних ризиків.

Уряд може мати вигравш, фінансуючи адміністрування системи аграрного страхування, якщо кошти спрямовуються на чітко визначені цілі. Наприклад, це може бути розвиток мережі погодніх станцій, отримання супутникових знімків для досліджень та/або страхування певних культур та/або невеликих господарств. Від такого підходу виграє вся система, адже це дасть можливість започаткувати ініціативи, які в іншому разі мали б фінансуватися приватними страховими компаніями.

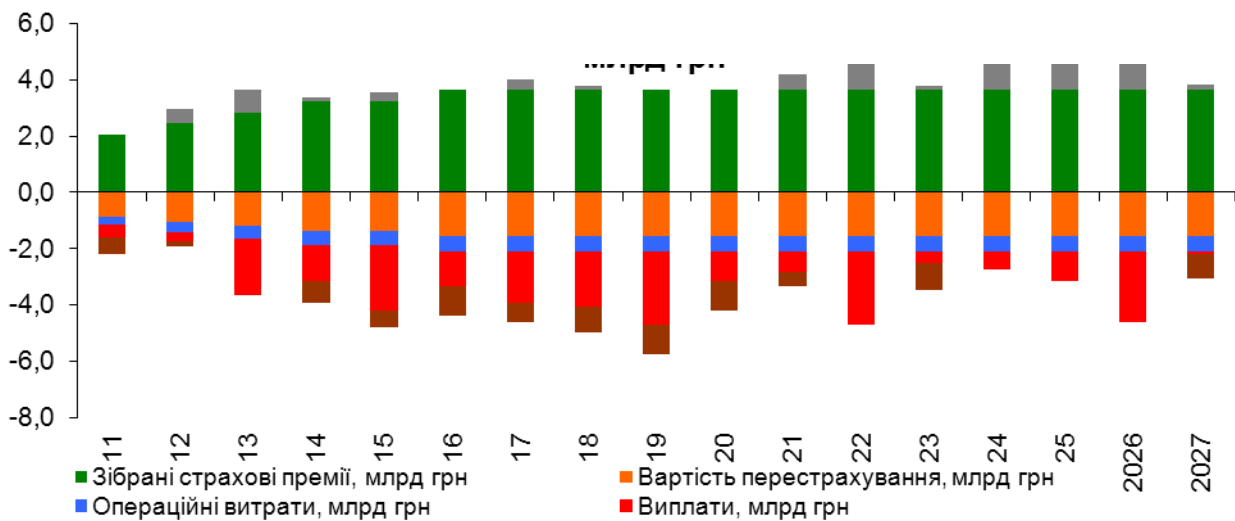

Рис. 6.4. Надходження та витрати у разі створення державної страхової компанії, млрд. грн.

6.2. Аграрний страховий пул

Наприкінці минулого року розпочало свою діяльність об'єднання страховиків «Аграрний страховий пул». Об'єднання страховиків «Аграрний страховий Пул» є неприбутковою організацією, яка на добровільних засадах об'єднує страховиків України, та основна діяльність якої пов'язана із організацією та провадженням страхування ризиків у сфері виробництва, зберігання та обігу сільськогосподарської продукції, в тому числі з добровільним страхуванням сільськогосподарської продукції з державною підтримкою від

сільськогосподарських виробничих ризиків, здійснюване відповідно до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», а також правових і нормативних актів затверджених на виконання даного Закону.

Відповідно до частини шостої статті 13 Закону України «Про страхування», Об'єднання страховиків «Аграрний страховий Пул» створюється та провадить свою діяльність, як об'єднання страховиків, які мають ліцензію на страхування сільськогосподарської продукції та які утворили Аграрний страховий пул, що є юридичною особою та утримується за рахунок коштів страховиків. Відповідно до частини першої статті 16 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» Об'єднання страховиків «Аграрний страховий Пул» є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють страхування відповідно до цього Закону.

Склад Пулу

Члени Пулу:

1. Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «Брокбізнес»
2. Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «Страхові гарантії»
3. Приватне акціонерне товариство «Українська аграрно-страхова компанія»
4. Товариство з додатковою відповідальністю «Страхове товариство «Домінанта»

За цей час в рамках субсидованого агрострахування він спромігся застрахувати тільки 3,5 тис. гектара. Страхові платежі склали 173,6 тис., а субсидії – 86,8 тис. гривень.

У період осінь 2013 р. – весна 2014 р. страхові компанії – члени Аграрного страхового Пулу застрахували врожай зернових культур за програмою форвардних закупівель Аграрного Фонду України. Всього було укладено 684 договори страхування, сума відповідальності страховиків склала 1,7 мільярди гривень, при цьому сума зібраних страхових премій склала більше 55 мільйонів гривень. Урожай сільськогосподарських культур був застрахований на загальній площі понад 361 тисяч гектарів.

Незважаючи на досить сприятливі погодні страхові компанії – члени Аграрного Страхового Пулу отримали 29 заяви про настання ризикових подій. Ризикові події фіксувалися переважно в південних регіонах України (Херсонська, Миколаївська, Дніпропетровська, Запорізька та Вінницька області).

Основними причинами пошкодження посівів та недобору врожаю стали стрімке зниження температури в січні місяці, відсутності снігового покриву, з одночасними опадами у вигляді дощу, утворення притертої льодової кірки, частина рослин вимерзла, в інших – пошкоджена коренева система. Рослини не змогли утворити вторинну кореневу систему і почалось їх випадіння (загибель). Ризик – вимерзання.

Після проведення оглядів постраждалих посівів, страхові компанії виплатили відшкодування по 2 ризиковим подіям. Сума виплаченого відшкодування за договорами страхування склала 272 тисяч гривень.

В весняно-літній період було зафіксовано, пошкодження посівів зливою, градом, підтоплення посівів внаслідок сильних злив. Станом на 09.10.2014 року страхові компанії – члени Аграрного страхового пулу виплатили відшкодування ще по 2 ризиковим подіям. Сума виплаченого відшкодування за договорами страхування склала 1 мільйон гривень.

Створення Пулу передбачено Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», який торік набрав чинності. Згідно з ним, програма страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою впроваджується єдиним об'єднанням страховиків - Пулом.

Головним завданням Пулу є координація діяльності страхових компаній та сприяння наданню сільгоспвиробникам якісних страхових послуг. До його функцій входить впровадження нових стандартних страхових продуктів, організація якісних програм перестрахування.

Подібні страхові пули існують у кількох країнах. У більшості з них вони створювалися за дорученням уряду. Зокрема, це стосується іспанського

«Агросегуро», турецького ТАРСІМ, російського Національного Союзу Агростраховиків.

Міжнародна практика доводить, що успішними бувають лише ті системи субсидованого агрострашування, в яких його учасники – держава та страховики – постійно координують свої дії. Проте досягнути цього можна лише завдяки створенню спеціалізованої структури, яка постійно займається агрострашуванням. Її функції може виконувати або державна установа, або Аграрний страховий пул. Україна обрала варіант Пулу. Це дозволить приватним страховим компаніям взяти активну участь у розвитку системи аграрного страхування та стати рівноправним партнером уряду.

У більшості країн з розвинутим агрострашуванням роль держави залишається суттєвою. Здебільшого вона не обмежується тільки наданням субсидій для здешевлення премій аграріям. Особливої ваги набувають розробка та впровадження стандартних страхових продуктів, розробка та прийняття на законодавчому рівні документів, які прискорюють запуск програми аграрного страхування, допомагають підвищити якість страхових послуг.

У такому дусі працюємо і ми. Достатньо сказати, що спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства, Нацкомфінпослуг наш Пул розробляє низку важливих документів. Нещодавно Нацкомфінпослуг для громадського обговорення підготував пакет документів, які стосуються страхування посівів озимих зернових культур на весняно-літній період. Сподіваємося, що до кінця лютого вони будуть затверджені. Відтак, страхові компанії, які входять до складу Пулу, зможуть розпочати активну підготовку до сезону страхування.

Вже узгоджено питання щодо проведення для сільгоспвиробників низки освітніх заходів. Вони проводитимуться спільно з Проектом Міжнародної фінансової корпорації (ІФС, Група Світового банку) «Розвиток агрострашування в Україні». Міністерство аграрної політики та продовольства у цій справі надає організаційну підтримку. Подібні заходи плануємо провести і для співробітників обласних сільгоспуправлінь.

Пул здійснює свою діяльність у повній відповідності до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», чинного законодавства та свого Статуту.

Зараз триває робота по підготовці технічних документів, які допоможуть стандартизувати роботу страховиків та надавати страхові послуги однакової якості. І це при тому, що нові страхові продукти будуть пропонуватися чотирма страховими компаніями.

Ці документи запроваджують стандартні вимоги до проведення оглядів посівів, оцінювання врожайності при врегулюванні збитків, оцінювання ризиків при прийнятті посівів на страхування. Ми навіть впроваджуємо рекомендації щодо фотографування посівів.

Для забезпечення якості загального страхового портфелю Пул планує створити службу андеррайтингу. Вже підготовлено проект регламенту з перестраховання. У відповідності до нього, певну частину своїх ризиків страховики будуть передавати Пулу на перестраховання. Визначений перестраховик від імені представників Пулу буде перестраховувати такі ризики на міжнародних ринках перестраховання.

Отож з вищевикладеного матеріалу можна зробити такі висновки:

недосконалість законодавства, що регулює діяльність із страхування сільськогосподарської продукції,

недостатня кількість стандартних страхових продуктів для страхування різних видів сільськогосподарської продукції,

розширення кількості членів Пулу та інші.

Тому пропонуємо:

затвердження Дорожньої карти реформування добровільного страхування сільськогосподарської продукції на 2014-2015рр. з урахуванням зауважень та рекомендувати до затвердження Президію Ліги страхових організацій України;

доручення Лізі страхових організацій України погодити та подання до Міністерства аграрної політики та продовольства України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання сфери фінансових послуг, погоджену

Дорожню карту реформування добровільного страхування сільськогосподарської продукції на 2014-2015рр.;

надати пропозиції по проведенню засідання Комітету Ліги страхових організацій України з питань страхування ризиків в аграрному секторі для опрацювання Дорожньої карти реформування добровільного страхування сільськогосподарської продукції на 2014-2015рр. із залученням представників Пулу, Мінагрополітики та Нацкомфінпослуг.

6.3. Удосконалення державної підтримки сільськогосподарського страхування

Сучасний стан розвитку аграрного страхування диктує потребу формування системного підходу до його розбудови. Виходячи з того, що уряд є виразником загального інтересу суспільства, а також із того, що спостерігається певний брак довіри між аграрним та страховим сектором, саме уряду має належати головна роль у консолідації зусиль інших учасників та збалансуванні їхніх інтересів. Прийняття Концепції має дати поштовх та визначити стратегічний напрямок дій уряду у виконанні цієї ролі. Пропонуємо розглянути матрицю організації страхування з наданням цільової позики сільгосптоваровиробникам на сплату страхового внеску (рис. 6.5.).

Метою подальшого розвитку системи аграрного страхування є забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва та доходів сільського населення як передумов стабільного економічного зростання країни та зростання добробуту її громадян шляхом максимального використання можливостей аграрного та страхового ринку та ефективного використання державних ресурсів.

Уряд виконує в системі аграрного страхування такі три функції:

- планування та управління програмами державної підтримки страхування;
- державне перестраховування на випадок настання катастрофічних ризиків для страхових продуктів в рамках державної підтримки аграрного страхування;

- контроль за діяльністю страхових компаній;
- сприяє розробці нових продуктів для страхування всіх або більшості видів сільськогосподарської продукції.

На сучасному етапі розвитку уряд має недостатньо інституційних можливостей виконувати всі зазначені функції.

Як свідчить міжнародний досвід, для виконання першої із зазначених функцій уряду – планування та управління програмами державної підтримки страхування – необхідно створити Державне агентство з аграрного страхування.

З метою розробки та реалізації державної політики щодо страхування аграрних ризиків, Державне агентство з аграрного страхування виконує такі функції:

- забезпечує умови для співпраці всіх учасників аграрного страхування;
- здійснює акумулювання, управління та розподіл фінансових ресурсів, які спрямовуються на державну підтримку аграрного страхування;
- збирає, обробляє та розповсюджує необхідні дані та інформацію;
- проводить необхідні наукові та статистичні дослідження в сфері аналізу ринку;
- щорічно розробляє та через центральний орган виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики подає на затвердження Кабінету Міністрів України програму державної підтримки страхування аграрних ризиків.

З метою здійснення державного перестрахування катастрофічних ризиків для страхових продуктів в рамках державної підтримки аграрного страхування необхідно створити установу, яка б виконувала такі функції:

- забезпечувала покриття катастрофічних ризиків за державними програмами підтримки аграрного страхування;
- здійснювала контроль за правильністю проведення експертизи з оцінки збитку;
- брала участь у переговорному процесі щодо розробки нових страхових продуктів;

– могла би (в разі прийняття щодо цього державного рішення) брати участь від імені держави в пулі страхових організацій, які є співстраховиками в сфері аграрного страхування;

– забезпечувала досудовий розгляд та врегулювання спірних ситуацій між страхувальниками та страховими компаніями.

Виконання третьої функції уряду в системі аграрного страхування – функції контролю за діяльністю страхових організацій – здійснює, в межах своїх повноважень, Державна Комісія з регулювання ринків фінансових послуг в Україні.

У зв'язку з цим пропонуємо модель суспільного взаємного страхування (СВС) багаторівневого характеру (рис. 2).

Другий блок законодавства, який впливає на страхову діяльність в Україні – це законодавство загальної дії, яке розповсюджується на всі суб'єкти підприємницької діяльності, зокрема, й на суб'єкти страхової діяльності. До цього блоку належать: норми Конституції України щодо власності, підприємництва, компетенції органів державної влади, регулювання підприємницької діяльності; Цивільний кодекс України; Закони України “Про власність”, “Про підприємництво”, “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, “Про господарські товариства”, “Про оподаткування прибутку підприємств” та інші.

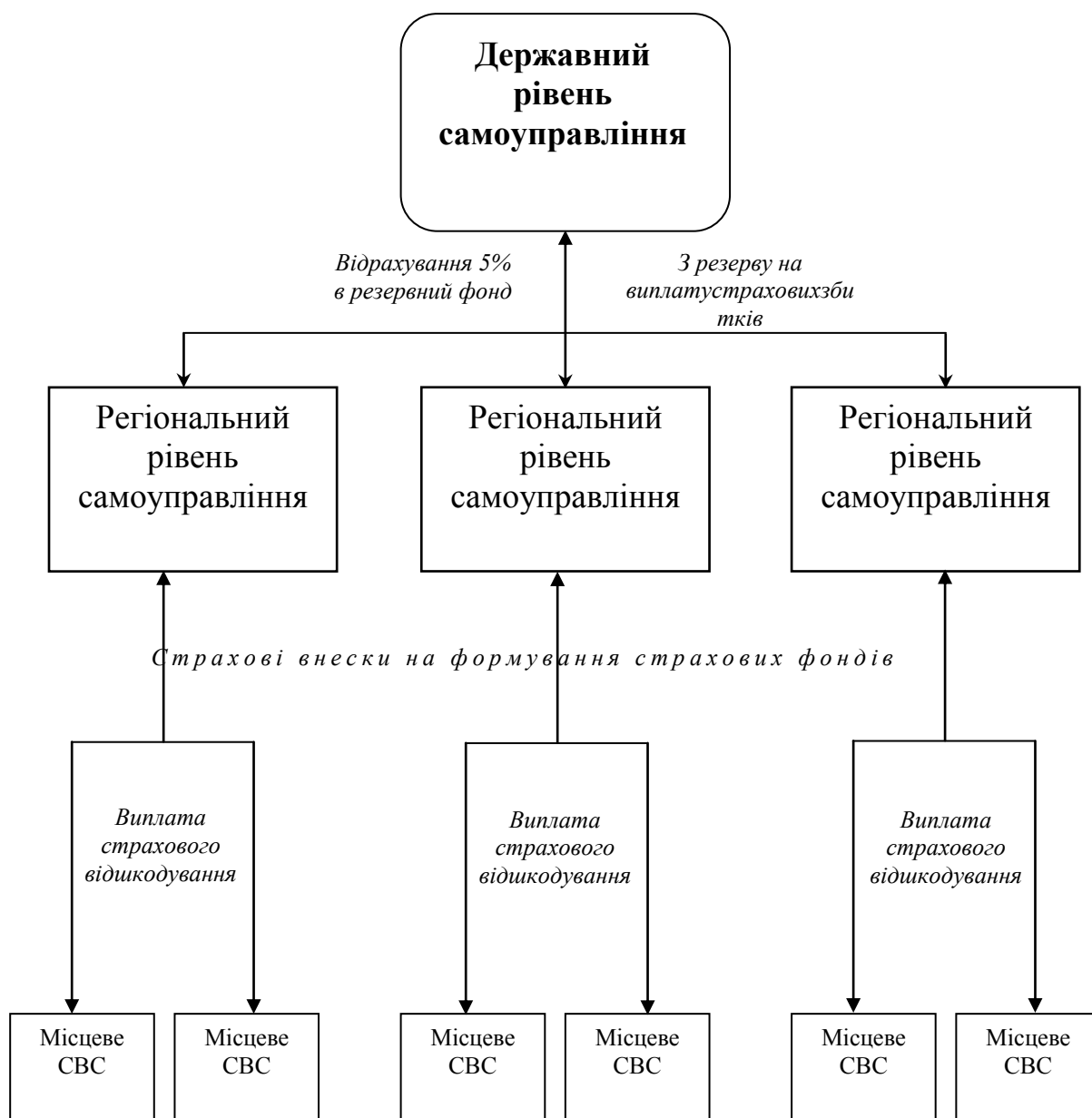

Рис. 6.6 Модель суспільного взаємного страхування (СВС) багаторівневого характеру (розроблено автором)

Нарешті, третій блок законодавства, який регулює сферу страхування сільськогосподарських ризиків – це нормативні акти, які стосуються питань надання державної підтримки сільськогосподарським виробникам. До таких документів належить, зокрема, Закон України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років”. Він прописує основні принципи надання державної підтримки сільськогосподарським виробникам, зокрема, в сфері ціноутворення, оподаткування, кредитного забезпечення та страхування ризиків сільськогосподарського виробництва.

У період з 2001 по 2004 рік на виконання зазначеного Закону було прийнято низку Постанов Кабінету Міністрів України та Указів Міністерства аграрної політики України, де визначався конкретний механізм надання такої підтримки. Так, у 2001 році було прийнято Постанову Кабінету Міністрів “Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам”. Для сільськогосподарських виробників, а також зернозаготівельних та зернопереробних підприємств, які здійснювали заставні закупівлі зерна, відшкодування складало 70%, а для інших підприємств агропромислового комплексу – 50% від рівня облікової ставки НБУ на день укладення угоди.

Державним бюджетом на 2005 рік вперше були передбачені кошти на компенсацію частини страхових внесків під час страхування врожаю – обсягом 54 млн. грн.

Згідно зі згаданою програмою, компенсація в розмірі 50% від страхового внеску виплачується суб'єктам аграрного ринку, які застрахували ризики втрати сільськогосподарської продукції (пшениці, жита, суміші пшениці та жита, ячменю, вівса, кукурудзи, соєвих бобів, льону, ріпаку, соняшнику, хмелю, цукрових буряків) за правилами комплексного або індексного страхування. При цьому компенсація здійснюється лише в межах тарифу, який не перевищує 5%, а для розрахунку страхової премії береться мінімальна закупівельна ціна зазначеної продукції. На рис. 6.7. подано схему порядку укладання договорів страхування та надання держпідтримки.

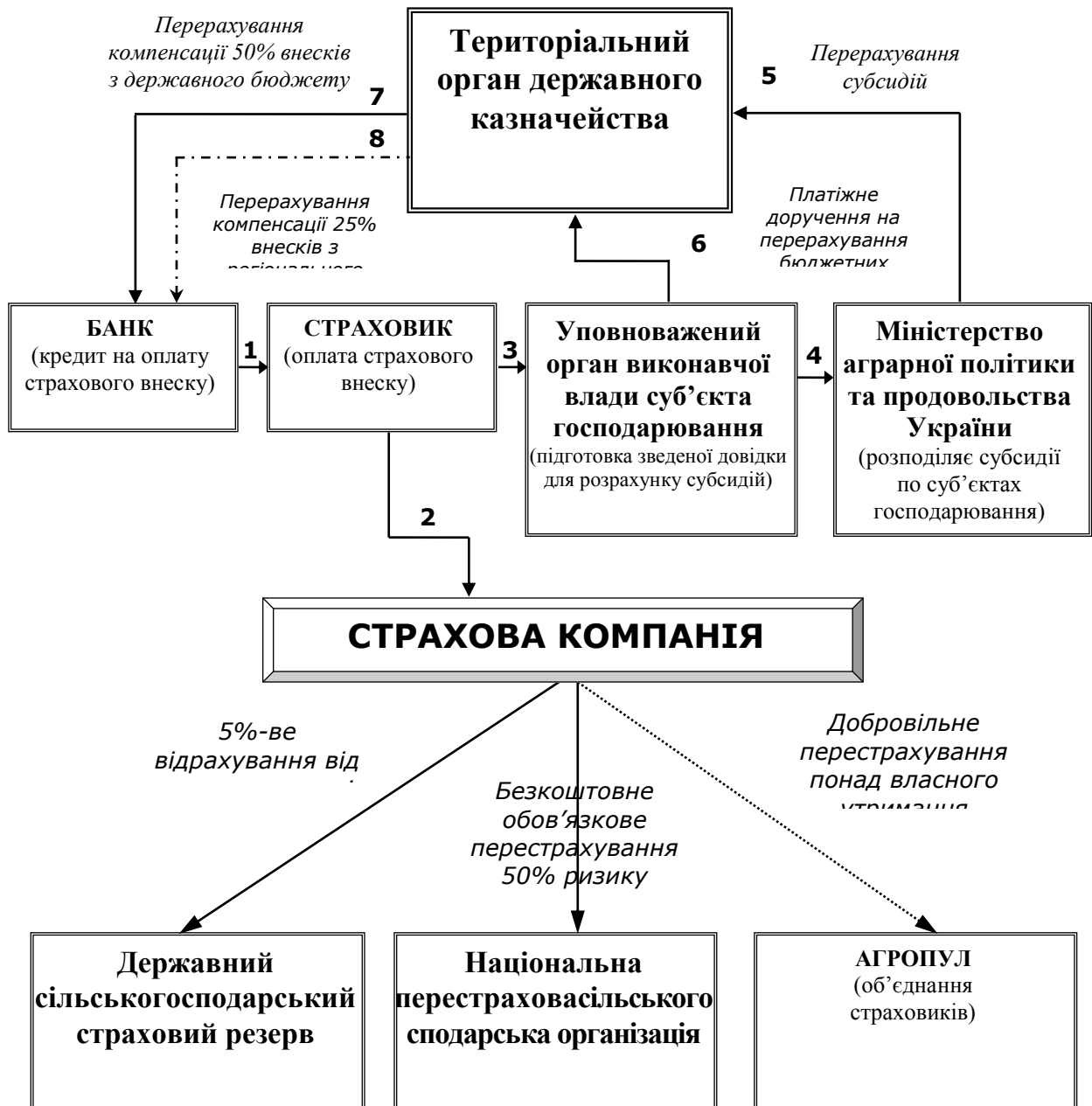

Рис. 6.7. Порядок укладання договорів страхування та надання держпідтримки (розроблено автором).

Проаналізуємо рис. 6.7:

1. Банк надає кредит на оплату страхового внеску страховику
2. Страховик оплачує страховий внесок у страхову компанію
3. Уповноважений орган виконавчої влади суб'єкта господарювання готує зведені довідки для розрахунку субсидії
4. Міністерство аграрної політики і продовольства розподіляє субсидії

5. Міністерство аграрної політики і продовольства надає платіжне доручення на перерахування бюджетних коштів в територіальний орган державного казначейства
6. Територіальний орган державного казначейства перераховує компенсації 50% внесків до банку
7. Територіальний орган державного казначейства перераховує компенсації 25% внесків з регіонального бюджету.

У 2004 році було прийнято новий Закон “Про державну підтримку сільського господарства України”, в якому узагальнено основні принципи та всі види державної підтримки сільськогосподарських виробників в Україні. Розділ III цього Закону присвячено державному регулюванню ринку страхування сільськогосподарської продукції. Згідно зі статтею 10 цього Закону, особа зобов’язана попередньо застрахувати ризики втрати сільськогосподарської продукції, якщо вона: (а) продає на організованому аграрному ринку будь-який вид товарного деривативу, базовим активом якого є сільськогосподарська продукція, (б) отримує бюджетну дотацію або субсидію, пов’язану з виробленням сільськогосподарської продукції або зменшенням її ціни, (в) отримує банківський кредит на цілі виробництва сільськогосподарської продукції, якщо проценти за таким кредитом відшкодовуються за рахунок бюджету, (г) отримує бюджетну позику або банківський кредит під гарантію держави чи органу місцевого самоврядування.

Так в загальних рисах виглядає державна політика щодо страхування сільськогосподарського виробництва. Цю схему слід допрацювати нашим законотворцям в контексті сьогодення та розвитку сільськогосподарського виробництва. У даному дослідженні запропоновано й розглянуто:

1. Матрицю організації страхування з наданням цільової позики сільгосптоваровиробникам на сплату страхового внеску (розроблено автором).
2. Модель суспільного взаємного страхування (СВС) багаторівневого характеру (розроблено автором).

3. Схема – порядок укладання договорів страхування та надання держпідтримки (розроблено автором).

6.4. Розбудова інфраструктури удосконалення державної підтримки сільськогосподарського страхування

На рисунку 6.8. розглянемо інфраструктуру ринку страхування сільськогосподарської продукції.

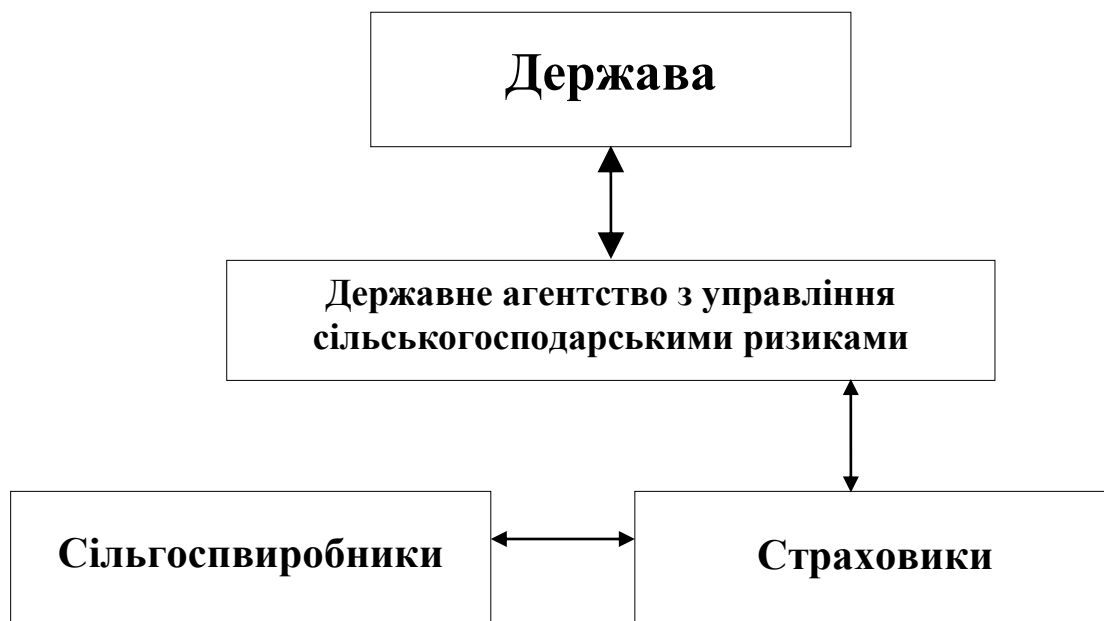

Рис. 6.8. Інфраструктура ринку страхування сільськогосподарської продукції

Розвиток сільського господарства тісно пов'язаний з високим рівнем ризику, що полягає у відсутності гарантій отримання результатів виробничої діяльності під впливом різних чинників, насамперед природних. У розвинених країнах світу агрострахування набуло поширення і стимулює розвиток агропромислового комплексу. Для України цей процес поки що формується суперечливо, з пошуками власного шляху. При цьому взаємно переплелися методи, що дісталися у спадок від планової економіки, так і сучасні ринкові моделі.

Здійснюється процес формування страхового ринку, натомість скасованої у страховій справі державної монополії. Саме тому «розвиток страхування, як

частини фінансового ринку, вимагає чіткості, як у визначенні самого явища, так і його категорій, а також, наявності прозорої правової основи по всіх фазах страхового процесу» [15].

За результатами 2013 року ринок агрострахування України склав 16,5 млн. доларів США. Прогнози на 2014 рік суперечливі: вони «показують тенденцію до скорочення обсягу зібраних премій до 20%, що пов'язано з політичною кризою в країні і відсутністю субсидованого агрострахування на Україні», і що «сумарна оцінка потенціалу ринку агрострахування в 2014 р, включаючи держпрограми і добровільне страхування - більше 200 млн грн. При впровадженні обіцяного субсидування страхування з державною підтримкою, збори премій в майбутньому році можуть перевищити 300 млн грн» [1].

Загальновизнано, що необхідність державного регулювання в галузі страхування обумовлена низкою причин: страхування є чинником процесу відтворення в рамках економіки всієї країни; страхові фонди в тій чи іншій мірі є інвестиціями в економіку; створення рівних умов для бізнесу передбачає захист майнових прав страхувальників та одночасне забезпечення фінансової стійкості страховиків тощо.

Страхування сільськогосподарської діяльності як галузь страхової справи в даний час є найменш розвиненим. Це пов'язано з тим, що з початку реформ йде пошук форм і методів, які б відповідали інтересам усіх учасників процесу, формується законодавча база і ринок спеціалізованих страхових продуктів. За дослідженнями міжнародної компанії «Агроиншуранс Інтернешнл» (ООО), створеної у 2012 р. на базі інтернет-проекту www.agroinsurance.com [1], який надає аналітичні дані у сфері страхування з 2006 р., відсутність на Україні консолідованих даних про поточні погодні умови, ризикові події, що впливають на стан посівів суттєво ускладнюють прогнозування ринку агровиробництва.

З метою забезпечення виконання зобов'язань страхових компаній перед страхувальниками під час страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, у 2012 році було створено Об'єднання страховиків «Аграрний страховий пул», члени якого діють на умовах співстрахування, що

підвищує гарантії виконання зобов'язань страховими компаніями перед сільгоспвиробниками в разі отримання останніми збитків. Саме це об'єднання розпочало з 2012 року страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою за стандартними страховими продуктами [1; 16].

За даними російських дослідників І.А. Соколової та Т.В. Шуміліної, у зв'язку зі вступом до СОТ, країни повинні внести корективи в свою аграрну політику і відмовитися від практики прямого субсидування та розширити сферу комерційного страхування. На Україні цього поки що не спостерігається. Наприклад, після вступу до СОТ, подібні зміни відбулися в Канаді, Китай за 2007-2011 рр. реформував систему агрострахування і вийшов на друге місце в світі після США за обсягом цього виду страхування (за п'ять років було виплачено страхове відшкодування обсягом понад 40 млрд юанів, охопивши понад 70 млн селянських дворів) і випередивши Японію [15; 19].

За даними Інституту стратегічних досліджень, спостерігається низький рівень використання державою непрямих заходів підтримки аграрного сектору. В Україні «не розроблено механізми державної компенсації при страхуванні сільськогосподарської продукції, передбачені Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [21].

Досліджувана проблема знаходиться на стику різних наукових напрямків, що охоплюють різні аспекти державної підтримки сільськогосподарського страхування. По кожному з них є певний теоретичний і практичний матеріал, що відображає загальні і приватні результати використаних авторами підходів, але досі не дано відповідь на питання про теоретичні і практичні аспекти застосованих та перспективних розвитку страхування у цій галузі економіки, на відміну від інших країн, де створено відповідні Концепції [6].

У політиці державного регулювання розвитку сільського господарства та у господарській практиці страхових компаній недостатня увага приділяється розробці стратегічного розвитку сегменту сільськогосподарського страхування як для всього ринку, так і для його цільових сегментів, продукції, галузей та видів діяльності. У зв'язку з цим, ринкова ситуація, розвивається за ініціативи окремих

страхових компаній, зокрема АСКА, ІНГО Україна, ПЗУ Україна, Оранта, Домінанта, Страхові Гарантії, Брокбізнес і Української Аграрно-Страхової компанії (УАСК) [1], за напрямками, які ці компанії згенерували.

Саме тому, що відсутні методичні підходи до вирішення проблеми вибору прогресивних моделей страхування у поєднанні з державною підтримкою, необхідний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду, його ефективності та можливості подальшого розвитку і підтримки сільськогосподарського страхування в Україні.

З метою стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва Законом України “Про державну підтримку сільського господарства України” від 24 червня 2004 року було визначено особливості державного регулювання ринку сільськогосподарського страхування шляхом запровадження комплексного та індексного страхування, а також створення Фонду аграрних страхових субсидій.

В Україні субсидії на агрострахування проіснували з 2005 до 2008 року. Щорічно держава компенсувала аграріям, які застрахували свої посіви, 50% страхової премії та 50% франшизи при виплаті. Основною проблемою, на думку експертів ««Агроиншуранс Інтернешнл» [1] виявилось непродумане адміністрування – субсидії розподілялися через районні управління сільського господарства. За свідченнями учасників ринку, це призводило до необхідності додатково стимулювати чиновників, щоб отримати належну дотацію. Під впливом цього фактору, а частково й через недостатність державних коштів, у кризовий 2008 рік від субсидій вирішили відмовитися, спрямувавши кошти лише за одним із напрямів страхування за участю держави – на ліквідацію наслідків повені. На ринку переважало класичне страхування з незначними обсягами формального страхування.

Загальний обсяг ринку страхування сільськогосподарських культур в Україні в 2013 році склав 869 тис. Га застрахованих площ, що на 316 тис. га або 57,1% більше ніж у 2010 році. Сума страхових платежів з цього виду страхування за 2013 рік

склала 135,4 млн грн, що на 63,3 млн грн або на 87,8% більше показників 2010 року (таблиця 1).

Таблиця 6.3.

Динаміка ринку агрострахування в Україні, 2005-2013 рр.

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Застрахована площа, тис. га	390	670	2 360	1 171	510	553	786	727	869
Страхові платежі, млн грн	12,8	28,5	117,1	155,4	42	72,1	136,3	130,4	135,4
Страховий платіж на 1 га, грн	32,8	42,5	49,6	132,7	82,4	130,4	173,4	93,1	155,3
Розмір державних субсидій, млн грн	5,8	12,5	47,8	72,8	0	0	0	0	0
Частка державних субсидій у видатках страхування, %	45,3	43,9	40,8	46,8	0	0	0	0	0
Кількість договорів страхування, шт.	910	1330	4397	1637	1980	1217	2710	1936	1722
Середній страховий платіж за 1-м договором, тис. грн	14,1	21,4	26,6	94,9	21,2	59,2	50,3	54	78,4
Рівень виплат, %	н/д	н/д	н/д	н/д	36,5	50,9	28	41	9,7

Джерело: [1].

Якщо за 2011 рік у середньому на 1 га площ припадало 173,4 грн страхового платежу та агровиробниками укладено 2710 договорів страхування сільськогосподарських культур, що на 1493 договору або на 122,7% більше ніж у 2010 році, то уже в 2013 році на 1 га припадає 155 грн, а договорів укладено 1722 одиниці. Рівень виплат в 2011 році склав 28% (у 2010 році - 50,9, у 2009 році - 36,5%), у 2013 році – рівень виплат 9,7 – найнижчий за аналізований період..

Договори страхування заставних посівів з низькими ставками премій (формальне страхування) в основному укладені навесні - влітку на період до збору врожаю. Значний вплив на результати страхування сільськогосподарських культур на період весна - осінь 2011 року зробила програма форвардних (заставних) закупівель компанії «Хліб Інвестбуд», яка передбачала укладання договорів заставних закупівель за наявності договорів страхування врожаю.

Як зазначається у Пояснювальній записці до Проекту Закону [4], Урядом у 2009 році призупинено фінансування низки аграрних програм. Серед них опинилась бюджетна програма: Здешевлення вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку. Якщо у 2008 році на неї було

передбачено 200 млн. гривень, то у поточному Бюджеті на 2009 рік її назва взагалі зникла із додатку 3 – розподіл видатків держбюджету.

Проте, без державної підтримки агрострахування не одержувало подальшого розвитку та все ще знаходилось на зародковому рівні розвитку. Наприклад, запровадження у 2005-2008 роках державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції, незважаючи на всю її непрозорість, неефективність та затратність для сільгоспвиробників, призвело до збільшення співвідношення застрахованої площі до загальної з 2% (2005р.) до 8% (2007р.). Тому припинення у 2009-2010 роках надання державної підтримки було значною втратою для державної аграрної політики і безпосередніх товаровиробників. Саме тому, через особливо несприятливі умови подальших років, зокрема сильні морози і посушливі літа у 2011-2012 роках, було прийнято рішення відродити системне державне страхування у сільському господарстві.

Оскільки прийняті ще на початку 2000-х років норми Закону про аграрне страхування виявилися неефективними, це спонукало Уряд до прийняття 9 лютого 2012 року окремого Закону України “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою”, який набрав чинності з 1 липня 2012 року [4].

За повідомленням прес-служби Міністерства аграрної політики та продовольства, за останні декілька років сільгоспвиробники все частіше почали користуватися послугами страхових компаній. До цього аграріїв підштовхнули погодні умови, які з кожним роком стають все більш непередбачуваними та завдають значних фінансових втрат. Так, у 2012 році надавалася державна підтримка сільськогосподарським товаровиробникам шляхом компенсації 50% вартості страхових платежів під час страхування озимої пшениці на період перезимівлі. На це в державному бюджеті було виділено 70 млн. грн. Вітчизняні експерти, спираючись на досвід Міжнародного інституту управління сільськогосподарськими ризиками (IARM), оцінили, що у цілому обсяг аграрного страхування в 2012 році склав 270 млн грн., у т.ч. страхування посівів озимої

пшениці з державною підтримкою - 120-140 млн грн (включаючи непряму підтримку) [16].

У 2013 році продовжено впровадження системи страхування сільськогосподарських культур з державною підтримкою, зокрема, планувалось розширення переліку стандартних страхових продуктів, охоплення не лише перезимівлі сільськогосподарських культур, а й весняно-літнього періоду та весь час вирощування. Все це здійснювалось з метою надання сільськогосподарським товаровиробникам можливості вибору стандартних страхових продуктів відповідно до їхніх потреб та фінансових можливостей [18].

Проте, як і раніше, постала проблема нестачі коштів, аби забезпечити всіх сільськогосподарських товаровиробників державною підтримкою. Адже у бюджетних програмах Мінагрополітики передбачено досить широкий спектр заходів, фінансованих переважно за рахунок спецфонду, що ставить надходження коштів на програми у пряму залежність від податків, що надходять у казну та формують ці фонди. Окрім того, як вважають чиновники, «питання виникає не стільки в недостатній кількості фінансування, як у неможливості його здійснення на даний момент. При страхуванні сільгосппродукції на період перезимівлі для отримання субсидії з державного бюджету, сільгосппідприємствам необхідно було подати заявку на страхування в термін до 15 вересня 2012 року. Однак сільгосппідприємства не змогли виконати цю вимогу» [18].

Треба зазначити, що в основному держава намагалася надати страхову підтримку фермерам і невеликим сільськогосподарським підприємствам, у яких скрутний фінансовий стан. Великі агрохолдинги, які мають не більше вільних фінансових ресурсів, доступ до кредитування, ознайомлені з можливостями ринку страхових послуг та їхніми продуктами, як правило, і без того страхували свої ризики.

На даний час основним предметом державної страхової політики є страхування врожаю, здійснюване з державною підтримкою. Відповідно до Закону України Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [4], який регулює відносини у сфері страхування

сільськогосподарської продукції, що здійснюється з державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві, у ст. 1 дано визначення державної підтримки та страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Страхування з державною підтримкою, відповідно до законодавства, передбачає три види продуктів для сільськогосподарських культур: страховий продукт 1 (на весь період вирощування); страховий продукт 2 (на період перезимівлі) та страховий продукт 3 (на весняно-літній період).

Згідно досліджень «Агроиншуранс Інтернешнл», ринок страхових послуг для аграрного сектору показав незначний ріст у 2013 році за останні три роки, при цьому стабільно зростає площа застрахованих площ, навіть при зменшенні числа договорів з 2710 одиниць у 2011 році до 1722 у 2013 році. Сума премій для страхових компаній показує незначне зростання через пониження середньої ставки премії з 3,74 у 2011 році до 3,10 ц 2013 році. Як пояснюють фахівці [1], «низький тариф зумовлений застосуванням переважно договорів мультиризиків з безумовною франшизою на рівні 50%, з умовою компенсації лише катастрофічних збитків. Сумарні виплати на компенсації за договорами у 2013 році склали 13 млн грн. Проте, із загальної суми премій, зібраних на ринку страхових послуг за 2013 рік, 84% їх припадає на збори за програмами, що координуються АСП. Тобто, до певної міри ринок страхових послуг потерпає від однобічності програм та адміністративного регулювання».

Ще одним досить важливим документом щодо регулювання державної політики страхування у сільському господарстві, є розпорядження Національної комісії «Про деякі питання здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [13]. У ньому, з метою вдосконалення державного регулювання діяльності з надання страхових послуг щодо страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою комісією затверджено умови страхування площ посівів озимих зернових

сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі (страховий продукт 2).

Цим Розпорядженням «Про деякі питання здійснення страхування посівів та майбутнього врожаю озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на весь період вирощування» [13] затверджуються: умови страхування посівів та майбутнього врожаю озимих зернових культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на весь період вирощування; стандартні страхові тарифи для страхування посівів та майбутнього врожаю озимих зернових культур; форма Стандартного договору страхування посівів та майбутнього врожаю озимих зернових культур та форми документів щодо укладення та супроводження договорів страхування з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на весь період вирощування (Акти та інструкції до їх заповнення).

У Законі про особливості страхування сільськогосподарської продукції [4] зазначено, що страхування сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції здійснюється на випадок завдання збитку внаслідок настання подій (страхових ризиків), передбачених стандартним страховим продуктом. Страхова вартість їх визначається, виходячи з ціни одиниці продукції, розрахованої профільним міністерством. Вказані ціни можуть бути диференційовані за видами продукції, областями або природноеконімічними зонами. Дані про рівень цін на продукцію доводяться до відома страхувальників і страховиків.

Очікується, що ці законодавчо-нормативні ініціативи сприятимуть вдосконаленню державного регулювання за діяльністю страховиків, які здійснюють страхування сільгосппродукції з державною підтримкою, та посилять захист майнових прав та інтересів сільгосптоваровиробників.

Що стосується діяльності Аграрного страхового пулу, то за інформацією його офіційного сайту <http://uaip.com.ua/>, у період осінь 2013 р. – весна 2014 р. страхові компанії – члени Аграрного страхового Пулу застрахували врожай

зернових культур за програмою форвардних закупівель Аграрного Фонду України. Всього було укладено 684 договори страхування, сума відповідальності страховиків склала 1,7 мільярди гривень, при цьому сума зібраних страхових премій склала більше 55 мільйонів гривень. Урожай сільськогосподарських культур був застрахований на загальній площі понад 361 тисяч гектарів. У весняно-літній період сума виплаченого відшкодування за договорами страхування склала 1 мільйон гривень. Окрім того, 26 вересня 2014 Аграрний страховий пул спільно з Лігою страхових організацій України прийняв Дорожню карту реформування добровільного страхування сільськогосподарської продукції на 2014-2015 рр.

Таким чином, можна констатувати, що в Україні створена і розвивається інфраструктура управління ризиками виробництва і доходності за участю держави і страхових компаній, де значна роль відведена Страховому аграрному пулу. Модель такої взаємодії базується на прямій та опосередкованій участі держави у страховій діяльності в сільському господарстві. Для неї характерні такі ознаки: визначення обсягів бюджетних зобов'язань держави щодо субсидування сільськогосподарського страхування, належна диференціація розмірів страхових тарифів, сформований набір сільгоспкультур, прийнятих на страхування, урахування зональних умов сільгоспвиробництва, створення державних фондів страхових резервів, здійснення підтримки сільгоспстрахування за принципом розподілу затрат держави і страхувальників, розробка нових програм, в тому числі, комплексних.

Для розробки стратегії аграрної політики держави щодо сільськогосподарського страхування, необхідно вивчення зарубіжного досвіду. Зокрема, у Росії сільськогосподарське страхування з державною підтримкою здійснюється відповідно до Федерального закону від 29 грудня 2006 № 264-ФЗ «Про розвиток сільського господарства» та Державною програмою розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства на 2008-2012 роки. Згідно з цими документами держава

виділила на підтримку агрострахування з федерального бюджету 0,55 млрд руб. [19].

В даний час Уряд РФ, опираючись на чинні законодавчі акти, здійснює програму державної підтримки страхування врожаю сільськогосподарських культур. З федерального бюджету щорічно виділяються кошти на компенсацію 50% сплачених сільгоспвиробниками страхових премій.

Сільськогосподарське страхування розвинених країн найбільш системне там, де застосовується стимулююча форма державної участі. Як зазначено у Пояснювальній записці до Законопроекту про сільськогосподарське страхування [4], навіть найближчі сусіди України – Російська Федерація, Республіка Білорусь, Молдова, Казахстан проводять державну політику фінансового стимулювання страхування сільськогосподарської продукції. Наприклад, у Росії діє могутня програма субсидування (50%) рослинництва і тваринництва; фактично на субсидування агрострахування «освоюється» не меншого 60% бюджету. У Молдові субсидується від 50% до 80% від суми страхових премій; велику частку займає страхування високовартісних видів продукції. У Казахстані та Білорусі діє обов'язкове агрострахування.

Особливостями сільськогосподарського страхування з державною участю в найбільш розвинених країнах (США, Іспанія, Канада) можна віднести:

- субсидування надається за всіма видами сільськогосподарського виробництва: рослинництво, тваринництво, рибництво, лісове господарство;
- широкий перелік об'єктів страхування за видами сільськогосподарського страхування, що підлягають субсидуванню;
- широкий асортимент субсидованих страхових програм, в тому числі комплексних програм, з різним рівнем страхового покриття, переліком ризиків, предметів страхування (більше 80 видів субсидованих програм, які охоплюють усі сфери сільського господарства);
- страхові програми розрізняються по регіонах, в т.ч. в залежності від регіональних особливостей визначаються об'єкти страхування, страхові ризики, виключення з покриття;

- різні рівні розмірів наданих субсидій, які залежать від рівня страхового ризику на території регіону, об'єктів страхування, переліку ризиків і індивідуальних особливостей сільськогосподарського виробника, в тому числі і стажу страхування;

- оплата страхового внеску сільськогосподарським товаровиробником тільки в тій частці страхової премії, яка повинна бути їм виплачена [3; 15; 19; 22; 23].

Світова практика показує, що умови агрострахування в ряді країн приймаються у вигляді закону на певний, в кілька років, період, наприклад, «Farm bill» в США (2009 рік). Тому страхування в сільському господарстві має бути довгостроковим, за правилами тривалої дії, не виключаючи можливості їх модернізації. Так, незважаючи на згадану апробовану і таку, що добре зарекомендувала себе, систему агрострахування в США, уряд з 2011 року вносить деякі зміни в правила участі страхових компаній у програмі субсидованого страхування.

Система страхування з державною підтримкою, кредитна система, експортна інфраструктура відносяться до заходів "зеленої скриньки", яка не пов'язана із зобов'язаннями щодо її скорочення. У розвинених країнах цю можливість активно використовують. Так, наприклад, за період з 1995 року витрати на «зелену корзину» в ЄС зросли на 56%, в США - на 26%, в Австралії - на 53%, в Росії ж, навпаки, ці витрати скоротилися більш ніж удвічі [15].

Саме тому, опираючись на досвід цих країн, необхідно деякі положення застосовувати і у вітчизняній практиці. На думку дослідників, «для вдосконалення сільськогосподарського страхування необхідно розвивати стимулюючу форму державної участі в сільськогосподарському страхуванні» [8]. Але відмітна риса сільськогосподарського страхування в тому і полягає, що воно з різними варіантами та обсягами державних субсидій в кожній країні розвивається індивідуально.

Наприклад, для американських фермерів, за сучасними дослідженнями [23] у сільськогосподарському страхуванні є традиційна і альтернативна політики.

Зокрема, «альтернативна політика полягає у створенні преміальної субсидії, що рівна заданому відсотку від валового доходу на акр. Така компенсація складає 3-4% від вартості виробництва. Фермери матимуть змогу обирати зручні для них виплати оскільки преміальна субсидія не залежить від конкретного страхового продукту чи певного рівня покриття. Можна витратити цю субсидію на опції страхування урожаю, страхування цін, чи лише на опцію страхування посівів».

Ця індивідуальність обумовлена, насамперед, історично сформованою системою організації сільгоспвиробництва, його ефективністю, існуючими формами власності, ступенем його залежності від природних умов і, звичайно ж, від фінансових можливостей бюджету кожної країни. Тобто, «система сільськогосподарського страхування в тій чи іншій країні повинна бути абсолютно адекватною конкретним умовам» [3].

Що стосується вітчизняного досвіду, то за даними «Агроіншуранс Інтернешнл» [1], вітчизняне агрострахування, яке є всі шанси стати драйвером страхового ринку, з 2012 року, по мірі реалізації державних бюджетних програм, перетворюється на звичайний механізм освоєння бюджетних коштів.

Аналізуючи вітчизняний досвід, законодавство [4; 13] статистичні дані [1], дослідження вчених [5; 7; 8; 9; 15; 16; 19] можна стверджувати, що основними факторами, які стримують розвиток вітчизняного сільськогосподарського страхування з державною підтримкою, є: відсутність системності у підходах до сільськогосподарського страхування з державною підтримкою та недосконалість існуючого порядку надання субсидій, зокрема нормативно встановленого строку їх надання; недотримання гарантій повного відшкодування встановленого розміру субсидій; надання державної підтримки лише при страхуванні певних видів сільськогосподарських культур за стандартними для всіх регіонів умовами тощо.

Таким чином, виникає необхідність розробки Стратегії розвитку державного страхування у сільському господарстві, на перспективу. Варто зазначити, що існують непоодинокі стратегії розвитку страхування в Україні. Зокрема це проект Асоціації «Українська федерація убезпечення» «Стратегія

розвитку страхового ринку України на 2012-2021 роки», який нині ініційований на широке обговорення з залученням органів державної влади, представників інститутів громадянського суспільства, що діють у фінансовому секторі, міжнародних організацій та експертів.

Метою цієї Стратегії є відродження первинної ролі страхування як суспільно-корисної функції захисту майнових інтересів громадян, суб'єктів економічної діяльності та держави на основі розбудови конкурентоспроможного, відкритого, платоспроможного, оснащеного найсучаснішими інфраструктурою, технологіями страхового ринку, з привабливим та широким асортиментом якісних страхових послуг та інструментів, гарантованим рівнем захисту прав споживачів та сучасними методами регулювання і нагляду із залученням інститутів саморегулювання [18]. Цією ж організацією у 2010 році була ініційована стратегія і для сільського господарства, де передбачалося розкриття механізму аграрного страхування за участю держави та його складових.

Опираючись на дані досліджень А.В. Мерзляка [9] та виконання державного бюджету за відповідні роки, розглянемо динаміку бюджетної підтримки розвитку страхування розвитку сільськогосподарської продукції в Україні.

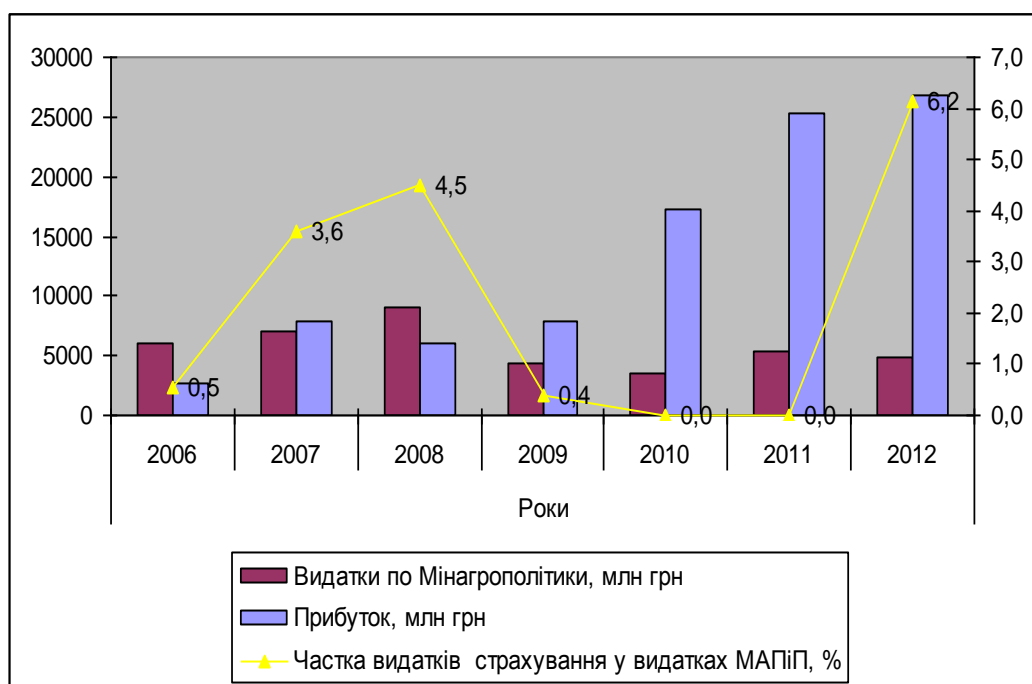

Рис. 6.9. Динаміка бюджетної підтримки страхування та прибутку у сільському господарстві за 2006-2012 рр.

Джерело: [9].

Примітка. До видатків страхування віднесено чинні у період бюджетні програми: Фінансова підтримка підприємств, що розташовані в особливо складних кліматичних умовах, Здешевлення вартості страхових премій, Фактична фінансова підтримка страхування с.г продукції, Одноразова допомога на подолання стихійних лих.

Як видно з рис. 6.9., структура видатків Державного бюджету на страхування сільського господарства майже пропорційна динаміці видатків на МАПіП. А динаміка прибутку свідчить, що у останні роки в сільськогосподарських підприємств появились реальні фінансові ресурси, які дають змогу здійснювати повноцінне страхування.

На нашу думку, стратегія сільськогосподарського страхування за участю держави має враховувати сучасний стан, а саме – відсутність єдиної державної стратегії розвитку сільськогосподарського страхування і власне розвитку сільського господарства. Треба також визнати недосконалість нормативно-законодавчої бази та впорядкувати її у єдиному руслі. Окрім того, має значення рівень поінформованості товаровиробників. Важливою складовою є рівномірність представлення страховиків у всіх регіонах країни. Однозначно у складі стратегії має бути врахована структура кваліфікованих кадрів. За аналогами із зарубіжним досвідом має бути сформована мережа інформації та відповідні відсутні бази даних, в тому числі погодної, агрокліматичної, статистичної, тощо, для оцінки ризиків та аналізу ринку і поширення передового досвіду.

Дослідження особливостей сільгоспстрахування з державною підтримкою для України свідчить про її варіативність, зокрема, одночасне застосування як методів планової економіки так і ринкових важелів. Це не дає змоги побудувати ефективну систему сільськогосподарського страхування з державною підтримкою.

Оцінка стану страхування сільського господарства України з використанням статистичних даних страховиків свідчить, що послуги страховиків для аграрного сектору демонструють незначний ріст у 2013 році за останні три роки, при цьому стабільно зростає площа застрахованих площ, навіть при зменшенні числа

договорів з 2710 одиниць у 2011 році до 1722 у 2013 році. Сумарні виплати на компенсації за договорами у 2013 році склали 13 млн грн.

Динаміка показників бюджетних видатків на підтримку страхування у сільському господарстві та обсяги прибутку свідчать, що ефективність бюджетних програм страхування у період, коли вони діяли досить низька і носить переважно декларативний характер.

Саме тому необхідні нові підходи до побудови системи підтримки сільськогосподарського страхування за участю держави та комерційних структур. Зокрема, це може бути реалізовано через формування Стратегії розвитку сільськогосподарського страхування з державною підтримкою на середню та довготривалу перспективу. Саме цей напрям дослідження і потребує подальшого розвитку.

ВИСНОВКИ

1. Завдяки системному, логічно замкненому опису предметної структури, сутності понять, які їй належать, та взаємовідносин між цими поняттями вченим вдалося повно, змістовно й багатогранно розкрити поняття "страхування".

Автори представляють страхування як "систему суспільних відносин" – економічних, фінансових, правових, інформаційних, які виникають при створенні страховиком за рахунок страхових премій страхувальників страхового фонду і використання його для виплат страхових сум та страхових відшкодувань.

2. В Україні впродовж останніх десяти років страхування врожаю сільськогосподарських культур у колективних і фермерських господарствах було добровільним, а в державних – обов'язковим. У більшості країн Західної Європи застосовується лише добровільна форма страхування у рослинництві й тваринництві.

3. Вибір страхового партнера є важливою частиною вироблення стратегії страхування. Підприємство може вважати за краще мати справу безпосередньо з декількома страховими компаніями, кожного разу вибираючи найбільш відповідну для страхування певного виду ризику. В іншому випадку воно може звернутися до допомоги брокера або консультанта, доручивши йому роботу з підбору партнера й оптимальної схеми страхування.

4. Потребує вирішення системний підхід до зниження ризиків сільськогосподарських товаровиробників, не лише шляхом бюджетного фінансування, а й створення додаткових послуг і продуктів у сфері управління ризиками.

5. Прийнятий у 2013 року План сільськогосподарського страхування на 2014 рік встановив схожий перелік сільськогосподарських тварин і ставки субсидування. Враховуючи наявність всіх механізмів, можна припустити, що обсяги страхування тварин в наступаючому році виростуть по ряду груп.

6. При здійсненні кореляційного аналізу було отримано значення коефіцієнта кореляції 0,6, з чого можна зробити наступні висновки:

- Обсяг страхового ринку України росте швидше, ніж обсяг агрострахування.

- Залежність обсягу агрострахового ринку є слабкою по відношенню до динаміки обсягів страхового ринку. Це пояснюється тим, що страховий ринок об'єднує багато сегментів економіки, які суттєво відрізняються між собою.

Зменшення темпів росту обсягів агрострахування відбулося через припинення виділення державних дотацій. При цьому інші сегменти страхового ринку є більш актуальними для населення і законодавчо більш урегульовані.

7. Нині в Грузії ведеться робота над визначенням моделі майбутньої системи агрострахування, яка передбачає співпрацю страхових агентів, бенефіціаріїв і держави. Держава має намір грати в цьому процесі роль каталізатора для того, щоб фермери і страхові агенти могли один з одним зв'язатися. Зокрема, передбачається створення спеціального фонду для страхування від нещасних випадків, природних лих, які ведуть до втрати урожаю, і, відповідно, великих збитків з боку фермерів і селян.

8. В системі субсидованого агрострахування в США страховики беруть на себе значну частину ризиків. Усі договори розподіляються по 3 страховим фондам: комерційному, фонду нових страхових продуктів і ризиковому фонду. Комерційний фонд охоплює до 70% всього агрострахування. Сюди відноситься велика частина всіх страхових договорів. Фонд нових продуктів існує для апробації нових страхових продуктів: в період апробації продукту страхова компанія хоче застрахувати себе від збоїв, викликаних недосконалістю тестованого продукту. Ризиковий фонд існує тому, що програма субсидованого агрострахування передбачає єдині ставки для всіх страховиків за рівнем покриття (залежно від страхових продуктів) і страхування будь-якого виробника, який хоче застрахувати своє виробництво. У зв'язку з тим, що робота з високоризиковими страхувальниками пов'язана з підвищеним ризиком для страховика, був створений особливий ризиковий фонд, куди страховики мають право передати до 15% договорів з більш високим рівнем ризику (на думку страховика).

9. В даний час більшість зарубіжних наукових підходів в цілому єдині в оцінці капіталізму як системи, нездатною до саморегулювання, і для його функціонування необхідно постійне втручання держави. При цьому державна підтримка сприймається суспільством за кордоном як природна компенсація неминучих втрат аграрної галузі в умовах ринку.

10. В умовах непрогнозованої зміни кліматичних умов планети, пошук нових інноваційних страхових продуктів, які б адекватно враховували інтереси виробників, держави та страховиків є актуальним і необхідним. Особливо в умовах, де неможливо застосовувати превентивні заходи, наприклад, збереження вологості в ґрунті тощо або при впровадженні виробництва нових культур (наприклад, ріпак) застосування погодних індексів є доцільним і виправданим для забезпечення страхового захисту.

11. Індексні страхові продукти можуть стати привабливими для виробників, на них також має поширюватись державна дотація по сплаті частини (половини) премій, щоб і традиційні страхові продукти, і індексні виступали в рівних умовах, а самі виробники обирали, які їм підходять краще.

12. Фахівці, які приймають рішення про страхування, а також особи, що керують програмами страхування і виконують їх, потребують інформації, щоб керуватися нею в прийнятті рішень. Інформація ґрунтується на даних, тому змістовні, достовірні і якісні дані дають кращу інформацію і отже - дозволяють приймати правильні рішення і здійснювати більш якісне управління. Таким чином, системи збору точних і вичерпних даних і управління даними є принципово важливими елементами всіх успішних програм агрострахування.

13. На даний момент в Україні гостро відчувається потреба в науковому узагальненні чинних норм національного й міжнародного права, здобутків правової думки в цій галузі з метою створення та впровадження в діючу практику загальнодержавної системи страхування ризиків інформаційної безпеки, чіткого визначення методів та механізмів страхування ризиків сільськогосподарського виробництва. Для цього слід провести комплекс науково-дослідних робіт з аналізу проблем страхування таких ризиків, класифікувати їх і виділити основні;

дослідити ринок послуг у галузі страхування; розробити теоретичну, нормативну та методичну бази системи страхування ризиків інформаційної безпеки, організувати та забезпечити підготовку фахівців-андерайтерів у ВНЗ, запозичивши позитивний міжнародний досвід.

14. Становлення страхового ринку України, з одного боку супроводжувалось збільшенням кількості страхових компаній, а з іншого – якісною зміною їхніх пріоритетів, зокрема і кептивних. Нині більшість діючих страхових кептивів є повноцінними компаніями страхового ринку, які окрім обслуговування страхових інтересів материнської компанії проводять активну політику залучення зовнішніх клієнтів. Це в свою чергу сприяє якісному розвитку вітчизняного ринку страхування, за рахунок внутрішнього потенціалу держави. Адже з кожним роком все гострішою стає проблема експансії страхового ринку іноземними страховиками, і саме кептивні страхові компанії, маючи підтримку материнських структур, можуть на рівні конкурувати відомими іноземними страховиками.

15. Динаміка показників бюджетних видатків на підтримку страхування у сільському господарстві та обсяги прибутку свідчать, що ефективність бюджетних програм страхування у період, коли вони діяли досить низька і носить переважно декларативний характер.

16. Саме тому необхідні нові підходи до побудови системи підтримки сільськогосподарського страхування за участю держави та комерційних структур. Зокрема, це може бути реалізовано через формування Стратегії розвитку сільськогосподарського страхування з державною підтримкою на середню та довготривалу перспективу. Саме цей напрям дослідження і потребує подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдрахимова Е. Совершенствовать сельскохозяйственное страхование / Е. Абдрахимова, А. Бакиров // АПК: экономика, управление. – 2001. – № 7. – С. 40–43.
2. Абрамов В. Земства и страхования от стихийных бедствий / В. Абрамов // Страхование дело. - 1997. - № 4. - С. 56-63.
3. Агроиншуранс Интернешнл. Аналитический отчет - Рынок Агрострахования Украины в 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.agroinsurance.com (31.03.2014).
4. Агрострахование – премии и выплаты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apstrah.ru/index.php/prensa/2013-12-10-09-40-15/86-agrostrakhovanie-250-mln-r-premii-i-875-mln-r-vyplat>
5. Агрострахование в Украине: Анализ работы в 2013 г. и перспективы развития на 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.agroinsurance.com/ru/agribusiness_insurance/?pid=24596
6. Адамчук Н.Г. Огляд страхових ринків провідних країн світу / Н.Г. Адамчук, Р.Т. Юлдашев. – М. : Анкіл, 2001. – 120 с.
7. Азербайджан предпочитает вмененное агрострахование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.naai.ru/press-tsentr/novosti_agrostrakhovaniya/azerbaydzhan_predpochitaet_vmenennoe_agrostrakhovanie/
8. Алескерова Ю.В. Створення ефективної системи агрострахування з активною участю держави – можливі варіанти для України / Ю.В. Алескерова // Облік, економіка, менеджмент: наукові нотатки : міжнар. зб. наук. пр. – Вип. 1 (5), ч. 2. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2015. – С. 1–608.
9. Алескерова Ю.В. Агрострахування в системі фінансових відносин підприємств АПК / Ю. В. Алескерова // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія «Економічні науки». – Вінниця, 2010. – Вип. 5, т. 2. – 137–140.

10. Алескерова Ю.В. Агрострахування України // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – Вип. 1(38). – 2013. – С. 13–18.
11. Алескерова Ю.В. Агрострахування як інструмент управління ризиками в сільському господарстві / Ю.В. Алескерова // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 62–69.
12. Алескерова Ю.В. Алгоритм отримання нечіткої безліч глибин пам'яті тимчасового ряду в цілому при страхуванні сільськогосподарських підприємств / Ю. В. Алескерова // Сталий розвиток економіки : всеукр. наук.-виробн. журн. – 2012. – № 7 (17). – С. 115–119, 385.
13. Алескерова Ю.В. Алгоритм отримання нечіткої безліч глибини пам'яті TP в страхуванні майна сільськогосподарських підприємств / А.В. Алескерова // Трансформація управлінської парадигми в аграрному секторі економіки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Полтава 30-31 жовтня 2012 року). – Полтава : ПДАА, 2012. – С. 15–17 с.
14. Алескерова Ю.В. Визначення страхової суми при страхуванні сільськогосподарського майна / Ю.В. Алескерова // Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин : матеріали V міжнар. науково-практ. конф., 19–20 травня 2011 р. – Ч. 1. – Умань, 2011. – С. 8–10.
15. Алескерова Ю.В. Відшкодування при страхуванні в сільському господарстві / Ю.В. Алескерова // Актуальні питання економічних наук в сучасному суспільстві : матеріали II міжнар. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Львів, 1–2 квітня 2011 р. – Львів : Львівська економічна фундація, 2011. – 120 с. – С. 15–17.
16. Алескерова Ю.В. Державна підтримка сільськогосподарського страхування / Ю.В. Алескерова // Nauka: teoriya i praktyka – 2012 : materiały VIII międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. – V. 1. Ekonomiczne nauki. – Przemysł : Nauka i studia. – S. 30–38.
17. Алескерова Ю.В. Державна політика у сфері сільськогосподарського страхування / Ю. В. Алескерова // Інноваційна економіка : всеукр. наук.-виробн. журнал. – 2012. – Вип. 7. – С. 226–232.

18. Алескерова Ю.В. Економічна сутність та роль страхування / Ю.В. Алескерова // Напрями економічного розвитку, управління та регулювання в АПК : матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 15 квітня 2014 р.). – Полтава : РВВ ПДАА, 2014. – С. 26–30.

19. Алескерова Ю.В. Запобігання фінансовим ризикам страхових компаній / Ю.В. Алескерова, А. Г. Чехівська // Проблеми сучасної економіки в умовах фінансової нестабільності : зб. тез наук. робіт міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 березня 2012 р.) : у 2-х частинах. – О. : Центр економічних досліджень та розвитку, 2012. – Ч. II. – С. 110–113.

20. Алескерова Ю.В. Менеджмент при страхуванні та адмініструванні в аграрному секторі України / Ю.В. Алескерова // *Efektivní nástroje moderních věd – 2012 : materiály VIII mezinárodní vědecko-praktická konference*. – Díl 11 : *Ekonomické vědy*. – Praha : Publishing House «Education and Science». – S. 16-29.

21. Алескерова Ю.В. Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні / Ю. В. Алескерова // *Економіка АПК : междунар. науч.-произв. журн.* – К., 2014. – № 10. – С. 45–54.

22. Алескерова Ю.В. Модель страхування сільськогосподарських ризиків за програмою державної підтримки / Ю.В. Алескерова // *Актуальні питання економіки: проблеми, гіпотези, дослідження : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 5–6 жовтня 2012 року) / Наукове об'єднання «Economics»*. – Сімферополь : Economics, 2012. – С. 121–123.

23. Алескерова Ю.В. НАСК «Оранта» – незмінний лідер у страховому бізнесі України / Ю. В. Алескерова // *Europejska nauka XXI powieka – 2012 : materiały VIII międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji* . – V. 2 : *Ekonomiczne nauki*. – Przemyśl : Nauka i studia, 2012. – S. 8–16.

24. Алескерова Ю.В. Нечітка безліч глибин при страхуванні майна сільськогосподарські підприємств / Ю.В. Алескерова // *Страховий ринок: потенціал розвитку в умовах економічної нестабільності : зб. тез доп. VIII міжнар. наук.-практ. конф. / заг. ред. проф. В.Д. Базилевича*. – К. : Логос, 2012. – Вип. VIII, т. 1. – 16-19с.

25. Алескерова Ю.В. Нечітка множина глибини пам'яті часового ряду в цілому при страхуванні сільськогосподарських підприємств / Ю.В. Алескерова // Зб. наук. пр. Черкаського держ. технологічного ун-ту. Серія «Економічні науки» / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас. Держ. Технол. Ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2012. – Вип. 32, ч. III. – С. 32–37.

26. Алескерова Ю.В. Оптимальна модель системи страхування сільськогосподарських ризиків // Економічні науки. Сер. «Облік і фінанси»: зб. наук. пр. / Луцький нац. техн. ун-т. – Вип. 11 (41), ч. 2. – Луцьк, 2014. – 432 с.

27. Алескерова Ю.В. Організація фінансової моделі страхування сільськогосподарські ризиків за програмою державної підтримки / Ю.В. Алескерова // Формування системи і механізмів обліково-аудиторського та аналітичного забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємств реального сектору економіки України : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, 11–12 грудня 2012 р., ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський. – Ч. 2. – Тернопіль : Крок, 2012. – 233-236с.

28. Алескерова Ю.В. Принципи і завдання страхування сільськогосподарського виробництва / Ю.В. Алескерова // Сталий розвиток підприємств, регіонів, країн : матеріали Міжнар. наук. конф., 5–7 листоп.2012 р.м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2012. – Т. 2. - 187-188с.

29. Алескерова Ю.В. Принципи страхування сільськогосподарського виробництва та політика страхування / Ю.В. Алескерова // Наук. вісник Львівського нац. ун-ту ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки». – Т. 14, № 14 (54). – Львів, 2012. – С. 10–14.

30. Алескерова Ю.В. Процедура сільськогосподарського страхування / Ю. В. Алескерова // Наук. праці Полтавської держ. аграрної академії. – Полтава : ПДАА, 2014. – Вип. 1 (8), Т. 1. – С. 34–41.

31. Алескерова Ю.В. Процес сільськогосподарського страхування / Ю.В. Алескерова // Формування і розвиток ринку продукції АПК : матеріали

всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Полтава, 28 березня 2013 р.). – Полтава : РВВ ПДАА, 2013. – С. 82–84.

32. Алескерова Ю.В. Публічне адміністрування у сфері залучення сільгоспвиробника до страхування / Ю. В. Алескерова // *Aplikované vědecké novinky – 2012 : materiály VIII mezinárodní vědecko-praktická konference. – Díl 1 : Ekonomické vědy. – Praha : Publishing House «Education and Science», 2012. – S. 38–43.*

33. Алескерова Ю.В. Розбудова агрострахування в Україні за прикладом зарубіжних країн / Ю. В. Алескерова // *Збірник наук. пр. Подільського держ. аграрно-техн. ун-ту. – Вип. 20, т. 2. – Кам.–Под., 2012. – С. 426–429.*

34. Алескерова Ю.В. Розрахунки в агрострахуванні / Ю.В. Алескерова // *Тенденції розвитку організаційного та проектного менеджменту : матеріали XXXII міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 6-7 грудня 2013 року) : у 3-х ч / ГО «Львівська економічна фундація». – Л. : ЛЕФ, 2013. – Ч. 1 - 24-26с.*

35. Алескерова Ю.В. Роль АСП у розвитку державного страхування / Ю. В. Алескерова // *Зб. наук. пр. Подільського державного аграрно-технічного ун-ту. Серія: «Економічні науки». – Кам'янець-Поділ., 2014. - 3-7с.*

36. Алескерова Ю.В. Рынок агрострахования сегодняшнего дня / Ю. В. Алескерова // *Проблемы и перспективы экономики и менеджмента : материалы Междунар. научно-практ. конф., 25–26 апреля 2012 г., г. Харьков. – Х. : ИФИ, 2012. – С. 193–198.*

37. Алескерова Ю.В. Сільськогосподарське страхування в зарубіжних країнах / Ю. В. Алескерова // *Зб. наук. пр. Вінницького нац. аграрного ун-ту. Серія «Економічні науки». – Вінниця : ВНАУ, 2012. – Вип. 4 (70), т. 2. – С. 3–8.*

38. Алескерова Ю.В. Словник страхування / Ю.В. Алескерова ; ННЦ «Інститут аграрної економіки». – К. : ФОП Рогальська І.О., 2013. – 52 с.

39. Алескерова Ю.В. Стратегія вирішення проблеми страхування в сільському господарстві / Ю. В. Алескерова // *Зб. наук. пр. Черкаського держ. технологічного ун-ту. Серія: Економічні науки : у трьох частинах . – Черкаси : ЧДТУ, 2012. – Вип. 30, ч. II. – С. 93–98.*

40. Алескерова Ю.В. Стратегія залучення сільськогосподарських виробників до страхування / Ю. В. Алескерова // *Економіка Крима* : науч.-практ. журнал. – № 1 (38). – 2012. – С. 332–237.

41. Алескерова Ю.В. Страховий ринок України: проблеми та перспективи розвитку / Ю.В. Алескерова // *Сучані тенденції економічного та соціального розвитку: держава, регіон підприємство* : матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю (м. Луганськ, 19 лютого 2014 р.). – Луганськ : Русь, 2014. – с.105-107.

42. Алескерова Ю.В. Страховий ринок України: стан, перспективи розвитку та управління ним / Ю.В. Алескерова, О.О. Гура // *Veda a technologie: krok do budoucnosti – 2012 : materialy VIII mezinarodni vedecko-prakticka conference*. – Dil 2. – Praha : Publishing House “Education and Science”. – S. 54-56.

43. Алескерова Ю.В. Страхові ризики в АПК / Ю.В. Алескерова // *Перспективи розвитку економіки в ринкових умовах* : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф., 15–16 березня 2013 р. – Мукачево : Мукачівський держ. ун-т, 2013. – С. 244–246.

44. Алескерова Ю.В. Страхові ризики в кормовиробництві / Ю. В. Алескерова // *Інноваційна економіка* : всеукр. наук.-виробн. журнал. – 2011. – Вип. 7. – С. 261-264.

45. Алескерова Ю.В. Страхування аграрних ризиків: Зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні / Ю.В. Алескерова, О.Б. Царенко // *Materialy VII międzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji “Nauka I inowacja – 2011”*. 07-15.10.2011 – V. 1 : *Ekonomiczne nauki. – Przemysl : Nauka I studia*” s.r.o. – S. 17–23.

46. Алескерова Ю.В. Страхування в аграрному секторі: проблеми та перспективи / Ю. В. Алескерова // *Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія «Економіка»*. – Вип. 35, ч. 1. – 2012. – С. 47–53.

47. Алескерова Ю.В. Страхування врожаїв в нестійких кліматичних умовах / Ю. В. Алескерова // *Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту*. – 2014. – Вип. 5, ч. 1. – С. 11–15.

48. Алескерова Ю.В. Страхування сільськогосподарських ризиків: проблеми вирішення / Ю. В. Алескерова // Вісник Київського наці. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: «Економіка». – 2013. – Вип. 135.-. – С. 36–41.

49. Алескерова Ю.В. Страхування сільськогосподарського сектора / Ю. В. Алескерова // Вісник Одеського нац. ун-ту. Серія: «Економіка». – Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 86–90.

50. Алескерова Ю.В. Сутність сільськогосподарського страхування та його види / Ю. В. Алескерова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава. : ПДАА. – Вип. 2 (5), т. 1. –2012. – с.13–18.

51. Алескерова Ю.В. Теоретична платформа дослідження сільськогосподарського страхування / Ю.В. Алескерова // Бъдещите изследвания : материали за 10-а международна научна практична конференция . – Т. 2 : Икономики. – София : БялГРАД-БГ, 2014. – с.31-40.

52. Алескерова Ю.В. Управління страхуванням сільгоспвиробника / Ю.В. Алескерова // Страховий ринок України в умовах фінансової глобалізації : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (10–12 жовтня 2012 р., м. Київ). – К. : КНЕУ, 2012. – С. 5–7 с.

53. Алескерова Ю.В. Фінансова модель страхування сільськогосподарських ризиків за програмою державної підтримки / Ю. В. Алескерова // Наук. праці Полтавської держ. аграрної академії. – Вип. 1 (6), т. 1. – Полтава : ПДАА, 2013. – С. 12–17.

54. Алескерова Ю.В., Проблеми агрострахування в Україні та пропозиції щодо їх вирішення / Ю.В. Алескерова, І.С. Плахотна // Materialy VII międzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji “Nauka i inowacja– 2011”. 07-15.10.2011 – V. 5: Ekonomiczne nauki. – Przemysl, Nauka I studia” s.r.o. – S. 20-26.

55. Алескерова Ю.В., Рынок агрострахования в Украине / Ю. В. Алескерова // Развитие общества и экономики постсоветского пространства: современные тенденции и перспективы : междунар. сб. науч. ст. / отв. ред. А.В. Горбенко. – Липецк : Гравис, 2012. – С. 19–26.

56. Алескерова Ю.В., Рынок агрострахования в Украине в 2011 году / Ю. В. Алескерова // ОРАЛДЫҢ ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ : науч.-теорет. и практ. журн. Серия: «Экономические науки. Право. Философия. История. Технические науки». – Белгород, 2012. – № 6 (42). – С. 10–15.

57. Алескерова Ю.В. Удосконалення державної підтримки сільськогосподарського страхування / Ю.В. Алескерова // Облік і фінанси. – 2014. – № 4 (66). – С. 95–102.

58. Алескерова Ю.В. Страховий ринок Азербайджану і Узбекистану / Ю.В. Алескерова // Materials of the X international scientific and practical conference «Coundact of modern science -2010», 11.30.2014 – 12.07.2014 , Volume 2, Economic science, Sheffield, Science and education LTD, 2014, -108ст

59. Алиев З.Г. Республика засушливых земель: сельскохозяйственный рынок Азербайджана / З.Г. Алиев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://agbz.ru/reviews/respublika-zasushlivyh-zemel-selskohozyaystvennyu-rynok-azerbaydzhana>

60. Альшанова О. О. Страхування в управлінні ризиками вирощування сільськогосподарських культур / О. О. Альшанова // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 86–91.

61. Аршба М.В. Воспроизводственная действенность системы агрострахования с государственной поддержкой / М.В. Аршба // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: «Экономика». – 2013. – № 4. – С. 36–42.

62. Аршба М.В. Воспроизводственно-хозяйственные ориентиры страхования сельхозпроизводителей на основе анализа зарубежных моделей [Электронный ресурс] / М.В. Аршба. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vosproizvodstvenno-hozyaystvennyye-orientiry-strahovaniya-selhoztovaroproizvoditeley-na-osnove-analiza-zarubezhnyh-modeley>

63. Ассоциация агропромышленных страховщиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apstrah.ru/index.php/prensa/publikatsii>

64. Багаратьян С.Н. Страхование насаждений и сельскохозяйственных культур / С.Н. Багаратьян. – М. : Финансы и статистика, 1983. – 96 с.
65. Бакиров А.Ф. Принципы сельскохозяйственного страхования и требования современной практики крестьянства / А. Ф. Бакиров // Финансы. – 2005. – № 4. – С. 40–43.
66. Бараник С. П. Оценка фактически погибшей площади сельскохозяйственных культур при наступлении страхового случая в Украине / С. П. Бараник, А. В. Войтко // АгроМир. – 2007. – № 1. – С. 28–32.
67. Баскаков В.Н. Объединение страховой статистики, объективная потребность страхового рынка / В.Н. Баскаков, А.Ю. Шуплякова // Финансы. – 2000. – № 3. – С. 30.
68. Батадаев В.А. России нужна собственная модель сельскохозяйственного страхования / В.А. Батадаев // Финансы. – 2003. – № 2. – С. 53–55.
69. Башкиров С. Реализация экономических сельхозтоваропроизводителей / С. Башкиров, Г. Шептько // АПК: экономика и управление. – 2000. – № 7. – С. 47–49.
70. Беспяхотний Г.В. Державне регулювання агропромислового комплексу / Г. В. Беспяхотний // Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств. – 1997. – № 12. – С. 8–10.
71. Бобро А. Страхування врожаю та облік страхового відшкодування / А. Бобро // Податки та бухгалтерський облік. – 2008. – № 89. – С. 31–34.
72. Большаков М. Андеррейтингова інформація / М. Большаков // Страхове ревю. – 2000. – № 10. – С. 38–40.
73. Бондаренко Л.Н. Специфічні особливості і парадокси страхування урожаю / Л.Н. Бондаренко // Фінанси. – 1998. – № 6. – С. 44–48.
74. Борисенко А. Методичні основи і принципи грошової оцінки землі в умовах ринкових відносин / А. Борисенко // Міжнародний сільськогосподарський журнал. – 1995. – № 3. – С. 29–34.

75. Борисова В. А. Організаційно-економічний механізм страхування / В.А. Борисова, О.В. Огаренко. – Суми, 2001. – 194 с.
76. Борисова В. А. Страхові послуги / В.А. Борисова. – Суми : Університетська книга, 2004. – 408 с.
77. Борсук О. М. Страхування сільськогосподарських ризиків як метод підвищення інвестиційної привабливості галузі / О. М. Борсук // Вісн. аграр. науки. – 2010. – № 4. – С. 77–79.
78. Братякіна П. С. Державне страхування сільськогосподарських культур і питання його подальшого вдосконалення : автореф. дис. ... канд. екон. наук / П. С. Братякіна. – Ростов-н/Д, 1974. – 24 с.
79. Будущее страхования сельскохозяйственных рисков в России: Новые грабли [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.raexpert.ru/researches/insurance/new_rake/part5/
80. Бусарова А. Регулирование страховой деятельности в экономической политике государства / А. Бусарова // Страховое дело. – 2001. – № 7. – С. 24-28.
81. Васильев Г.В. История страхового дела в России : учебное пособие / Г.В. Васильев, С.А. Шигельчева. – М. : Пресс-сервис, 1997. – 259 с.
82. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з. Дод., допов. на CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.: іл.
83. Віленчук О. М. Концептуальні аспекти формування системи страхування сільськогосподарських ризиків / О. М. Віленчук // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – 2007. – № 111. – С. 132–136.
84. Віленчук О. М. Концептуальні засади розвитку екологічного страхування в лісовому господарстві / О. М. Віленчук // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 105–114.
85. Вниманию Главного управления Госстраха СССР // Финансы СССР. – 1956. – № 9. – С. 64-68.
86. Воблый К.Г. Основы экономии страхования / К.Г. Воблый. – М. : Анкил, 1995. – Репринт. изд. – 232 с.

87. Водолазский С. В. Организация страхования урожая сельскохозяйственных культур в Омской области / С.В. Водолазский, С.А. Федотенко // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – 2007. – № 111. – С. 81–86.
88. Воловик Ю. Страхование урожая сельскохозяйственных культур / Ю. Воловик, А. Лебедев // Страхование дело. – 1999. – № 1. – С. 36–45.
89. Воловик Ю.С. Размеры страховых резервов и структура тарифов при страховании урожая сельхозкультур / Ю.С. Воловик, А.Н. Лебедев // Финансы. – 1999. – № 12. – С. 46–48.
90. Вологдин Л.Н. Сучасний стан агострахування в Росії / Л.Н. Вологдин // Агострахування і кредитування. – 2005. – № 2 (9). – С. 9-13.95.
91. Воропаев А. Совершенствование кредитования и страхования сельских товаропроизводителей / А. Воропаев // АПК: экономика, управление. – 1996. – № 11. – С. 63–67, 97.
92. Гаманкова, О. О. Ринок страхових послуг України : теорія, методологія, практика : монографія / О.О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 283 с.
93. Гаманкова, О. О. Роль страхування у забезпеченні соціального захисту населення / О. О. Гаманкова // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003. – № 3(22). – С. 46–49.
94. Гаманкова, О. О. Страховий ринок України у глобальному страховому просторі / О. О. Гаманкова, В. К. Хлівний // Фінанси України. – 2012. – № 5. – С. 58–67.
95. Гладков Н. . Государственное страхование имущества колхозов / Н. И. Гладков. – 2-е изд., перераб. – М. : Финансы, 1973. – 112 с.
96. Глушко М. предстраховой экспертиза / М. Глушко // Страхование дело. – 2000. – № 6. – С. 23–24; № 3. – С. 3–4.
97. Голованов Л.Л. Настоящее страхование / Л.Л. Голованов // Агострахування і кредитування : інформ. бюл. – 2004. – № 10. – С. 27-32.
98. Голушенко К. К вопросу о правовом регулировании страхования / Г.К. Голушенко // Финансы. – 1997. – № 3. – С. 4.

99. Голушко Г. Ключеве питання в страхуванні / Г. Голушко // Страхове ревю. – 1997. – № 8. – С. 3–5.
100. Голушко Г. Ключевое вопрос в страховании / Г. Голушко // Страховое ревю. – 1997. – № 8. – С. 3–5.
101. Гордеев А. Государственное регулирование агропромышленного производства / А. Гордеев // Экономика сельского хозяйства России. – 1998. – № 7. – С. 4–5.
102. Горн Е. Чем порадует рынок агрострахования? / Е. Горн // Фермерське господарство. – 2009. – № 40. – С. 27.
103. Государственная поддержка фермеров в развитых странах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iimp.kz/default.aspx?article_id=924
104. Государственное страхование в СССР, 1991 гг.: юбилейный стат. сб. – М. : Финансы и статистика, 1991. – с.152
105. Государственное страхование в СССР: учебник / под ред. Л.И. Рейтмана. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 336 с.
106. Гохман В. Страхование от неурожая / В. Гохман. – М. : Госстрах, 1926. – 12 с.
107. Гохман В.С. Страхование посевов от неурожая. Статистические и тарифные основания. – М. : Госфиниздат, 1929. – 206 с.
108. Грасс Л. И. Проект Устава Государственного страхования посевов от неурожая / Л.И. Грасс. – Казань, 1892.
109. Грасс Л. И. Страхование сельскохозяйственных посевов от неурожая / Л.И. Грасс. – Казань, 1982.
110. Грепачевський І. В. Інформаційне забезпечення страхування сільськогосподарських культур з державною підтримкою / І.В. Грепачевський // Агрострахування: інформ. бюл. – 2004. – № 3. – С. 11.
111. Гудзь О.Є. Державна політика щодо розвитку страхування сільськогосподарських ризиків / О.Є. Гудзь, Г.І. Зуб // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 6. – С.83–88.

112. Гудзь О.Є. До концепції розбудови системи агрострахування в Україні / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 35–39.
113. Гудзь О.Є. До концепції розбудови системи агрострахування в Україні / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 35–39.
114. Гудзь О.Є. Механізм обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень. Визначення розміру загиблої (знищеної) і пошкодженої площі та ступінь ушкодження сільськогосподарських культур / О.Є. Гудзь // Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень : метод. рек. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 183 с. – С. 103–124.
115. Гудзь О.Є. Проблеми страхування агроризиків в Україні та першочергові завдання розвитку агрострахування / О.Є. Гудзь, В.А. Якубович // Агроінком. – 2006. – № 11–12. – С. 92–95.
116. Гудзь О.Є. Проблеми страхування сільськогосподарських ризиків / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 73–77.
117. Гудзь О.Є. Страхування агроризиків та напрями розвитку агрострахування в Україні / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 72–76.
118. Гудзь О.Є. Територія екологічного агрострахування: можливості та нові горизонти / О. Є. Гудзь // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2012. – № 1. – С. 23–29.
119. Гудзь Олена Євгенівна Забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук. – Спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)». – К., 2007
120. Гуляев Ф.С. Страхование возмещение по сельскохозяйственным культурам / [Ф.С. Гуляев, М.Я. Кацов]; под ред. Л.А. Мотилева. – Второе изд., дополн. и перераб. – М. : Финансы, 1972.-189 с.117.

121. Дем'яненко М.Я. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / [Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін.]; за ред. М.Я.Дем'яненка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
122. Дем'яненко М.Я. Недержавне пенсійне страхування та перспективи його запровадження в аграрному секторі : монографія / М.Я. Дем'яненко, О.В. Худолій. – Луганськ : Елтон, 2011. – 171 с.
123. Дем'яненко М.Я. Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільського господарства / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – 123–127.
124. Дем'яненко М.Я. Розбудова кредитної інфраструктури для аграрного сектору // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери / за ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. с112-114.
125. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку / М.Я. Дем'яненко // Матеріали Дев'ятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 26-27 квітня 2007 р. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – С. 5–21.
126. Дем'яненко М.Я. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств України: теорія і практика: монографія / М.Я. Дем'яненко, О.І. Зуєва. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 190 с.
127. Дибач І. Л. Методичні передумови управління ризиками в аграрному виробництві / І. Л. Дибач, О. Ю. Кіпреева // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2010. – Вип. 2. – С. 95–108.
128. Дишкант Т. Ціліта форми просування страхових продуктів / Т. Дишкант // Страхове ревю. – 1999. – № 12. – С. 31–38.
129. Дубанов П. В. О сельскохозяйственном страховании / Г. В. Дубанов, В. И. Михайлов // Финансы. – 2000. – № 2. – С. 38–41.
130. Епштейн Д. Б. Регіональна аграрна політика в сучасних умовах / Д. Б. Епштейн // АПК: економіка, управління. – 1988. – № 10. – С. 14–21.
131. Ефимов С. Л. Страховое дело в России: вехи истории / С.Л. Ефимов, В.В. Акимов, В.Н. Борзых. – М. : Русское слово, 1997. – 207 с.

132. Ефимов С.Л. Деловая практика страхового агента и брокера : учеб. пособие. / Ефимов С. Л. – М. : Страховой полис : ЮНИТИ, 1996. – 416 с.
133. Ефимов С.Л. Экономика и страхование : энц. словарь / С.Л. Ефимов. – М. : Церих-ГОЛ, 1996. – 528 с.
134. Жиков В.В. Фракталы / В.В. Жиков // Современное естествознание : энциклопедия : в 10 т. – Т. 1 : Математика. Механика. – М., 2000. С.271.
135. Журавлев Ю.М. Словарь-справочник терминов по страхованию и перестрахованию / Журавлев Ю.М. – М. : Анкил, 1994. – 207 с.
136. Завада А. Построение системы страхования сельскохозяйственной продукции в Украине нуждается в комплексном подходе / А. Завада // Сучасне птахівництво. – 2010. – № 1/2. – С. 38–39.
137. Задків А. Розвиток системи сільськогосподарського страхування / А. Задків // АПК: економіка, управління. – 1997. – № 1. – С. 45–52.
138. Задків А.П. Формування страхових резервів при страхуванні врожаю сільськогосподарських культур / А.П. Задків, В.Г. Ніколаєнко // Страхове діло. – 2005. – № 3. – С. 26–32.
139. Залитис В. Е. Региональные проблемы укрепления финансовой устойчивости государственного имущества сельскохозяйственных предприятий : автореф. дисс. ... канд. экон. наук / В. Е. Залитис. – М., 1982.
140. Запоточный А. Ю. Сельскохозяйственное страхование в Украине. Современные проблемы и перспективы / А. Ю. Запоточный // Студенческий вестн. аграр. наук. – 2008. – № 17. – С. 23–25.
141. Зарицкая М. Потенциал агрострахования. Шаги к реализации / М. Зарицкая // Агровісник Україна. – 2008. – № 5. – С. 84–86.
142. Зарицька М. Страхування від стихії / М. Зарицька, Н. Ільїна // Agroexpert: практ. посіб. аграрія. – 2010. – № 4. – С. 74–77.
143. Зверев А. В. Экономический механизм страхования урожая сельскохозяйственных культур / А. В. Зверев // Устойчивое развитие сельской местности: концепции и механизмы. – М. : Энциклопедия российских деревень, 2001. – С. 90–92.

144. Зенин В. Ф. Совершенствование механизма поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей / В. Ф. Зенин, С. В. Ильичьова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1993. – № 3. – С. 3–7.
145. Зоидзе Е. К. Погода, климат и эффективность труда в земледелии / Е.К. Зоидзе. – Л. : Гидрометиздат, 1987. – 222 с.
146. Зубарев В. Кэптивные компании: перекладываем из одного кармана в другой / В. Зубарев // Финансовые услуги. – 1999. – № 7. – С. 15-17.
147. Зубець О. Страхове регулювання / О.Зубець, Б. Третьякова // Страхове ревю. – 2000. – № 5. – С. 25–26.
148. Иванов В.Н. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления / В.Н. Иванов, В. И. Патрушев. – М. : Экономика, 2001. – 205 с.
149. Иванова В. П. Федеральные программы для АПК, особенности финансирования их разработки и реализации / В. П. Иванова // Финансы. – 1997. – № 6. – С. 27–29.
150. Инструкция № 329 по ликвидации страховых убытков от вымерзания и вымачивания посевов сельскохозяйственных культур. – М. : Госфиниздат, 1933.
151. Инструкция о государственном обязательном страховании имущества сельскохозяйственных предприятий системы Госагропром СССР. – М. : Финансы и статистика, 1988.- 96с.
152. Инструкция по ликвидации убытков по страхованию сельскохозяйственных культур от неурожая и засухи. – М. : Госфиниздат, 1932.
153. Инструкция по определению и возмещению убытков по страхованию сельскохозяйственных культур. – Бологое, 1937.
154. Иншаков О.В. Механизм социально-рыночной трансформации и устойчивого развития АПК России / О.В. Иншаков. – Волгоград : Волгогр. гос. ун-т, 1995. – 450 с.
155. Исследование проблем государственного страхования общественной собственности // Финансы СССР. – 1977. – № 6. – С. 94–95.

156. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html>

157. Казаков Н.П. О совершенствовании государственной поддержки страхования сельскогосподарських культур / М.П. Казаков, В.Ф. Масленкова, Н.Ж. Слюсарева // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1993. – № 3. – С. 3–7.

158. Каллан Дж. Система сельскохозяйственного страхования в США: презентация на международной конференции по сельскохозяйственному страхованию в Мадриде [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.agroinsurance.com/files//james_callan%20-%20USA.pdf

159. Кардаш В.А. Природно-экономические основы и механизм самострахования фермерских хозяйств от неурожая / В.А. Кардаш // Устойчивое развитие сельской местности: концепции и механизмы. – М. : Энциклопедия российских деревень, 2001. – С. 92-94.

160. Киселев В.Г. Имитационная система мониторинга программ агростархования / Вычислительный центр им. А.А. Дороницына РАН. – М., 2010. – 32 с.

161. Кінг Р. П. Розрахунок страхової премії і рівні гарантії виробництва, що відображають фермерський досвід / Р. П. Кінг // Страхова справа. – 1994. – № 11. – С. 29–34.

162. Кіпрєєва О. Ю. Дослідження ефективності страхування врожаю сільськогосподарських культур / О. Ю. Кіпрєєва // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2009. – Вип. 2. – С. 129–138.

163. Коваленко Н. Перспективи створення нової системи страхування урожаю сільськогосподарських культур / Н. Коваленко // Агрострахування та кредитування. – 2004. – № 2 (9). – С. 11–13.

164. Коваленко Т. Агрострахування з держпідтримкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2011-05-11-22-05-40/1450-2013-03-14-08-44-29.html>

165. Коваль О. А. Ефективність відносин зі страхового відшкодування збитків і втрат в аграрному секторі економіки України / О. А. Коваль // АгроСвіт. – 2009. – № 6. – С. 43–48.
166. Коваль О. А. Умови організації фондів самострахування та взаємного страхування аграрного сектору економіки України / О. А. Коваль // АгроСвіт. – 2008. – № 23. – С. 22–26.
167. Коваль О.А. Розвиток страхової діяльності в аграрному секторі економіки України / О.А. Коваль // АгроСвіт. – 2008. – № 22. – С. 38–41.
168. Коломин Е. В. Страхование общественного имущества при социализме / Е. В. Коломин. – М. : Финансы, 1975. – 190 с.
169. Коломин Е. В. Теоретические вопросы страхования имущества государственных хозрасчетных предприятий / Е. В. Коломин // Финансы СССР. – 1976. – № 11. – С. 64-69.
170. Коломин Е. В. Теоретический аспект развития государственного страхования в СССР / Е. В. Коломин // Финансы СССР. – 1982. – № 3. – С. 46-49.
171. Коломин Е. Хозяйственный расчет в системе государственного страхования / Е. Коломин // Финансы СССР. – 1971. – № 8. – С. 59-63.
172. Коломин Е.В. Государственное страхование колхозного имущества / Коломин Е.В. – М. : ДержЮрВидав, 1962. – 64 с.
173. Коломин Е.В. Каким быть агрострахованию в России / Е. В. Коломин // Агрострахование и кредитование. – 2006. – № 11. – С. 8-23.
174. Коломин Е.В. Объект и размер ответственности при страховании сельскохозяйственных культур / Е.В. Коломин // Финансы СССР. – 1968. – № 27. – С. 57.
175. Коломин Е.В. Страхование как экономическая категория / Е.В.Коломин // Финансовая газета. – 1997. – № 35. – С. 12.
176. Колос З. В. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств регіону / З. В. Колос // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2009. – Вип. 142. – С. 40–43.

177. Колчанов Н. Н. Страхование урожая и многолетних насаждений в колхозах / Колчанов Н. Н. – М. : Россельхозиздат, 1969. – 88 с.185. Колюбакін В. Страхування аграрних ризиків / В. Колюбакін // Farmer. – 2008. – № 3. – С. 86–89.
178. Концептуальні засади розвитку агрострахування в Україні // Фінансовий ринок України. – 2008. – № 10. – С. 20–26.
179. Концептуальні засади розвитку агрострахування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.u-fin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/008.htm
180. Концептуальні засади страхування ризиків у сільському господарстві // Фінансовий ринок України. – 2010. – № 3. – С. 19–22.
181. Концепция развития агрострахования в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://agro-insurance.com/review/388>
182. Концепция совершенствования сельскохозяйственного страхования, осуществляемого с государственной поддержкой, на период до 2020 года : проект [Электронный ресурс]. – М. : Минсельхоз России, ФГУ «Федеральное агентство по государственной поддержке страхования в сфере агропромышленного производства». – Режим доступа: <http://www.fagps.ru/conception/>
183. Концепція створення інформаційної технології підтримки ухвалення рішень при надзвичайних ситуаціях в сільському господарстві / А.П. Хаустов, О.Р. Мусін, Б.О. Пашковський [та ін.] // Проблеми безпеки при надзвичайних ситуаціях. – 1996. – № 3. – С. 78.
184. Коньшин В. С. Справочник по государственному страхованию для колхозов / В.С. Коньшин. – М., 1936.
185. Корольков М. Дополнительное страхование сельхозкультур / М. Корольков // Страховая сборник. – М., 1926. – Вып. 4. – С. 70–72.
186. Кочнев В. Экономика колхозов и ущерб от стихийных бедствий / В. Кочнев // Экономика сельского хозяйства. – 1972. – № 7. – С. 70-73.
187. Кравець А. В. Особливості становлення кептивних страхових компаній в Україні [Електронний ресурс]/ А. В. Кравець, Т. Б. Данилович,

І. Є. Тимчишин // Ефективна економіка. – 2011. – № 4. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=512>

188. Краснова І. Дослідження страхового поля / І. Краснова // Страхове ревію. – 1997. – № 9. – С. 23–26.

189. Крашенинников А. Задача сельских страховых комиссий и сигнальных страховых постов / А. Крашенинников, А. Мильнер. – М. : Госфиниздат, 1935.

190. Крестьянінова В.В. Розвиток аграрного страхування в Україні / В.В. Крестьянінова, Н.В. Сілецька // Таврійський наук. вісн. – 2007. – № 54. – С. 212.

191. Кривошлик Т.Д. Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції в Україні / Т. Д. Кривошлик // Економіка: теорія та практика . – 2014. – № 1. – С. 57–61.

192. Кулиев Т.А. Крестьянская кооперация [Электронный ресурс] / Т.А. Кулиев // Агро 21. – 2012. – №7/9. – Режим доступа: <http://www.agroxxi.ru/journal/20120709/20120709002.pdf>

193. Куликов В. С. Вопросы теории и практики государственного страхования в СССР / В.С. Куликов. – М. : Финансы, 1975. – 127 с.

194. Куликов В. Система государственного страхования в СССР / В. Куликов // Финансы СССР. – 1971. – № 8. – С. 48–57.

195. Курносоев А. Страхование производственных рисков в сельском хозяйстве / А. Курносоев, А. Камалян, К. Назаренко // Мижнар.одний сільськогосподарськийс.-г. журнал. – 2002. – № 3. – С. 8-13.

196. Кутовой В. Страхование при хранении и реализации зерна / В. Кутовой / В.Кутовой // Экономика сельского хозяйства России. – 2001. – № 5. – С. 30.

197. Лайков А. Общеэкономические условия функционирования отечественного страхового рынка и поиск путей стимулирования платежеспособного спроса на страхование / А. Лайков // Страховое дело. – 2001. – № 3. – С. 10–17.

198. Лапаева С. Введение в страхование сельскохозяйственных рисков, в том числе с господдержкой / С. Лапаева // Агрострахование и кредитование. – 2006. – № 1. – С. 42–51.
199. Лебедев А. Н. Контроль за правильностью страхования имущества колхозов / А. М. Лебедев // Финансы СССР. – 1975. – № 8. – С. 57–59.
200. Лебедев А. Н. Страховая защита урожая сельскохозяйственных культур / А. Н. Лебедев // Финансы. – 2001. – № 5. – С. 47–49.
201. Ленин В. И. Угрожающая катастрофа и как с ней бороться / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – Т. 34.
202. Лишанский М. Л. О совершенствовании страхования имущества сельхозпредприятий / М. Л. Лишанский // Финансы СССР. – 1981. – № 2. – С. 42–44.
203. Лишанский М. Совершенствование страхования имущества аграрных хозяйств / М. Лишанский // Экономист. – 2004. – № 12. – С. 87.
204. Ломакина Т. П. Резерв колебания убыточности при страховании будущего урожая / Т.П. Ломакина // Страховое дело. – 2002. – № 1.
205. Ломакина Т. П. Страхование урожаев в России (1921–1968 гг.) / Т. П. Ломакина, Л.Н. Бондаренко // Актуальные проблемы экономической истории России XX века : сб. науч. ст. – Волгоград: Изд-во ВОЛГУ, 1997. – С. 41–45.
206. Ломакина Т. П. Страхование урожаев в России (1921–1968 гг.) / Т.П. Ломакина, Л.Н. Бондаренко // Актуальные проблемы экономической истории России XX века: сб. науч. ст. – Волгоград: ВОЛГУ, 1997. – С. 41–45.
207. Ломакина Т.П. Риски сельскохозяйственного производства в системе риск-менеджмента / Т.П. Ломакина // Управление ризиком. – 2002. – № 1.
208. Ломакина Т.П. Страхование будущего урожая в современной России: монография / Т.П. Ломакина. – Волгоград : Изменение, 2001. – 246 с.
209. Ломакина Т.П. Страхование предпринимательского риска в аграрном производстве / Т.П. Ломакина // Страховое ревю. – 2002. – № 10. – С. 58.

210. Ломакина Т.П. Страхование урожая: старое название, новые проблемы / Т.П. Ломакина, Л.Н. Бондаренко // Финансы. – 2001. – № 3. – С. 40–43.
211. Ломакина Т.П. Страховые случаи при страховании будущего урожая / Т. П. Ломакина, Л.Н. Бондаренко // Финансы. – 2001. – № 8. – С. 58-61.
212. Ломейко О.О., Особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroscop.com.ua/ua/article/85.html>
213. Лузан Ю. Состояние и перспективы аграрного страхования / Ю. Лузан // Агровісник Україна. – 2007. – № 6. – С. 15–18.
214. Ляшко Л. Розпочався процес створення Аграрного страхового бюро / Л. Ляшко // Фермерське господарство. – 2010. – № 27. – С. 6–7.
215. Майдаченко І. В. Актуальність розвитку сільськогосподарського страхування з використанням державних коштів підтримки / І.В. Майдаченко // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – 2008. – № 118. – С. 346–350.
216. Макаркіна Л. Страхування сільськогосподарських ризиків та податкові наслідки / Л. Макаркіна // Вісн. податкової служби України. – 2010. – № 12. – С. 22–26 : вкл.
217. Мамедли И. Перспективы агрострахования [Электронный ресурс] / И. Мамедли // Бизнес час. – 2014. – № 06. – Режим доступа: http://btime.az/page.html?id_node=415&id_file=5112
218. Мамчур Р. М. Особливості страхування врожаю сільськогосподарських культур / Р. М. Мамчур // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2009. – Вип. 142. – С. 70–72.
219. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы. – М.: Институт компьютерных исследований, 2002. – 656 с.
220. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії // К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори / Переклад з другого рос. видання. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – Т. 23. – 847 с.
221. Маркс К. Капітал. Т. 3. / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Соч., Т. 25.

222. Маркс К. Критика Готської програми // К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори / Переклад з 2-го рос. вид. - К.: Політвидав України, 1964.-Т. 19.-С. 11-32.
223. Манэс А. Основы страхового дела. Репринтное издание 1909 г.– М: Анкил, 1992 108 с.--С. 3
224. Марциновский И. Фракталы: от хаоса к порядку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.comprice.ru/articles/detail.php?ID=40116>
225. Марчук О. Інновації в агрострахуванні / О. Марчук // Аграрний тиждень. – 2009. – № 41. – С. 4.
226. Матвієнко Г. А. Інституційні основи розвитку аграрного страхування на регіональному та державному рівнях в Україні / Г. А. Матвієнко // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 18. – С. 46–48.
227. Матвієнко Г. А. Розвиток перестраховування аграрних ризиків в Україні / Г. А. Матвієнко // АгроСвіт. – 2008. – № 17. – С. 17–20.
228. Матвієнко Г. А. Роль державного регулювання в страхуванні аграрних підприємств / Г. А. Матвієнко // АгроСвіт. – 2009. – № 2. – С. 40–44.
229. Матвієнко Г. А. Шляхи покращення використання резервів при страхуванні врожаїв аграрних підприємств / Г. А. Матвієнко // АгроСвіт. – 2009. – № 3. – С. 36–40.
230. Мейнзер Я. Секреты успешной бизнес-модели страхования в Украине [Электронный ресурс] / Я. Мейнзер. – Режим доступа: <http://forinsurer.com/public/14/02/03/4636>
231. Мерзляк А.В. Державна підтримка розвитку сільськогосподарського страхування в Україні [Електронний ресурс] / А.В. Мерзляк, Н.І. Павелко. – Режим доступу: chrome-extension://oemmnndcbldboiebfnladdacbfmadadm/http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/drdu_2013_1_18.pdf
232. Министерство сельского хозяйства Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mcsx.ru/>

233. Министерство финансов Республики Азербайджан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.maliyye.gov.az/>
234. Министерство финансов Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.mf.uz/ru/>
235. Министерство финансов Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minfin.ru/ru/>
236. Минкіна Г. О. Страхування ризиків АПК як елемент стратегії розвитку аграрного ринку / Г. О. Минкіна // Таврійський наук. вісн. – 2007. – № 49. – С. 153–156.
237. Мілащенко Н. Е. Експертиза в страхуванні урожаю – гарантія оптимальних економічних результатів учасникам аграрного бізнесу / Н. Е. Мілащенко // Агрострахування та кредитування. – 2005. – № 6. – С. 25.
238. Мних М. В. Страхування сільськогосподарських ризиків і їх вплив на фінансово-економічну діяльність сільськогосподарських підприємств / М. В. Мних // АгроСвіт. – 2007. – № 12. – С. 28–31 ; Обладнання та техніка для села. – 2007. – № 6. – С. 17–20.
239. Навроцький С. А. Взаємодія страхових компаній і банків [Електронний ресурс] / С. А. Навроцький // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 2. – С. 259–264. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2003_2_45.pdf
240. Навроцький С. А. Формування перспективної моделі страхового захисту сільського господарства України [Електронний ресурс] / С.А. Навроцький // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 149–155.
241. Навроцький С. А. Система сільськогосподарського страхування: тенденції та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / С. А. Навроцький // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9(2). – С. 458472. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2012_9\(2\)__67.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2012_9(2)__67.pdf)
242. Навроцький С.А. Система сільськогосподарського страхування: тенденції та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу

chrome-extension://oemmnndcblldboiebfnladdacbfmadadm/http://irbis-nbuiv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuiv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecnof_2012_9%282%29__67.pdf

243. Навроцький С.А. Соціально-економічні аспекти страхування в АПК : монографія / С.А. Навроцький. – Суми : Довкілля, 2004. – 316 с. – ISBN 966-8078-08-X.

244. Назаренко М. Нова модель агрострахування в Україні [Текст] / М. Назаренко // Пропозиція. – 2010. – № 7. – С. 30–32.

245. Нелуп А. Агрострахование – реальность и перспективы / А. Нелуп // Овощеводство. – 2008. – № 4. – С. 70–71.

246. Никитенков Л.К. Чем восполнить недостаток средств при сельскохозяйственном страховании / Л.К. Никитенков // Финанси. – 1999. – № 7. – С. 46-51.

247. Никитин А.В. Государственная поддержка страхования сельскохозяйственных рисков: теория, методология и практика / А. В. Никитин. – М., 2008. – 349 с.

248. Никитин А.В. Почему страхование сельскохозяйственных культур является дорогостоящим, или я как снизить расходы на страхование? / А.В. Никитин // Агрострахование и кредитование. – 2005. – № 7. – С. 27.

249. Никитин А.В. Современная практика сельскохозяйственного страхования / А. В. Никитин // Агрострахование и кредитование. – 2004. – № 2 (9). – С. 29–42.

250. Никитин А.В. Страхование сельскохозяйственных культур с государственной поддержкой / А.В. Никитин, В.В. Щербаков. – Мичуринск : Изд-во Мичурин. гос. аграр. ун-та, 2006. –190 с.

251. Никитин А.В. Экономический механизм страхования и преодоления рисков в сельском хозяйстве России при вступлении в ВТО / А.В. Никитин, А. В. Федоренко. – М. : Росинформагротех, 2006. – 220 с.

252. Ніконова М. В. Можливість застосування векселя аграріями при здійсненні страхування / М. В. Ніконова // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – 2008. – № 120. – С. 157–161.

253. Новиков В.В. Математические модели фрактального поведения финансового рынка / В.В. Новиков. – Одесса : Инновационный информационный центр «ИНВФЦ», 2009. – 268с.

254. Новиков Е. Ф. Предложения по совершенствованию механизмов и форм государственной поддержки страхования в сфере агропромышленного производства в соответствии с Приказом № 298 от 26 мая 2004 / Е.Ф. Новиков, А. Меденцов // Агрострахование и кредитование. – 2004. – № 3. – С. 10-12.

255. Носов В.В. Государственная поддержка сельскохозяйственного страхования / В. В. Носов, В.В. Королев // Агропродовольственной политика и вступление России в ВТО. – М. : Энциклопедия российских деревень, 2003. – С. 215–217.

256. О государственной поддержке в сфере сельскохозяйственного страхования и о внесении изменений в Федеральный закон «О развитии сельского хозяйства»: Федеральный закон от 25 июля 2011 года № 260-ФЗ [chrome-extension://oemmnndcblldboiebfnladdacbfmadadm/http://www.rg.ru/files/soder_NZ_NA_32.pdf](http://www.rg.ru/files/soder_NZ_NA_32.pdf)

257. О добровольное страхование сельскохозяйственных культур, животных и средств транспорта: постановление СНК СССР от 4 лип. 1942

258. О кооперации в СССР: Закон СССР от 26 трав. 1988 № 8998-XI. – Гарант.

259. О мерах по борьбе с неурожаем: постановление ЦИК от 16.10.1924 г.. // СЗ СССР. – 1924. – № 87. – Ст. 876.

260. О некоторых вопросах осуществления страхования сельскохозяйственной продукции с государственной поддержкой. : Ррозпорядження Национальной комиссии, осуществляющей государственное регулирование в сфере рынков финансовых услуг от 30.10.2012 № 1968

261. О порядке введения в действие Закона СССР "О кооперации в СССР»: постановление ВС СССР от 26 трав. 1988г. № 8999-Х1. – Гарант.
262. О порядке формирования и использования резерва на возможные потери по ссудам: инструкция Банка России от 30.06.97 г.. № 62а. – Гарант.
263. О страховании : Закон Азербайджанской Республики от 05.01.1993 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zewo.ru/laws/0436.html>
264. Об обязательном Окладное страхования: закон от 4.04.1940. . // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1940. – № 12.
265. Об утверждении правил обязательного окладного страхования: постановление СНК СССР от 28.05.1933 г.. // СЗ СССР. – 1933. – № 34. – Ст. Двести первой; Ст. 201-б.
266. Орланюк-Малицкая Л.А. Платежеспособность страховой организации / Л.А. Орланюк-Малицкая. – М. : АНКИЛ, 1994. – 152 с.
267. Осадець С.С. Страхування : підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. С.С. Осадець –К. : КНЕУ, 2006. – Вид. 3–тє. – 604с.
268. Основы страховой деятельности: учебник. – М. : Изд-во БЕК, 1999. – 776 с.
269. Основы экономической безопасности: (государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Бизнес-школа: Интел-Синтез, 1997. – 288 с.
270. Панченко О.І. Державна підтримка страхування ризиків сільськогосподарських підприємств як основа забезпечення їх стабільного розвитку [Електронний ресурс] /О.І. Панченко, Г.А. Рогова. – Режим доступу: <http://vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&j=3&id=38>
271. Пась А. Стоимость страховых компаний как инструмент анализа кептивности / А. Пась // Экономист. – 2000. – № 9. – С. 42-45.
272. Петренко І. Платники фіксованого сільськогосподарського податку: сплата страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне та пенсійне страхування / І. Петренко // Вісн. податкової служби України. – 2010. – № 12. – С. 60–61 : вкл.

273. Петриков А. Актуальные направления совершенствования аграрной политики в России / А. Петриков // Экономика сельского хозяйства России. – 1998. – № 9. – С. 4.

274. Пигорев И.Я. Прогнозирование образования ледяной корки для эффективного страхования посевов озимой пшеницы / И.Я. Пигорев, О.Е. Привало, А. А. Журавлев // Аграрная наука. – 2008. – № 6. – С. 11–15.

275. Письмо Росгосстраха управления Госстраха АССР, краев и областей № 133-ЛУ от 22.05.1943 г. // Волгоградский областной архив. – 1943. – Описание 42, дело 9. – С. 45.

276. Питання сільськогосподарського страхування в країнах, що розвиваються : конф. ООН по торгівлі та розвитку // Страхова справа. – 1994. – № 9. – С. 44–62 ; № 10. – С. 32–37.

277. Планы кэптивного страхования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://risk-insurance.ru/risk-management/risk-financing-plans/hybrid-plan/captive-insurance-plans.html>

278. Плешков А. Л. Страхование катастрофических рисков: [зарубежный опыт] / А. Л. Плешков, И.В. Орлова // Страховое ревю. – 1999. – № 3. – С. 15-18; № 4. – С. 46-49.

279. Плешков А. П. Вопросы государственного регулирования страхового дела в Западной Европе / А. П. Плешков // Финансы. – 1996. – № 4. – С. 40–43.

280. Плешков А.П. Некоторые новые тенденции в страховой деятельности капиталистических государств / А.П. Плешков, И.В. Орлошансы // Финансы. – 1995. – № 9. – С. 41-51; № 10. – С. 38–42.

281. Подлесный Е. Когда фермера страховка бережет / Е. Подлесный // Овощеводство. – 2007. – № 1. – С. 60–63.

282. Половинкин П. Д. Резервные фонды в социалистическом воспроизводстве / П.Д. Половинкин П. Д. – М. : Экономика, 1979. – 132 с.

283. Потоцкий В. М. Краткий популярный курс страхования / В.М. Потоцкий В. М. – 2-е изд., – М., 1925. – 25 с.

284. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 9 лютого 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 41. – С. 491.

285. Проект Концепции развития страхового рынка в Российской Федерации // Финансовый бизнес. – 1996. – № 5.

286. Прянишников С. Б. Страховые интересы населения и их роль в развитии государственного страхования / Прянишников С. Б. – М., 1985. – 24 с.

287. Пушак С. Д. Можливості зниження тарифних ставок на прикладі страхування зернових культур / С. Д. Пушак // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 91–96.

288. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг Б. А., Л.Ш. Лозовский Л. Ш., О.Б. Стародубцева Е. Б. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 496 с.

289. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер В. К. – М. : ЮКИС, 1992.

290. Раунер Ю. А. Климат и урожайность зерновых культур / Ю.А. Раунер Ю. А. – М. : Наука, 1981. – 245 с.

291. Резник Л. Страхование агрорисков. Украинские реалии / Л. Резник // Агровісник Україна. – 2008. – № 6/7. – С. 80–84.

292. Российская Федерация. Верховная Рада. О государственном обязательном страховании имущества колхозов: указ Президиума Верховного Совета СССР от 28.08.1967. // Ведомости ВС СССР. – 1967. – № 35. – Ст. 481.

293. Российская Федерация. Законы. О порядке введения в действие Закона СССР "О кооперации в СССР» [Электронный ресурс]: постановление ВС СССР от 26 трав. 1988 № 8999-Х1. – Гарант. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/10103075/>.

294. Российская Федерация. Законы. Об обязательном Окладное страхования: закон от 4.04.1940. . // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1940. – № 12.

295. Российская Федерация. Правительство. Об обязательном Окладное страхования имущества колхозов и населения и о оценочные нормы для оценки строений, принимаются на добровольное страхование: постановление СМ РСФСР // Сборник Постановлений Правительства РСФСР. – 1960. – Ст. 17.

296. Российская Федерация. Правительство. Федеральная целевая программа «Стабилизация и развитие агропромышленного производства на 1996-2000 годы»: постановление ... от 12.07.96 г.. № 798 // Собрание законодательства РФ. – 1996. – № 26.

297. Российская Федерация. СМ. О государственном обязательном страховании имущества колхозов, совхозов и других государственных сельскохозяйственных предприятий: решение СМ РСФСР // СПП РСФСР. – 1986. – № 3. – Ст. 11.

298. Российская Федерация. СМ. О государственном обязательном страховании имущества колхозов, совхозов и других государственных сельскохозяйственных предприятий: решение СМ РСФСР 1978 // СПП РСФСР. – 1978. – № 21. – Ст. 149.

299. Российская Федерация. СМ. О государственном обязательном страховании имущества колхозов: постановление СМ РСФСР // СП РСФСР. – 1968. – № 1-2. – Ст. 2.

300. Российская Федерация. СМ. О частичном изменении постановления Совета Министров РСФСР: постановление СМ РСФСР от 27 септ. 1985 № 374 // СГШ РСФСР. – 1987. – № 7. – Ст. 55.

301. Российская Федерация. СМ. О частичном изменении постановления Совета Министров РСФСР от 30 дек. 1967 № 960: постановление СМ РСФСР // СПП РСФСР. – 1974. – № 19. – Ст. 107.

302. Российская Федерация. СМ. Об обязательном Окладное страхования имущества колхозов и населения и о оценочные нормы для оценки строений, принимаются на добровольное страхование: постановление СМ РСФСР // Сб. Ухвал Правительства РСФСР. – 1960. – Ст. 17.

303. Российская Федерация. СНК. О государственном имущественном страховании: декрет СНК от 16.10.1921 г. // Сури. – 1921. – № 69. – Ст. 554.

304. Российская Федерация. СНК. Об установлении признаков явно кулацких хозяйств, не пользующихся льготами, предусмотренными п.п. «А» и «Б» статьи 44 Положения о едином сельскохозяйственном налоге: постановление СНК // СУР. – 1929. – № 32. – Ст. 330.

305. Российская Федерация. Совет Министров. О частичном изменении постановления Совета Министров РСФСР: постановление СМ РСФСР от 27 септ. 1985 № 374 // СПП РСФСР. – 1987. – № 7. – Ст. 55.

306. Российская Федерация. Совет Министров. О частичном изменении постановления Совета Министров РСФСР: постановление СМ РСФСР от 30 дек. 1967 № 960 // СПП РСФСР. – 1974. – № 19. – Ст. 107.

307. Российская Федерация. СТО. Об обязательном Окладное страхования в сельских местностях в 1930-31 гг.: Постановление СТО // СВР. – 1930. – № 36. – Ст. 265.

308. Российская Федерация. СТО. Об обязательном Окладное страхования в сельских местностях 1927-28 гг.: Постановление СТО // СЗ СССР. – 1927. – № 54. – Ст. 550.

309. Российская Федерация. ЦИК. О мерах по борьбе с неурожаем: постановление ЦИК от 16.10.1924 г. // СЗ СССР. – 1924. – № 87. – Ст. 876.

310. Роше Гарри. Современные технологии страхования рисков в аграрном секторе экономики, предпосылки и пути их внедрения в Украине / Гарри. Роше // Финансовый рынок Украины. – 2008. – № 9. – С. 21-23.

311. РСФСР. СМ. О государственном обязательном страховании имущества колхозов, совхозов и других государственных сельскохозяйственных предприятий: Ппостанова СМ РСФСР от 27 септ. 1985 № 374 // СПП РСФСР. – 1986. – № 3. – Ст. 11.

312. РСФСР. СМ. О государственном обязательном страховании имущества колхозов, совхозов и других государственных сельскохозяйственных

предприятий: постановление СМ РСФСР 1978 // СПП РСФСР. – 1978. – № 21. – Ст. 149.

313. Ротова Т. А. Страхування: Навч. посіб.-2-ге вид. переробл. та допов. – К.: Київськ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – С. 24

314. Руканова А.И., Бакирова И.М. К вопросам государственной поддержки страхования урожая сельскохозяйственных культур / А.И. Руканова, И.М. Бакирова // Молодые ученые в современном финансовом рынке РФ: Ммеждународная заочная научно-практическая конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Молодые ученые в современном финансовом рынке РФ», 28 апреля 2011 г., Пермь

315. Рясков В. И. Финансовая поддержка сельскохозяйственных предприятий / В. И. Рясков, С. Г. Харламов // Финансы. – 1997. – № 11. – С. 23-24.

316. Саблук П.Т. Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні / П.Т. Саблук, В.П. Ситник, М.Й. Малік, О.В. Крисальний, В.Я. Амбросов, Л.О. Артикульний, С.П. Бабенко, Л.К. Безчасний, В.І. Грушко ; ред. М.Й. Малік. – К., 1999. – 166 с.

317. Савченко Н.Н. Особенности и проблемы аграрного страхования / Н.Н. Савченко // Студенческий вестн. аграр. наук. – 2008. – № 19. – С. 58.

318. Сангаджиева. Д.Я. Система страхования в сельском хозяйстве: Автореф. ... дисс. канд. экон. наук / Д.Я. Сангаджиева. – М., 2003. – 25 с.

319. Сахно О. В. Агрострахування в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи / О. В. Сахно // АгроСвіт. – 2010. – № 9. – С. 14–16.

320. Сахно О. В. Агрострахування як інструмент управління ризиками в агропромисловому комплексі України / О. В. Сахно // АгроСвіт. – 2010. – № 10. – С. 12–15.

321. Свистунов А. С. Пути совершенствования системы страхования в аграрном секторе / А. С. Свистунов // Экономика и прогнозирования. – 2007. – № 2. – С. 100–112.

322. Свисюк И. В. Агрометеорологические прогнозы, расчеты, обоснования / И.В. Свисюк И. В. – Л.: Гидрометеовидав, 1991. – 188 с.

323. Сельское хозяйство СССР: стат. сб. / Госкомстат СССР. – М. : Финансы и статистика, 1988. – 535 с.
324. Сельское хозяйство Тамбовский области: официальное изд-во. – Тамбов: Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Тамбовской области.-, 2006.
325. Сельскохозяйственная энциклопедия. : Уу 6 т. – Т. 6. – 4-е изд. – М. : Рад.янська энциклопедия, 1975. – 616 с.
326. Сельскохозяйственная энциклопедия. : Уу 6 т. – Т. 1. – 4-е изд. – М. : Рад.янська энциклопедия, 1969. – 600 с.
327. Сельскохозяйственная энциклопедия. : Уу 6 т. – Т. 2. – 4-е изд. – М. : Рад.янська энциклопедия, 1971. – 616 с.
328. Сельскохозяйственная энциклопедия. : Уу 6 т. – Т. 3. – 4-е изд. – М. : Рад.янська энциклопедия, 1972. – 592 с.
329. Сельскохозяйственная энциклопедия. : Уу 6 т. – Т. 4. – 4-е изд. – М. : Рад.янська энциклопедия, 1973. – 688 с.
330. Сельскохозяйственная энциклопедия. : Уу 6 т. – Т. 5. – 4-е издвид. – М. : Советская энциклопедия, 1974. – 560 с.
331. Сельскохозяйственное страхование: практика, проблемы, пути развития // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1991. – № 3. – С. 5-10.
332. Семенов В.Н. Насущные вопросы страхования сельскохозяйственных товаропроизводителей / В.Н. Семенов // Финансы. – 1999. – № 6. – С. 39-43.
333. Семенов В.Н. Новый курс в аграрной политике / В. Н. Семенов // Международный сельскохозяйственный журнал. – 1999. – № 2. – С. 3-7.
334. Семенов В.Н. О страховании сельскохозяйственных товаропроизводителей / В.Н. Семенов, М. Л. Казаков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2000. – № 2. – С. 36-40.
335. Сербиновский Б.Ю. Страхование дело: учебное пособие. / Б. Ю. Сербиновский, В. Л. Гаркуша М. : Феникс, 2000. – 384 с.

336. Серебровский В.И. Страхование / В.И. Серебровский В.И. – М. : Финвидав НКФ СССР, 1927. – 144 с.
337. Сільгоспвиробники зацікавлені у співпраці з Аграрним страховим пулом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/4399>
338. Сініцина Т. В. Страхування в системі методів управління ризиками в рослинництві: теоретико-практичні аспекти / Т. В. Сініцина // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 2. – С. 85–91.
339. Скаймай Л.Г. Страхование / Л.Г. Скаймай. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 160 с.
340. Скакун С.Г. Світова практика взаємного страхування / С.Г. Скакун // Страхове діло. – 2004. – № 8. – С. 48.
341. Скіз Дж. Страхування сільського господарства в країнах з перехідною економікою / Дж. Скіз // Кредити у фінансовій інфраструктурі сільського господарства в країнах з перехідною економікою : матеріали семінару експертів, 10–12 лют. 1999 р. – М., 1999.
342. Словарь иностранных слов / под ред. И.В. Лехин, Ф.Н. Петрова. – М. : Гос. шд. инострз. и нац. словарей, 1954. – 853 с.
343. Словарь страховых терминов / под ред. Е. В. Коломина, В. В. Шахова. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 336 с.
344. Словник страхових термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.insur-info.ru/dictionary
345. Смирнова Е. Производственный риск: сущность и управление / Е. Смирнова // Управление риском. – 2001. – № 1. – С. 3–6.
346. Смирнова С.И. Суховеи в степях нижнего Дона и Северного Кавказа / С.И. Смирнова. – Л. : Гидрометеиздат, 1976. – 140 с.
347. Соколова И. А. Агрострахование в условиях ВТО [Електронний ресурс]/ И.А. Соколов. – Режим доступа: www.kgau.ru/new/all/konferenc/konferenc/2012/e18.doc

348. Сплетугов Ю. А. Эффективность государственного сельскохозяйственного страхования / Ю. А. Сплетугов // Финансы СССР. – 1990. – № 2. – С. 61-65.
349. Сплетугов Ю.А. Совершенствование государственного страхования / Ю.А. Сплетугов. – М., 1988.
350. Сплетугов Ю.А. Страхование предпринимательских рисков / Ю. А. Сплетугов // Страхование дело. – 1997. – № 9. – С. 30-34.
351. Справочник по страховому бизнесу / под ред. Е.А. Уткина. – М. : ЭКСМОС, 1998. – 416 с.
352. СССР. О кооперации в СССР [Электронный ресурс]: закон СССР от 26 трав. 1988 № 8998-ХІ. – Гарант. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/online/base/>.
353. СССР. Президиум ВР. О государственном обязательном страховании имущества колхозов: приказ Президиума Верховного Совета СССР от 28.08.1967. // Ведомости ВС СССР. – 1967. – № 35. – Ст. 481.
354. СССР. СНК. О добровольном страховании сельскохозяйственных культур, животных и средств транспорта: постановление СНК СССР от 4 лип. 1942
355. СССР. СНК. Об установлении признаков явно кулацких хозяйств, не пользующихся льготами, предусмотренными п.п. «А» и «б» ст. 44 Положения о едином сельскохозяйственном налоге: постановление СНК // СУР. – 1929. – № 32. – Ст. 330.
356. СССР. СНК. Об утверждении правил обязательного окладного страхования: постановление СНК СССР от 28.05.1933 г.. // СЗ СССР. – 1933. – № 34. – Ст. Двести первой, ст. 201-б.
357. Стариков И. Основные направления государственной поддержки аграрного сектора / И. Стариков // Экономист. – 1999. – № 4. – С. 11-16. Сплетугов Ю. А. Ефективність державного сільськогосподарського страхування / Ю. А. Сплетугов // Фінанси СРСР. – 1990. – № 2. – С. 61–65.

358. Створення системи страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufu.org.ua/ua/about/activities/strategic_initiatives/4958
359. Стемковська І. В. Сучасний стан страхування врожаю сільськогосподарських культур / І. В. Стемковська // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2009. – Вип. 142. – С. 96–100.
360. Степанов Ю. Регулювання економіки в перехідний період / Ю. Степанов // Економіст. – 1993. – № 11. – С. 10–21.
361. Стецюк П.А. Страхові механізми та управління дебіторською заборгованістю сільськогосподарських підприємств / П.А. Стецюк, О.Є. Гудзь // Облік і фінанси: ННЦ "ІАЕ". – 2013. – № 3. – С. 8891.
362. Стецюк П.А. Страхування ризиків іпотечного кредитування / П. А. Стецюк, О. Є. Гудзь // Облік і фінанси АПК : Юр-Агро-Вест, 2012. – № 4. – С. 63–68.
363. Стратегія розвитку страхового ринку України на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufu.org.ua/ua/about/activities/strategic_initiatives/5257
364. Страхование и управление риском: терминологический словарь. – М. : Наука, 2000. – 565 с.
365. Страхование от А до Я / под ред. Л. И. Корчевский, К. Е. Турбиной. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 624 с.
366. Страхование отдельных видов предпринимательских рисков: методическая разработка. – С.Пб. : Изд-во С.Пб. ун-та экономики и финансов, 1992. – 48 с.
367. Страховий захист у сільському господарстві: теорія, методологія і практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 / С.А. Навроцький ; наук. конс. М. Я. Дем'яненко ; Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". – К., 2012. – 43 с. – Бібліогр.: с. 32–20.
368. Страховое дело: учебник / под ред. Л. И. Рейтмана. – М. : Банк. и биржевой научно-консульт. центр, 1992. – 524 с.

369. Струмилин С. Г. Процессы ценообразования в СССР / С. Г. Струмилин // Плановое хозяйство. – 1928. – № 6. – С. 48-53.
370. Сульжик И. А. Страхование растениеводства / И. А. Сульжик // Финансы СССР. – 1979. – № 8. – С. 44-46.
371. Сушко В. А. Страхование словарь-справочник / В.А. Сушко. – М. : Книжный мир, 1999. – 408 с.
372. Сценарий развития новой модели сельскохозяйственного страхования с господдержкой: проигрывают все [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // http://www.raexpert.ru/researches/insurance/new_rake/part5/
373. Тагиев Г.М. Развитие государственного страхования в СССР (1917–1977 гг.) / Г.М. Тагиев. – М. : Финансы, 1978. – 248 с.
374. Танклевська Н. С. Вдосконалення механізму страхування діяльності аграрних підприємств / Н. С. Танклевська // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – 2008. – № 118. – С. 320–324.
375. Таргонский В.А. Страхование от града: краткий очерк развития страхования от града в Германии и России / В.А. Таргонский В.А. – М. : Кушнерев И.Н. и Ко, 1892.
376. Тер-Григорьянц А. А. Развитие страхования как фактор снижения рисков и повышения финансовой устойчивости сельскохозяйственных товаропроизводителей / А.А. Тер-Григорьянц // Вестник ПивдКавГТУ. – Серия «Экономика». – 2003. – № 21 (9).
377. Теребус А. Н. Становление и развитие сельскохозяйственного страхования в СССР / А. Н. Теребус // Финансы СССР. – 1983. – № 1. – С. 75-79.
378. Тихомиров И. Хроника страхования. Страхование урожая: вчера, сегодня, завтра / И. Тихомиров // Финансы. – 2000. – № 9. – С. 44-45.
379. Трейсиы М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику. – М. : Экономическая школа, 1995. – 431 с.

380. Туманова О.А. Особливості державного регулювання страхування сільськогосподарських ризиків в Україні / О.А. Туманова // АгроСвіт. – 2010. – № 7. – С. 14–17.
381. Турбина К.Е. Тенденции развития мирового рынка страхования / Турбина К. Е. – М. : Анкил, 2000. – 320 с.
382. Тучак О. Списання загиблих посівів / О. Тучак // Баланс–Агро. – 2010. – № 16. – С. 24–26.
383. Тюрина Е.Б. Обзор ситуации на российском рынке зерна и прогноза развития / Е. Б. Тюрина // Экономика с.-х. и перераб. предприятий. – 2001. – № 1. – С. 44–46.
384. Уолтер А. Рекомендации Алана Уолтера / А. Уолтер // Страхование и кредитование. – 2003. – № 2. – С. 14.
385. Уткин Э.А. Риск– менеджмент / Э.А. Уткин. – М. : Тандем : ЭКМОС, 1998. с 431.
386. Федоренко А.В. Сельскохозяйственное страхование в связи с вступлением России в ВТО / А.В. Федоренко // Экономика сельского хозяйства России. – 2006. – № 12. – С. 31.
387. Федоров Т. А. Основы страховой деятельности: учебник / Т.А. Федоров Т. А. – М. : БЕК, 1999. – 776 с.
388. Федосеев А. П. Агротехника и погода / А.П. Федосеев А. П. – Л.: Гидрометеовидав, 1979. – 240 с.
389. Федотов Е. Продовольственная безопасность и аграрная политика России / Е. Федотов // АПК: экономика и управление. – 2001. – № 5. – С. 61–64.
390. Филиппков В. О некоторых проблемах вступления договора в силу / В. Филиппков // Страхование право. – 1999. – № 12. – С. 3–5.
391. Финансы в Российской Федерации в 1992г. – М. : Республиканский информационный издательский центр, 1994.
392. Финансы и народное хозяйство. – 1927. – № 3. – С. 15-17.

393. Фирсова К. Роль государства в регулировании сельскохозяйственного производства США / К. Фирсова // Международный сельскохозяйственный журнал. – 1994. – № 2. – С. 77–79.
394. Фомин А. Страхование урожая – новый импульс развития / А. Фомин, А. Гвоздев, А. Задков // АПК: экономика и управление. – 2003. – № 8. – С. 36–41.
395. Фонд государственного страхования в СССР / под ред. А.П. Плешкова. – М. : Финансы и статистика, 1984. – 182 с.
396. Фурман В.М. Страховый рынок Украины: стан, проблеми розвитку та шляхи їх розв'язання / В.М. Фурман // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 131–140.
397. Харитонов Н. М. Предложения по развитию страхования урожая сельскохозяйственных культур / Н. М. Харитонов // Агрострахование и кредитование. – 2004. – № 3. – С. 7–10.
398. Хван Г. Д. О страховании сельхозпроизводителей / Г. Д. Хван // Опыт, проблемы, перспективы функционирования агропромышленного комплекса Волгоградской области: материалы научно-практической. конф. 21-22 февр. 1996 - Волгоград, 1996. – С. 170-173.
399. Хитров А. М. Государственное регулирование сельскохозяйственного производства в развитых капиталистических странах / Хитров А. М. – М. : ВНИИТЕИ АПК, 1990. – 51 с.
400. Ходов Л. Г. Основы государственной экономической политики: учебник / Ходов Л. Г. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 332 с.
401. Чалова О. Пензенский опыт страхования урожая сельскохозяйственных культур / О. Чалова // Экономика сельского хозяйства России. – 2005. – № 3. – С. 30.
402. Черний Р. О страховании агропромышленного комплекса России / Р. Черний // Страховое ревю. – 2000. – № 2. – С. 38–44.
403. Чернова Є. Г. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва в умовах ринку / Є. Г. Чернова // Вісті ЛДУ. Серія. 5 : Економіка. – 1991. – Вип. 3. – С. 15–21.

404. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь русского языка: 13560 слов. Т. 1-2 / Черных П. Я. – М. : Русский язык, 1999. – 623 с.
405. Шахов В. В. Страхование : учебник для вузов / Шахов В. В. – М. : Страховой полис : ЮНИТИ, 1997. – 311 с.
406. Шахов В.В. Новая концепция страхования урожая / В.В. Шахов // Финансы. – 2001. – № 5. – С. 74.
407. Шерменев М. К. Государственное страхование сельскохозяйственных культур / М.К. Шерменев. – М., 1952. – 129 с.
408. Шерменев М. К. Сельскохозяйственное страхование в СССР / М.К. Шерменев. – М. : Госфинивыдав, 1956. – 172 с.
409. Шерменев М. К. Финансовые резервы в расширенном воспроизводстве / М.К. Шерменев. – М. : Финансы, 1973. – 207 с.
410. Шиминова М. Я. Основы страхового права / М.Я. Шиминова. – М. : Анкил, 1993. – 176 с.
411. Шинкаренко Р. Страхування аграрних ризиків: абетка для тих, хто бажає застрахуватися / Р. Шинкаренко // Agroexpert: практ. посіб. аграрія. – 2010. – № 3. – С. 78–80.
412. Шинкаренко Р. Страхування сільськогосподарських тварин / Р. Шинкаренко // Agroexpert: практ. посіб. аграрія. – 2010. – № 7. – С. 91–92.
413. Шинкаренко Р. Страхування сільськогосподарського виробництва / Р. Шинкаренко // Баланс–Агро. – 2007. – Агроблок – № 17. – С. 3–4 ; № 19. – С. 3–4.
414. Ширяев А.Н. Основы стохастической финансовой математики / А.Н. Ширяев. – М. : Фазис, 1998. – 489 с.
415. Шихов А. К. Страхование : учебник / Шихов А. К. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 431 с.
416. Шолойко А. С. Довідник інфраструктури страхового ринку / А.С. Шолойко. – К. : НУБіП України, 2014. – 116 с. : табл.
417. Шредер М. Фракталы, хаос, степенные законы. – М. : Регулярная и хаотическая динамика, 2001. – 528 с.

418. Шубенко І. А. Сутність кредитного страхування та його роль при кредитуванні сільськогосподарських підприємств / І. А. Шубенко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 2. – С. 222–225.
419. Шубинский А. Интересы колхозного производства требуют / А. Шубинский // Финансы СССР. – 1966. – № 3. – С. 56–59.
420. Шульженко В. Сильгоспналогподаток и страховые сборы / В. Шульженко // Страховая сборник. – М., 1926. – С. 5-18.
421. Шумилина, Т.В. Оптимизация системы государственной поддержки сельскохозяйственного страхования с учетом требований Всемирной торговой организации / Т.В. Шумилина, К.А. Жичкин // Изв. Оренбур. гос. аграрн. ун-та. – Оренбург, 2012. – № 1(33). – С. 180–182.
422. Шустер Г. Детерминированный хаос : введение. – М. : Мир, 1988. – 240 с.
423. Щербаков В.В. Партнерство государства и бизнеса в страховании сельскохозяйственных рисков : монография. – М. : Изд. Дашков, 2011. – 225 с.
424. Щодо розбудови механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/910>
425. Эльдиев М. Сельскохозяйственный товаропроизводитель;: имущественное страхование / М. Эльдиев // АПК: экономика и управление. – 1995. – № 11. – С. 55–61.
426. Энциклопедический словарь / [Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон]; под ред. К. К. Арсеньева. – СПб. : Брокгауз-Эфрон, 1901. – Т. XXXI.
427. Эпштейн В. Л. Еще раз о создании системы страхования урожая сельхозкультур в Российской Федерации / В. Л. Эпштейн // Финансы. – 2000. – № 1. – С. 56–58.
428. Юлдашев Р.Т. Страховий бізнес : словник-довідник / Р.Т. Юлдашев. – М. : Анкіл, 2000. – 272 с.
429. Юняева Р. Р. Проблемы становления страхового рынка в аграрном секторе региона / Р. Р. Юняева // Устойчивое развитие сельской

местности: концепции и механизмы. – М. : Энциклопедия рос. деревень, 2001. – С. 95–98.

430. Юргенс І. Системний підхід до пояснення поняття «національна система страхування» / І. Юргенс // Страхове діло. – 2000. – № 8. – С. 4–13.

431. Юсупов Ю. Особенности аграрного страхования в Узбекистане [Электронный ресурс] / Ю. Юсупов. – Режим доступа: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics/?pid=7456>

432. Ягуткін С. Управління фінансовими ризиками на сільгосппідприємствах / С. Ягуткін, С. Козшенкова // Економіка сільського господарства Росії. – 2001. – № 1. – С. 27.

433. Agricultural Insurance in Latin America [Electronic resource]. – Access mode: http://www.swissre.com/latin_america/ag_insurance_latam.html

434. Agricultural Insurance: Theory and Practice and Application to Developing Countries. – 2-nd ed. – Oxford : Pergamon Press, 1981.

435. Agriculture Risk Transfer and Models Literature review of risks and risk management tools in agriculture [Electronic resource]. – Access mode: <http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/insurance/chapter3.pdf>

436. Aleskerova Y.V. Obszarow rozwoju oraz usprawnienia mechanizmu ubezpieczeń powiazania krajowego rynku ubezpieczeń / Ю.В. Алескерова // Nauka i studia. Ekonomiczne nauki. – Przemysł, 2012. – Т.8 (53). – S. 18–22.

437. Bachelier L. Theory of Speculation / L. Bachelier // Cootner P. The Random Character of Stock Market Price. – Cambridge : MIT Press, 1964. – (Originally published in 1900).

438. Barry K. Goodwin and Vincent H. Smith What Harm is Done by Subsidizing Crop Insurance? [Electronic resource] / K. Barry. – Access mode: http://www4.ncsu.edu/~bkgoodwi/papers/goodwin_final.pdf

439. Black F., Scholes M. The Pricing of Options and Corporate Liabilities // Journal of Political Economy. – No 3. – 1973. – Pp. 637–659.

440. Cootner P. H. Random Character of Stock Market Prices. – Cambridge: The MIT Press, 1964.

441. Crop Insurance, FAO Agricultural Services. – Bulletin 78. – Rome, 1989.
442. Decisions in Northern Illinois [Electronic resource]. – Access mode: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/21073/1/sp06gi01.pdf>
443. Distribution of Crop Insurance Net Farm Payments by Crop and State [Electronic resource]. – Access mode: <http://farmdocdaily.illinois.edu/2013/02/distribution-of-crop-insurance.html>
444. Economic considerations in crop insurance – [Washington] : Gov. print, off, 1979. – IV-87.
445. Economic of Crop Insurance. – Calcutta : Central Publishing Concern, 1985.
446. Engle R. Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Variance of U. K. Inflation / R. Engle // *Econometrica*. – 1982. – 50.
447. Fama E.F. Portfolio Analysis in a Stable Paretian Market / E.F. Fama // *Management Science*. – 1965. – 11.
448. Friedman B. M. Economic Implications of Extraordinary Movements in Stock prices / B.M. Friedman, D.I. Laibson // *Brookings Papers on Economic Activity*. – No 2. – 1989.
449. Friedman B.M. Economic Implications of Extraordinary Movements in Stock Prices / B.M. Friedman, D.I. Laibson // *Brooking Papers on Economic Activity*. – 1989. – 2.
450. Hagen O. Das Versicherungsrecht.– *Ehrenbergs Handb. d. HR.* – 1922, – С.5. 21. Цін по: Серебровский ВИ. Очерки советского страхового права – М.; Л-д: Госиздат, 1926. – С. 4; Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. М.; Л-д \Н СССР, 1947. – С. 99.
451. Heiz D. Kohwald Reinsurance of agricultural risks / D.Heiz // *Rinal Report, Forum Neq Developments in Agricultural Insurance, Madrid, Spain, 19–23 September 1989.* http://www.seatrade.com/fileadmin/user_upload/Documents/PDF/SimplySeatrade_1212.pdf

452. Hurst H.E. Long-term Storage of Reservoirs. Transactions of the American Society of Civil Engineers / H.E. Hurst. – V. 166. – 1951.
453. Kendall M. The Analysis of Economic Time Series // Random Character of Stock Market Prices / ed. by P.H. Cootner. – Cambridge : TheMIT Press, 1964.
454. Kendall M.G. The Analysis of Economic Time Series / M.G. Kendall // Cootner P. The Random Character of Stock Market Price. – Cambridge : MIT Press, 1964.
455. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions / T.S. Kuhn. – Chicago : University of Chicago Press, 1962.
456. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions. – Chicago : University of Chicago Press, 1962. S.264
457. Lo A. Stock Market Prices Do Not Follow Random Walks : Evidence from a Simple Specification Test / A. Lo, A.C. Mackinlay // Review of Financial Studies. – No 1. – 1988.
458. Mandelbrot B. B. Fractals and Scaling in Financ:Discontinuity, Concentration, Risk (Selecta, Volume E). - New York : Springer-Verlag, 1997.
459. Mandelbrot B. Statistical Methodology for Non-Periodic Cycles: From the Covariance to R/S Analysis / B. Mandelbrot // Annals of Economic Social Measurement 1, 1972. S.460.
460. Merton R. Theory of Rational Option Pricing / R. Merton // Bell Journal of Economics and Management Science. – No 4. – 1973. – Pp. 141–183.
461. Mptalvo E.T. Agricultural Insurance in Spain/ Esteban Tejera Mptalvo // Final Report, Forum New Developments in Agricultural Insurance. Madrid?Spain, 19-23 September 1989.
462. Novikov V. V. Physical properties of fractal structures, p.93-284. In the book —Advances in Chemical Physics, Volume 133, Fractals, Diffusion and Relaxation in Disordered Complex Systems -- J. Wiley, Chichester-New 122. – P. 93–284.
463. Osborne M. F. Brownianmotion in the stockmarket / M.F. Osborne // Random Character of Stock Market Prices / ed. by P. H. Cootner. – Cambridge : TheMIT Press, 1964.

464. Osborne M.F. M. Brownian Motion in the Stock Market / M.F.M. Osborne // Cootner P. The Random Character of Stock Market Price. – Cambridge : MIT Press, 1964.
465. Osborne M.F. M. Brownian Motion in the Stock Market. in Cootner P. edition, The Random Character of Stock Market Price / M.F.M. Osborne. – Cambridge : MIT Press, 1964.
466. Peters E. Fractal Market Analysis. Applying Chaos Theory to Investment & Economics / E. Peters. – New York : J. Wiley & Sons, 1994. – 336 p.
467. Ray P. K. A Practical Guide to Multi Risk Crop Insurance for Developing Countries. – Oxford and IBH Publishing Co, Pte, Ltd., New Delhi / P. Ray. – K., 1991.
468. Report of the Group of Experts on Agricultural Insurance in Developing Countries (UNCTAD/ SDD/ INS/ 4), 2 Februari 1993, para, 16.
469. Report on the Expert Consultation on Crop Insurance, FAO. – Romt, 1986.
470. Ripoll Jose. Contribution of agricultural insurance towards economic development. – Ripoll Jose. – UNCTAD Reprint Series No, 7.
471. Roberts H.V. Stock Market Patterns and Financial Analysis: Methodological Suggestions H.V. Roberts // Cootner P. The Random Character of Stock Market Price. – Cambridge : MIT Press, 1964.
472. Second Expert Consultation on Crop Insurance, FAO Romt 1989.
473. Sharp W.F. Portfolio Theory and Capital Markets / W.F. Sharp. – N.Y. : McGraw-Hill, 1970.
474. Sharpe W.F. Portfolio Theory and Capital Markrts. – New York : McGraw-Hill, 1970.
475. Sheinkman J. A. Nonlinear Dynamics and Stock Returns / J. A. Sheinkman, B. LeBaron // Journal of Business. – V. 62. – 1989.
476. Shiller R.J. Market Volatility / R.J. Shiller. – Cambridge : MIT Press, 1989.
477. Siller R. Market Volatility / R. Siller. – Cambridge : TheMIT Press, 1989.
478. Sterge A.J. On the Distribution of Financial Futures Price Changes. / A.J. Sterge // Financial Analysts Journal. – 1989. – May/June.

479. Stockhausen, Jochen Von. Fgrakeditpolitik in eutqicklungslandern / J. Von Stockhausen // Berichte uber Landqurschaft – Vol. 61. –1983. – P. 625.
480. Strategising a new approach to crop insurance in India [Electronic resource]. – Access mode: <http://ccafs.cgiar.org/blog/strategising-new-approach-crop-insurance-india>
481. The Spanish combined agricultural insurance system //State Organisation of Agricultural Insuranc // [Electronic resource]. – Access mode: http://aplicaciones.magrama.es/documentos_pwe/confe/burgaz-ing.pdf
482. Turner A. L. An Analysis of Stock Market Volatility / A.L. Turner, E.J. Weigel ; Russell Research Commentaries. – Tacoma : Frank Russell Company, 1990.
483. Turner A. L. An Analysis of Stock Market Volatility. Russell Research Commentaries / A.L. Turner and E.J. Weigel. – Frank Tacoma : Russell Company, WA, 1990.
484. UNCTAD, Privatization of insurance enterprises and liberalization of insurance markets (UNCTAD/ SDD/ INS/3), 19 January 1993.
485. Wiener N. Differential-space // J. Math. Phys. Math. Inst. Technol. – No 2. –1923. – Pp. 131–174.

Наукове видання

Алескерова Юлія Володимирівна

**РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

МОНОГРАФІЯ

Здано до складання 12.03.2015 р.

Підписано до друку 13.03.2015 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Умовн. друк. арк. 22,55

Тираж: 300 прим.

Замовлення № 68

Видавець ТОВ «Видавництво-друкарня ДІЛО»

м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 145

тел.: (0432) 43-51-39, 65-80-80

E-mail: dilo_vd@mail.ru

Свідоцтво ДК № 4089 від 10.06.2011 р.

Виготовлювач ФОП Рогальська І.О.

м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 145

тел.: (0432) 43-51-39, 65-80-80

E-mail: dilo_vd@mail.ru

Свідоцтво В03 № 635744 від 01.03.2010 р.